

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

32 (2020/1–2)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2021

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyh=E1zt=F6rt=E9neti_v=E1zlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Érszegi Géza,
Érszegi Márk Aurél, Kiss Ulrich, Lakatos Andor; Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Solymosi László, Somorjai Ádám, Szabó Csaba,
Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ROMANIA: Nagy Mihály Zoltán;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SCHWEININGER Péter	Egy dunántúli sváb jobbágyfalu – Szár – 18–19. századi egyházi lélekösszeírásainak kritikai vizsgálata <i>Critical Examination of the 18th and 19th Century Church Censuses of a Swabian Serf Village in Transdanubia</i>	5
SZITA Szabolcs	A budapesti Apostoli Nunciatúra életmentései a német megszállás idején <i>Rescuing Lives by the Apostolic Nunciature in Budapest</i>	27
NÉMETH László Imre	Apor Gábor kapcsolata 1956-os menekült művészekkel. Adatok Jánossy Ferenc és Szinte Gábor életrajzához <i>Gábor Apor's Relationship with 1956 Refugee Artists. Information for the Biographies of Ferenc Jánossy and Gábor Szinte</i>	92

FORRÁSOK – SOURCES

Dudás Róbert Gyula	Mindszenty József 1973-as és 1974-es észak-amerikai látogatásának napi programjai <i>József Mindszenty's Daily Schedule During the Visits In The North-America In 1973 And 1974</i>	101
--------------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

LEGEZA László	Prof. Dr. Török József pápai prelátus, egyháztörténész Bibliográfia	134 137
HALÁSZ Tibor Nivárd	„Aki tartós otthont épített”. Farkasfalvy Dénes dallasi apát <i>„Who built a lasting home – Abbot Denis Farkasfalvy</i>	159
SOMORJAI Ádám OSB	XII. Piusz pápa periódusának megnyitása felé. A vatikáni levéltárak tanulmányi napja	170

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

MIHALIK Béla Vilmos: <i>Papok, polgárok, konvertiták.</i> (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	174
CSÍKY Balázs: <i>Szerédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása.</i> (Ism. Somorjai Ádám OSB)	176
PETRÁS Éva: <i>Álarcok mögött, Nagy Töhötöm életei.</i> (Ism. Dudás Róbert Gyula)	179
Könyvek a zalavári (zalaapáti) bencés apátság millenniumára FÜSSY Tamás: <i>A zalavári apátság története a legrégebb időktől fogva napjainkig</i> <i>A zalavári (zalaapáti) Szent Adorján bencés apátság millenniuma 1019–2019</i> <i>Hets János Aurelián OSB naplója 1939–1945.</i> (Ism: Szerkesztőség)	182
MOLNÁR Antal: <i>Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus</i> <i>egyházi intézmények az oszmán uralom alatt</i> (Ism.: Monok István)	186
SZŐKE Béla Miklós: <i>A Karoling-kor Pannóniában.</i> (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	189
BALOGH Margit: <i>Az Apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei.</i> (Ism.: Adriányi Gábor)	192

SCHWEININGER PÉTER

EGY DUNÁNTÚLI SVÁB JOBBÁGYFALU 18–19. SZÁZADI EGYHÁZI LÉLEKÖSSZEÍRÁSAINAK KRITIKAI VIZSGÁLATA*

Az egyházi lélekösszeírások (*status animarum, conscriptio animarum*) alapvető forrást jelenthetnek egy múltbéli közösség jellemzéséhez.¹ A forrástípus értékét különösen megemeli, ha azt a kutató a rendi világ egy szegletének feltárására állíthatja a szolgálatába. A józsefi népszámlálás máshol részletesen bemutatott ívein kívül ugyanis kevés az 1848 előtti magyar állami vagy uradalmi hivatal által készített olyan összeírás, amelynek célja az egy időben egy településen élt teljes lakosság számbavétele.²

* A forrásvizsgálat részét képezi egy nagyobb társadalomtörténeti disszertációnak, amely az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola keretén belül készül. Ezúton is köszönöm témavezetőim, Dobszay Tamás és Szijártó M. István jelentős segítségét, illetve Koloh Gábor és Mózessy Gergely hasznos tanácsait, továbbá a Szijártó M. István vezetésével működő önképzőkör tagjainak meglátásait!

1 A lélekösszeírások általános történetéről és eszmeiségéről lásd: ANDORKA Rudolf – FARAGÓ Tamás: *Az iparosodás előtti (18–19. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata*. In: Agrártörténeti Szemle. 26. évf. 3–4 sz. 1984. 402–437. FARAGÓ Tamás: *Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között*. (Történeti Statisztikai Füzetek 7.). KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Bp. 1985. 16–29. ÖRDÖG Ferenc: *Zala megye XVIII. századi népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*. In: Névtudomány és művelődéstörténet. IV. Magyar Névtudományi Konferencia Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. (Szerk.: BALOGH Lajos–ÖRDÖG Ferenc). MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 1989. 255–259. A 18. század közepén született Zala megyei egyházi lélekösszeírások páratlan összegzését adja ugyanó. ÖRDÖG Ferenc: *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*. I–IV. köt. MTA Nyelvtudományi Intézete. Zala megye Önkormányzati Kögyűlése. Budapest–Zalaegerszeg, 1991–1998. Husz Ildikó: *Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda környéki mezőváros társadalmáról a családszerkezet változásának tükrében*. Osiris Kiadó. Bp., 2002. 42–53. Az állami lélekösszeírások egyházi vonatkozásai kapcsán is figyelemreméltó: FÜGEDI Erik: *A 18. századi lélekösszeírások története*. In: Demográfia 9/3. 1966. 366–378. ÓRI Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. KSH NKI Kutatási Jelentések 75. KSH NKI. Bp., 2003. 27–119.

2 Az uradalmi és megyei összeírásokban rendszerint csak az adózó háztartásfőket jegyezték fel. Így volt ez az általunk vizsgált tata-gesztesi Esterházy-uradalom úrbéri szerződésai és adói, a Mária Terézia-féle urbárium vagy éppen az 1828. évi megyei összeírás esetében is. MNL OL Eszterházy család iratai P 211–IV–26. Községi számadások. MNL FML IV.–3.–c Fejér Vármegye Közgyűlésének Iratai – Urbárium, Szár. MNL FML IV.–9.–b Szár 1828. Conscriptio Portalis Possessionis Szaár. A II. József idején készült népszámlálásról és más forráslehetőségről lásd bővebben: KOVACSICS József: *A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1957. A népszámlálásról továbbá: THIRING Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában*. MTA, Bp, 1938. ÓRI Péter: *Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I*. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Történeti Demográfiai Évkönyve. 2002. 39–73. ÓRI Péter: *Demográfia elméletben és gyakorlatban. II. József népszámlálása Magyarországon II*. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Történeti Demográfiai Évkönyve. 2003.

Az egyes római katolikus plébániákon készült listák között viszont jó eséllyel találhatók ilyenek.³

Az adatokat ugyanakkor ezeknek az összeírásoknak az elemzése során sem fogadjuk el kritikai vizsgálat nélkül. A forrástípus sokszor emlegetett pillanatfelvétel jellegén túl rögtön számolnunk kell azzal az eshetőséggel, hogy mire megszáradt a tinta az összeíró papírlapjain, egy település lakossága már nem felelt meg pontosan annak a képnek, amely végül egy adott lista alapján az utókorra maradt. Vagyis az összeírás elkészítése közben – főleg ha az összeíró több napon át végezte munkáját – egy-egy haláleset, születés vagy költözés következtében is megváltozhatott a közösség állapota, és így akár az is előfordulhat, hogy a listán szereplők mindegyike soha nem élt együtt pontosan egy időben.

Mindezeket tudomásul véve egyéb értelmezési nehézségek, adatfeldolgozási dilemmák is könnyen újtába kerülhetnek egy közösség múltját feltárni igyekvő kutatónak az egyházi lélekösszeírások kapcsán. Az alábbiakban elsősorban arra keressük a választ, hogyan lehet megállapítani egy lélekösszeírásról, hogy az valóban a teljes helyben élt lakosságot szerepelteti, illetve hogyan lehet egy lista adatait szükség esetén némiképp korrigálni?

Ehhez a Fejér megyei Szár község 1729 és 1850 közötti népességtörténetét feldolgozó vizsgálataink forrásaiból hozunk néhány példát. A Vértes mellett elterülő falu a török időkben teljesen elnéptelenedett. A hosszú évtizedekig lakatlanul álló helység betelepítését az új földesúr, a tata-gesztesi uradalom birtokosa, Gróf Esterházy József kezdeményezte. 1729-ben érkeztek az első telepések,⁴ a plébánia 1735-ben kezdte meg működését a községben.⁵ A faluközösség etnikai, vallási és jogi értelemben is igen homogén képet mutatott a vizsgált több mint másfél évszázad során: túlnyomórészt római katolikus, német jobbágyok lakták.⁶

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a szári egyházközség 1777-ig abba a Veszprémi Egyházmegyébe tartozott,⁷ amely Padányi Biró Márton püspöksége alatt országosan is el-

89–127. FARAGÓ Tamás: *Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrása. (Egy forráskiadási munka tanulságai).* In: *Demográfia* 53.évf. 4. sz. 2010. 315–372.

3 Ennek oka, hogy a római katolikus egyház – részben felsőbbségét is demonstrálandó – sok esetben feladatának tartotta a más vallású lakosság összeírását is. FARAGÓ 1985. 16–17.

4 MNL FML IV.–3.-c Fejér Vármegye Közgyűlésének Iratai – Urbárium, Szár. *Historia Domus.* (kéziratban).

5 DÓKA Klára: *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa.* 3. Székesfehérvári Egyházmegye. Bp., 1997. 69.

6 Kummer György szári plébános egy 1758-ból származó, de néhány évvel korábbi eseményt, a betelepítés első éveit leíró, retrospektív szövegében megjegyzi, hogy a száriak „*nemzetiségükre nézve sváb (»suevi«), tisztán katolikus emberek*”. *Historia Domus.* Az 1778-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben Broszek József plébános az 1124 katolikus vallású lakos mellett egy lutheránusról és két „szakadárrol” tett említést. SzfvPL – I.5. – Can. Vis. Szár. 1778. A 19. századra vonatkozóan a másodlagos forrásokból dolgozó „országleíró” Ludovicus Nagy 1167 katolikus mellett 11 evangélikus és 6 zsidó, míg Fényes Elek 1180 katolikus és 4 zsidó vallású szári lakosról írt a művében. NAGY, Ludovicus: *Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Inlyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum.* Landerer. Buda, 1828. 23. FÉNYES Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* Trattner-Károlyi. Pest, 1836. 100. 1840-ben Kopállik Kajetán plébános a lélekösszeírásában 1072 katolikus, 10 zsidó és 2 „helvét” vallású falubélit jegyzett fel. *Historia Domus.* Az 1850. évi népszámlálás 1101 katolikus és 9 zsidó vallású, etnikai szempontból 1093 német, 8 magyar, 9 zsidó lakost jelöl. MNL Fejér Megyei Levéltár. Székesfehérvári Cs. Kir. Megyehatóság iratai. IV/153.

7 HERMANN István: *A Veszprémi Egyházmegye igazgatása a 18. században. (1700–1777).* MNL Veszprém Megyei Levéltára. Veszprémi Főegyházmegye. Veszprém, 2015. VI–VIII. melléklet.

sők között követelte meg a plébánosoktól a lélekösszeírások elkészítését,⁸ nem lepődünk meg a 18. század közepéről fennmaradt vonatkozó forrásanyag viszonylagos bőségén: 1745 és 1769 között hat Szárról készült egyházi lélekösszeírás is a rendelkezésünkre áll. Az ezt követő évtizedekből viszont csak az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben szereplő összesített lakosságszámokat ismerjük, részletes lista nem maradt fenn.⁹ Hosszú idő telt el addig, míg a soron következő nominális kutatásra is alkalmas, általunk megtalált lista megszületett, ez a dokumentum 1840-ből való. Ezt a hét egyházi lélekösszeírást kíséreljük meg bemutatni az alábbiakban.

Az összeírások alapegysége a ház volt, vagyis az összeírók egy meghatározott rendben haladva jegyezték fel az egy-egy házban lakó személyeket. Az együtt lakók egymáshoz való viszonyát – az 1769-es lista kivételével – a legtöbbször jelezték a háztartásfő szempontjából. Bár mi nem talákoztunk olyan rendszeresen előforduló következtelen fogalomhasználattal, mint amiről Husz Ildikó beszámolt a zsámbéki összeírások kapcsán, de néhány háztartás besorolása nekünk is megoldhatatlan kihívást jelentett.¹⁰ Ennek oka az volt, hogy a betelepítés korában, az intenzív migrációs folyamatok közepette egy-egy lélekösszeírásban feltüntetett személy sokszor nyomot sem hagyott maga után a szári anyakönyvekben, így előfordult, hogy nem tudtuk azonosítani a háztartásfőhöz való viszonyát.

Ráadásul az elemzésünkben fontos kontrollforrásként használt – az összeírások horizontális látómezejét az időben vertikális elemzési lehetőségekkel kiegészítő – anyakönyvtípusok indulásának kezdődátuma különböző időpontokra esik. Hiába készítettünk tehát több mint kilencvenezer elemből álló adatbázist az utóbbi forrásanyag feldolgozása során, a három anyakönyvtípus együttes információinak használatát a legtöbb esetben itt mellőznünk kellett. A szári születési adatok 1729-től, a halálozások 1747-től, a házasságkötések pedig 1784-től állnak rendelkezésünkre.¹¹ Ezekből egyébként precíz munkával két kutató, Stefan Stader és Peter Tarnai elkészítette a rekonstruálható szári családok listáját 1800-ig bezárólag. Bár megbízható kontrollforrásként használható munkájuk Németországban önálló kötetként megjelent, az anyakönyvek hiányosságait nyilván ez sem pótolhatja.¹² Mindezek ellenére úgy gondoljuk, hogy az azonosíthatatlan háztartási kapcsolatok esetszáma egyik lélekösszeírásunk kapcsán sem olyan magas, hogy kritikai vizsgálatainkat ez a probléma szakmailag érvénytelenné tenné.

A lélekösszeírásaink éveiből tudomásunk szerint nem maradt fenn olyan adóív sem, amely kiegészítő forrást jelenthetne a háztartások határainak megállapítása kapcsán.¹³ Viszont az egész korszakunkra nézve is általános érvényűnek tekinthetjük Broszek József plé-

8 DÉNESI Tamás: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Történelemtudományok Doktori Iskola. Kora Újkori Magyar Történeti Program. 2006. 147–149. ÖRDÖG 1989. 256–257.

9 „Ez a forrástípus az esetek döntő többségében 1771-ig alkalmazható családfakutatásra, utána fokozatosan statisztikává silányul.” <https://www.szfvpl.hu/hu/feldolgozottsag/> 2021. 02.10.

10 Husz Ildikó: *Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda környéki mezőváros társadalmáról a család szerkezet változásának tükrében*. Osiris Kiadó. Bp., 2002. 46.

11 MNL OL Mikrofilmtár A472 – A474. MNL Mikrofilmtár. A0473 A plébániahivatal felállításáig a szári anyakönyvi bejegyzéseket a szomszédos Bicske parókiája vezette: MNL OL Mikrofilmtár A411.

12 STADER, Stefan – TARNAI Péter: *Die deutschen Familien von Saar-Szár im Schildgebirge in Ungarn 1737 – 1800*. (Schriftenreihe zur donauschwäbischen Herkunftsforschung. Band 19.) Boscolo & Königshofer. Karlsruhe, 1989.

13 MNL OL Eszterházy család iratai. P 211-IV–26. Községi számadások

bános 1769-es lélekösszeírás elé írt szövegéből kiolvasható gyakorlatot, miszerint a szári plébánia számadását a kegyúri jogokat¹⁴ gyakorló Esterházy gróf uradalmi alkalmazottai végezték.¹⁵ Ezáltal gyakorlatilag a szári papok akár saját magukat ellenőrizve, az uradalmi listát is kezükben tartva húzhatták meg az egyes háztartások határait. Mindezek miatt is – a korszakkal foglalkozó magyar történeti demográfusokhoz hasonlóan – elemzésre érdemesnek tartjuk a lélekösszeírásainkban szerepeltetett háztartásokat azzal a kitételrel, hogy ahol az egyes családok házatlan zsellér státusa egyértelmű, ott ezeket minden esetben külön érdemes feljegyezni. Ennek a gyakorlatnak a hasznosságára többek között Andorka Rudolf, Faragó Tamás és Husz Ildikó is felhívja a figyelmet, hiszen a házatlan zsellér „*lényegében szabadon vállalt munkát*”, ezért nem tartozott a házigazda háztartásához.¹⁶

AZ 1745. ÉVI ÖSSZEÍRÁS

Az általunk megtalált legkorábbi dokumentum, amelynek célja Szár község teljes lakosságának név szerinti feljegyzése, 1745-ből való.¹⁷ A lélekösszeírás bevezetőjének dátumozásakor a készítő, Leber János plébános a január hónapot jelölte meg. Valószínűleg év elején készítette tehát az összeírást. Ennek köze lehet a mezőgazdasági munkák intenzitásának és a Karácsony környékén megszaporodó liturgikus kötelezettségeknek a januári csökkenéséhez, illetve az év változásához kötődő számadási kötelezettséghez. Továbbá hangsúlyos lehet ebben a vízkereszti gyakorlat szerepe, amelynek során a plébánosok egyébként is igyekeztek házról házra járni a falut, megszentelve az egyes lakóépületeket.¹⁸

Leber János nem táblázatokba rendezte az információkat, hanem folytatólagosan írt latin mondatokban sorolta fel a falu lakóit. Az egyes háztartásfők teljes nevét új bekezdésbe rendezve, aláhúzással emelte ki a háztartás többi tagja közül.¹⁹ A feleségeket és a gyermekeket – mint ahogy azt a későbbi lélekösszeírásokban is tapasztalhattuk – csak a keresztnevükön szerepeltette. A szolgák és a háztartásban a családdal együtt lakó egyéb háztartástagok neveit viszont néhol teljes alakban, néhol csak keresztnévvel jegyezte fel. Ez a viszonylagos revidszertelenség a családhoz nem tartozók bejegyzéseiben szintén általános jelenség maradt a falu későbbi plébánosai által készített összeírásokban is.

A gyermekek nevéhez feljegyezte Leber azok gyónóképességének meglétét, illetve hiányát is. A házaspárok és az özvegyek („*viduus/vidua*”) esetében ez valószínűleg egyértelmű volt számára, így náluk ezt külön nem írta fel. Kihagyta továbbá saját háztartását²⁰ és a kántortanítói, illetve jegyzői feladatokat ellátó Müller János György családját, nevét a lélekösszeírás bevezetőjében megemlíti, de háztartásáról nem számol be. A Müller család jelenlétéről a faluban egyébként anyakönyveink már 1739-től tanúskodnak, ekkor született itt első gyermekük.

14 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban SzfvPL) – I.5. – Can. Vis. Szár. 1778.

15 SzfvPL – I.2. – No.117AD/u Az egyházi számadások gyakorlatáról lásd: DÉNESI 2006. 92–93.

16 FARAGÓ 1985. 25. ANDORKA–FARAGÓ 1984. 406–407.; HUSZ 2002. 46.

17 SzfvPL – I.2. – No.117AB/ec

18 DÉNESI 2006. 148.

19 Kivétel ez alól egyetlen bejegyzés, ahol valamiért csak a háztartásfő keresztneve került a listára: Joannes (János).

20 Ezzel a jelenséggel Benda Gyula is találkozott Keszthely kapcsán. BENDA Gyula: *Keszthely népessége 1696–1851*. In: *Történeti Demográfiai Füzetek* 16. (Szerk.: Faragó Tamás). 1997. 89.

Miért nem szerepeltette őt és családját az összeíró az 1745. évi listán? Ezzel kapcsolatban talán mi is számolhatunk a Faragó Tamás által Pest megyében tapasztalt jelenséggel: „*a parasztközösségek nem stabil tagjainak számító föld nélküli háztartások (tanító, kocsmáros, molnár, szegődött iparosok, pásztorok, kerülők – tudniillik akiket vagy a község vagy a földesúri uradalom fogadott meg évről évre) kivételes esetektől eltekintve általában egyik lélekösszeírásban sem kerültek rögzítésre*”.²¹

A tanító – mint a földművelőkhöz szorosan nem tartozó falusi értelmiségi – hiányzó háztartását bizonyos mértékig rekonstruálni is tudjuk az anyakönyvek alapján, így némileg korrigálhatjuk a lélekösszeírásból kiolvasható szári lakosságszámot is. Ha csak azokat a családtagokat számoljuk hozzá a falu lakosságához, akik biztosan éltek 1745. december 31-én,²² az alábbi információkkal kapjuk:

– Müller János György, és felesége Mária Erzsébet, illetve biztosan életben lévő gyermekeik: Ferenc Xavér, Mária Anna, Anna Mária = öt fő

A családhoz nagy eséllyel népes háztartás tartozott, hiszen a későbbi források több szolgát hoznak a Müller-háztartás bemutatása során. Ezekről a háztartástagokról itt nem tudunk biztos információt megfogalmazni. Ha a Müller család létszámához hozzáadjuk még a plébános személyét, akkor megállapíthatjuk, hogy hat fővel (és valószínűleg két háztartással) biztosan magasabb volt Szár lakosság- és háztartásszáma 1745-ben, mint amire a lélekösszeírásban felsorolt lakosok és háztartások számának összegéből következtethetünk. Ezek szerint Szár lakosság száma a dokumentumba bejegyzett 364 fő helyett legalább 370 fő, a szári háztartások száma pedig a listában olvasható 76 helyett valójában legalább 78 volt.

AZ 1746/1747. ÉVI LÉLEKÖSSZEÍRÁS

A következő általunk ismert és a teljesség igényével készült, összeírást sajnos csak másodközlésből ismerjük Kuthy István kanonok, a Székesfehérvári Püspöki Levéltár egykori vezetője az 1930-as években végzett nagy jelentőségű iratrendezési és művészettörténeti munkássága nyomán.²³ Az eredeti listát a Székesfehérvári és a Veszprémi Egyházmegye iratanyagában sem találtuk meg. Mégis ezt az összeírást közli – vélhetően Kuthy István másolatát alapul véve – teljes egészében néhány helytörténeti jellegű mű is.²⁴ Ez a

21 FARAGÓ 1985. 28.

22 Tehát halotti anyakönyvben vagy lélekösszeírásban egy későbbi időpontban megtalálhatóak. Vagy szülők esetén későbbi születési anyakönyvekben is megjelennek szülőként.

23 <http://www.szfvvar.katolikus.hu/gyujtemenyek/leveltar/leveltar-ismerteto/> 2019. 07. 16.

24 TAFFERNER, Anton: *Die ersten Kolonistenfamilien der Esterhazyschen Neugründungen Saar und Boglar im Schildgebirge (Ungarn)*. https://www.dingolfing.org/members/beetz/szar/kolonisten_saar_boglar.pdf / 2019. 7. 19. SZEKERESNÉ BURGHARDT Klára: *Falutörténet és néphagyomány Száron*. Szár, 1990. 12–21. LAUB János: *A betelepítéstől a kitelepítésig. Adatok Szár község történetéből*. Szár Község Német Kisebbségi Oktatásáért és Kultúrájáért Egyesület. Szár, 2017. 18. STADER–TARNAI 1989. Szekeresné közlése egyébként valószínűleg nem egyenesen Kuthytól, hanem közvetve inkább az ezt a listát szintén teljes egészében közlő Anton Tafferner történetétől való, hiszen az ő összeírásához fűzött német nyelvű lábjegyzetei is megegyeznek a Szekeresné könyvében lejegyzettekkel. Szekeresné egyébként forrásaként egy negyedik személyt, Géricz Sándort, jelölt meg, aki német nyelvtanári diplomájához készített kéziratban maradt szakdolgozatot Szárról. A szerző a művét sajnos nem tudta már rendelkezésünkre bocsátani. GÉRICZ Sándor: *Siedlungsgeschichte: Saar – bis zum Ende des 18. Jahrhunderts und die Flurnamen*. Szakdolgozat (kézirat) PTE BTK Germanisztika Intézet. Pécs, 1977. Tafferner Németországban megjelent művének

dokumentum tehát a legtöbbet idézett lélekösszeírás a Szár történetével foglalkozó irodalomban. Ez a tény, illetve az elsődleges forrás hiánya és a duplikált dátumozás készítetett arra bennünket, hogy megkíséreljünk egy adatrögzítési és mellékesen a teljes körűség jellemzésére is használható vizsgálatot elvégezni ezzel az összeírással kapcsolatban.

A közölt lajstrom táblázatos rendben, az egyes háztartástagok életkorait is feltüntetve készült. Címéhez a következő dátum került: 1746/1747. A helyzetet bonyolítja, hogy ekkor éppen plébánosváltásra került sor a faluban, Leber János helyett Kummer György érkezett Szárra.²⁵

Megpróbáltunk utánajárni melyik évben dolgozhatta fel adatait az összeíró. Ehhez a szári születési anyakönyvek 1747. évi nominális vizsgálatához láttunk: sorra vettük az ebben az esztendőben Száron született gyermekeket, és megnéztük, szerepelnek-e az összeírásban. Azt rögtön láttuk, hogy az 1745-ös és az 1746/1747-es szári lélekösszeírások között nincs olyan tartalmi kapcsolat, amelyet Husz Ildikó a 18–19. századi zsámbéki listák jellemzésekor leírt: itt nem a korábbi év lajstromának aktualizált átmásolása történt.²⁶ Vizsgálódásunk egyúttal megteremtette a kontrollforrásaink (a születési és halálzási anyakönyvek, illetve a Stader–Tarnai adatbázis) kritikájának lehetőségét is.

AZ 1746/1747. ÉVI LÉLEKÖSSZEÍRÁS ADATRÖGZÍTÉSI IDEJÉNEK VIZSGÁLATA

Az 1747-ben Száron született gyermek neve, születésnapja

Helye az 1746/1747. évi lélekösszeírásban

Scholl Mária Anna,
február 5.

Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Scholl Péter háztartása). Elképzelhető, hogy rögtön a születése után meghalt, mert a későbbi anyakönyvekben csak egyszer, 1756. május 16-án szerepel ilyen néven elhunyt személy. Ám lehet, hogy az ott szereplő Mária Anna név a szóban forgó lány nővérét, a jelen összeírásban 6 évesnek feltüntetett Anna Máriát takarja, hiszen többször láttuk már, hogy az ebből a két névalakból álló keresztnevek sorrendjét gyakran keverték az anyakönyvi bejegyzések írói.

Strobel János,
február 12.

Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Strobel János háztartása). A halálzási anyakönyvekben nem szerepel.

Pfintzel György,
február 12.

Nincs bejegyezve. A családja sem szerepel az összeírásban. Pedig minden jel arra mutat, hogy György Száron maradt a családjával. Még tíz testvére született a faluban. Ő maga megnősült, és itt született négy gyermeke is az 1770-es években, bár haláláról nincs adat.

forrásául pedig egy stuttgarti könyvtár, bizonyos Bibliothek des Gerhardswerkes nevű intézményt jelölt meg. A forrás eredeti helyére, Kuthy István gyűjtésére egyedül Laub János hivatkozik.

25 Laub János megjegyzi, hogy az összeírás idején a falu plébánosa Kummer György volt. LAUB. 2017. 18. Erre enged következtetni a Székesfehérvári Püspöki Levéltár schematismuson alapuló közleménye is, amely szerint a fenti plébánosváltás már 1746-ban megtörtént. <http://www.szfvar.katolikus.hu/adattar/plebaniak/keresztelo-szent-janos-plebania-szar-/2019.06.30>. Ezeknek ellentmond Kummer György saját írása a Historia Domusban, amelyben megjegyzi, hogy 1747 novemberében érkezett Szárra. A plébánosváltás időpontjának kérdése tehát egyelőre nem egyértelmű.

26 Husz 2002. 44–45.

- Kräff Salome,
április 24. Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Kräff Kilián háztartása). Salome 1750-ben halt meg Száron.
- Haas András,
május 8. Bejegyezve édesapja, Haas József háztartásába. Életkora hibásan szerepel, 2 évesnek tünteti fel az összeíró, pedig ilyen néven forrásaink egymással összevetett adatai szerint csak egy gyermek született Száron a 18. században.
- Wagner János,
május 18. Bejegyezve édesapja, Wagner Márton háztartásába. Életkoránál a „három hónap” bejegyzés olvasható. A család neve Wachnerként szerepel az összeírásban, de itt valószínűleg az összeírás másodközlését végző szerző tévedett, vagy a német neveknél gyakori elírásról van szó.
- Singer Krisztián,
június 5. Bejegyezve édesapja, id. Singer Krisztián háztartásába. Életkoránál az „1 év” bejegyzés olvasható.
- Wiest Krisztina,
július 2. Bejegyezve édesapja, Wiest Antal háztartásába. Életkoránál a „négy hónap” bejegyzés olvasható.
- Metz Jakab,
július 25. Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Metz József háztartása). A halotti anyakönyvekben nem szerepel.
- Kögel Anna Mária,
július 28. Nincs bejegyezve. A családja (valószínűleg) szerepel az összeírásban. A születési anyakönyvek szerint ugyanis édesapja Kögel Ádám, édesanyja Anna Mária. Ebben az összeírásban nincs ilyen nevű ember, szerepel viszont egy bizonyos Köberl Ádám, aki 21 évesen Rieder János szolgája, csakúgy, mint a 19 éves Anna. Elképzelhető, hogy az ő gyermekük, csak az összeíró más névalakban használja ezt a családnevet, mint ahogy az anyakönyvben szerepel. Mindenesetre a csecsemő nem jelenik meg az összeírásban, és a halotti anyakönyvekben sem szerepel.
- Riess Anna Mária,
augusztus 15. Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Riess Mihály háztartása). Anna Mária 1750-ben halt meg Száron.
- Kögel János,
augusztus 17. Bejegyezve édesapja, Kögel György háztartásába. Életkoránál a „két hónap” bejegyzés olvasható.
- Scheibel Ádám,
augusztus 24. Bejegyezve édesapja, Scheibel József háztartásába. Életkoránál a „két hónap” bejegyzés olvasható.
- Schmidt Mihály,
szeptember 7. Bejegyezve édesapja, Schmidt Ádám háztartásába. Életkoránál az „1 év” bejegyzés olvasható.
- Schneider Margit,
szeptember 8. Nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy bejegyezték-e. Szerepel ugyanis az összeírásban egy ilyen nevű lány, ráadásul jó helyen, az édesapa, Schneider György háztartásában. Viszont az életkoránál a „2 év” bejegyzés olvasható. A Stader–Tarnai szerzőpáros emiatt azt feltételezi, hogy ebben a családban két Schneider Margit nevű lány is létezett, de az idősebbhez nem írtak születési dátumot, vagyis valószínűleg ők sem találták meg egy ilyen nevű lányt az anyakönyvek között.... Ha mégis létezett ebben a családban két Margit nevű gyermek, akkor nyilván az idősebbnek meg kellett halnia, mire a következő lány megszületett, hiszen egyszerre nem viselheték ugyanazt a nevet. Ha ez így volt, az összeíró adatfelvételekor még csak az idősebb testvér élt. Az is lehetséges viszont, hogy csak egy ilyen nevű lány élt, és az összeíró egyszerűen eltévesztette az életkori bejegyzést.

Hartmann Magdolna, szeptember 10.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Hartmann János háztartása). Magdolna valószínűleg röviddel születése után meghalt. Ezt támasztja alá, hogy ugyanebben a családban született a következő évben is egy Magdolna nevű lány.
Hartmann György, szeptember 16.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Hartmann Simon háztartása). A halotti anyakönyvekben nem szerepel.
Resch Éliás, szeptember 18.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Resch József háztartása). A halotti anyakönyvekben nem szerepel.
Engert Anna Mária, szeptember 31.	Bejegyezve édesapja, Engert Simon háztartásába. Életkoránál a „1 év” bejegyzés olvasható.
Hertzig Katalin, október 14.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Hertzig György háztartása). Katalin hosszú életet élt a faluban. Bürger Ferenc feleségként tíz gyermeknek adott később életet. 1823-ban halt meg. (Az 1746 szeptemberében született testvére, György már szerepel az összeírásban. Életkoránál az „1 év” bejegyzés olvasható.)
Winter Erzsébet, október 14.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Wienter András háztartása). A halotti anyakönyvekben nem szerepel. (A Stader–Tarnai adatbázisban valószínűleg elírták az évszámát, mert ott 1747 helyett 1757 szerepel.)
Golla Márton, november 11.	Bejegyezve édesapja, Golla Lőrinc háztartásába. Életkoránál a „1 év” bejegyzés olvasható.
Harmann János György, november 30.	Nincs bejegyezve. A családja szerepel az összeírásban (Harmann Jakab háztartása). János György később a faluban alapított háztartást, tizenegy gyermeke született. 1810-ben halt meg Száron.

Ha egy 1747-ben született gyermeket az összeíró már bejegyzett a lajstromba, akkor egyértelmű, hogy az adott háztartás kapcsán a gyermek születése után történt az adatfelvétel vagy az adatok lezárása. Ha egy 1747-ben született gyermek nem szerepel a listán, annak több oka lehet. Ezek közül néhány:

1. Ha a csecsemő nem szerepel a listán, de a családja igen:
 - a) A gyermek röviddel a születése után, még ugyanebben az évben meghalt, és mire az összeíró számba vette a háztartást, az újszülött már nem élt, így nem volt oka őt feltüntetni a listán. Ez esetben értelemszerűen nem okolható az összeíró pontatlansággal. Mivel halotti anyakönyveink 1747-től csak nagy kezdeti hiányosságok mellett szolgáltatnak adatokkal, ezért a korai halál beálltának az eshetőségét csak sejthetjük.
 - b) Az összeíró már a gyermek születése előtt (akár már 1746-ban) lezárta az adott háztartás kapcsán az adatfelvételt. Így a később megszületett gyermek már nem szerepel a listán, szemben azokkal a kortársaival, akiknek a családjához később ért el az összeíró.
 - c) Egy másik család adoptálta vagyis örökbe fogadta a csecsemőt.
 - d) Hiba történt az összeírás készítése során. Az összeíró pontatlan volt: nem vette figyelembe a háztartás legifjabb tagját.
2. Ha a csecsemő és a családja sem szerepel a listán:
 - a) A csecsemőt az elköltöző családja magával vitte egy másik településre, mire az összeíró felvette volna a család adatait.

- b) b) A család a lélekösszeírás adatfelvételének lezárulása után költözött a faluba, és még ebben az évben (1747) gyermekük született.
- c) c) Az újszülött családja nem tartozott szorosan a szári parasztok társadalmához, ezért az összeíró nem vette fel a háztartásukat a listába, ugyanakkor a gyermeket a szári templomban keresztelték, így a helyi születési anyakönyvekben szerepel a neve.
- d) d) Hiba történt az összeírás készítése során. Az összeíró pontatlan volt: akarata ellenére nem jegyezte fel az összes szári háztartást.

A fenti táblázat bejegyzéseit elolvasva nem túl könnyű mérleget vonni: a vizsgált évben született 23 csecsemőből mindössze kilencről tudjuk kijelenteni egyértelműen, hogy bekerült a lélekösszeírásba. A fennmaradó 14 csecsemő fele eltűnt a szemünk elől: nem található sem az 1746/1747-es listán, sem a későbbi halálozási anyakönyvekben. A másik hét csecsemő anyakönyvekből leszűrhető későbbi élettörténetét vizsgálva két lány kapcsán (Scholl Mária Anna és Schneider Margit) még az is előfordulhat, hogy szerepelnek az összeírásban, csak hibás adatokkal.

A másik öt esetben egyértelműsíthető, hogy a csecsemő megérte legalább a kisgyermekkor, és a család Száron maradt, így egy 1747. december 31-én lezárt elméleti lélekösszeírásban mindenképp szerepelniük kellene. Ők Pfintzel György, Kräff Salome, Riess Anna, Hertzig Katalin és Harmann János György. Az ő esetükben akár a fent leírt 1/b) jelű magyarázat is érvényes lehet, ami szintén felmentheti az összeírót a pontatlanság vádjá alól. Bár amennyiben a 1/b) verzió általános jelenség lehetett az összeírás elkészítése során, úgy véleményünk szerint azzal a tendenciával kellene találkozunk, hogy a táblázatos rendben, a papírra egymás alá írt háztartások sorában rendszerint az először (a táblázat tetejére) beírt háztartásoknál kellene keletkezniük a hiányoknak, de ezzel itt nem találkozunk.

Mindenesetre a fent vizsgált Metz család kapcsán például könnyen lehet, hogy mégis az 1/b) pontban leírt magyarázat áll az adathiány mögött. A gyermekek közül az 1747-ben született Jakab nem szerepel az összeírásban. Testvére, az 1744. március 20-án született Krisztián életkoránál „1 év”, Jánosnál (született: 1742. február 11.) „3 év”, Pálnál (1740. január 25.) „5 év”, Lajosnál (1736. április 15.) „9 év” olvasható. Az 1738. március 11-én született Józsefnél pedig – bár az összeírásban tévesen Jakabként szerepel²⁷ – „7 év”. Persze a valószínűleg „bemondáson” alapuló életkori adatok végképp bizonytalanok. (A táblázatban szereplő eseteleírásokból jól érzékelhető: nem volt egyértelmű az sem, hogy a már betöltött életkor alapján számolt az összeíró, vagy azt vette figyelembe, hogy a gyermek „hányadik életévében jár”). A Metz család nagy adatszámú bejegyzésénél mégis feltűnő a rendszerezettség: a testvérek közötti korkülönbség pontosan jelenik meg. Van okunk tehát feltételezni, hogy az összeíró jó kútfőre hagyatkozott. Ha ezt elfogadjuk, akkor viszont a háztartásról készült adatfelvételnek valamikor 1745. április 16. és 1746. január 24. között kellett történnie, ekkor lehetnek valóság a gyermekek betöltött éveire vonatkozó fenti adatok.

A bemutatott eseteink közül a 2/a) verzió – esetleg Kögel János és családja történetén kívül – nem valószínűsíthető. Az 2/c) pontban leírt magyarázatot pedig egyedül a Pfintzel család esetén tarthatjuk érvényesnek. Lehetséges, hogy a Pfintzelék ugyan mű-

²⁷ Előfordulhat, hogy például József Jakab névre keresztelték, de az anyakönyvbe csak az egyik, a lélekösszeírásba csak a másik nevet tüntették fel.

veltek földet, de valamely Szár környéki pusztán éltek, és az összeíró nem tartotta őket a községhez szorosan tartozó háztartásnak. Az ő esetükben ugyanakkor a 2/b) verzió is lehetséges okként kezelhető, hiszen a család az 1745-ös listán sem szerepel, így elképzelhető, hogy egyszerűen az adatfelvétel után, de még 1747-ben települtek le Száron. (Bár később látni fogjuk, hogy ennek a családnak a feljegyzése igen rendszertelenül történt a 18. századi lélekösszeírásainkban.)

Fenti vázlatpontjainkban 1/c) jelzés alatt hoztuk az adoptáció jelenségét mint további lehetséges magyarázatot az adathiányra. Ez valóban megfontolásra érdemes minden hiány kapcsán, hiszen a preindusziális társadalmakban nem volt szokatlan az a gyakorlat, amelynek során egy kis (falu)közösségen belül egy-egy család gyermeket fogadott örökbe ismerős, akár rokon háztartásból. Sok esetben ez már a gyermek újszülött korában megvalósult.²⁸ Más forrásainkból nyilvánvaló, hogy ezzel a lehetőséggel valószínűleg évszázadokon át éltek Szár község meddő párjai, a szegényebbeknek segítséget nyújtó és/vagy munkaerőt igénylő háztartásai is: az 1757-es lélekösszeírás három, az 1763-as négy, az 1840-es egy esetben jelölt adoptált gyermeket.²⁹

Amennyiben csecsemőkori örökbe fogadás történt az 1746/1747. évi lélekösszeírás adatfelvételének idején, akkor az megnehezíti kutatásainkat, hiszen a gyermekek csak keresztnevükön kerültek feljegyzésre, így csak akkor értesülhetünk az adoptációról, ha ezt külön feltüntette az összeíró. Erre vonatkozó bejegyzést viszont a vizsgált listánkon nem találtunk. Persze előfordulhat, hogy nem minden szári összeírás kapcsán tartotta ezt fontosnak bejegyezni a pap, mégis a fenti két összeírás adataiból arra következtethetünk: a csecsemőkori örökbe fogadás jelensége semmiképp sem lehetett olyan gyakori, hogy az 1746/1747. évi forrásunkból kimaradt összes csecsemő esetére magyarázat lehessen.

A vizsgált háztartások kapcsán egyébként egy „fordított” esettel is találkozunk: egy olyan csecsemővel, aki az 1746/1747-es összeírásban szerepel, de a születési anyakönyvekben nem. Ez annak a fényében különösen meglepő, a gyermek életkoránál a listán mindössze „6 nap” olvasható, így ezek szerint ő a korabeli falu legfiatalabb lakosa: Scheker Gáspár. Édesapja, Scheker György háztartásába került bejegyzésre. Ez a háztartás nem szerepel más összeírásainkban, tagjaikról egyetlen egy anyakönyvi bejegyzést sem találtunk, így Schekerék később nyomtalanul tűnnek el a szemünk elől.

Mindezek mellett az 1746/1747. évi összeírásban sem szerepel a plébános és Müller János György kántortanító-jegyző háztartása. Így megállapíthatjuk, hogy 1747-ben biztosan élt a faluban három család és/vagy háztartás (plébános, Müller, Pfintzel), amely nem szerepel a lélekösszeírásban:

- Leber János vagy Kummer György = (minimum) 1 fő
- Müller János György és felesége, Mária Erzsébet, illetve biztosan életben lévő gyermekeik: Ferenc Xavér, Mária Anna, Anna Mária = (minimum) 5 fő
- Pfintzel Henrik és felesége, Mária Anna, illetve biztosan életben lévő gyermekük: György = 3 fő

A fenti személyek számának összegével – kilenc fővel – megnövelhetjük Szár 1747. évi lakosságát, amennyiben ezt indokoltnak tartjuk: ebben az esetben a forrásban

28 Arthur E. IMHOF: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Akadémiai Kiadó. Bp., 1992. 170–186. [1983]169.

29 Az egy időpontban Száron élt örökbefogadott gyermekek száma ennél valamivel nagyobb is lehetett, mert például az 1757-es lélekösszeírásban adoptáltként megjelölt három gyermek mindegyike szerepel a következő, 1759-es listán is, de az összeíró már nem tüntette fel nevük mellé az adoptáció tényét.

jelölt 499 helyett 508 fővel számolhatunk. A háztartásokat számának leírását pedig leg-
alább hárommal megnövelhetjük, 102-ről 105-re.

A fent leírt eseteket számba véve felemás kép tárul elénk. A forrásvizsgálatunk után
a lélekösszeírás teljes körűségére vonatkozóan számtalan értelmezési nehézség és új kér-
désfelvetés megfogalmazásáig jutottunk. A csecsemők szerepeltetésének kapcsán kelet-
kező hiányok néhány lehetséges okát bár feltártuk, de egyúttal arról is meggyőződünk,
hogy ezek rendkívül szerteágazók lehetnek. Mindezek miatt az összeírás pontosságáról
ítélkezni továbbra is nagyon nehezen tudunk. Az bizonyosnak látszik, hogy az összeírás-
nak vannak hiányai és tévedései, de valószínűleg ezek mértéke nem olyan nagy, hogy
egy társadalomtörténeti kutatás során megengedhetnénk magunknak a forrás nagyvonalú
mellőzését.

A fenti vizsgálat másik célja, vagyis annak megállapítása, hogy mikor készült az ösz-
szeírás adatfelvétele, szintén nem hozott egyértelmű választ. Amit leszögezhetünk, hogy
az összeíró 1747-ben még kilenc háztartás adatát biztosan feljegyezte, sőt egészen az
év végén, november 11. után is készített bejegyzést. Ez annak fényében külön érdekes
lehet, hogy a *Historia Domusban* Kummer feljegyezi egy 1758-ban készült retrospektív
írásában, hogy 1747. szeptember 20-án volt Száron *canonica visitatio*, amelynek során
az „*egyházközséghez tartozókat összeírták*”.³⁰ Majd a következő bekezdésben arról tá-
jékoztat, hogy Leber János plébános az év november 29-én hagyta el Szárt, és a helyére
ő maga érkezett. Így elég erős lehet a gyanúnk arra vonatkozóan, hogy a megállapítás,
miszerint az 1746/1747. évi lélekösszeírás idején Kummer György volt a község plébá-
nosa, pontosításra szorul. Ha tényleg szerepel az ő neve a forráson, akkor valószínűleg
csak befejezte Leber János korábbi – feltehetően hiányos – listáját. Vagyis azt gondoljuk,
ez az összeírás (akár) két évben, két plébános felügyelete alatt készülhetett, illetve köny-
nyen elképzelhető egy másik eset, miszerint ezt az összeírást nem is a helyi plébánia ké-
szítette. 1745 és 1748 között ugyanis az egész Veszprémi Egyházmegyében vizitátorok
(rendszerint az illetékes főesperesek) járták az egyházközségeket, és ők jegyezték fel az
egyházlátogatási jegyzőkönyvek névanyagát.³¹ Ez akár önmagában is igazolhatja a fenti
pontatlanságokat, hiszen az idegen összeírók rendszerint kevésbé precíz munkát végez-
tek, sőt arra is gyanakodhatunk, hogy esetleg egy korábbi lista anyagát egészítették ki.³²
Mindenesetre a megszületett összeírás adatainak korábban bemutatott jellemzői miatt in-
dokoltnak tartjuk a forrásra vonatkozóan a dupla évszám használatát, egyben újra felhív-
juk a figyelmet a lélekösszeírás mint műfaj „pillanatfelvétel” jellegének kérdőjeleire, és
kutatói óvatosság indoklására.

30 Az 1747-ben végbemenő *canonica visitatio*t más forrásunk is megerősíti: DÓKA 1997. 69.

31 ÖRDÖG 1989. 256. Ezt a feltételezést erősítette meg a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levél-
tár igazgatója, Mózessy Gergely is.

32 ÖRDÖG 1989. 256.

A TOVÁBBI EGYHÁZI LÉLEKÖSSZEÍRÁSOK

Az 1746/1747. évi lélekösszeírást egy 1757-ben papírra vetett lista követi az általunk feltárt források között.³³ Itt rögtön szembetűnik, hogy az első bejegyzésben Kummer György ötfős, a másodikban Müller János György tizenegy fős háztartása nyitja sort! Ebben az összeírásban tehát már szerepel a falusi értelmiség is, csakúgy, mint Pfintzel Henrik és családja.

Az összeírás ugyanazokat az adatokat tartalmazza, mint az 1746/1747-es: a háztartásfő teljes neve, a háztartás egyéb tagjainak és státusának megnevezése, illetve a tagok életkora. Néhány esetben, ha a lakos foglalkozása nem földműves, ezt a forrás feltünteti a név mellett. Továbbá közli az egyházi szempontból fontos információkat egy-egy tagról: gyónóképesség, bér mállkozás teljesítése. Ott, ahol az azonosítás nem egyértelmű, teljes nevet közöl, a gyermekeknél és feleségeknél csak keresztnévet.

Az 1757. évi lajstromban már biztosan megjelent az a logikai rend, amelynek alapjai hosszú távon meghatározóak lettek az összeírások adatfelvételei során. Ezt követve a feljegyzők rendszerint a plébánia melletti házakkal kezdték meg a népesség összeírását, tehát a Fő utca (*Hauptgasse*) alsó oldalának közepétől keleti irányba indulva vették sorba a háztartásokat. Ezután a Fő utca felső oldalának házai kaptak helyet a listán. Itt végighaladtak egészen a Felső keresztutcáig (*Obere häusler Gasse*, később: *Obere Quergasse*),³⁴ ahol „felülről lefelé”, vagyis a főútra párhuzamos mellékutca dombtetőn található déli végétől az északiig vették számba a házakat, majd ezt követte a Cigány utca.³⁵ Itt is tettek egy képzeletbeli kört a feljegyzők, és ezt követően tértek vissza a Fő utca alsó felének házaihoz. Amikor a Fő utca alsó oldalának utolsó házát is bejegyezték az összeírásba, számba vették a Téglahegy³⁶ alatt elterülő mellékutcák lakóépületeit. A lista legvégére a pásztorok háztartásai kerültek, akik egyébként a Fő utca felső oldalának keleti végén éltek. Szóval, ha a bejegyzéseket készítőik nem különítették volna el őket a falu többi lakójától a sorba vételnél, akkor a pusztán földrajzilag meghatározott logika alapján az ő háztartásainak a lélekösszeírás első negyedében kellett volna szerepelni.³⁷

Hasonló elkülönítés figyelhető meg a plébános és a kántortanító háztartását illetően. Ha az összeírásban feljegyezték őket, akkor a lista természetesen velük kezdődött, annak ellenére, hogy mindkettő háza a falu közepén, a Fő utca alsó oldalán volt. Ez is mutatja tehát, hogy a korszakunk szári társadalmában két igazán tiszteletreméltó személy élt, akik miatt még az összeírás adatfelvételi sorrendjét is megtörték: a pap első helyen és a

33 SzfvPL – I.2. – No. 117AC/m

34 Ezeket az információkat a Mária Terézia-féle urbáriumhoz készített térképekkel való összevetés során nyertük. A német nyelvű utcanévek is ennek a dokumentumnak a névrajzából valók. MNL FML. T 115/2 (Szar határainak és beltelkeinek térképe) A Felső keresztutca későbbi elnevezésére vonatkozó megjegyzésünket egyrészt a faluban máig beszélt sváb nyelv nyelvben meglévő helymegjelölésre, másrészt néhány későbbi térkép feliratára alapoztuk. (Lásd például: http://www.dingolfing.org/members/beetz/szar/szar_dorfplan.html / 2021.03.18.)

35 Az utca elnevezése nem az ott élt lakosság etnikai összetételére utal, hanem – a faluban máig élő magyarázat szerint – arra, hogy az utca végén táboroztak időről-időre azok a vándorcigányok, akik vályogvetéssel foglalkoztak, portékáikat pedig a helybélieknek adták el. Erre egyelőre nincs dokumentált bizonyítékunk, mindenesetre azt biztosan tudjuk, hogy az utcában nem cigányok, hanem itt is svábok laktak.

36 ma Óvoda-domb

37 A pásztorok a paraszttól idegen életviteléről lásd: PALÁDI-KOVÁCS Attila: *A „pásztorrend”*. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. (Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila). Akadémiai Kiadó. Budapest, 2000. 117–138.

jegyzői feladatokat is ellátó kántortanító másodikként került a listákra. A jogállás szerinti megkülönböztetés viszont nem köszön vissza a lélekösszeírásainkból, hiszen a jobbágyok és a zsellérek tulajdonképpen vegyesen szerepelnek a lajstromban. Pedig könnyen elkülöníthették volna ezt a két csoportot is a papíron, hiszen a Fő utcán szinte kizárólag telkes jobbágyok, míg mellékutcákban rendszerint csak zsellérek éltek.³⁸

Kummer György 1759-ben a *Historia Domusba* vezette a falu lakosságát, immár – valószínűleg – harmadszor szári plébánosi működési során. Ebben ismét ő áll a lista élén, második helyen Müller János György, Pfintzel Henriké pedig a 123. háztartás a sorban. Az összeírás világos, jól áttekinthető, csak néhol nehezíti az értelmezést egy-egy – vélhetően utólagos – átírás. Az egyes háztartások határait a plébános a listába húzott markáns folyamatos vonallal jelölte, a háztartásfők mellé külön sorszámokat tett, miközben minden háztartástagot egy-egy számmal látott el.³⁹ Ha két folyamatos vonal között kettő (vagy több) sorszámot is írt a szerző, azzal jól érzékelhetően a házigazda telkén vagy házában élő családokat különítette el. Ilyen esetben vizsgálat alá vettük a család(fő) és a tulajdonos háztartásfő viszonyát: ha nem volt bizonyítható a rokonság, akkor házatlan zsellér családként könyveltük el a külön szám alatt jegyzett személyek közösségét.

A plébános viszont néhány apróbb hibát vétett a lista készítése során. Egy lap aljára beírt ottagú háztartás (Köberlein Miklós családja) négy tagjának sorszámát nem vette figyelembe, mikor a következő oldalon folytatta a lajstromot. Elképzelhető az is, hogy a család utólag került a névsorba egy erre kihagyott helyre. Egy későbbi oldalon Jausch Ferenc csecsemő fiának neve mellé nem került sorszám, továbbá kimaradt egy szám a lapszéli felsorolásból: a Roll családnál 454 után 456 került a *Historia Domusba*. Mindezek mellett a Dilinger család háztartásába valószínűleg utólag, sorszám nélkül írta be a testvére mellett szolgáló másik Singer fiút. Doschné Kinga lakót két helyre is bejegyezte, majd az egyiket kihúzta ugyan, de a sorszámukat nem törölte. Így a Kummer által számolt, a község összlakosságára vonatkozó végső összeg is némi pontosításra szorul: a lélekösszeírásban a megadott 886 helyett valójában – a fentiekkel kiegészítve – 889 fő szerepel. Mindemellett találtunk még egy-két elírást, de ezeket kontrollforrásokkal szintén korrigálni tudtuk.⁴⁰

38 A fent bemutatott adatfelvételi rend az 1759. és 1763. évi lélekösszeírás során némileg módosult: a plébános és a kántortanító háztartásának feljegyzése után rögtön a Fő utca felső oldalának keleti végétől folytatódott a számbavétel. A két lajstrom két különböző plébános alatt, de mégis ugyanazt a módosított elvet követte. Tehát Kummer György és Broszek József kormányzásának idején még nem volt egyértelműen kikristályosodott, megváltoztathatatlan rend a házak számbavételének kezdetét illetően, de az „adatfelvételi kör” iránya már állandósulni látszott. Az 1769. évi lélekösszeírástól visszaállt a fent közölt sorrend, viszont a listán megjelentek egy új utca háztartásai is. Valószínűleg ekkor – talán a Mária Terézia-féle úrbérrendezés hatására – települt be az Alsó keresztutca (*Untere Quergasse*), amelynek házait a Fő utca alsó oldalának keleti végén álló utolsó ház felírása után csatoltak a sorba. Ezek után „fordult rá” a lista a Fő utca felső felére, és az „adatfelvételi kör” innen tovább haladt a fentiek szerint. Ez a rendszer aztán változatlanul megmaradt az adóívek és a későbbi lélekösszeírások felvétele során is.

39 Az összeíró pap által a listába beírt vonalat Andorka Rudolf és Faragó Tamás is önálló háztartásra utaló jelként értelmezte, ellentétben például a házsorszámokkal. Lásd erről: ANDORKA–FARAGÓ 1984. 405.

40 A lista szerint a 27 éves Bochtler János felesége az 58 éves Anna Mária, míg a velük együtt élő szülők (József és Magdolna) 60 és 20 évesek. Az 1746/1747., az 1757. és az 1763. évi összeírás alapján úgy tűnik, a szóban forgó két férfi neve jó helyen, életkoruk viszont felcserélődve szerepel az 1759. évi összeírásban. Bár az itt jelölt életkorok nem felelnek meg az 1746/1747. évi lajstromban beírtaknak, ez már nem kell, hogy nagy meglepetést okozzon nekünk. Viszont ez alapján itt Bochtler József nem az együtt élő apja, hanem a fia a háztartásfőnek. Bochtler Józsefet és feleségét a Stader–Tarnai adatbázis is – hibásan – két évvel idősebbnek tünteti fel Bochtler Jánosnál, holott egy korábbi bejegyzésben

A következő általunk ismert egyházi lélekösszeírás első rubrikájában már az 1763-ban hivatalba lépő új plébános, Broszek József neve szerepel.⁴¹ A lélekösszeíráson sehol sincs dátum, a püspöki levéltár munkatársai az 1763. vagy az 1764. évre datálták a keletkezését. Ezt a lelkipásztor életkorából valószínűsítették, amint erről az összeírás címlapján a ceruzával feljegyzett gondolatokból a kutató tájékozódhat. Hogy pontosítsuk az összeírás keletkezésének évét, megvizsgáltuk, hogy az 1764 elején született, és legalább egy évig életben maradt gyermekek közül szerepel-e valaki a listán. Az eredmény: egyetlen vizsgált esetben sem találtunk 1764. január 1. után született gyermek nevét az összeírásban. Ráadásul Laub Lőrinc családjában az 1763. május 15-én, 3. életévében elhunyt fiúgyermek, az apja nevét öröklő Lőrinc, még szerepel a listán, miközben az ugyanebbe a családba 1764. január 5-én megszülető Jakabot nem tünteti fel az összeíró. Miután pedig a listára egy évesként bejegyzett szereplők mindegyike 1762-ben vagy 1763-ban látta meg a napvilágot, úgy véljük, állást foglalhatunk amellett, hogy az összeírás 1763-ban, valószínűleg az év első felében készült. Persze azt a lehetőséget ezzel nem zártuk ki, hogy az összeíró esetleg 1764-ben fejezte be az adatok felvételét. Ha így is történt, az adatok döntő többsége nagy valószínűséggel Szár község 1763. évi társadalmát tükrözi a plébános után Müller tanító háztartásának szerepeltetésével, viszont Pfintzel Henrikék kihagyásával.

Az összeírás a megszokott információkat tartalmazza táblázatos rendben. Vizsgálunk szerint Broszek két helyen vétett a sorszámozásnál, ugyanis a Rieder Vilmos háztartásában élt tagok felsorolásának bejegyzése közben a tízes helyi értéken indokolatlanul lépett egyet előre: a 470. után közvetlenül a 480. sorszámú szári lakos következik a listán. Továbbá az utolsó lapon is két sorszámot kihagyott az összeíró: a 624-es beírás után a 627-es következik. Ezért a lakosság számra vonatkozó végeredményt itt is korrigálnunk kell: a listán a jelzett 646 fő helyett csak 635 fő szerepel. Mindezek mellett a háztartások számozásánál is a 72. sorszám után a 75. következik a lajstromban, de ez a teljes körűséget nem befolyásolja.

A következő lélekösszeíráshoz csatolt, Broszek plébános által jegyzett bevezető szöveg alján már szerepel dátum: 1769. február 20.⁴² Az összeírás több szempontból kisebb forrásértékkel bír, mint a korábban bemutatott lajstromok. Egyrészt nem szerepelnek benne a lakosok életkori, hitbéli, foglalkozási és a háztartásban betöltött státusra vonatkozó adatai, egyszerűen csak egymás alá – a háztartásokat azért szétválasztva – sorolta fel őket az összeíró. Másrészt újra kihagyta a lelkipásztor és a tanító háztartását, viszont feljegyezte Pfintzel Henrik családját.⁴³

helyesen említi a közöttük lévő apa-fiú viszonyt. (STADER–TARNAI. 1989. 12.) Ezenkívül az 1759-es listán Márhoffer Ádám 18 éves szolgálóleányához, Megerle Erzsébethez, a „*famulus*”, vagyis szolgálófiú bejegyzés került, továbbá Dily Mátvás másfél éves lányát szolgálóként jegyezte fel az összeíró.

41 SzfvPL – I.2. – No. 117AA/r

42 SzfvPL – I.2. – No. 117AD/u

43 Az ő felbukkanása az összeírásokban tehát meglehetősen esetleges: nem szerepel az 1745., az 1746/1747. és az 1763. évben, sőt az 1768-as Mária Terézia-féle urbáriumban sem. Viszont az 1757., az 1759. és az 1769. évi szári lélekösszeírásban találkozunk a nevével. Semmi jel nem mutat arra, hogy elhagyta volna a falut. Az 1747 és 1767 közötti húsz évben tizenegy gyermekét keresztelték meg itt, ő maga is Száron halt meg 1769 márciusában. Az ő halálzási és a gyermekei születési anyakönyvi bejegyzéseiben sem találunk arra vonatkozó utalást, hogy uradalmi alkalmazott lett volna, és ezért, mint a földműves népességtől távol álló személyt, a plébános és tanító mintájára az ismert módon joggal kihagyhatták volna. Számolhatunk a korábban már említett lehetőséggel is: talán egy Szár környéki pusztán élt, és ezért nem minden összeíró tartotta érdemesnek a számbavételre. Hogy több összeírás is ugyanakkor a plébánosnak a felügyeletével tör-

A nevek elé itt is beírt egyenként növekvő értékű sorszámok között újra felfedezhettünk néhány hibát: a 45. után az 50. sorszám következik, illetve két lánygyermek, Laub Franciska és Maly Anna Mária nem kapott sorszámot. Így a lakosságszámra vonatkozó, az összeírásban olvasható 688 fős értéket megint módosítanunk kell, az összeírás ugyanis valójában csak 686 főt tüntet fel. Viszont ha ehhez hozzáadjuk a listán nem szereplő tanító, Müller Ferenc Xavér minimum négy fős háztartását, és magát Broszek plébánost, akkor az összeg már 691 lesz.

Három esetben találtunk tehát arra bizonyítékot, hogy a lélekösszeírásban nem annyi lakos került bejegyzésre, mint amekkora számot az összeíró az utolsó, összegző rovatba beírt. Az 1740-es évek összeírásainál ilyen típusú sorszámozás és összegzés nincs, az 1757-es lista kapcsán talákoztunk először ezzel. Ennél a dokumentumnál viszont kiállták az adatok a többszöri összevetés próbáját: nem találtunk benne hibát. A lélekösszeírás 23 oldalán – egyedülálló módon – pontosan annyi név szerepel, amennyit az összesítő táblázat alá írt szám (847 fő) jelöl. Ennek oka nyilván az összeíró egyedülálló módszerében keresendő: nem írt minden név elé sorszámot, csak a háztartásfőket számozta. Viszont minden oldal alján készített egy összesítést az adatokról, amiket az utolsó oldalon újra egymás alá írt, és összeadott. Így magát többször ellenőrizve, kizárólag a háztartástagok számára koncentráló munkafolyamatot alakított ki az összeírás készítése során. Ez sikeresnek bizonyult, hiszen munkája ebből a szempontból a párját ritkító pontossággal bír. A 18. század későbbi összeírói számára tehát nem volt indokolt ennek a módszernek a lecserelése.

1769 után hosszú évtizedek teltek el, míg a következő, teljes körűség igényével készített, általunk megtalált egyházi lélekösszeírást elkészítették: Kopállik Kajetán plébános vette számba a lakosságot a *Historia Domus*-ban 1840-ben. Az összeírási szempontok gyakorlatilag változatlanok maradtak, a plébános és a tanító (Willsdorfer Ferenc) neve, háztartása szerepel a lajstromban. A paraszti népességhez szorosan nem köthető háztartásfők neve mellé itt is külön bejegyzést tett az összeíró, csakúgy, mint a korábbi lélekösszeírásaink többségében és az anyakönyveinkben. Valószínűsítjük, hogy azokat jelölték meg külön jelzővel, akik uradalmi alkalmazottak voltak, illetve akik jövedelmük egészét vagy nagy részét csak értelmiségi, iparos vagy kereskedelmi tevékenységből nyerték.⁴⁴ A lista végére 1840-ben is a pásztorok és háztartásaik kerültek.

Új gyakorlatként jelenik meg viszont előttünk, hogy a paraszti társadalomhoz tartozó háztartásfők neve mellé a 18. századi összeírásainkban rendszerint bejegyzett „házas” („*maritus*”) vagy „telepes” („*hospes*”)⁴⁵ jelzőt felváltotta a társadalmi jogi helyzetre vonatkozó utalás: jobbágy („*colonus*”), házas zsellér („*inquilinus*”),⁴⁶ házatlan zsellér

tént, itt talán nem mérvadó, hiszen láttuk, hogy a lelkipásztor és a tanító szerepeltetésében sincs egységes irányelv. Mindezek mellett – néhány összeíró esetleges pontatlanságán túl – még az az elméleti lehetőség áll fenn a Pfintzel család kihagyására, hogy a család 1759 után rövidebb időszak(ok)ra elhagyta a falut. Így az 1763-as és 1768-as listák készítésekor éppen nem tartózkodtak Száron, viszont az 1764 októberében született Ferenc fiukat itt keresztelték, és 1769 elején már újra a faluban voltak... (A családot az 1763-as szári szolganépességben is kerestük, de egyik tagját sem találtuk.)

44 Ilyen jelzők voltak például: jegyző és kántortanító („*Notarius et Ludirector*”) vadász („*Venator*”), kereskedő („*Mercator*”)

45 Ebben az esetben valószínűleg így értelmezték ezt a szót, ami egyben a ház tulajdonosának megjelölésére szolgáló fogalom is volt. (Husz 2002. 45.)

46 Mi nem tapasztaltuk az „*inquilinus*” kifejezés számbékihoz hasonló következetlen használatát. (Husz 2002. 46.) Itt kizárólag a (házas zsellér) háztartásfő neve mellé került beírásra ez a jogállás, amit az 1828. évi népszámlálás és az 1846/1847. évi adóívek alapján is ellenőrizni tudunk.

(„*subinquinus*”). Utóbbiak többször egy másik háztartás tagjaiként kerültek a listára, vagyis más házában éltek. Ahogy már említettük, az ilyen esetekben az egyes házatlan zsellér családokat – a magyarországi háztartásszerkezeti kutatások gyakorlatát követve – külön háztartásként regisztráltuk.⁴⁷ Arra következtethetünk tehát, hogy az 1840-es összeírás készítőjének már a falu társadalmi rétegződése, az úrbéres viszonyok megjelenítése is fontos volt.

Némiképp zavarja a táblázatos rendbe szedett adatok értelmezését, hogy (véltetően) Kopállik több esetben ceruzával vett fel adatokat egy-egy családhoz, és néhol – szintén ceruzával – áthúzott neveket. Nem tudjuk minden esetben, hogy mi célt szolgáltak ezek a beírások, elképzelhető, hogy utólagos – de még 1840-re vonatkozóan aktualizált – kiegészítést jelentettek néhány háztartáshoz. Jellemzően egyébként a házatlan zselléreket, az egyes családok kisgyermekait vagy együtt élő rokonait jegyezte be így, ceruzával az összeíró. Elképzelhető az is, hogy az ő adataikban nem volt biztos, személyük számára jelentéktelenebb volt. Ahol ezeket az elmosódott adatokat el tudtuk olvasni, ott számításba vettük azokat, sajnos viszont a legtöbb mára olvashatatlanná vált. Az értelmezhetlenségig elhalványult, ilyen jellegű beírás esetszáma egyébként nem olyan jelentős, hogy nagymértékben torzítaná a lélekösszeírás használatát a társadalmi folyamatok leírása során. Arra viszont éppen elég, hogy a listán szereplő nevek összedadásának ellenőrzését, vagyis a lista alapján megállapított összlakosság szám kritikáját ellehetetlenítse. A mi adatbázisunkba 1065 főt tudunk felvenni, de ez nem jelenti azt, hogy nincs igaz a összeírónak, aki a lista végén összesen 1084 főben állapította meg Szár akkori lakosságát.

Mindezek ellenére az 1840. évi lélekösszeírás forrásértéke több szempontból nagyobb a többinél, hiszen ez az egyedüli lélekösszeírásunk, amely a paraszti háztartásfők jogállása mellett sok esetben közli az egyes szolgák származási helyét is. Ráadásul egy Száron élt zsidó háztartást is a teljesség igényével bemutat, továbbá – két esetben – református vallású személyt is élénk tár. Ez bizonyíték tehát arra, hogy a katolikus plébános nem feltétlenül csak a saját híveit szerette volna összeírni a status animarum készítése során, hanem valóban a teljes szári lakosság számbavétele volt a célja. Erre a szándékra utalnak egyébként az 1757. és 1759. évi összeírások „más vallású hívek” („*Paria Disparis Religionis*”) rovatai is. Abban nyilván nem a 18. századi összeíró teljes körűség igényére vonatkozó motivációjának mérsékeltségét kell látnunk, hogy mindkét esetben üresen maradtak a rubrikák oszlopai. Könnyen lehet, hogy abban a két évben (még) nem élt akatolikus lakos Száron.⁴⁸

A TELJES KÖRŰSÉG ÚJABB VIZSGÁLATA

A fent bemutatott lélekösszeírások kapcsán körbejártuk az adatfelvétel idejének, a listán szereplő személyek valódi számának, a különböző státusú és vallású emberek szereplésének, illetve néhány adat értelmezési nehézségeinek a kérdését. Arra viszont, hogy ezek a listák valóban az egy időben együtt élt lakosság teljes keresztmetszetét adják-e, úgy érezzük, hogy a megalapozott válasz reményében vissza kell térnünk.

47 Lásd erről: ANDORKA–FARAGÓ 1984. 406–407.; HUSZ 2002. 46.

48 Az 1746-ból és 1763-ból fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyv is említi, hogy a faluban csak katolikusok élnek. SzfvPL – I.5. – Can. Vis. Szár. 1746. SzfvPL – I.5. – Can. Vis. Szár. 1763.

Először is az csorbíthatná még a lélekösszeírásaink teljes körűségét, ha esetleg nemes jogállású lakosság élt volna a faluban. A józsefi népszámlálások kapcsán ugyanis jól tudjuk, milyen ellenállásba ütközött a nemesek részéről az összeírásban való szereplés, így joggal gondolhatjuk, hogy a helyi összeírások során sem ér(het)te őket az a presztízsvesztés, hogy a jobbágyokkal egy listára kerüljenek.⁴⁹ Hasonló tendenciát fentebb bemutatunk a tanító és a plébános esetében is, bár láttuk, hogy előfordult, amikor őket is összeírták. Ehhez kapcsolódó jelenségről számol be Ördög Ferenc, aki talált olyan Zala megyei egyházi lélekösszeírást, amelyben a nemeseket is feltüntették.⁵⁰ Mindezek mellett a mi esetünkben nem szól arról ismert forrás egyértelműen, hogy Kopállik Kajetán plébánoson (szári szolgálati ideje: 1835–1863)⁵¹ kívül vizsgált korszakunkban bármikor is élt volna Száron nemesi jogállású lakos,⁵² ezért úgy véljük, ettől a helyzettől nem kell féltünk lélekösszeírásaink teljes körűségét.⁵³

Sajnos egy lélekösszeírás évéből sem áll rendelkezésre olyan listaalapú kontrollforrás, amellyel közvetlenül összehasonlíthatnánk a plébánia összeíróinak pontosságát, mint ahogy azt Benda Gyula tette Keszthely esetében.⁵⁴ Bár adóösszeírások viszonylagos bőséggel állnak rendelkezésünkre, a vonatkozó évekből sajnos éppen hiányoznak. Talán az 1768. évi Mária Terézia-féle urbárium az, amely időbeli közelsége miatt összehasonlítható az 1769-es lélekösszeírásunkkal. Ezt megtevéve megállapíthatjuk, hogy az urbáriumban szereplő 127 családfő közül 82 szerepel a 140 háztartásfőt megjelenítő lélekösszeírásban. Így akár az 1769-es összeírás viszonylag nagyfokú pontatlanságára is gyanakodhatnánk, de egy betelepítési folyamat után álló, rendkívüli térbeli migrációs hajlandóságot mutató társadalomnál ebből az adatpárból komoly következtetést a feltételezések szintjén sem alkothatunk.⁵⁵ Főleg, hogy akár több mint másfél év is eltelhetett a

49 https://www.ksh.hu/statnap10_elso_nepszamlalas 2019. 07. 15.

50 ÖRDÖG 1989. 256.

51 <https://www.szfv.ar.katolikus.hu/adattar/plebaniak/keresztelo-szent-janos-plebania-szar/> /2021. 02. 11. LAUB 2017. 38.

52 FML Kézirattár. Conscriptio Nobilium Comitatus Albensis. Processus Bicskeiensis. 1813–1843.

53 Ez nem jelenti azt, hogy a mindenkor plébános, tanító, jegyző vagy éppen egy Száron (vagy környékén) letelepedő uradalmi alkalmazott ne lehetett volna történetesen nemesi jogállású, ám ennek eshetősége anyakönyvi adatbázisunk alapján is igen csekély. Az 1790–1800-as években az anyakönyveinkben felbukkanó Schelhorn Antal uradalmi vadász és Pereszlényi István (1816) uradalmi juhász, illetve az anyakönyveinkben 1797-től 1822-ig rendszeresen megjelenő, majd a szemünk előtt nyomtalanul eltűnő Venos György jegyző vezetékneve elé tettek a bejegyzők minden alkalommal „D.” (vagyis feltehetően Dominus=úr) jelet. Szár első tanítója, a már említett Müller János György egyszer sem kapott az anyakönyvet vezetőktől hasonló megkülönböztető bejegyzést, de fia, a későbbi jegyző, Müller György már igen. Viszont ő is csak egyetlenegy bejegyzés alkalmával: az 1798-as halálakor. Más hasonló jellel el látott személyek, csak mint (feltehetően idegen) keresztszülők kerültek a szári anyakönyvekbe nagyon ritkán. Könnyen előfordulhat tehát, hogy az „úr” megjelölés nem az egyes személyek nemesi jogállására, hanem társadalmi presztízsére irányult, és ennek megfelelően használata anyakönyveinkben igen önkényes volt. Mindenesre a korszakban készült megyei nemesi összeírásokban sem találtunk szári nemeset. SCHNEIDER Miklós: *Fejérmegyei nemességvizsgálatok*. Pannónia Nyomdávalalat. Székesfehérvár, 1937. FML Kézirattár. Conscriptio Nobilium Comitatus Albensis. Processus Bicskeiensis. 1813–1843. A józsefi népszámlálás nemesekre vonatkozó rubrikáját is kihúzták Szár esetében. *PÓTLÁS az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87*. (Szerk.: Dávid Zoltán – Faragó Tamás – Fügedi Erik). (Történeti Statisztikai Tanulmányok 2.). Bp., 1975. 32–33.

54 BENDA 1997. 87–89.

55 Ezt a hajlandóságot más kiterjedt vizsgálataink mellett a lakosság szám fentebb ismertetett nagyfokú ingadozása és a Stader-Tarnai adatbázisban szereplő 28 Bánátba továbbvándorló szári lakos is igazolja.

két forrás adatfelvétele között, ráadásul az urbáriumban csak az úrbéres lakosság került feljegyzésre.⁵⁶

Nem maradt tehát más, mint anyakönyveink adataihoz fordulni, és az innen nyerhető információkkal tesztelni a lélekösszeírások teljes körűségét. Mivel Benda szerint is a gyermekek összeírásában található a legnagyobb hiányosságok, vizsgálódásunkat megint a kisgyermek szerepeltetésének kérdése köré fonjuk.⁵⁷ Ez számunkra azért is jelent jól alkalmazható módszert, mert a felnőtt lakosságról a 18. századi lélekösszeírások kapcsán nem lehetnek születési anyakönyvi adataink, hiszen ezek csak 1729-től állnak (a kezdeti években töredékesen) rendelkezésünkre. Ráadásul egy kisgyermek vizsgálatánál egy sor olyan tényezőt kizárhatunk, ami a falu esetleges elhagyását eredményezheti, úgy mint házasodás, tanulás, katonaság vagy szolgasorba lépés egy másik településen.

Ahogy az 1746/1747-es összeírás adatfelvételi időpontjának meghatározását célul kitűző vizsgálatunkban láttuk, az adott összeírás évében – sőt akár még az azt megelőző évben – született gyermekek még akkor is könnyen lemaradhatnak a listáról, ha az összeíró a teljes körületekintés mellett járt el adatainak felvitele során. Ezért mi úgy döntöttünk, hogy az összeírást kettővel megelőző évben született gyermekeket vesszük számba. Közülük is csak azokat, akik biztosan megérték az adott összeírás évszámát követő évet, családjuk pedig biztosan a faluban élt az adatfelvétel idején, vagyis mindenképpen szerepelniük kell az összeírásban, amennyiben az valóban teljes körű.⁵⁸

Egy eset lehetséges még, amely miatt mindezen feltételek teljesülése mellett is indokoltan hiányozhat a gyermek a listáról: egy másik faluba vitték nevelőszülőkhöz, ahol esetleg adoptált gyermekként élt. Ezzel kapcsolatban már korábban megfogalmaztuk, hogy nem feltételezhető az adoptáció kétségkívül jelenlévő gyakorlatáról az a nagy esetszám, amely az „elveszett” gyermekek esetlegesen előforduló magas számára önmagában magyarázat lehetne.

*A szári egyházi lélekösszeírások teljes körűségének vizsgálata
a gyermekek bejegyzésének pontosságára alapján*

Az összeírás éve	1745	1746/1747	1757	1759	1763	1769	1840
Az összeírást két évvel megelőző esztendőben született gyermekek száma (fő)	13	14	33	46	52	61	38
Közülük az összeírás idején még bizonyíthatóan Száron élt gyermekek száma (fő)	5	6	9	13	13	19	8
Közülük az összeírásba bejegyzett gyermekek száma (fő)	5	6	8	12	12	0	7

56 FELHÓ Ibolya: *A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek*. In: Kovacsics József: *A történeti statisztika forrásai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1957. 216.

57 BENDA 1997. 90.

58 Hogy biztosan megérték-e az összeírás évének végét az egyes gyermekek, megállapíthatjuk abból, hogy szerepelnek-e egy későbbi anyakönyvi bejegyzésben vagy összeírásban. A család helyben maradását már nehezebb rekonstruálnunk, ugyanis attól, hogy szerepelnek a szülők későbbi szári forrásainkban is, még hosszabb-rövidebb időre könnyen elhagyhatták a falut. Ezért hiába érte meg egy szári gyermek az összeírás évét, ha a család maga nem szerepel a listán, a gyermeket kivettük a vizsgált esetek közül.

Eredményeinket táblázatban foglaltuk össze. Jól látható ez alapján, hogy az összeírók a hétből hat alkalommal szinte 100%-os pontossággal jegyezték fel a bizonyíthatóan itt élt kisgyermeket. Az egy-egy személy kimaradásának esetleges okait már fentebb tárgyaltuk. Vagyis a listák készítőinek a teljes lakosság feljegyzésére vonatkozó igyekeztét ezután sem vonhatjuk kétségbe. Kirívó kivétel ez alól az 1769-es lajstromot készítő összeíró: egyetlen esetben sem jegyezte be a két évvel korábban, 1767-ben, született gyermekeket! Ez rögtön újabb 19 főnyi hiányt jelent tehát az egyébként is kevés adatot megjelenítő összeírásban.

Közelebbről megvizsgálva az 1769. évi listán szereplő családok állapotát, azonnal feltűnik, hogy a megszokottnál kevesebb a gyermekek száma. Nemesak a másfél-két évesek, hanem a legtöbb esetben a néhány évvel idősebbek sem szerepelnek rajta.⁵⁹ Hogy volt-e valamilyen életkori határ a bejegyzések kapcsán, és ha igen, akkor azt mely életévnél húzta meg az összeíró, nem tudjuk pontosan. Az összeírás idején kilenc-tíz éves Schneider Mária Anna például szerepel a listán, viszont a hét-nyolc éves, akkor még biztosan életben lévő János testvére már nem, csakúgy mint a két-három éves Anna Mária és az egy-két éves Erzsébet nevű húguk. Schneider Jánossal egy évben (1761) született, és az összeírás idején még szintén élt, Schmidt János sem került bejegyzésre, viszont az ugyanebben az évben született Ipach Ferenc már felkerült rá, sőt találtunk olyan 1762-es (Hoffmann Anna Mária), 1763-as (Haaberberger János) és 1765-os (Schlegl György) születésű gyermeket is, aki – kortársaival ellentétben – bejegyzésre került. Mindezek mellett Klebert János gyermek nélkül, mindössze a feleségével van feltüntetve, holott az összeírás időpontjában hat gyermekük élt, egy és tizennégy éves kor között. A gyermekek bejegyzése tehát rendkívül hiányos, bizonytalan, és kihagyásukban nem látunk rendszert.

Így az anyakönyveinkben található információkkal és a Stader–Tarnai adatbázisban szereplő családok adataival összevetettük az 1769. évi lélekösszeírás bejegyzéseit. A vizsgálat után azt tudjuk megállapítani, hogy a listán szereplő 140 háztartásfőnek létezett összesen 110 olyan gyermeke, aki 1769. január 1. és december 31. között biztosan életben volt, és valamely későbbi időpontban még a faluban tartózkodott, de mégsem került a listára. Ez alapján a lajstromban jelölt összeghez jó eséllyel minimum 110 főt kell még hozzáadni, hogy a valós 1769. évi szári lakosságszámot megkapjuk, vagyis az összeg 796 fő lesz. Úgy gondoljuk viszont, hogy ennél még többen élhettek a faluban, hiszen az 1769-ben a községben élt, majd később máshol elhunyt gyermekek, vagy az esetlegesen kihagyott szolgák és együtt élt háztartástagok a fenti 110 főben természetesen nem szerepel(het)nek.

Mivel az 1757. évi adatok alapján Szár tíz éves kor alatti lakossága korszakunkban nagyjából az összlakosság egyharmadát (31,3%) tette ki, úgy véljük, itt is jelentős számú hiánnyal kalkulálhatunk. Így az 1769. évi szári lakosságszám a lélekösszeírásban szereplő – fentebb pontosított – 686 fő helyett becsléseink szerint valójában 900 és 1000 fő között lehetett.

A lélekösszeírás nagy hiányosságának okára biztos magyarázatot megfogalmazni nem tudunk, viszont mindenképp beszédes lehet az az exkuzáló szöveg, amelyet Broszek József plébános az összeírás elé írt:

⁵⁹ A családok 1769-es állapotát a Stader–Tarnai adatbázisból és anyakönyveink vonatkozó információiból tudtuk kinyomozni.

„Bár ezt gyorsabban kellett volna megtennem, nem küldtem el a kért pontokat – méltán vádolhatnak azzal, hogy rossz egészségem miatt, mivel a legutóbbi farsang óta egészen idáig ágyhoz voltam kötve, és a szentmisét sem tudtam bemutatni. Hasonlóan bocsánatot kérek, hogy még nem fejeztem be, ami az Egyház számadására vonatkozik. Nem az én hibám, ugyanis az a gyakorlat a mi uradalmunkban, hogy azt a dominalisták⁶⁰ végzik el, akik napról napra halogadják azt, az egyik a vasárnapi feladatai miatt, a másik más miatt, és nekem nem áll rendelkezésemre a korábbi számadások eredménye vagy lezárása, és emiatt nem tudok előrehaladni a számadások befejezésére vonatkozóan, mégis iparkodni fogok, hogy a lehető legjobban siettessem az ügyet az uradalmi hivatalnál, és a 1768. évi teljes, még hátralevő számadás készen legyen. Kelt Száron, 1769. február 20-án”

Ebből arra következtethetünk, hogy a szári lelkipásztor nem teljesítette határidőre a püspökség kérését, emiatt az 1769-es lélekösszeírás elkészítésének fent bemutatott felületességére akár a sietség és/vagy a hosszú betegeskedésből következő információhiány is lehetett a fő indok. Broszek a késlekedésére mentségül két külső körülményt hozott fel, amelyből az egyik az előző évben kezdődő betegsége. A másik az, amellyel igyekeznek a felelősséget a Esterházy-uradalom, vagyis a kegyúr hivatalos megbízottjaira („dominalisták”) hárítani, miszerint azok még nem végezték el időben a feladatukat. Száron ugyanis – ahogy már utaltunk rá – az uradalom alkalmazottai közreműködtek az egyházi vagyron kezelésében, ami nem volt egyedülálló jelenség a korban.⁶¹

Könnyen elképzelhető, hogy a gyermeklakosságot tartotta a legkevésbé fontosnak összeírni, ezért a körükben végzett számadás kapcsán kihagyásokkal igyekezett időt nyerni. Mindezek mellett az is valószínűnek látszik, hogy adatait vagy azoknak egy részét már korábban elkezdte összegyűjteni, hiszen a szövegben még az előző év számadásának elkészítésére tesz ígéretet. Még azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy a plébános évekkel korábbi adósságát igyekezett törleszteni, hiszen az 1765-ben Száron végbement canonica visitációhoz rendelve nem ismerünk elkészített lélekösszeírást, 1769-ből pedig nem tudunk a plébánián lezajlott vizitációról.⁶²

Mindezek után talán könnyebben fogalmazhatunk meg ítéletet az 1769. évi lélekösszeírás fölött: lakosságszámra és háztartásszerkezet-elemzésre vonatkozó szakmailag megalapozott vizsgálatokhoz gyakorlatilag nem alkalmazható, a nagyfokú pontatlansága elsősorban a gyermekek hiányos bejegyzéséből fakad. Az egyéb háztartástagokat a fenthez hasonló részletes kontrollforrás híján nem tudtuk maradéktalanul felderíteni. A háztartásfők viszont valószínűleg megbízható rendben szerepelnek benne, hiszen a Mária Terézia-féle egy évvel korábbi urbáriumhoz képest számuk még magasabb is, így nagy mértékű, indokolatlan kihagyásra velük kapcsolatban nem gyanakszunk.

Ahogy fentebb láthattuk, a többi egyházi lélekösszeírásunk szerencsére nemcsak a teljes népesség feljegyzésének igényével, hanem nagy valószínűséggel annak megközelítő teljesítésével is készült. Ezt elősegíthette a tény, hogy a Benda Gyula által megfogalmazott legfőbb pontatlansági ok – az egy plébániára jutó nagy lakosságszám – Szár esetében az egész korszakunkban nem állt fenn.⁶³ A helyi plébánosok és/vagy az össze-

60 Itt valószínűleg uradalmi tisztségviselőket jelent.

61 DÉNESI 2006. 92–93.

62 DÓKA 1997. 69.

63 BENDA 1997. 87–96.

írásokat készítő megbízottjaik valószínűleg jól ismerték az alig ezer főből álló nyájukat. Az 1769. évi kivételével jó, a kutatók számára is felhasználható munkákat készítettek.

PÉTER SCHWEININGER

CRITICAL EXAMINATION OF THE 18TH AND 19TH CENTURY CHURCH CENSUSES OF A SWABIAN SERF VILLAGE IN TRANSDANUBIA

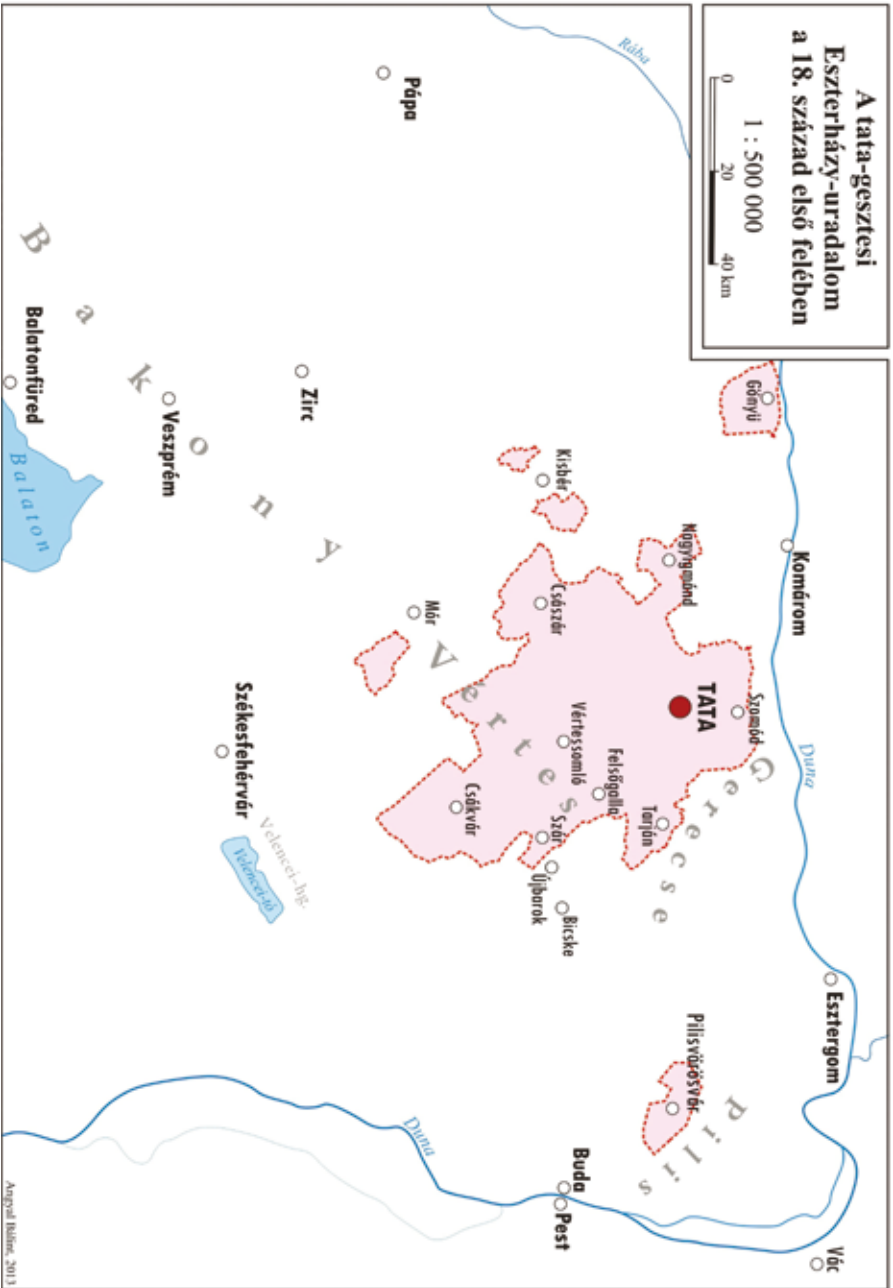
Our study examines seven church census of a Catholic, Swabian serf village, Szár. It presents the specifics of the source type and some methodological possibilities of source analysis.

In connection with this, the dates of two censuses of unknown dates were also established. Here, the recording of the newborns was the main focus of our research. For this we used the database created by us from the church registers of the village between 1729 and 1850.

In a similar way, we researched the completeness of each census. In connection with this, we found that it is not worth counting newborns here, but those born in the second year before the census. Thus, a clear picture emerged: in six of the seven cases, the purpose of parish in Szár was to census the entire population. An exception is the register made in 1769, in which the inclusion of children is extremely incomplete.

In the course of our research we also found that in some cases (1745, 1746 / 1747, 1769) persons who did not belong closely to the peasant world were not included in the list. These were primarily the household of the parson or teacher in Szár, which we reconstructed to the best of our ability for the given years.

We also pointed out the mistakes of the writer the censuses, which included a calculation error, incorrect name or status entry, or omission. We certainly found an example of this in five of the seven lists. In this regard, we attempted to correct the population data.

A térképet készítette Angyal Balint 2013-ban

Szabad György: *A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom átterése a robotrendszerről a kökes gazdálkodásra* (1956) c. műve nyomán.

SZITA SZABOLCS

A BUDAPESTI APOSTOLI NUNCIATÚRA ÉLETMENTÉSEI A NÉMET MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

A magyarországi zsidók üldöztetését, deportálását a budapesti Apostoli Nunciatura¹ kezdettől határozottan, következetesen elítélte. A kirekesztés, a faji törvények, az embertelenség megnyilvánulásai ellen a Budapestre 1930. március 20-án kinevezett Angelo Rotta² címzetes thébai érsek, apostoli nuncius következetesen fellépett. (Állomáshelyét május 8-án foglalta el.) Magyarországon Szent Imre-évet ünnepeltek, így számos fényes, tartalmas rendezvény, körmenetek részese, celebránsa volt.

Budapesten felavatta a Notre Dame de Sion apácák Sas-hegyi zárdáját, és leányinternátusát. Szentmisét mutatott be a Szegedi Fogadalmi Templom felszentelésén. Több vidéki rendezvényen hangot adott az iparosok iránti tiszteletének. 1940. június 29-én Salgótarjánban a ferences plébániatemplomban a munkások által emelt új oltárt szentelte fel.

Figyelemmel, aggodalommal kísérte az emberi jogok törvényi kezelését, a zsidótörvények előkészítését, vitáját és elfogadását. Ismételten fellépett a magyar kormányserveknél a faji üldözöttek érdekében, a magyar püspöki kart határozottabb állásfoglalásra buzdította. A háborús években a kis létszámúvá zsugorodott budapesti diplomáciai testület doyenjeként többször összehívta a semleges országok követeit, hogy a közös cselekvés lehetőségeiről tárgyaljanak. Így történt, hogy esetenként ezek szószólójaként léphetett fel.

1943. június 5-én Rotta vonaton Pécsre látogatott. Kíséretében volt Mons. Genarro Verolino³ uditore (könyvvizsgáló), követségi asszisztens és P. Balázskövy József szalezianus, nunciusi titkár. Verolino a jezsuiták Pápai Teológiai Fakultásán tanult, dok-

1 Mai hivatalos szóhasználatlalt a Szentszék Magyarországi Nagykövetsége.

2 Angelo Rotta (1872–1965) milánói születésű olasz katolikus pap. 1922-től internuncius volt Közép-Amerikában, majd három évig apostoli delegátus Törökországban. 1930-tól 1945-ig magyarországi apostoli nuncius. A háborús években, különösen Budapesten az életmentés kiemelkedő szervezője. Elődje Budapesten Cesare Orsenigo (1873–1946) apostoli nuncius volt. A magyar főváros után apostoli nunciussnak Berlinbe delegálták. Rómában a Keresztények Egysége titkárságának tagjaként hunyt el 1965. február 1-jén.

3 Gennaro Verolino (1906–2005) római katolikus püspök, a Szentszék diplomatája. Diplomáciai pályafutását pápai írnokeként kezdte. A vatikáni államtitkárságról 36 évesen, 1942 júniusában diplomáciai tapasztalatokkal érkezett Budapestre, hogy az apostoli nunciussnak segítségére legyen. Hivatali munkáját szerényen, ugyanakkor elkötelezetten végezte. A mindennapi tennivalókon túl nem egyszer kezdeményezett. 1944-től a nunciuss titkára, az életmentés kiemelkedő alakja. Ezeket mentett meg az elhurcolástól. 2004-ben elsőként Per Anger – díjat, 2007-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetését kapott. A magyar fővárosban budai iskolát neveztek el róla, tiszteletére szobrot állítottak.

torátust szerzett. A semleges országok budapesti diplomatái érintkezéseiben, az életmentő fellépések összehangolásában összekötőként fáradozott.

(Pécsett a Pius templomban az előkelő vendég jelenlétében délután hangversenyt tartottak. Másnap, vasárnap a székesegyházban a reggeli szentmisét a nuncius nagy segédlettel végezte. A megjelent hívek számát növelte, hogy – különleges felhatalmazás alapján – a szentmise alatt pápai áldást osztott.⁴ Az ünnepséget vasárnap este óriási körmenet zárta.)

Rotta apostoli nuncius 1944-ben a diplomáciai életmentés kiemelkedő, vezető személyiségévé vált. „A cselekvő szeretet az álmódzó szeretettel szemben kegyetlen és félelmetes dolog – mondta Dosztojevszkij, a lélek (mély és) nagy ismerője. Rotta keresztény érzékenységéről számos esetben tett tanúbizonyságot, ugyanakkor tudott szókimondő és kemény lenni. A Nunciátúra és a nuncius módszerei némileg eltérőek voltak, de ez természetes. A zsidók tragédiája idején életvédő hálózatuk célja teljesen azonos volt, minél több ember megmentése.

A Nunciátúra székhelye 1930 óta a budai Dísz tér 5. alatt volt, a főváros szovjet ostroma idején bomba sújtotta. 1945. március 21-én – a szovjet hatósági engedély hetekig húzódott – az Angolkisasszonyok szerzetesrend pesti zárdájába költözött át.⁵ Április 6-i kiutasításáig hivatala a belvárosi, Váci utcai rendházban működött.

Az apostoli nuncius a Szentszék képviselőjeként aprólékosan előkészítette Eugenio Pacelli⁶ bíborosnak, a budapesti eucharisztikus kongresszus pápai legátusának misszióját. Elismerték, ezzel együtt a következő években maga mögött tudhatta a Szentatya, XII. Pius, és a római katolikus egyház tekintélyét.

A Nunciátúra a háborús években a menekültek, rászorulókat támogatására Budapesten Segítő Bizottságot alapított. Vezetője P. Raile Jakab⁷ magyar jezsuita szerzetes volt. A Szentszék útmutatásainak megvalósításakor számos gesztust tett: következetesen figyelemmel követte a hadifoglyok elhelyezését, a bánásmódot, ellátásukat. A bizottság munkáját Rotta nuncius országljárással, helyszíni látogatásokkal támogatta.⁸ Példája hatással volt a semleges országok budapesti képviselőire is.

Legtöbbször kíséretében volt id. Antall József,⁹ a Belügyminisztérium IX. ügyosztályának vezetője, a menekültügyek intézője, mellettük a Nemzetközi Vöröskereszt

4 Katolikus tudósító. A pécsegyházmegyei katolikus akció lapja XXI. évf. 6. sz. 1943. június 1.

5 Budapest, V. ker. Váci u. 47. NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Universum Kiadó, Szeged. 1990, 179.

6 Eugenio Pacelli (1876–1958) 1901-ben az Apostoli Szentszék szolgálatába állt, több magas beosztást – államtitkár, nuncius, püspök – töltött be. 1938. május 25. és 30. között Budapesten képviselte a pápát. 1939. március 2-án Rómában pápává (XII. Pius) választották.

7 P. Raile Jakab (1894–1949) jezsuita szerzetespap, német családban született. Egész életében együtt érzett az üldözött, jogtalanul meghurcolt emberekkel. Mindenkinek segített, bármilyen megkülönböztetés nélkül. 1935-től 1942-ig a magyar rendtartomány gazdasági vezetője, egy ideig a provincia titkára volt. Amerikai magyar misszionárius, a Világ Népeinek Igaza.

8 1939 őszétől a Vatikán anyagi támogatással közvetlenül bekapcsolódott a lengyel menekültügybe, a kezdeti forma szeretetszolgálatok küldése, szétosztása volt. A háborús években mintegy 18 millió pengőt juttatott a lengyel iskoláknak, egészségügyi intézményeknek, kulturális szervezeteknek.

9 Dr. Antall József (1896–1974) jogász, politikus, képviselő, államtitkár, újjáépítési miniszter. Budapesten emléktáblát állítottak tiszteletére, nevét viseli a varsói Antall József Lengyel – Magyar Baráti Társaság. Varsóban utcát és iskolát neveztek el róla, az óvárosban emléktáblája van. Emléktáblát kapott Jeruzsálemben és Párizsban is.

(VKNB), a semleges államok budapesti diplomáciai képviselőinek kiküldetői.¹⁰ Antall Teleki Pál¹¹ miniszterelnök 1939 szeptemberében bízta meg a menekültügyek (nyilvántartás, elhelyezés, munkába állítás, segélyezés) bonyolításával. Munkája eredményességét növelte, hogy szoros kapcsolatba került a nunciussal, akit sikerült a lengyelek melletti nyílt fellépésre felkérni. Rotta a közös magyar- lengyel ünnepélyeken gyakran megjelent, ami kiállítás volt a legázolt Lengyelország mellett.

Antall belügyminisztériumi tanácsosként az erdélyi, a lengyel, a francia, a brit, az orosz, az olasz, a zsidó és más menekültek, szökött hadifoglyok, a kibombázott német gyerekek ellátását irányította. Cselekvően támogatta a lengyel Honi Hadsereg tisztjeit és katonáit, segítette a nyugati szövetségesek támaszpontjaira irányuló szöktetésüket.

Tanulmányunk az 1944-es esztendő történéseire, főként az üldöztetés és életmentés kérdéseire összpontosít, néhány jelentős eseményt előtörténetéből is érintünk.

A LENGYEL MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGI TÁMOGATÁSA

Antall József a menekült lengyelekhez kötődő nehéz munkájában több, Budapestre akkreditált diplomatára is számíthatott. Emlékezésében elismerőleg írta, hogy „a magyarországi semleges külképviseletek, az Apostoli Nunciatúra, a svájci, a török, a svéd és más semleges országok képviselői a legnagyobb készséggel álltak a lengyel menekültek rendelkezésére, különösen, mikor külföldre juttatandó diplomáciai anyagról vagy üldözött emberek mentéséről volt szó.”¹²

Az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok budapesti követsége – működésük idején – a lengyel menekültek magyarországi kezelését, sorsát folytonos figyelemmel kísérték. Az angolok főként az „evakuáció” vagyis a lengyel katonaság kitelepítésének, a háborús győzelem sikerében voltak érdekeltek. Menetét legális és illegális szervezeteik, ügynökeik Európa szerte követték, ahol szükséges volt, anyagi eszközökkel is támogatták.¹³

Az 1939. szeptember és október hónap között Magyarországra menekült 40 382 lengyel katonát¹⁴ főként táborokban helyezték el, ezekből több, mint 140 létesült. A körleteket Rotta nuncius több alkalommal felkereste, ahogy a lengyel iskolákat és kulturális intézményeket is. A mintegy 15 000-nyi lengyel polgári menekült száznál több (polgári) menekülttáborban kapott szállást, legtöbbször a helyi társadalom szimpátiáját élvezte. A városokban, falvakban a lakosság együttérzése, tevőleges segítése érezhető volt.

10 A Magyar Királyságnak a Nyugat előtt is fel kellett tárnia a lengyelekkel való bánásmód körülményeit, formáit és lehetőségeit. Ez okból kezdeményezték a Nemzetközi Vöröskereszt, a keresztény és protestáns egyházak küldötteinek látogatásait, segítő akcióit. A menekültügy élén a Honvédelmi Minisztériumban Baló Zoltán ezredes állt.

11 Gróf Teleki Pál (1879–1941) földrajztudós, egyetemi tanár, politikus, országgyűlési képviselő, külügyminiszter, miniszterelnök.

12 Dr. ANTALL József: *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt*. Athenum nyomda, Budapest. 1946, 89.

13 A Magyar Vöröskereszt Egylet az országon Franciaország és a Közel-Kelet felé átvonuló lengyel menekültek között 22 vagon külföldi szeretetadományt osztott ki. ANTALL, 46.

14 Pontos számok nincsenek, a létszámokat – a nagy mozgás miatt – a legtöbb szerző becslések alapján adja meg. A tábori létszámokat a magyar fél manipulálta a német kémkedés okán is.

A nuncius 1939 októberében foglalkozott a Romániába érkezett 30 000-nyi lengyel menekülttel is. Luigi Maglione¹⁵ bíboros államtitkár távirati kérésére felmérte, miképpen lehetséges a pápa pénzadományát ruhára és gyógyszerekre felhasználni. A következő év márciusában ugyancsak Maglione kérésére kapcsolatba lépett Adam Ronikier¹⁶ gróffal, a lengyel Népi Segély bizottságának szervezőjével. Ismét segélyek ügyében kérések cselekvését a Szentatya nevében.¹⁷

Magyar földön a lengyel táborok voltaképpen nem igazi táborok voltak. Területük azonos volt befogadó falu, illetve város közigazgatási határáival. A menekülteket első sorban családoknál helyezték el. A tábor parancsnoka a helyhatóság vezetője (a falu jegyzője, vagy a város polgármestere) volt, aki mellett a menekültek által választott lengyel vezető tevékenykedett.

A lengyeleket a Magyar Vöröskereszt Egylet (MVKE) is támogatta. Nyilvántartása szerint 1939 októbertől 1940 márciusáig 30 681 lengyel katonát és 11 000 polgári menekültet vett gondozásba. (A tábori létszámok hónapról hónapra az át- vagy továbbköltözés, elvándorlás miatt eltéréseket mutatnak.) Az MVKE a VKNB támogatásával 82 polgári és katonai tábort tartott fenn. Sok ezer lengyel menekült magyarországi tartózkodásának első szakaszában csak a Magyar Vöröskereszt ellátásában részesült, a szervezet segítette továbbjutásukat is.¹⁸

Az apostoli nuncius gyakran kifejezte a Wehrmacht által 1939-ben legázolt lengyelek iránti mély megrendülését. Budapesti székhelyéről látogatást tett a lengyel menekültek ipolyszalkai¹⁹ kórházában, a marcali lengyel táborban. Járt Gyöngyösapátin és Vámosmikolán, e községek lengyel táboraiiban. 1943 áprilisában meglátogatta az egri, majd a pesthidegkúti lengyel tiszti tábort, 23-án Somogy vármegyében megtekintette a kadarkúti lengyel polgári tábort.

Felkereste Kalocsa várost is, ahol zsidó menekültekkel találkozott, és térségében a fajszi lengyel zsidó tábort. (Főként menekült asszonyok és gyerekek tábora volt.) A fajszi mellett Vámosmikolán és Kadarkúton olyan lengyel polgári és katonai személyek tábora működött, akik ragaszkodtak vallási hovatartozásuk megnevezéséhez. (1939 őszétől Pest megyében kisebb- nagyobb nevelőintézetek is működtek zsidó származású lengyel gyermekcsoportok részére.)

Ugyancsak 1943-ban – ismeretlen időpontban járt a távoli Bökönyén. A Dél-Dunántúlon megfordult Siklóson, ahol elhurcolt szerbeknek nyújtott vigaszt. A nyugati határvidéken látogatást tett Sárváron, ahol a leállított Műselyemgyárban családostól internált szerbek leromlott tömegét őrizték, nehéz munkákon dolgoztatták.²⁰ Rotta és Antall megjelenése a táborban eredményes volt, megdöbbenésük változást eredményezett. Látogatásuk után a foglyok életkörülményein javítottak.

A nuncius az ugyancsak dunántúli Somlószőllősen orosz asszonyok és gyermekek szállását látogatta meg, októberben menekült olasz foglyok táborában járt. Meggyőző-

15 Maglione, Luigi (1877–1944) olasz pap. 1935-től bíboros, 1939-től haláláig XII. Piusz alatt vatikáni államtitkár.

16 Ronikier Adam Feliks (1881–1952) lengyel gróf, konzervatív politikus.

17 HETÉNYI VARGA Károly: *Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában*. Szent István Társulat, Budapest. 2002, 216, 245.

18 Magyar Nemzeti Országos Levéltár (a továbbiakban MNOL) P 1614, Lengyel Vöröskereszt magyarországi megbízottjának iratai, Bulletin de le Ligue des Sociétés de la Croix-Rouge, Geneva, 1941 március.

19 Község Szlovákiában, a nyitrai kerület érsekújvári járásában.

20 A „megbízhatatlan” bácskai szerbek 1941. június 13-ától raboskodtak az egykor Műselyemgyárban.

dött arról, hogy rendezett körülmények között éltek. A táborlakók jelentős számban a környező gazdaságokban szabadon vállaltak munkát. Ezt a látogatást novemberben megismételték, a pápai állam védnökséget vállalt az olasz menekültek felett.²¹

Angelo Rotta több alkalommal kifejezte elismerését a méltányos és humanus bánásmódról, melyben a magyarok a lengyeleket részesítették. Kijelentette, hogy „Egy eltiport nemzet földönfutóit és nyomorultjait jöttem meglátogatni és vigasztalni, s ehelyett teljes szabadságban élő, gondtalan és életvidám, egészséges telepeket találtam.”²² (Az idilli képet a német megszállás hamar lerombolta.) Különös figyelemmel kísérte a lengyel menekültek kulturális és társadalmi életét is. A közös ünnepélyeken nem mulasztotta el hangot adni őszinte örömeinek és megelégedésének.

Említést érdemel, hogy 1943 júniusában a Genfben székelő protestáns egyházi világszervezet kiküldöttje, Nils Ehrenström svéd lelkész is személyesen érdeklődött a lengyel menekültek helyzetéről. Megállapította, hogy elhelyezésük és gondozásuk kifogástalan, emellett elismerően nyilatkozott a magyarok barátságos és emberséges magatartásáról.²³

ANGELO ROTTA CSELEKVŐ EGYÜTTÉRZÉSE

Az apostoli nuncius aggodalommal kísérte a faji alapú üldöztetés magyarországi nyomulását, térnyerését, miként a zsidótörvények alóli mentesítés, a „kivételezés” ügyének alakulását is. Tapasztalatai szerint a keresztény hitre tért zsidók Magyarországon a jogegyenlőséget nem élvezhették. Akadályozták bejutásukat az állami hivatalokba, az egyetemekre, a sajtó területére stb. Elutasították a felsőház módosító javaslatát, mely döntőbírótság létesítésére irányult. Ennek a fórumnak egyik feladatát nem több, mint 150 zsidónak a törvény szigora alóli mentesítésében határozták meg. A mentességet rendkívüli érdemekért vagy nemzetgazdasági szempontból fontos tevékenység elismeréseként ítélték volna meg.²⁴

Éles tekintettel, ugyanakkor aggodalommal figyelte a Magyar Királyság sodródását, az országban növekvő antiszemita uszítást, az üldöztetés újabb jelenségeit. Ezekkel szemben – az első zsidóellenes rendeletektől fogva – következetesen fellépett, 1944-ben pedig határozottan a hajszolt, megsemmisítésre ítélt zsidók pártjára állt. Ez a magatartás a magyar főpapok körében – kivételes alkalmak és személyek is voltak – elmaradt.

A Nunciatúra a hazájukat, lakhelyüket kényszerből elhagyott más nemzetiségű menekültek sorsát, a hadifoglyok kezelését – a VKNB-val együttműködésben – ugyancsak figyelemmel kísérte. A pápai képviselőten 1943 áprilisától az egyik fő feladat a keleti fronton harcoló olasz katonákról hírek begyűjtése volt. (Az adatokat a Vatikáni Információs Irodába küldték tovább.) Új cselekvési irányt, megfeszített munkát jelentett a zsidók (főképp gyermekek) csoportjainak útba indítása, máskor továbbítása Palesztina felé. A nehéz feladatot (Berlin, a budapesti birodalmi német követség, ahogy tudta, bürokratikus akadályozta) a VKNB segítségével, együttműködésben valósították meg.

21 A dunántúli szőlővidéken 1943 őszén főleg olaszok szüreteltek, a gazdák sokáig emlegették őket.

22 ANTALL, 89.

23 Uo., 90. Ehrenström lelkész az Ökumenikus Világtanács (Ecumenical Council of the Churches) képviselőjében érkezett.

24 A felsőház április 30-án, a képviselőház május 3-án fogadta el.

A nemzetiszocializmus hatalmi fölénye, durvasága, sőt barbársága olyan kihívást jelentett, melyre addig példa nem volt. Megoldásra sem. A berni Metropole Szállóban²⁵ 1943. február 12-én gyűlésen Mons. Johann Rast felmutatta az emlékeztetőt, melyben a résztvevők elkötelezték magukat az európai zsidók mentésében. Ugyanakkor a tiltakozások gyakran hatástalanul maradtak. Érzékeny szívekre és fülekre alig találtak. Ez most nem a tiltakozás, hanem a cselekvés ideje, hangzott – a halogatással vádolt – VKNB utasítása.

A fórum arra jutott, hogy az új kihívások idején a cselekvésben a tevékeny csend a megfelelő módszer. Erre volt szüksége mindazoknak, akik a zsidók mentését szolgáló háló létrehozásáért szervezkedtek.

Az életmentéshez szükséges háló – nem könnyen, hónapok múltával – Budapesten is létrejött. Elkötelezett munkára, a szokásokkal, rögzült beidegződésekkel és illúziókkal következetes leszámolásra, csalódásokra és felismerésekre, sok áldozatra volt szükség, hogy az összefogáshoz szükséges bizalom, az emberség felülkerekedjen. Magyarország 1944. évi német megszállása után a Nunciatúra, az intézmény munkájának önkéntes segítői nehéz utat jártak meg. Új jelenséggel kellett szembenézniük. A keresztény egyházak hirdette szeretetet lábbal tiporták, a túlélés eszköze az összefogás, a hit és a remény volt.

Az üldöztetés előli sikerés meneküléshez megfelelő iratokra volt szükség. A születési anyakönyvi kivonat, keresztlevél, iskolai bizonyítvány, ideiglenes vagy állandó lakás bejelentési igazolás, levante igazolvány, menekült bejelentő lap, munkahelyi igazolás, hadiüzemi igazolvány (valódi vagy hamisított) alapvető szükségletet jelentett.

Az érvényességet bélyegzővel, aláírásokkal, megújítási bejegyzésekkel kellett igazolni, amit – ha hiányzott – a gyakorlott „iratgyártók” bármikor elő tudtak állítani. A családok igazoltatásánál a szülők keresztelési iratain a dátumozásnak jóval meg kellett előznie a gyerekekét, így keresztlevelükben jogos bejegyzés bizonyította, hogy az édesanya „róm. kat”.²⁶

A budapesti Nunciatúrától kibocsátott pápai oltalomlevél „szabályszerű” megszerzéséhez késő őszi megkövetelték a keresztény felmenők igazolását. A nyilas roham 1944 őszi kiterjedésekor az igazolványok gyakori összetépe, azonnali megsemmisítése idején erre már alig maradt idő. A menlevelet, védelmi céllal készült igazolást a nyilas „közeg” elfogadta, vagy nem. Az utóbbi folytatása az igazolatott, gyanúba került személy legtöbbször falhoz vagy rakpartra állítása, Dunába lövése volt.

Hamis iratok már a Magyar Királyság 1944. március 19-i német megszállása előtt növekvő mennyiségben kerültek forgalomba. Az embertelen faji rendelkezések, a nagyszámú megkülönböztető rendelet kijátszására szolgáltak. A hamis, vagy meghamisított igazolványok gyors ütemben az üldöztetésből menekvés, a szervezett életvédelem eszközeivé váltak. Legtöbbször a kisebb-nagyobb csoportokban érkezett hadifoglyok, menekülő zsidók kapták.

Az életmentés aktív szervezői Szapáry Erzsébet²⁷ és Károlyi Józsefné grófnők vezetése alatt iratokkal, hamis névre kiállított okmányokkal látták el a politikailag kompro-

25 A VKNB irodáinak svájci székhelyén.

26 Ezt az iratgyártási fogást a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz templomban 1938 és 1944 között a kiterjedt életmentésben (keresztelés, keresztelést igazoló iratok kiadása) alkalmazták. 2020. október 15-én emléktábla avatással összekötött ünnepségen emlékeztek meg dr. Hévey Gyula (1883–1954) terézvárosi plébános, pápai kamarás, apát-plébános és káplánjai által végzett sorozatos kikeresztelésről.

27 Gróf Szapáry Erzsébet (1802–1880) a második világháború alatt számos életmentő akció szervezője, részese volt. Fellépett a kárpátaljai zsidók deportálása ellen. 1998-ban Jeruzsálemben posztumusz Világ

mittált és a Gestapo által keresett lengyel menekülteket. Ez a módszer a magyar földön elrendelt rendészeti felkutatásukat és ellenőrzésüket nagyban megnehezítette.²⁸ „Átírt” papírokkal, maguk gyártotta bélyegzők felhasználásával dolgoztak tagjaik legalizálásáért, a hatóságok megtévesztésért a zsidó ellenállás földalatti csoportjai is.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS, KÜZDELEM A DEPORTÁLÁS ELLEN

A március 19-i megszállás a bevonuló német csapatoknak veszteséget nem okozott. A német biztonsági szolgálat ügynökei névsorokkal érkeztek, azonnal letartóztatási hullám indult. Ez a fordulat a józan gondolkodású magyarok előtt kétségtelenné tette, hogy a Magyar Királyságban is új világra lehet számítani.

Az elrejtőzés, életmentés sürgető szükségé vált. A következő hónapokat tekintve megfigyelhető, hogy Szálasi Ferenc²⁹ nyilasvezér híveinek hatalomra jutásáig a Nunciatúra meghatározóan diplomáciai téren cselekedett. Október 15-e után, a közvetlen életveszélyben militáns formákat is felhasznált, Rotta nuncius – magyar segítőkre építve – nem tétovázott, hiszen emberéletek megkímélése, megmentése volt a tét.

Kállay Miklós miniszterelnök kényszerű elmenekülése, a kollaboráns magyar kormány beiktatása után az apostoli nuncius a miniszterelnökségen sürgős kihallgatást kért. 1944. március 23-án felkereste Sztójay Döme³⁰ miniszterelnököt, aki egyben a külügyminiszter posztját is betöltötte. Értesülései aggasztóak voltak. Tudomására jutott, hogy Budapesten hamarosan újabb, szigorúbb zsidóellenes intézkedéseket adnak ki. Rotta – XII. Pius nevében – a rendelkezések megfogalmazásában mérsékletet ajánlott.

A nuncius Edmund Veesenmayernél,³¹ a Német Birodalom teljhatalmú megbízottjánál ugyancsak a zsidókkal való bánásmód ügyében interveniált. A találkozó után a német birodalmi követ április 14-én táviratban jelentette Berlinnek, hogy Rotta tájékoztatta a magyar miniszterelnököt, aki a hallottakat „megértéssel vette tudomásul”.

A német táviratból kiderül, hogy a pápai nunciust Sztójay azóta nem fogadta. Sőt, a német félnek megígérte, hogy „az ügyet halogatóan fogja kezelni”. Veesenmayer megbízólevelét ekkor még nem adta át, Rottával személyes kapcsolata nem volt. Mégis, a szövegből a jövőre nézve a burkolt „nemzetiszocialista” fenyegetés nem maradt ki. A nunciussal várható megismerkedés után „nem fogja elmulasztani, hogy a szükségeseket megfelelő módon megmondja neki”.³²

Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

28 KAPRONCZAY Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest. 2009, 145.

29 Szálasi Ferenc (1897–1946) politikus, katonatiszt, 1925-től vezérkari tiszt. 1939-ben megalapította a Nyilaskeresztes Pártot. Vezérelv alapján nemzetiszocialista párt, totális állam kiépítésén dolgozott. 1946 márciusában népbírói ítélet alapján kivégezték.

30 Sztójay Döme (1883–1946) szerb származású magyar politikus, diplomata, katonatiszt. 1944. március 19-e után náci barát miniszterelnök, külügyminiszter. 1946 augusztusában Budapesten népbírói ítélet végrehajtásaként Budapesten kivégezték.

31 Edmund Veesenmayer (1904–1977) vezető német közigazdász, gazdasági szakértő, politikus, diplomata, az NSDAP magas rangú tagja, SS-Brigadeführer. Magyarország német megszállása után a birodalom teljhatalmú megbízottja, birodalmi követ. Az interveniálás időpontja ismeretlen. *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968, 824.

32 Uo.

A berlini külügyminisztérium a Wehrmacht magyarországi bevonulása után két héttel az új magyar rendeleteket a német zsidótörvények alapján felülvizsgálta. Megállapította, hogy a magyar törvénykezés „számos lehetőséget nyújt a törvény hatálya alóli menekülésre”, emiatt alkalmazásának gondos német ellenőrzése kívánatos. Amiatt is, „mert különben kizárólag kivételekkel találkozunk”. Ribbentrop³³ külügyminiszter április elején Veessenmayert utasította, ne engedje, hogy a zsidóellenes rendelkezésekben a magyar törvényhozás túl sok mentességet adjon, „mert különben kizárólag kivételekkel találkozunk”. Célszerűnek tartotta, hogy a magyar belügyminisztériumban a zsidóügyek referenciáját alkalmas ember, esetleg a biztonsági szolgálat közvetlen alkalmazottja irányítsa, vagy ellenőrizze.³⁴

A továbbiakban Rotta a miniszterelnöknél sűrűn interveniált. Esetenként írásban, érélyes hangvételben. Április 8-án szót emelt – a mára elfeledett – Vajkai nővérek érdekében. Ők az üldöztetés kiteljesedése idején a Szentszék ernyője alatti budapesti életmentés hősei voltak. Éva eredetileg a Nagy Britanniában 1919-ben alapított „Save the Children Found” alapítvány fenntartásában leányintézetet igazgatott Baranyában, 40–50 „nehezen nevelhető” leányt fogadott be. Az intézetet a legnehezebb időszakban Budapestre költöztette. Azonnal bekapcsolódott az életmentésbe. A nehezen nevelhetőek között ideiglenes épületükben annyi üldözött lányt rejtett el, amennyit csak tudott.³⁵

A keresztelések, a megszállás miatt áthúzódo mentesítések ütemét a németek már az első hetekben is kiemelten, aggodalommal figyelték. A „túrheterlen eseteket” azonnal Berlinnek jelentették.

Rotta több alkalommal tiltakozott a német biztonsági szervek folytatta embervadászat, a lengyel emigráció vezetőinek letartóztatása, a lengyel menekültek csoportos elhurcolása ellen. Készségesen vállalta a lengyel intézmények kompromittáló iratainak elrejtését. Az 1944. év második felében számtalan alkalommal adott ki lengyel zsidóknak (főként katolizáltaknak, de másoknak is) oltalomlevelet. Áprilisban a katolizált zsidók érdekében több ízben felszólalt a németeknél. Gondja volt lengyel zsidók egyházi intézményekben történt elrejtésére is.³⁶

Április 15-én éles hangú jegyzéket küldött a külügyminisztériumnak. Ismételten panaszt tett a magyar zsidókkal szembeni embertelen bánásmód miatt.³⁷ A demars olyan gyorsan készült, hogy ez alkalomból a római előljárók tájékoztatása elmaradt. A nuncius bizonyára megfelelő információk birtokában fogalmazta meg a diplomatikusnak alig nevezhető felháborodását. Április 27-én hivatalos látogatást tett Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követnél, a külügyminiszter állandó helyettesénél.³⁸ Tudtára adta, hogy XII. Piusz jelezte, mélységesen fájjalja Magyar Királyság kormányának az Evangélium

33 Joachim von Ribbentrop (1893–1946) az NSDAP befolyásos politikusa, 1938 és 1945 között birodalmi külügyminiszter. Háborús bűneiért Nürnbergben halálra ítélték, kivégezték.

34 *A Wilhelmstrasse*, 817–818.

35 SZTEHLO Gábor: *Isten kezében*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1984, 44. Vajkai Éva igazgató és tanártársai fizetést Nagy-Britanniából kaptak. Vajkai Rózsi az „International save the children found” magyarországi vezetője volt, a nemzetközi szervezet delegátusaként tevékenykedett. Lendülete a garázda, vérengző nyilasokkal szemben mindig eredményt hozott.

36 KAPRONCZAY, 180.

37 Kárpátalján – különleges brutalitással – a zsidógettők felállítására volt napirenden.

38 Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957) diplomata, 1944. április 6-ától október 15-éig a külügyminiszter állandó helyettese. Közben április 13-án Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, hercegprímás is tárgyalt a miniszterelnökkel. Tíz nappal később újra, személyesen is átadta a katolikus egyház sérelmeit kifogásoló, álláspontját összegező levelét.

tanításaival ellentétes magatartását. Arról is szólt, hogy a megkeresztelkedett zsidókkal ugyancsak faji megkülönböztetéssel bánnak.

A nuncius a vidéki zsidóság tömeges elhurcolásának első napján, május 15-én azonnal tiltakozott a magyar kormánynál. A 1058/1944. sz. jegyzék bevezetésében rögzítette, hogy a rendeletek igazságtalanok, alkalmazásuk embertelen. A hivatalos magyar bűjóska ellenében megvilágította, hogy „mint a Nunciatúra értesült, százezrek (esetleg burkolt formában történő) deportálásához akarnak eljutni. Mindenki tudja, mit jelent a deportálás a gyakorlatban”.³⁹

Tiltakozott a Magyar Szent Kereszt Egyesület⁴⁰ helyiségében folyt vallásos oktatás május 13-i rendőri megtámadása, a résztvevők megfenyegetése miatt. Ismételt óvásában helyet kapott, hogy a magyar kormány „kerüljön minden olyan cselekedetet, mely ellen a Szentszéknek, s vele (együtt a valóságban) a keresztény világ lelkiismeretének tiltakoznia kellene”. Kérte, hogy a megkeresztelt zsidók mentesüljenek az antiszemita rendelkezések hatálya alól, nyomatékul megemlítette, hogy „ezt a megkülönböztetést még Szlovákiában is megtették”.

A „kellő intézkedések” meghozatalánál utalt a magyar kir. kormány bölcsességére, jóindulatára. A jegyzéket a nuncius fontos utalása zárta: felhívása „a Szent Atya bánatának visszhangja”, az Apostoli Nunciatúra reméli, a magyar fél nem fogja megtagadni „a nemes magyar nemzet igazán keresztény és lovagias szellemét”.⁴¹

Rotta figyelmeztető óvásában helyet kapott, hogy a kormány „a „zsidók elleni hadjáratban ne lépje túl a határokat”, mert ez már átlépi a természeti törvény és az isteni parancsolatok határait. Továbbá, hogy a szükséges intézkedésekben „tartassanak tiszteletben az emberi személy alapvető jogai”. Határozott, ugyanakkor felháborodott fellépése belső nagyságából fakadt. Jelentőségét a pápa magatartása szempontjából is érdemes méltatnunk. A nuncius a felhívás fogadásához és teljesítéséhez jóindulatot kért, mert ez „a Szent Atya bánatának visszhangja”. A Szentszék részéről háború alatt az első tiltakozás volt a zsidók deportálása ellen.⁴²

Aznap kelt Rotta másik, 1059/1944. sz. levele. Ebben ismétlően leszögezte, hogy Sztójay „többször elismételt, megnyugtató szavai” ellenére a valóságban üldözés folyik. Deportálási intézkedéseket fogadtak el, amiről tájékoztatta a Szentszékét. A magyar kormány tettei igazságtalanok, ellentétben vannak a természeti joggal, a pozitív isteni törvényekkel. A nuncius a kikeresztelkedett zsidók mentesítését kérte.

39 MNL OL Külügyminisztérium Be. res. 90–24. (16/a/3) Közli *Vádirat a náciizmus ellen.* 1, Budapest. 1958, 319. Horthy Miklós úgy emlékezett, hogy csak augusztusban tudta meg, – titkos hírhozó útján – a szörnyű valóságot a megsemmisítő táborok működéséről. HORTHY Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires 1953, 259. Állítását a szakirodalomban többször cáfolták. Serédi május 10-i, Sztójayhoz intézett részletes levelében a zsidóvallású keresztények védelmében kérte, „főképpen meg kell akadályozni, hogy bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni büntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék”. A tömeges deportálás előtt öt nappal „szükséges lépéseket” sürgetett, hogy „ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek”. *Szürke könyv.* Officina, Budapest. é. n, 38.

40 Az egyesület az üldözöttek segítésére, összetartására 1939-ben alakult. Anyagi alapját gyűjtés és gazdag zsidók adományai szolgáltatták. Feladata volt, hogy a megkeresztelt zsidók hitbéli tudását mélyítse, a megkeresztelésre jelentkezőknek legalább a Hiszekegy tételeit megmagyarázza, velük megértesse. Tagjainak száma 1939-ben 114, 1941-ben 1948, 1944-ben 7302 volt.

41 *Vádirat a náciizmus ellen.* 1. 318–319.

42 A pápa még a náci olaszországi zsidó „tisztogatásait” is szó nélkül hagyta. Nem zárható ki, hogy Rotta tiltakozása – a huszonegyedik órában – hatással volt XII Piusra, hogy a keresztény világ nem mehet el szó nélkül az iparszerű népirtás mellett.

Május 17-i ülésén a megszállók kiszolgáltatásába merült Sztójay- kormány a nunciusnak küldendő választ tárgyalta. A már bevett, tömény hazugságokat ismételte. A jegyzőkönyv 3. pontjában rögzítette, hogy „külföldi munkára keresztények is küldetnek ki, az alól a kikeresztelkedett zsidók nem mentesíthetők, azonban ennek nincsen deportálás jellege és gondoskodás történt arról, hogy ez humanusan, családjukkal együtt történjék.”⁴³

Alig ismert, hogy június 19-én Mindszenty József veszprémi püspök⁴⁴ is szót emelt a deportálás ügyében. Horthy Miklós⁴⁵ kormányzótól levélben kérte, hogy legalább a megkeresztelt zsidó származású gyermekek elszállítását akadályozza meg.⁴⁶ A levél következményeiről nincsen adat.

Kiemelkedőnek értékelhető az újpesti székhelyű Országos Szociálpolitikai Intézet tevékenysége, melynek elnöke Erődy-Harrach Béla egyetemi tanár,⁴⁷ főtitkára a jogos ügyekért harcos dr. Cavallier József⁴⁸ volt. Az intézet négy könyvtárat, orvosi rendelőket, napközi otthont tartott fenn, meghatározóan a munkásság testi és lelki gondozásával foglalkozott. A főtitkárt lelkes, bátor emberként ismerték, a Magyar Szentkereszt Egyesület⁴⁹ elnöki posztját is betöltötte. A vezető személyiségek között volt báró Apor Vilmos győri püspök⁵⁰, Almássy József, a központi szeminárium vicerektora és mások, akik a háború után azonnal külföldre távoztak.

Edmund Veesenmayer⁵¹ május 20-án magyar besúgásról jelentett Berlinnek. „A Kds Budapesthez⁵² feljelentés futott be, hogy a Budapest Múzeum krt. 10. számú ház egyik helyiségében zsidógyűlés van. Megállapították, hogy ebben a helyiségben a Magyar Katolikus Kereszt Egyesület⁵³ működik. 1941-ben zsidó támogatással Cavallier József dr.

43 *Vádirat a náciizmus ellen.* 1. 325.

44 Mindszenty József (1892–1975) magyar katolikus pap, megyéspüspök, nagy tekintélyű hercegprímás. 1948 decemberében törvénytelenül letartóztatták, következő évben koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

45 Horthy Miklós (1868–1957) magyar politikus, tengerésztiszt, 1909-től 1914-ig Ferenc József szárnysegédje. 1920-TÓL 1944-ig a Magyar Királyság kormányzója. Emigrációban halt meg.

46 BALOGH Margit: *Mindszenty József.* Elektra Kiadóház, Budapest. 2002, 63.

47 A nyilas érában letartóztatták, a sopronköhidai börtönben raboskodott.

48 Cavallier József (1891–1970) a katolikus műveltség, a katolikus újságírás kiemelkedő alakja. Az üldözött zsidók mentése – összefogásban Apor püspökkel – szívügye volt. 1944 második felében bujkálásra kényszerült. Hol a Gestapo, hol a nyilasok keresték. SAAD Béla: *Tíz arckép.* Ecclesia, Budapest. 1983, 106.

49 A Magyar Szentkereszt Egyesület az első zsidótörvényben érintett zsidó származású, de keresztény állampolgárok védelmére létesült. Arra is, hogy a keresztelkedést igénylő zsidó vallásúakat – még a kereszténység felvétele előtt – megfelelő oktatásban részesítse.

50 Boldog báró Apor Vilmos (1882–1945) a győri egyházmegye főpásztora, 1944-ben a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnöke. A püspöki karban az ellenállás szószólója volt. háború utolsó három évében gyakran tartózkodott a fővárosban. Mint a Magyar Szent Korona Egyesület egyházi elnöke kötelességének tartotta, hogy minél többet tegyen a mind szorultabb helyzetbe került zsidók mentése érdekében. 1944-ben kiállt a gettóba zárt zsidók mellett, támogatta a menekülteket, a hegyeshalmi deportáló menetből szökötteket. Halálát szovjet katonák lövése okozta.

51 Edmund Veesenmayer (1904–1977) 1932-től az NSDAP tagja, német vezető közigazdász, diplomata, SS-Standartenführer. 1944. március 20-án Hitler személyesen nevezte ki magyarországi teljhatalmú birodalmi megbízottnak és követnek. A németellenes magyar hazafiak letartóztatásában és bebörtönzésében, a deportálás szervezésében, Magyarország gazdasági kirablásában tevékeny részt vállalt. Budapesten kelt jelentései a népiirtás fontos bizonyítékai.

52 Kommandos; Kds rövidítés a Gestapo kirendeltségét takarta. *The Destruction of Hungarian Jewry* by Randolph L. BRAHAM, II. Pro Arte for the World Federation on Hungarian Jews, New York. 1963, 581–582.

53 Helyesen Magyar Szent Kereszt Egyesület.

pap alapította. Az egyesület célja, hogy megtérítse a zsidókat, s keresztény hitre vezesse. Az anyagi támogatás főképp Weiss bárótól⁵⁴ és Chorin Ferenctől,⁵⁵ a felsőház tagjától származott. A kereszténységre való előkészítés nyolc héten át, heti két órát vett igénybe.

A magyar titkosrendőrség beavatkozásakor 37 zsidó volt a helyiségben. Horváth Miklós káplán oktatta őket, akit a feladattal a krisztinavárosi plébános, dr. Saba Imre⁵⁶ bízott meg.

A vidéki deportálások, a mind gyakoribb légitámadások, a szüntelen gerjesztett gyűlölet légkörében a felelősség kérdése mind élesebben vetődött fel. Lépéseit a hercegprímás „sok és küzdelmes tárgyalásnak” minősítette, leszögezte, „hogy az adott viszonyok között többet nem tehetünk”. Végül is, május 17-i, Esztergomban kibocsátott főpásztori levelének nyilvánosság elé hozása – „hogy a m. kir. kormány helyzetét ne nehezítsük, és hivatalos tárgyalásainkkal párhuzamosan senkinek ürügyet ne szolgáltatassunk” – érveléssel elmaradt. Ugyanakkor minden hivatalos megbeszélésen a kormánytól „emberséges magatartást” követelt.

A hercegprímás magatartását emiatt is sokan – köztük a náciizmus ellenes, gyakran kezdeményező, ösztönző Apor Vilmos győri püspök – látszólagos részvétlenségnek minősítették. A magyar adminisztráció munkatempójának ismeretében a nuncius és Apor püspök a cselekvést sürgette. A kollaboráns Sztójay-kormány ismét ígért, inkább ígérgelt. A külügyminisztérium mindössze a zsidók elleni „korlátozó intézkedéseket” említette, valamint a megkeresztelt zsidók és a keresztény házaságban élők iránti méltányosságot. Utóbbiak esetében „kész a korlátozó rendszabályok érvényességével szemben igen széleskörű kivételeket biztosítani”.⁵⁷

Május 17-én a református egyház legfelsőbb zsinata Ravasz püspök⁵⁸ elnökletével Rottáénál visszafogottabb hangú tiltakozást intézett a miniszterelnökhöz. A deportálások kapcsán kérte, kerüljék el, hogy a kormányzat és az egész nemzet „ilyen cselekedetekért” felelősségre vonható legyen. (A tömeggyilkosságban bűnrészességet aligha lehetett volna udvariasabban kifejezni.) Sztójajt ez sem hatotta meg. Elutasított minden megkeresztelkedett zsidót érintő felmentési igényt, mivel „ez faji nem pedig vallási kérdés”.⁵⁹

Szombathelyen az asszimiláns Görög házaspár hiába várta „az igen széleskörű” kivételezést. Nem tétovázáltak, két gyermeküket az Annunciáta Nővérek szombathelyi rendházába bujtatták el. A 13 éves Klári tüdőgyulladászt kapott, be kellett szállítani a kórházba. Egyik éjjel magyar csendőr és egy német katona tört be a kórházi osztályra, a magas lázzal fekvő gyermeket a helyi gettóba hurcolták.⁶⁰ Július 4-én Auschwitz-Birkenaubába szállították, gázzal megölték.

54 Helyesen Weiss Edit (1899–1967) bárónő, a csepeli Weiss iparmágnás család tagja.

55 Chorin Ferenc (1879–1964) ügyvéd, gyár-és bányatulajdonos. 1927-től felsőházi tag, 1928-tól 1942-ig a Magyar Gyáriparosok Szövetségének elnöke. 1944-ben a német megszállók zsarolására lemondott vagyonáról, így családotostól külföldre szállították.

56 Helyesen Szabó Imre. A német nyelvű jelentés szövege *The Destruction of Hungarian Jewry II*, 581.

57 *Vádirat a náciizmus ellen*. 1. 329.

58 Ravasz László (1882–1975) református lelkész, református püspök, a Dunamelléki református egyházkerület elnöke. 1921-től 1949-ig az MTA, 1927-től 1944-ig a felsőház tagja.

59 Alexander GROSSMANN: *Nur das Gewissen. Carl Lutz und seine Budapester Aktion: Geschichte und Portraet Verlag im Waldgut*, 1986, 46.

60 Valószínűleg belső feljelentés történt.

Öccsét, a 10 éves Sándort Prukberger József főorvos⁶¹ elrejtette a Verbita Rend közszegi rendházába. Ott is élet és halál között, állandó bizonytalanságban élt, mert az épületbe késő ősszel a nyilas kormány kabinetirodája költözött be.⁶² A családfőt, dr. Görög Dénes főorvos⁶³ és feleségét deportálták, mindketten Auschwitz-Birkenauban végezték.

A Szentszék budapesti képviselője június 5-én – alig három hét elteltével – a zsidók embertelen üldöztetése miatt ismét tiltakozó jegyzéket adott át a magyar kormánynak. Rotta megvetéssel kezelte a magyar külügyminisztérium „magyarozatát”, melyet hamisnak talált. Azt állították, nem deportálásról, „hanem kötelező munkaszolgálatról van szó.” A nuncius azonnal leszögezte, hogy „a szavakon lehet vitatkozni, de az igazság attól még ugyanaz marad.”

Az apostoli nuncius három nappal később felkereste Serédit. Személyesen erélyesebb fellépést sürgetett a jogfosztó, vazallus kormánnyal szemben. Közrejátszhatott, hogy a nyomás is nőtt, a Nunciatúra magatartását a magyar katolikus egyház és hívei oldaláról bírálatok, kifogások érték. Többen azon voltak, mire való Budapesten az Apostoli Nunciatúra, ha senki sem tudja, hogy tett-e valamit, s megtevesztő, hogy az Apostoli Szentszék fenntartja a német kormánnyal a diplomáciai viszonyt, azzal a német kormánnyal, amely az atrocitásokat végrehajtja.⁶⁴

Carlos Branquito budapesti portugál ügyvivő, no 79 jelű számjel táviratából ismert, a nuncius (az információ forrása ismeretlen) olyan álláspontra jutott, hogy az embertelen üldöztetésen a magyar kormány csaknem valamennyi (!) Tagja változtatni szeretne, de nem kap elegendő támogatást ahhoz, hogy a belügyminisztérium két szélsőséges államtitkára, Endre⁶⁵ és Baky⁶⁶ nélkül szerveződjön újjá.

A június 24-én Lisszabonba érkezett levél állítása, hogy a reménykedő nuncius Veesenmayer német birodalmi megbízotthoz is bejelentkezett, mert „államfőhöz hasonló jogosítványokkal érkezett ide, és aki véleménye szerint az országot vezeti”. Figyelemre tarthat igényt a birodalmi megbízott 21-én, a magyar fővárosból küldött távirata is. Budapestről – feltehetőleg kémszervezeteik jelentéséből – nyugtalanságról, a magyar kormány és a kormányzó közötti feszültségről adott hírt. „A zsidók minden elképzelhető módon próbálkoznak, hogy elkerüljék fenyegető elszállításukat, amihez különösen az egyház nyújt segítséget.”⁶⁷

A nyárelőn, Budapesten a magyar kormányzat csúcsain, de a Zsidó Tanács tagjai között is az ún. Auschwitz jegyzőkönyvek többé-kevésbé kézben voltak. (Fontos kérdés, hogy a megismerés időpontját ki hogyan vállalja, a szörnyűségeknek ki adott hitelt.) A népirtást bizonyító iratokról több csatornán át tájékoztak a semleges és (nyugati) szövetséges országok felső körei is. A kormányzóhoz történt eljuttatása ellentmondásokba

61 Dr. Prukberger József (1895–1965) főorvos 2004-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el. Szombathelyen tiszteletére 2005-ben szobrot állítottak.

62 Az üldöztetést túlélte. Az analitikai kémia és a gyógyszerkémia neves kutatója, az MTA tagja.

63 Dr. Görög Dénes (1901–1945) patológus főorvos, egyetemi magántanár. Szombathelyen szobra van.

64 *Szürke könyv*, 40. Rotta mindössze annyit reagált, hogy „tiltakozott már a kormánynál s tiltakozását a londoni rádió le is adta”. Uott.

65 Endre László (1895–1946) szélsőjobbaldali fajvédő politikus, belügyi államtitkár, az 1944. évi deportálások szervezője. 1946-ban Budapesten népbírószág elé állították, ítéletére kivégezték.

66 Baky László (1898–1946) csendőroromagy, szélsőjobbaldali politikus, a német megszállás után belügyi államtitkár. Az 1944. évi deportálások aktív szervezője, 1945 tavaszán Nyugatra menekült. Az amerikai hatóságok elfogták, kiadták Magyarországnak. Népbírószági ítélet után Budapesten kivégezték.

67 *A Wilhelmstrasse*, 870. A táviratot Ribbentrop külügyminiszter hivatalához intézték.

ütközik. Annyi biztos, hogy a várba július 2-án vagy 3-án „Bardócz, a könyvkötő” álnéven⁶⁸ Török Sándor író vitte fel.⁶⁹

A megrendítő dokumentumot Horthy Istvánné vette át. Ismeretlen időpontban éjszaka Apor bárónővel együtt felkeresték a nunciust. Arra kérték, tegyen valamit.⁷⁰ Török az Auschwitz-i jegyzőkönyvek gépelt példányával felkereste a lakásán a súlyosan beteg Ravasz László református püspököt. Célja Horthy kormányzónak a deportálás elleni befolyásolása volt.

„Már tudott róla, és arra akartam rávenni, hogy ismételten beszéljen a kormányzóval, aki – ez köztudomású volt – hallgat rá. A püspök sírt. Előbb rejtette könnyeit, majd lázas zokogásban tört ki, fejét a párnákba fúrta, és ezt kiáltotta: – Istenem, nem ezt akartam... én nem ezt akartam!”⁷¹

A vidéki deportálás fájdalommal teli, nyomasztó heteiben a Szentszék képviselte több úton is magyar zsidók érdekében lépett fel. A nuncius július 6-án felkereste a miniszterelnököt. 14 kikeresztelkedett zsidó (5 személy (t) családjával együtt) mentesítését kérte. Négy nappal később névsorukat is megküldte, ezt az adminisztráció rövid úton, személyesen Jaross belügyminiszternek⁷² adta át.⁷³ A kérés indoklása a magyar kormányhoz érkezett külföldi tiltakozások hatását bizonyítja. A mielőbbi maradéktalan intézkedés a nuncius, „valamint a Szentszék hangulatára kedvező befolyással volna, ami a jelen helyzetben mindenképpen kívánatosnak látszik”.

A vidéki zsidóságot ért kegyetlenkedések és a deportálások elleni tiltakozások okán Sztójay – Serédi vezetésével – június 17-én „kormánybédre” invitálta a püspöki kart. A hercegprímás a meghívást elutasította. Nem volt hajlandó olyan kormány asztalánál helyet foglalni, amelyik nemcsak teljesítetlenül hagyja jogos kéréseinek legfontosabbjait, de még választ sem adott rájuk. Lehetséges, hogy döntésében közrejátszott ugyanazon napon a győri püspök Serédihez érkezett, a fajiságon alapult üldöztetést elítélő levele. Apor határozottan fogalmazott. „Tudniuk kell, hogy a bűnt nem szabad elősegíteni, vagy helyeselni, még ha azt állami hatóság is követi el”.⁷⁴

Apor a bíborosnak többször írt levelet. A német megszállás okozta állapotok egyik jellemzője volt, hogy közlendői mindig kézírással készültek. Így azok az irodán nem mentek keresztül.

Éliás József⁷⁵ református lelkész a keresztény egyházak vezetőihez intézett levelében javasolta, forduljanak a miniszterelnökhöz. Közölgék vele, hogy amennyiben nem állítja le a deportálásokat, pásztorlevelet bocsátanak ki, amelyben nyilvánosan elítélik a zsidóüldözést. További javaslata volt, hogy zárják be templomaikat, és mindazok csa-

68 Özv. Horthy Istvánné konspirációs okból így tudta legalizálni a bárónő bejutását.

69 A bejutáshoz báró Apor Gizella közvetített, és Rotta nunciusként is része volt. Török Sándor: *Egy kis kert szerettem volna*. Magvető, Budapest. 1979, 180–181.

70 Rotta álláspontjáról, intézkedéséről irat egyelőre nem áll rendelkezésre.

71 KANYÓ András: *Horthy és a magyar tragédia*. Népszabadság könyvek, Budapest. 2008, 251–258. Ravasz 1944. évi utolsó prédikációja után bujdosni kényszerült.

72 Jaross Andor (1896–1946) felvidéki politikus, a Sztójay-kormány belügyminisztere. A Népbíróóság elítélte, Budapesten kivégezték.

73 A személynevek mellékletben szerepeltek, nem maradtak fenn. A július 12-i minisztertanácsi ülésen Jaross amiatt panaszkodott, hogy neki „semmiféle lehetősége sincs mentesíteni”.

74 *Szürke könyv*, 44.

75 Éliás József (1914–1995) református lelkész, a háborús életmentés aktív részese. 1948-ban az International Hebrew Christian Alliance kítüntetéssel ismerte el munkáját. A Rákosi-rendszerben Éliás missziós tevékenységét betöltötték.

láttagjaitól, akik részt vesznek a deportálásokban, tagadják meg a szentségek kiszolgálását. Mindaddig, míg a zsidók üldözését be nem szüntetik, hallgassanak a harangok. A sorsfordító jelentőségű javaslatok süket fülekre találtak. Ugyanúgy bántak el velük, mint báró Apor és más püspökök sürgetésével, kiállításával, az Éliás lelkész által szorgalmazott pásztorlevél felolvasásának jóváhagyásával.

Több találkozó, tárgyalás, eredménytelen megbeszélés összegezeként megállapítható, hogy a bíboros a deportálások leállításának követelését nem támogatta, a keresztény egyházak vezetői nyílt állásfoglalásra nem vállalkoztak. Csupán egyéni vagy csoportos kezdeményezések, kockázatos mentőakciók valósultak meg. Ezeket sem szabad lebecsülni. Az újabban feltárt adatok bizonyítják, ezen az úton is életeket mentettek, a magyar zsidóság teljes elpusztítását akadályozták meg.

Az egyházi életmentés fontos, unikális eszköze a követségi védlevelekkel bonyolított, máig alig ismert, helyenként lebecsült védlevél akció volt. A fennmaradt adatok, visszaemlékezések visszatérően tanúsítják, hogy ösztől a védlevelek jelentős része titokban, közvetlenül a papok, szerzetesek, apácák és hívők útján került a rászorulókhoz.

A „külföldi munkára szállítás” rémségei azonban folytatódtak. A tiltakozások eredménytelensége elért a Szentszékhez és egyre aggasztóbb lett. Június 25-én XII. Piusz a magyar zsidók érdekében személyes üzenetet, nyílt táviratot intézett Horthy államfőhöz.⁷⁶ A kormányzó „nemes érzelmeire” apellált. Teljes bizalmát fejezte ki a kormányzó iránt, hogy „mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll, hogy annyi szerencsétlen ember újabb gyásztól és fájdalomtól megkíméltessek”. Horthy július 21-i álszent választ rutinosan fogalmazták: „én mindent megteszek, ami hatalmában áll, mindenek felett, hogy a keresztény emberi elvek követelményeit érvényhez juttassam”. A levélben ismét helyet kapott, hogy nem akarják a zsidók kiirtását, hanem csak külföldi munkára viszik őket.

A nuncius június 27-én – a külügyminiszterhez intézett tiltakozásain felül – Gennaro Verolino megbízásával átiratot küldött a hercegprímáshoz. Az esztergomi primási levéltárban őrzött levél a pápa kívánságát tartalmazta, mely szerint „a magyar püspöki kar nyilvánosan is szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaik, különösen pedig a keresztények védelmében”.⁷⁷

A magyar püspöki kar nevében a jogfosztásért, az üldöztetésért minden felelősséget elhárító főpásztori körlevél június 29-ére elkészült, de Antal István⁷⁸ igazságügyi miniszter a postai továbbítást letiltotta. Hetekbe nyúló egyezkedés következett. Sztójay kormánya tagjai soknak tartották, amit a kormánynak engedni (nyújtani) kellett, Serédi és a püspöki kar viszont kevesellte az eredményt. Végül a püspöki kar körlevelét július 8-án este és 9-én reggel beolvasták a rádióban, a szószéki közlés 16-án történt meg.

A nemzetközi közvélemény felháborodása napról napra növekedett. Veessenmayer nem kertelt, mikor a berlini külügyminisztériumot helyzetjelentésben tájékoztatta. „A zsidókérdés miatt a kormányzóra és a magyar kormányra táviratok, felszólítások és fenyegetések pergőtüze zúdul. Így több ízben sürgönyözött a svéd király és a pápa is. A pápai nuncius napjában többször is felkeresi a kormányzót és Sztójajt. Ugyancsak így

76 *Szürke könyv*, 21.

77 Uo., 45.

78 Antal István (1896–1975) politikus, a Turul Szövetség egyik vezetője, országgyűlési képviselő, igazságügy, ill. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

jár el a török és svájci kormány, spanyol vezető férfiak és – nem utolsó sorban – számos magyar személyiség.”⁷⁹

A Szentszék budapesti követsége napok alatt újabb kezdeményezést tett. A nuncius és a magyar miniszterelnök levélváltása Rotta július 6-i látogatása kapcsán fennmaradt. A legfőbb kérdés ismét a magyarországi zsidókérdés megoldása volt. A nuncius Magyarországra nézve kemény szavakat használt: a történéseket „utálatosnak és becstelennek” minősítette. Kijelentette, láthatóvá vált, hová vezetett a faji elmélet alkalmazása. Különösen kifogásolta a magyar csendőrség eljárását, amely „sokszor kegyetlen és megalázó”.

Észrevételei között helyet kapott, hogy a hivatali apparátus által megkövetelt okmányok beszerzése „bizonyos nehézségekbe és akadályokba” ütközik.⁸⁰ Ezen felül a sárga csillag viselése alóli mentességet kért a keresztény papok szüleinek, az egyházi (pápai) kitüntetések tulajdonosainak és a Szentsír-rend tagjainak. (Utóbbiak hárman-négyen voltak.) Szlovák példára (államelnök jogosultsága) hivatkozva a tárgyalás végén javasolta, hogy Magyarország kormányzójának meg kellene adni a jogot, hogy egyes zsidókat kivételeztesen.⁸¹

10-én 14 kikeresztelkedett zsidó névsorát és adatait küldte el a magyar miniszterelnöknek. Kivételezésüket (köztük öt személyét családotól) kérte. A levelet Sztójay a belügyminiszternek továbbította, hogy a felsorolt személyek⁸² kivételezését minél előbb rendelje el.

Ezek a napok a vidéki zsidóság százezrei végzetének, hazájából kiűzésének végső szakaszát jelentették. Július 8-án Kassán át haladtak a Höss-akció keretében az utolsó, a vidéki magyar zsidóságot Auschwitz-Birkenaubra szállító zsúfolt szerelvények. A tehergombokba a főváros környéki települések zsidóságát préselték be. Ezek a gyűjtőtáborok Óbudán, Monoron, Budakalászon és Békásmegyeren működtek, az utolsó szerelvényt Rákoscsabáról július 19-én indították. Veessenmayer július 11-i jelentésében kapott helyet, hogy előző napig Magyarországról 147 szerelvényrel 437 402 magyar zsidót deportáltak.⁸³

79 *A Wilhelmstrasse*, 873. A kormányok alatt itt a követeket, mint az adott kormány küldöttét kell érteni.

80 A miniszterelnök a visszasságokról személyesen kívánt tájékozódni, ezekről a belügyminiszternek és az illetékes csendőr alezredesnek nem volt tudomása. A mentességek megítéléséhez írásban személyneveket kért, amennyiben azok száma nem túl nagy, a teljesítésről intézkedést ígért. Rotta kemény megállapításait (pl. becstelenség) Sztójay tiltakozással visszautasította, a „zsidó-szállítmányok” kezelését bárki megtekintheti, és meggyőződhet arról, hogy „emberséges körülmények között történik”. *Vádirat a náciizmus ellen*. 1, 94.

81 A kormányzói mentesítésről a m. kir. Minisztérium 2040/1944. M. E. számú rendelete Reményi – Schneller Lajos aláírásával a Budapesti Közlönyben 1944. augusztus 22-én jelent meg.

82 A névsor nem maradt fenn. Ha az időpontra tekintünk, valószínű, hogy fővárosi zsidók lehettek. Sztójay Rotta kérését „aránylag szerénynek” minősítette. Úgy vélte, teljesítése a nuncius, közvetve a Szentszék hangulatára kedvező befolyással volna”. *Vádirat a náciizmus ellen*. 3, 171.

83 1944. május 15. és július 9. között Auschwitz-Birkenau SS-táborba 437 402 magyar zsidó, vagy zsidónak minősült lakost hurcoltak el. Nagyobb részüket iparszerűen legyilkolták, gázkamrákban Cyklon-B gázzal megölték. A *Wilhelmstrasse*, 881. Július 17-én Birkenauban fullasztották gázba Jane Haining skót tanítónőt. A budapesti Skót Misszió tagjanként svájci védleleve volt, árva gyerekek százait nevelte. Kémkedés hamis vádjával a Vörösmarty utcai tanintézet leányotthonában a Sicherheitsdienst vette őrizetbe. Lynley SMITH: *A missziótól a mártírságig*. Helikon Kiadó Budapest, 2014. 165–167.

MENTESÍTÉSI HUZAVONA

A Sztójay-kormány július 15-én kelt, 346/Res. Pol – 1944 sz. levelében újabb ígérekkel élt, ezek között több ezer zsidónak, továbbá 10 éven aluli zsidó gyermeknek semleges vagy ellenséges területre való kivándorlása szerepelt. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága újtán anyagi segély nyújtását is engedélyezték, mindezzel „a magyar kormány emberséges és lovagias érzését”, valamint a Nuncius Úr „legteljesebb megnyugtatóását” kívánták bizonyítani.⁸⁴

Rotta 1495/1944. sz. jegyzékében (július 13.) az USA kormányának linley SMIDTH: magyar külügyminisztériumtól a koncentrációs táborokba internált személyek élelmiszeresomagokkal megsegítésének engedélyezését kérte.⁸⁵ A magyar kormány a teljesítést a Vöröskereszt közvetítésével „készségesen” megengedte. Külön figyelmet, buzgóságot mutatott, válasza idején „az illetékes hatóságokat már tájékoztatta is”.⁸⁶

A miniszterelnök július 22-i, a nunciushoz küldött levelében – mintegy érdemként – megerősítette a deportálások (fogalmazásában külföldi kötelező munkaszolgáltatásra küldés) felfüggesztését, a kikeresztelkedett zsidók⁸⁷ jövőbeni mentesítését, magyarországi elkülönítését, s hogy az új feltételek között „lehetőségük lesz arra, hogy egyházuk szabályainak megfelelő vallásos életet éljenek”. Közölte, hogy a zsidónak minősült keresztény papok, lelkészek és szüleik, rokonaik mentesülnek a sárga csillag viselése, valamint az ezzel járó minden egyéb következmény alól. Több ezer zsidó és 10 éven aluli zsidó gyermek kivándorlásának lehetőségét is kilátásba helyezte, s hogy a magyarországi koncentrációs táborok internáltjai a Nemzetközi Vöröskereszt közvetítésével segélyezésben részesülnek.⁸⁸

Megjegyezzük, hogy ehelyütt a magyarországi internálótáborok őrizeteseiről volt szó. (A Horthy-rendszer csendőrileg nyilvántartott „ellenségeit”, bármilyen okból veszélyes „elemeket” rendőri őrizet alatt „koncentrálták”.) A nagyobb táborok Kistarcsa, Nagykanizsa, Sárvár, időlegesen Komárom voltak, kisebbeket (Ricse, Csörgő, Garany, Selyp) időlegesen Észak-Magyarországon tartottak fenn. Szállítások idején, biztosítás, ellenőrzés, útlezárás céljából csendőröket is kirendeltek. (A többféle elnevezésű német koncentrációs táborokban az illetékes hatóságok az SS, a Sicherheitspolizei (Biztonsági Rendőrség) különféle tábori fegyveres őregységei szolgáltak. Tevékenységükbe a magyar hatóságoknak a legcsekélyebb beleszólásuk nem volt. A koncentrációs táborokba ritkán, a németeknek kedvező propagandával érkezhettek vöröskeresztes élelmiszereszo-

84 Július 6-án Veesenmayer a birodalmi külügyminiszternek jelentette, hogy a zsidókérdés miatt a svéd király és a pápa ismételten táviratozott a kormányzatnak és magyar kormányoknak. „A pápai nuncius naponta többször felkeresi a kormányzót és Sztójajt.” *Vádirat a náciizmus ellen.* 3, 81.

85 A kérés alapjául az Amerikai Egyesült Államok kormányának a Szentszékhez intézett kérése volt, nyújtson jó szolgálatot a magyar kormánynál a koncentrációs táborokba internált jobb elbánása érdekében. *Vádirat a náciizmus ellen.* 3, 168.

86 Uo., 170. A magyar válaszlévlé másolatát eredetileg három magyar minisztériumnak, valamint a Vöröskeresztnek szándékoztak megküldeni, de intézéskor – ismeretlen okból Sátoraljaújhely – a mondatot a levélből kihúzták.

87 Az 1944. július 12-i 2540/1944. M. E. számú rendeletnek megfelelően megalakult a Magyarországi Kikeresztelkedett Zsidók Egyesülete. Feladatát a kikeresztelkedett zsidók érdekeinek védelmében határozták meg. A továbbiakban a kikeresztelkedett zsidók nem voltak a Magyarországi Zsidók Egyesületének tagjai.

88 *Vádirat a náciizmus ellen.* 3, 253.

magok. Ezeket a foglyok nem is láthatták. A tábori őrség, a kiszolgáló fogolyfunkcionáriusok prédája lettek.)

Az apostoli nuncius – joggal – mind bizalmatlanabbá vált. A magyar miniszterelnök ígéreteit gyanúval, szkeptikusan kezelte. Július 28-i levelében megállapította, hogy „a nyújtott engedmények távolról sem tekinthetők kielégítőeknek”. Leszögezte, hogy a magyar végrehajtó közegek annyi rosszindulatot és ellenállást tanúsítottak mindazzal szemben, ami a zsidók (köztük a kikeresztelkedettek) helyzetének megkönnyítését jelenthette volna, hogy „az igen alapos kétely teljesen indokolt”. Ismét felpanaszolta a hivatali obstrukciót, s hogy a kivételezési kérvények elintézését elgáncsolják. A vonatkozó okiratokat elfektetik, az ígérek csupán illuzórikusak.⁸⁹

A mentesítési kérelmek elutasítása, az ilyen igazolványok kiadása ügyében a nuncius „valóságos szervezett ellenállást” tapasztalt. A jelenség elemzését követően arra jutott, hogy a hivatalos dokumentumokban is rögzített ígérek álságosak, pusztán ígérek maradnak.⁹⁰

Kevésbé ismert, hogy a mentesítésekbe utólag beleszóltak a német megszállás után kinevezett, „immár megbízható” főispánok. A jelenség kezdetben sporadikus volt, ám a szélsőjobboldali nézetek térnyerésével, a feljelentések gyors szaporodásával erőteljessé vált. A vármegyéktől mintegy kétszáz mentesítési ügyben a kérelmezőre utólag kedvezőtlen jelentések érkeztek. A főispánok a mentesítés visszavonását javasolták, mintegy „fellebbeztek”. A fennmaradt iratok hiányosságai miatt a pontos adatok nem állapíthatók meg.

A mentesítési huzavona, a gettósítás és a deportálás dermesztő légkörében dr. Klinda Pál a Ranolder Intézet hittanára⁹¹ nem a kivárást, a cselekvést választotta. A még a fővárosban maradt menekült lengyel nő, a (részben kikeresztelkedett) magyar zsidóasszonyok és gyerekeik mentésében csoportos megoldással élt. A Boldog (Laboure) Katalin Nagyleányotthon alapítójaként a varrodában 1945 februárig száznál több zsidóasszonynak és gyermeknek nyújtott menedéket.

Klinda támogatásával Mallász Gitta⁹² magyar úszóbajnok, grafikus művész Budán a Ranolder Intézetben 1944 májusától fedőszervezetként katonai ruházat varrodát⁹³ vezetett. („A haditermelésben részes üzem” eredetileg a kormányzó felesége, Horthy Miklósné⁹⁴ védnökségével létesült.) Az életmentési akció június derekán kezdődött, a volt Klá-

89 Az okmányok beszerzésének akadályozásáról Rotta már július 6-án szót emelt. A belügyminiszter és osztályvezetője „nem tudtak efféle nehézségekről”. *Vádirat a náciizmus ellen.* 1, 95.

90 *Vádirat a náciizmus ellen.* 3, 255. A nuncius valószínűleg nem tudott a Birodalmi Külügyminisztérium 27-i, Budapestre küldött táviratáról, melyben a magyarországi zsidók deportálásának folytatását sürgették. Az ún. keresztény zsidók kiválogatása, összeírása befejezés körül járt. Török Sándor alelnök július 25-i leveléből ismert, hogy „sok kínlódás és félreértés után” megalakult a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége. Uo., 265. A szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságának ügyvezető alelnöke a csepeli Horthy-ligetről kiszabadított Török lett. Leleményesen csoportokat alakítottak, valódi és hamis igazolványokkal főleg orvosokat mentettek az elhurcolástól. *Egy kis kertet szerettem volna.* 579.

91 Dr. Klinda Pál (1903–1945) 1929-ben felszentelt katolikus pap, hittanár. 1995-ben Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

92 Mallász Gitta (1907–1992) íróként is ismert. Kockázatos életvédelmi helytállását 2011-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el.

93 Katonaingeket készítettek, a repülőknél hősapkát kötöttek. A „hadiüzem” vezetője – megtevesztésül – egyenruhát viselt. Határozott magatartása sokat segített az ellenőrzések, a szadista Kun páter parancsnokságával zajlott nyilas razziák elviselésében.

94 Horthy Miklósné szül. Purgly Magdolna (1881–1959) Horthy kormányzó felesége.

ra ipari leányiskola a nuncius dekrétumával az Apostoli Nunciatura védelmébe került. A Budakeszi út 46. sz. épület falára magyar, német és olasz nyelven feliratot helyeztek és kitették a pápai lobogót.

Új elnevezése Római katolikus Boldog Katalin Nagyleányotthon, az Apostoli Nunciatura védelme alatt lett. A zsidóság védelmében elkötelezett nuncius augusztusban meglátogatta a felesketett „munkásokat”, ez a gesztus a budai kerületre nagy hatást gyakorolt. Időleges megnyugvást adott, és megnövelte az üzem presztízsét, mert a környéken már gyanakodtak.

Az otthon lakói 1944 végén több nyilas razziát szenvedtek el. Kivételes szerencsésük volt, hogy a száznyolc védenc (köztük 15 kisgyermek) – néhány kivétellel – épségben megérte az ostrom végét. A gyerekek között volt a nyolc éves, később nevet szerzett Beke Kata⁹⁵ író is.

A Budapestről (2266. számú távirati rendeletre „titkos birodalmi ügyként” kezelte, a birodalmi külügyminiszterhez július 29-én küldött levél) 50 000 zsidónak „azonnali hatállyal” a fővároson kívülre szállítását sürgette. Veesenmayer az intézkedést azzal indokolta, „mert a zsidók Budapesten ismét elszemtelenedtek és kiszállításuk leállítása nagyon sokat ártott a magyar kormány tekintélyének”⁹⁶

A vallás váltása az újabb deportálás előli menekvés egyik módja volt. Július 29-én a hercegprímási iroda közleményt adott ki. „A mostanában gyakori megkeresztelkedési kívánságokkal kapcsolatban illetékes egyházi helyről ezúton is figyelmeztetik a plébániákat és lelkészségek vezetőit, hogy e kérdésben az egyházi álláspontot a leglelküimertesebben kötelesek megtartani. (...) Azokkal szemben tehát, akik a keresztség szentségének felvételére jelentkezők, a kellő óvatossággal járjanak el az oktatás idejének szigorú megtartását illetően is. Az előírt hittanulási terminust, (...) addig kell meghosszabbítani, amíg a megkeresztelésre illetékes plébános vagy annak törvényes meghatalmazottja meggyőződik a jelentkezőnek nemcsak a szükséges hittani ismereteiről, hanem Krisztus egyháza iránti vágyáról és komoly szándékáról.”⁹⁷

A magyar viszonyokat alaposan ismerő, elkötelezett nunciust nehezen lehetett megállítani.⁹⁸ Két nappal később „nagy megdöbbenést és élénk felindulást” kiváltó információját továbbította Antal István igazságügyi miniszterhez. Arról értesült, hogy megközelítőleg 3 000 politikai foglyot rövidesen a komáromi várerődbe gyűjtenek egybe, hogy a határon túlra deportálják őket.⁹⁹ Az állítást Antal augusztus 9-én megcáfolta, ám októberben dermesztő valósággá vált.

Veesenmayer augusztus 2-i táviratilag jelentette Berlinbe, hogy a nuncius a magyar kormány egyetértésével kifejezte igényét, az egyik elővárosi zónában a zsidótábort és az ottani bevagonírozást meg kívánja tekinteni.¹⁰⁰ (A bejelentés egybeesett – nem véletle-

95 Beke Kata (1936–2009) író, publicista, tanár, országgyűlési képviselő, államtitkár. Nyolc évesen egy ideig a varrodában lakott, emlékeit *Istennek különös ízlése van* c. írásában örököltette meg.

96 *Vádirat a náciizmus ellen.* 3, 281.

97 FENYŐ Miksa: *Az elsodort ország.* Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1986, 143–144.

98 Jaross 580 családot (2300 személyt) mentesített. HOLLÓSI Gábor: *Dr. vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre.* Veritas, Budapest. 2016, 49. A nuncius tudomására jutott, hogy a belügyminiszter július végén a mentesítési tárgyalásokat jogszabályellenesen megszüntette.

99 A deportálás története SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén.* Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ Budapest. 2002, 3 –17.

100 The Destruction of Hungarian Jewry II. 336. sz. dokumentum, 719.

nül – dr. Robert Schirmer¹⁰¹ VKNB delegátus magyarországi látogatásával. A delegátus magyarországi programjának a nunciussal történt egyeztetése nem zárható ki.) Rotta tehát így próbálkozott a deportálásról közvetlenül tájékozódni.

A birodalmi megbízott szerint az engedélyt a németek megadták, de a nuncius nem jelentkezett. Az állítás valóság tartalmát ellenőrizni – évtizedek múltán – nem tudjuk, de az eredeti – ab ovo irreális, megtévesztő – német ígéret teljesítése, hogy Schirmer Kassáig elkísérhet egy „munkás szerelvényt”, ugyancsak elmaradt.

A birodalmi megbízott szerint a németek az engedélyt megadták, az apostoli nuncius viszont nem jelentkezett. A tagadás valóság tartalmát ellenőrizni – évtizedek múltán – nem tudjuk. Ugyanakkor az eredeti – ab ovo irreális, megtévesztő – német ígéret teljesítése, hogy a svájci delegátus Kassáig elkísérhet egy magyar zsidókat szállító „munkás szerelvényt”, – ugyancsak elmaradt.

Augusztusban folytatódott a találgatás, mi lesz a kikeresztelkedett zsidók sorsa?¹⁰² A magyar tárgyalófél a budapesti zsidóság létszámának mielőbbi csökkentése érdekében vidéki gyűjtőhelyeket emlegetett (német követségi találmány volt, hogy „a vidékre „terelt” zsidókat – Sárvár és Kenyérmező¹⁰³) könnyen kiszállíthassa az országból. Jaross ötlötte ki, hogy a 20 000-nyi kikeresztelkedett zsidó „kímélésével lehetne a többi zsidót kiszállítani”. Ugyanakkor megismételte, hogy a németek csak akkor járulnak hozzá egyes zsidók Svájcba vagy más országba kiengedéséhez, ha a kiszállítás Budapestről újra megkezdődnek.

A közelgő deportálások okán Sztójay miniszterelnök – „nehogy az egész világ közvéleménye a magyar kormánnyal szemben támadólag lépjen fel” augusztus 2-án álságos intelmeket sorolt. „Mindennemű brutalitás, egyéni akciók mellőztessenek, a humanitás és a higiénia szempontjai érvényesüljenek, a zsidóknak a szállító vagonokba való elhelyezése is kifogástalan legyen”.

5-én délután a londoni rádió magyar adásában hivatalos jelentést tett közzé. A Magyar Külügyminisztérium értesítette a budapesti svájci követséget, hogy „a zsidókkal való bánásmód több szempontból enyhítették. A közleményből az angolok arra következtettek, hogy a magyarországi zsidók deportálását, kényszermunkára szorítását ideiglenesen felfüggesztették.”¹⁰⁴

A BUDAPESTI NÉMET KÖVETSÉG ÚJ DEPORTÁLÁSON DOLGOZIK

Augusztus 10-én Jungerth – Arnóthy Mihály, a külügyminiszter állandó helyettese¹⁰⁵ a zsidókérdés „nyugvópontra hozatala” érdekében a Minisztertanácsnak előterjesztést készített. A követeléseket támaztató németeknek teendő gesztusok között – utalás nélkül

101 Dr. Robert Schirmer (1909–1990) a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa Németországban 1941 és 1945 között.

102 Az esztergomi Primási Levéltárban három oldalas, aláírás nélküli feljegyzés maradt fenn. 8. pontja „Aggodalmak a jövőre” címet viseli. A levélíró közölte, „Széltében el van terjedve a hír, hogy összeszedik külföldre szállításra a fiatal lányokat, ugyanerre a célra összeszedik a férfi és női munkaerőket, sőt az uszítás félelmetes mértéke még a pogromból való félelmet is jogosulttá teszi.” HETÉNYI VARGA Károly: *Akiket üldöztek az igazságért*. Ecclesia, Budapest, 1983., 152.

103 Kitalált név, a település nem létezik.

104 *Vádirat a náciizmus ellen*. 3. 365.

105 A zsidóság ügyében több kérdésben jóindulatot, emberséget tanúsított.

– az I. pontban helyet kapott, hogy a galíciai és beszivárgott zsidók 50 000–60 000-et tethetnek ki. „Ezeknek kiküldése felajánlható lenne”. A III. pontban visszatartásra javasolta a kivételezetteket és a kormányzói mentesítetteket „egy globális szám erejéig”.

A kiélezett külpolitikai helyzetben Jungerth – Arnóthy „precízított kormányzói nyilatkozatot” sürgetett, melynek ellenében a németek feltehetőleg több gesztust tennének. El kellene ismerniük, hogy „a magyarországi zsidókérdés megelégedésükre és véglegesen rendeztetett, és így legalább a zsidóügyekkel foglalkozó SD-szervek az országot elhagyják”.¹⁰⁶ Úgy vélte, – inkább alap nélkül feltételezte – „a németek engedélyeznék a kivándorlási akciókat, biztosítanák, hogy a kiszállítottak életben maradnak”.¹⁰⁷

A tervezet egyre formálódott. Az augusztus 12-i fogalmazványban a birodalomnak átadandó zsidó munkaerőket „elsősorban az országba beszivárgott, nem magyar illetőségű, keleti zsidókban” határozta meg. Ilyennek számított valamennyi zsidó, aki nem tudja bizonyítani, hogy maga vagy felmenője 1867. január 1. óta a magyar Szent Korona országainak területén született vagy ottani illetékességű volt.

Egy vasúti kocsiban 50-nél több ember (éles változás, nem zsidó vagy zsidófajú!) nem utazhat, az út folyamán magyar részről (és magyar területen) megfelelő ellátásban részesülnek. Nem maradt el az egészségügyi szolgálat és a frissítők küldésének (!) ismételt ígérete sem. Ezek „nyújtásáról a Magyar Vöröskereszt fog gondoskodni”.

Az 1941. augusztus 1-jéig megkeresztelt zsidókkal kivételeztek, ők „Magyarországon maradnak”. Később lakhelyüket is meghatározták, „Budapesten elkülönített területen fognak lakni”.¹⁰⁸

A német birodalmi követség – hamis, fondorlatos ígéretekkel – szakadatlanul a deportálás, további magyar munkaerő megszerzésén mesterkedett. Augusztus 21-i képmutató jegyzéke a jövődől szállítmányoknak (a magyar zsidóknak) az utazás időtartamára magyar féltől „különösen kívánatos” ellátására hívott fel. Kérte, hogy a birodalom területére érkező zsidókat szereljék fel elegendő ruhával, háztartási eszközökkel, takarókkal stb., különösen cipővel és lehetőleg szalmazsákokkal is. A német birodalmi jóindulat tetőpontja, hogy a követségi jegyzékben – a fajiság mellőzésével, a „jövendő kedvező körülmények között” – immár magyar zsidó munkacsapatokról, végül zsidó munkaszolgálatosokról volt szó.¹⁰⁹

A német „előzékenység” burka alatt a mielőbbi deportálás kivitelezése lapult. A fenyegető helyzettel szembenézve, a Nunciatúrához érkezett információk alapján augusztus 21-én az apostoli nuncius értekezletet hívott egybe. A 25-ére kitűzött újabb deportálás miatti aggodása a magyar kormányhoz benyújtandó közös tiltakozó jegyzék összeállításához vezetett. (Ez volt az első közös jegyzék.)

Az egyeztetésre hivatalos volt a svéd követ, a portugál, a spanyol és svájci ügyvivő. (A török követet nem hívták meg.) A jegyzék – a keresztény civilizáció nevében – a munkaszolgálatnak álcázott deportálás, „az igazságtalan, kivitelében embertelen eljárás” ellen erélyes tiltakozást fejezett ki. Aláírói „abszolút megengedhetetlenek” tartották, hogy „faji eredetük egyszerű ténye miatt üldözzenek és halálba küldjenek embereket”. A

106 *Vádirat a náciizmus ellen.* 3. 374–375.

107 Augusztus 11-én a budapesti Külügyminisztériumban a német (válasz) kormánynyilatkozat tervezetét is elkészítették (!), és azzal számoltak, augusztus 28-ától „kizárólag munka- és segédszolgálatra” magyar zsidókat adnak át. Uo., 375–376.

108 Uo., 380.

109 Uo., 384.

magyar kormányzatot felszólították, „végérvényesen vessen véget az eljárásnak, amelynek az emberiség becsületére sohasem lett volna szabad elkezdődnie”.

A megjelentek elfogadták Rotta riasztó helyzetképét, javaslatait. Kijelentette, hogy az illetékes kormányokkal nincs idő konzultálni. Azonnal helyi aláírást kért, s hogy a jegyzéket nem a kormányok, hanem a követségek nevében adják át. A megoldással valamennyien in corpore (testületileg) egyetértettek. Az aláírt jegyzéket a nuncius fél óra múlva átadta a külügyminiszternek.

Branquino táviratában állította, hogy a jegyzék másolatát még 21-én este adták át Horthy kormányzónak, „aki a jelenlévők szavahihető információi szerint nagyra fogja értékelni”. A szinte sarokba szorított kormányzó a deportálások ügyében nem tiltakozott. A német szövetségesnek adott is, meg nem is. Támogatta a német diplomácia ismételt követelését, a zsidók fővárosból történő eltávolítását, vidéki táborokba helyezését. „De lelkiismeretével továbbra sem egyeztetheti össze, hogy azoknak a birodalomba történő deportálásához hozzájáruljon, és ehhez megértést kér a Führertől”.¹¹⁰ (Jókora naivitás, Hitler engedékenysége a zsidókérdésben?)

A nyílt és titkos tárgyalások, találgatások ügyében Veessenmayer is helyet foglalt. „Megbízható forrásból” szerzett értesülését azonnal, 2 358. számú terjedelmes táviratban (augusztus 24.) jelentette Berlinbe. Megtudta, hogy Rotta nuncius a pápa megbízásából a kormányzónál járt, és közölte, „a pápa szavatosságot vállal, hogy amíg az itt maradt zsidókat nem deportálják a birodalomba, nem kerül sor Budapest bombázására”. A birodalmi követ megtapasztalta, hogy számos németbarát „eddiggi álláspontját feladva, helyesli a kormányzó intézkedéseit a zsidókérdésben, mert a pusztító bombatámadások miatt páni félelem uralkodik a nép széles köreiben”.¹¹¹

A népirtást szolgáló gyilkos tervek folytatását, a fővárosi zsidók előkészített deportálását az utolsó órában a németek politikai- katonai katasztrófája, Románia gyors és sikeres kapitulációja hiúsította meg.

A fővárosban voltak, akik az üldözöttek, a mind nagyobb számban elárvult gyermekek mielőbbi megsegítésén munkálkodtak. A történelmi magyar arisztokrácia egyik jelessége, az ország leggazdagabb földesura, herceg Esterházy Pál¹¹² zsidómentő akció céljaira 100 000 pengős adományt küldött. A jelentős összeget a Keresztény Női Szövetség¹¹³ a faji alapon üldözött gyermekek elhelyezésére, ellátására fordította. A menhely a XI. kerületben, a Nagyboldogasszony (ma Ménesi) úton az Irgalmas Nővérek épületében kapott helyet.

110 *A Wilhelmstrasse*, 900.

111 Uo. Az amerikai és az angol légielő 1944. április 3-ától bombázta a budapesti ipari központokat. Ezen a napon 800 szövetséges gép támadta Csepelt, közel 1400-an haltak meg. Fokozott intenzitású légitámadások szeptember 13-ától történtek.

112 Herceg Esterházy Pál (1901–1989) állam-és jogtudományi végzettséget szerzett, az annektált Ausztriában a nemzetiszocializmus ellenfelének számított. Magyarországon visszavonultan élt, kapcsolatai kizárólag egyháziak voltak. 1944-ben zsidó anyák és gyerekek túlélését támogatta, várbeli palotájába svéd és svájci diplomatákat fogadott be. 1948-ban hamis vádak érték, sztálinista koholt perben 15 évi börtönrre és vagyonvesztésre ítélték. 1956-ban politikai fogolyként kiszabadult, feleségével elmenekült az országból, Zürichben telepedett le.

113 A szervezet célja keresztény hitre tért zsidó gyermekek és szüleik elrejtése volt.

MENEKÜLNI, REJTŐZNI, AMÍG LEHETSÉGES

Az újabb vészterhes napokban a „hétköznapi zsidózás”, a kiszorítás terjedésekor mind többen kerestek búvóhelyet. Sokan gyermekeiket, hozzátartozóikat igyekeztek biztos (vagy annak remélt) helyre juttatni. A női szerzetesrendek kiemelten segítettek. Az Angolkisasszonyok belvárosi, Váci utca 47. alatti rendházukban nyolc felnőttet és negyven gyermeket, zugligeti rendházukban húsz felnőttet és hatvan gyermeket bujtattak. Több zaklatást álltak ki, de senkinek nem esett bántódása. A Szaléziak Rendházának igazgatója, P. Kiss Mihály SDB legalább 30–50 zsidót mentett meg, részben a Kiscelli úti rendházban bujtatott. December 26-án nyolc fős nyilas osztag tört rájuk. A befogadott gyermekeket éjjel hármass csoportokban a Duna partra hajtották. A sportegyesületi csónakháznál hármassával tarkón lötték őket, testüket a folyóba lökték.¹¹⁴

A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége épületében (VIII. ker. Mária u. 7.) 82 rászoruló személy jutott menedékhez, többen közülük még 1948 után is a házban laktak. A Cisztercita Rend VIII. ker. Horánszki utca 6. alatti rendházában a szovjet bevonulásig 15 zsidót sikerrel rejtegettek.¹¹⁵

A Collegium Marianumban (VIII. ker. József u. 11.) száz zsidó lányt helyeztek el. A rászorulókat ingyen, vagy minimális díjért étellelmezték. Az üldöztetést mindannyian túléltek. A Collegium Theresianumban (VIII. Mária u. 20.) harminc zsidó lány kapott menedéket.¹¹⁶ A ferences nővérek október 15-e után Hermína úti zárdájukba harminc felnőttet és százhusz gyermeket fogadtak be. Utóbbiakkal egy tanító nővér rendszeresen foglalkozott.¹¹⁷ A Jó Pásztor Egyházközség (VIII. Kálvária tér 22.) 112 leányt rejtegetett.

Az Irgalmas Nővérek anyaháza már augusztusban 50 felnőttet és 150 elhagyott gyermeket fogadott be. Október 15-e után a nyilasok zaklatásként többször akartak házkutatást tartani, de szerencsére néhány irat portai megtekintésével beérték. Az Isteni Megváltó Leányai svábhegyi anyaházukban 150 gyermeknek nyújtottak menedéket. A szereteten az nyers erőszak kerekedett felül. Nyilas banditák és a szomszédban tanyázó Gestapo elhurcolta őket.

A Karitás Központ kicsiny Nyugdíjas Otthonában 11 zsidót rejtegettek. Vezetőjét a nyilasok elfogták, vallatták, de nem árulta az otthon lakóit. A Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete központi székházában az emeleten 26 zsidót sikerrel menekítettek meg.

Az épületben dolgozott Sándor Dénes¹¹⁸ budapesti hittanár, valamint titkos megbízáttal, holland katonatisztek irányításával egy ellenállási szervezet.¹¹⁹ Harmincöt

114 *Óbudai múltidéző.* Szalézi Szent Ferenc Társasága, Don Bosco Szalézi Társasága, Budapest. é. n, 58–59, 67–68..

115 *Magyarország 1944 Üldöztetés – embermentés.* Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine –1944 Emlékbizottság, Budapest. 1994, 144.

116 A nyilaskeresztesek háromszor tartottak – fenyegetésekkel kísérve – házkutatást. A részben bombasérült épületben egy másik házrész mögé romoktól rejtett folyosó vezetett. A lányok ezen át bujtak el a biztonságba, mert a hátsó házrész a nyilasok nem tudták megközelíteni.

117 A bujkálóknak általában nem voltak ételmisszerjegyeik, a nővérek sajátjukat osztották meg velük.

118 A szökött holland hadifoglyok ellenállásáról, kapcsolatairól *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987, 129.; *Magyarország, 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994, 92–94.

119 Sándor megemlékezett az Unio Eucharistica Nővérek életmentő tevékenységéről is. *Magyarország 1944 Üldöztetés-embermentés,* 144. Harm Lieneman főhadnagy vállalta Szerb Antal,

119 Sárközi György és Halász Gábor kimentését a munkaszolgálatból, ám a később leváltott parancsnokuk emberségében bíztak, nem éltek a szökés lehetőségével. A Sopron vidéki Balfon az erődítő munkatábor

– 1943. augusztus 21. és 1944. január 11. között – a sztanyiszlavi¹²⁰ fogolytáborból szöktek meg. Tizenketten vergődtek el Magyarországra. Budapesten „katonai internált” státusban menedéket, munkát is kaptak. Elhelyezésükben szerepet vállalt Szabó Imre farsori református lelkész, Pap László református teológiai tanár, Szent-Iványi Sándor uniárius vezető lelkész és Soós Géza, a Soli Deo Gloria református szövetség elnöke.

A hollandok valóságos okmánygyárat rendeztek be. (Életfeltételeiket a kisszámú, de gazdaságilag és társadalmilag befolyásos holland kolónia biztosította.) A két legtehetségesebb okmány- és bélyegzőkészítő Wilhelm Arnold Prückel hadnagy és Genrit Henrikus Maria van der Waals hadnagy voltak. Csűrös László, Szalai Tibor, Wiesmayer Emil és Korom Ferenc irányításával, illetve segítségével az Antiqua Nyomdában és a Magyar Szemle Társaság nyomdájában számos bujkáló angol hadifoglyot és zsidót láttak el iratokkal.¹²¹

„Okmányhamisító üzem” leleplezéséről adott hírt a szélsőjobboldali Harc c. lap július 1-jei száma (7. lap). Vezetői Berger Ottó és Fischer György voltak. Szlovákiából szöktek át, a zsidó bünszövetkezetnek csúfolt csoport további tíz tagjának nevét ugyancsak feltüntették. „Nemlétező nevek születési okmányait kérték ki egyes anyakönyvi hivatalokban és amíg az altisztek az anyakönyvben keresgéltek, közben ellesett valódi neveket írtak ki az anyakönyvből, ezekre a nevekre váltottak ki születési okmányokat”.¹²²

A bencés szerzetesek VIII. Baross u. 62. alatti székházának légópincéjében 80 üldözött tartózkodott. Valamennyien megmenekültek. A Jézus Szíve Népleányok Társaságának apácái nagyobb tételekben főztek, ételadományokkal segítettek. A jelentkező menedékkérőket (épületükben szűkösen voltak) a szomszédos jezsuita rendházba küldték. Az általuk vezetett Korda könyvkereskedést leleményesen elhelyező irodaként használták. A Szent Kereszt Egyesület és a beavatott plébániák ide irányították a bujkálókat, ahonnan a nyilvántartott, följárlott lakásokba küldtek olyan rászorulókat, akiket a nővérek iratokkal is elláttak.

Terjedelmi korlátok miatt az üldözöttek befogadását kockáztató egyházi intézményeknek csupán töredékét említjük. Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme* c. kötetben¹²³ negyvenkét olyan, főleg fővárosi rendházat és más intézményt sorolt fel, melyekben hiteles adatok szerint 3 167 férfit, nőt, anyát és gyermeket bujtattak el. Többségük megmenekült.

Augusztus utolsó hetében a budapesti zsidók sürgetett deportálása közvetlenül fenyegetett. A semleges országok követségeinek vezetői Angelo Rotta vezetésével tanácskozást tartottak. Tiltakozásukban kiemelték, tudatában vannak, akármilyen külföldi munkáról van szó, az deportációt jelent. Energikus tiltakozásukat fejezték ki.

nyomorúságába mindhárman belepusztultak. 1945 februárjában Balf és Nagycenk között ölték meg Vasvári Miklós (1898–1945) neves madártani kutatót.

120 Német neve Stanislaw, lengyel Stanisławów. Ma Ivanovo-Frankivsk Nyugat-Ukrajnában. A táborból, ill. vonaton szállítás közben 2000 hadifogoly holland tiszt szökött meg.

121 Wiesmayer a katonai ellenállás támogatásán felül több száz, titokban legyártott követségi védlevéllel zsidót mentett, és iratokat hamisított.

122 A leírt módszer alapján megállapítható, cionista csoport volt. Egyik tagjának nevét az Auschwitz-Birkenau-i áldozatok, kettőt a guseni túlélők között sikerült megtalálni. David GUR: *Együtt az ár ellen*. Pesti Kalligram Kft., Budapest, 2015. 29, 57, 175–176.

123 Szent István-Társulat kiadása, Budapest. 1947. Adatokban gazdag László T. László *Szellemi honvédelem Katolikus demokrata mozgalmak és az egyházak ellenállása a második világháború idején Magyarországon* c. kötete Katolikus Szemle, Róma. 1980.

A tiltakozó jegyzéket a nuncius és Danielsson követ adta át Reményi-Schneller pénzügyminiszternek.¹²⁴ (Ebben az időben a kormányfő feladatait látta el.) A hetek óta fenyegető deportálás elmaradt. A halasztásban a Nunciatura kezdeményezése, a közös követségi tiltakozó jegyzék feltehetően számított.¹²⁵ Közrejátszottak a nemzetközi tényezők, mint német szempontból a hadi helyzet kedvezőtlen változása, Románia gyors és sikeres átállása (augusztus 23.), a szövetségesek bevonulása Párizsba (augusztus 25.)

A budapesti zsidóság sorsa jobbra fordulásában reménykedett. A fővárosban a kikeresztelkedési hullám nem csillapodott, a deportálás előli menekvés vágya tartotta fenn. A bizakodó áttérők katekizmust tanultak, egymást kérdeztették. A légitámadások idején voltak, akik héber imákat mormoltak, a zsidó lányok, asszonyok mind többen nyakláncukon keresztet viseltek. A rabbik – ahol lehetett- küzdöttek a kitérés járvány ellen, ám a deportálás előli menekvés szándéka gyakran erősebbnek bizonyult.

Augusztus 25-én éjszaka Berlinben nem várt esemény történt. Az SS birodalmi vezére, Heinrich Himmler¹²⁶ „azonnali hatállyal” megtiltotta a magyar zsidók „bárminő deportálását a birodalomba”.¹²⁷ Ugyancsak meglepő fordulat volt, hogy a fővárosban állomásozó német csapatok – ismeretlen céllal – a budai oldalt egészében megszállták.

A LAKATOS-KORMÁNY

A front helyzetét, a német haderő megingását kihasználva Horthy kormányzó a Sztójay-kormányt leváltotta, kormányfői posztra Lakatos Géza¹²⁸ vezérezredest emelte. Titokban a háborúból való kilépés, és a magyar fegyverszünet előkészítésével bízta meg.

Első megbeszélését Edmund Veesenmayerral bonyolította. A kormányzó bizalmasa a diplomáciában gyakorlatlan volt. Felettebb nehéz feladatot kapott, a birodalmi megbízott „rendkívül ravasz ember, Hitler-imádó náci és zsidófaló” volt. Az új kormányba szélsőjobboldali, németbarát politikusokat kívánt bevonni, ezt a manővert Lakatos rendre visszautasította. Augusztus 29-én este a kormány esküt tett, majd megtartotta első ülését.

Lakatos utólag, emlékirataiban elpanaszolta, hogy a kormányzó – hivatkozva az alkotmányra – a katonai főhatalmat nem adta át neki, „ez a döntő pillanatban hátrányos volt”. Ugyancsak gondnak értékelte, hogy „a rendkívüli időkben” szolgálaton kívüli viszonyba helyezték. Az intézkedés hátrányai később, az október 15-i fordulatkor mutatkoztak meg. A háborúból tervezett titkos kiválás (a hétköznapokban „kiugrás”) elsősorban katonai s csak kis részben politikai természetű döntést követelt.¹²⁹

124 Christoph Gann: *Raoul Wallenberg So viele Menschen retten wie möglich*. Deutsch Taschenbuch Verlag, München. 2002, 59. Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) szélsőjobboldali, németbarát politikus, pénzügyi szakember, pénzügyminiszter. Háborús bűnösként Budapesten golyóval kivégezték.

125 A front gyors változása, közeledése miatt Horthy vezető tisztviselőinek is új feladatokkal kellett szembenéznük. A németeknek gesztust tettek. A budapesti zsidók gyors kitelepítésének tervezetét, a város határain kívül öt zsidótábor felállítását jelentették be.

126 Heinrich Himmler (1900–1945) német politikus, az NSDAP magas rangú vezetője, az SS birodalmi vezére. Hitler után a második legbefolyásosabb náci, amerikai fogságban öngyilkosságot követett el.

127 *A Wilhelmstrasse*, 900. Figyelemre méltó Veesenmayer reagálása: „ezt a parancsot, a többi Führer-utasítás végrehajtásánál alkalmas formában legmesszebbmenően szándékozom kihasználni”.

128 Lakatos Géza (1890–1967) katonatiszt, vezérkari tiszt, honvéd vezérezredest. 1944 augusztus és október között miniszterelnök. Ausztráliában emigrációban halt meg.

129 LAKATOS Géza: *Ahogy én láttam*. Európa – História, Budapest. 1992, 121.

Az új miniszterelnök első napjait bemutató látogatások töltötték ki. Augusztus 30-án felkereste József főherceg tábornagyot, báró Perényi Zsigmond felsőházi és tasnádi Nagy András képviselőházi elnököt. Tiszteletét tette Angelo Rotta pápai nunciussnál is.¹³⁰

Az általános várakozás erejét csökkentette, hogy a front közeledett. A félelem az ismeretlen jövőtől egyre nőtt. Az 1944 őszi püspökkari konferenciát Serédi herceprimás nem hívta össze. A fórum lehetőséget adott volna a katolikus egyház esetleges föllépésére, a döntést a püspökök többsége szótlanul tudomásul vette. A győri megyéspüspök, báró Apor kivétel volt. Szeptember 23-án írásban Serédihez fordult: „A püspökkari konferencia elmaradását fájjalom. (...) A papságnak elsősorban a helyben maradást kellene lelkére kötni. A szerzetesházak helyzete megfontolás tárgyává teendő. Civil ruhát kell szerezni a nővérek részére. (...) A zsidókérdésben kibocsátott közös pásztorlevél felolvasásának a körülmények miatti elhalasztását mégis nagyon sajnálom.”

Lakatos tábornok, volt hadseregarancsnok kormányának hivatalba lépése, a balkáni összeomlás, a frontok állása, (a kiszivárgó hírek szerint közelgő) magyar „kiugrás” sokakban reményeket ébresztett. A budapesti zsidóság köreiből, a belföldön dolgoztatott munkaszolgálatos századokban mind többen hitték, a háború vége közeledik.

Mint az előzőekben bemutattuk, a megszállók a magyar zsidó munkaerő kihasználásában több (látszat) engedményt tettek. Szeptemberben a német-magyar lovagiasságot (!) még fokozták is. A Magyarországi Zsidók Lapja 8-án közzétette, a Magyar Nemzeti Bank engedélyével harminc márka küldhető bármely bankok keresztül „olyan határon túl tartózkodó hozzátartozónak, akinek pontos postai címe ismeretes”. (Élelmiszer- csomagot nem lehetett küldeni. A legtöbb zsidó polgár elhurcolt családtagjának, deportált rokonainak hollétéről mit sem tudott.)

A mind derűsebb képet árnyalja, hogy Veesenmayer követ, birodalmi megbízott a Sonderkommando¹³¹ aggodalmát továbbította, mikor a Szlovákiába és Romániába menekülő magyar zsidók számának növekedését jelentette. (A magyar Belügyminisztérium számukat – erős túlzással – 100 000-re (!) becsülte.) A bevetési osztag parancsnoka, Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer¹³² különítményének és személyének fontosságát hangsúlyozta, mikor feltételezte, hogy „felfegyverzett zsidók részéről esetleges incidensekre kerülhet sor”.¹³³

A német ármánykodásra a magyar kormányzatnál alig figyeltek. Voltak, akik elegendőnek tartották, hogy a kormányváltással a zsidók kiűzésének, kiirtásának elkötelezett híveit, Bakyt és Endrét háttérbe szorították. Pedig táboruk, politikai nyomásuk ereje növekedett, a zsidóság elleni küzdelmet nem adták fel. A birodalmi követ támogatásával, a német ügynökökkel fegyvereket halmoztak fel, híradó összeköttetéseiket gyorsan fejlesztették. Alig titkolták, újabb lecsapásra, ismételt deportálásra készültek.

A félelem a semleges államok budapesti követségei apparátusában is munkált. A Szovjetuniót diplomáciailag el nem ismert államok követségi személyzete szeptember elején a Vörös Hadsereg harcoló egységeinek közeli beérkezésétől – hozzátehetjük jog-

130 Uo,122.

131 Különleges bevetési osztag, feladata Európában a zsidóság teljes megsemmisítése volt.

132 Adolf Eichmann (1906–1962) német SS-alezredes, az NSDAP tagja. A zsidók kirablásának, deportálásának egyik fő irányítója Európa több országában, köztük Magyarországon. 1960-ig sikerrel bujkált. Izraeli ügynökök hosszú keresés után elfogták. 1962-ben izraeli bíróság ítélete alapján felakasztották, hamvait a tengerbe szórták.

133 *Vádirat a náciizmus ellen.* 3. 391.

gal – tartott. A nuncius védelmébe kapaszkodtak, aki azonban ebben az összefüggésben Rómától utasításokat nem kapott. A diplomatákat azzal nyugtatta, – ha a megszálló orosz hatóságok ezzel egyetértenek – a posztján marad, „mivel a katolikus egyház Magyarországon nagy erkölcsi és anyagi érdekekkel bír”.¹³⁴

HATALOMÁTVÉTEL NÉMET PÁNCÉLOSOKKAL

A német felderítők, jól fizetett magyar besúgók súlyosabb feladatok megoldásán fáradoztak. Az álmódosások, a képzelt „kiugrás” helyett a magyar kormányzat megbénításán, katonai beavatkozáson, a szélsőjobboldal hatalomra juttatásán dolgoztak. Eredménnyel, mert a felkészült, gyakorlott megszállók hamar felülkerekedtek.

Az Operation Eisenfaust (Vasököl hadművelet), rövid és eredményes lecsapás volt. A magyar politikába napok alatt gyökeres változást hozott. A kormányzó Miklós fiát október 15-én reggel Otto Skorzeny SS-Obersturmbannführer¹³⁵ kommandója ügy megtevésztéssel, csellel elrabolta. Bécsen át azonnal, repülővel Linzhez közeli Mauthausen koncentrációs táborba, az ún. Bunkerba¹³⁶ hurcolta. A kormányzó felesége, menyé és unokája kísérettel – a budai Várpalota körüli kisebb fegyveres csetepaté, SS bevonulás után – másnap a közeli nunciaturán kaptak menedéket.

Monsignore Rotta és tanácsadója vidéken tartózkodtak. Budapest határában a bécsi országutat fegyveres nyilas őrség zárta el. Born feljegyzésből ismert, hogy ezen az éjszakán kordont állítottak, egyetlen autót sem engedtek be. A pápai nunciatusnak kényszerűen a főváros határában kellett megvárnia a reggelt, mielőtt visszatérhetett szálláshelyére.¹³⁷

A Nunciatura kapujában német tiszt fogadta őket. A továbbiakban Veessenmayertől tudták meg, hogy a kormányzó és családja „elfogadták a Führer meghívását, védelme alá helyezték magukat, és ma útra kelnek Bajorországba”.¹³⁸ A honvéd vezérkar, a tisztikar átállt, Horthy Miklós kormányzó szinte magára maradt. Kényszer hatása alatt minden tisztségéről lemondott.

A kormányzó és bizalmas embereinek elfogása, eredményes eltávolítása rövid időt igényelt. Az általános benuátlás, tájékozatlanság Szálasi Ferencnek és szélsőjobboldali követőinek kezére játszott. Lakatos miniszterelnök tehetetlennek bizonyult. A honvédség, a kormányzó apparátusa október 15-én csődöt mondott. A nyilaskeresztes mozgalom – Tigris páncélosok támogatásával végbement – hatalomátvétele szinte órák alatt lezajlott. A portugál ügyvivő jelentéséből ismert, hogy a diplomáciai körökben „nem hisznek sem a Kormányzó lemondásában, sem abban, hogy az ország vezetése ezzel a gesztussal szállt volna Szálasi úrra. A valóságban azonban ő kormányoz.”¹³⁹

134 Branquinho 1944. szeptember 8-i számjel távirata. Valóság, 1992. július, 98. A szeptember 9-i, Lisszabonból küldött táviratban a budapesti portugál követségen tartózkodó menekültek is említésre kerültek. „Az oroszok bevonulása valószínűleg megváltoztatja helyzetüket”. Uo.

135 Otto Skorzeny (1908–1975) osztrák születésű, a Waffen-SS tisztje, SS-Obersturmbannführer. Kalandor természetű volt, Több akciói sikerrel irányított. Háborús bűnösként 1948 júliusáig börtönben ült, Spanyolországba, majd Argentínába szökött.

136 A betonépület máig áll. Celláiban az európai ellenállás elfogott rangos résztvevőit őrizték, udvara kivégzőhelyként szolgált. A magyarok között itt raboskodott Kállay Miklós volt miniszterelnök.

137 *Friedrich Born magyarországi jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Genfje 1945 június.* Velcsov Tudományos Kutatói BT, Budapest. é. n, 29.

138 A családot a Weilheim melletti Schloss Hirschberg kastélyban, SS-őrséggel helyezték el.

139 Branquinho 1944. október 19-i, No L./177 számjel táviratából. Valóság, 1992. július, 99.

Szálasi szélsőjobboldali hívei a német szövetségben végső kitarást, totális mozgósítást hirdettek. A faji uszításban gyakorlott Bosnyák Zoltán¹⁴⁰ Harc c. lapjában október 21-én programként írta: „a zsidókérdést végleg fel akarjuk számolni, a zsidósággal végleg le akarunk számolni”. Nem üres fenyegetés volt. Az öntörvényű terror a budapesti utcákon, tereken hamar elszabadult.

A Nunciatúra budapesti teljes apparátusa név szerint – magyarországi iratok hiányában – ismeretlen. Mégis, néhány felelős személy életmentő tevékenységét fel tudtuk tární. Az oltalomlevelek kezelése a nuncius legbizalmasabb embereinek, Verolino asszisztensnek, Schwartz Elemér¹⁴¹ bölcsészkar egyetemi tanárnak, a továbbításban is tevékeny, ügybuzgó Cavallier József ciszterci papnak, szerkesztőnek felelőssége volt.¹⁴² A technikai feladatokat Vajkay Róza végezte. Schwartz és Cavallier a nuncius informátorának is számítottak. Mindketten sokat kockáztatottak, mikor az oltalomleveleket a nyomdából a Nunciatúrára szállították.

A gyors kormányváltást követően Rotta haladéktalanul cselekedett. Október 18-án a magyarországi helyzetről jelentést küldött Rómának. Beszámolt a posztját veszített kormányzó sorsáról, s hogy családjá időlegesen az Apostoli Nunciatúrára menekült. A hungaristák „nagy kegyetlenséggel újra felvették a zsidók elleni harcot, és az elmúlt napok zűrzavarában jó néhányat megöltek”.¹⁴³

A nuncius tudomása szerint a rendőrség Budapesten a németek oldalára állt, ahogy a magyar hadseregnek az országban állomásozó nagyobb része is.¹⁴⁴ A diplomáciai protokoll és más előírásokat mellőzve – 18-án este felkereste báró dr. Kemény Gábort, az új magyar kormány alig 34 éves külügyminiszterét. A találkozóan a több mint kétszer idősebb tapasztalt, aggódó diplomata „nagy mérsékletet ajánlott”.¹⁴⁵ Sajnos fölöslegesen. A gyűlölet tobzódása folytatódott. A zsidók elleni terror napok alatt mind kegyetlenebbé vált.¹⁴⁶

A Szálasi-kormány október 19-i rendelete értelmében minden zsidónak, aki eddig keresztényeknél lakhatott, este nyolc óráig át kellett költöznie a sárga csillaggal megjelölt házak valamelyikébe. A rendelkezések megszegőit súlyos büntetéssel fenyegették meg, beleértve a „bűnös keresztényeket” is. Az újabb előírások a külföldi zsidókra is vonatkoztak, akiknek házastársuk árja volt.

Angelo Rotta azonnal, – közösen Lutz alkonzullal, Jaeger és Danielsson követekkel – tiltakozott báró Kemény külügyminiszternél. Azzal fenyegetőztek, amennyiben a kormány nem vonja vissza a rendeleteket, hátráltatják a kormány elismerését. (Kemény tisztában volt a ténnyel, hogy ezzel az új rezsim legitimitásának legcsekélyebb maradéka is

140 Bosnyák Zoltán (1905–1952) tanár, radikális jobboldali szerkesztő, újságíró, a Magyar Zsidókérdés Kutató Intézet igazgatója. 1952 szeptemberben Budapesten elítélték, kivégezték.

141 Schwartz Elemér (1890–1962) cisztercita rendi középiskolai, majd egyetemi tanár. A nyelvjárastan, a névtudomány és a szellemi néprajz kutatója.

142 Saád, 95. Összetartásukat erősítette, hogy Cavallier és Schwartz professzor egy házban laktak.

143 Gabriel Adriányi szerint Rotta saját házában 200 személyt rejtegetett. Az állításra bizonyító dokumentumot egyelőre nem találtunk. Gabriel ADRIÁNYI: *Fünffzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. Hase & Koehler Verlag, Mainz. 1974, 109.

144 *Vádirat a náciizmus ellen*. 4. 87.

145 NAPOLITANO Matteo Luigi: *Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták*. Szent István Társulat, Budapest. 2014, 98. Kemény október 21. és november 11. között öt-hat alkalommal tárgyalt Rottával.

146 Emiatt is Mindszenty püspök megtagadta a Szálásira és a hungarista államra előírt esküt. Bizonyíték a Nincs eskü – A forradalmat és az egyházat együtt szolgálni nem lehet c. kézírásos, befejezetlen manifesztumtervezet az Esztergomi Prímási Levéltárban.

elveszne.) A kormánynak engednie kellett. Valójában durva intézkedést tett. 20-án reggel zsidó férfiak tízezreit hurcolták különböző gyűjtőhelyekre.¹⁴⁷ 27-én Serédi herceprímás Szálasihoz és Veessenmayerhez intézett levelében legalább Budapest és Esztergom nyílt várossá nyilvánítását kérte.¹⁴⁸

A diplomáciai lépések alig hoztak eredményt, mégsem maradhattak el. Az élet- és vagyonbiztonság viszont napról napra romlott. Az életek mentésében a küzdelem megújítására, új módszerekre volt szükség.

Ravasz László püspök nem törődött be a változások eltűrésébe. Tárgyalásba, majd határozott tiltakozásba kezdett. Szálasitól kérte Budapest nyílt várossá tételét, a totális kiürítés mellőzését, a zsidóknak emberiességet, a deportálás megszüntetését, vagyon- és életbiztonságot.¹⁴⁹ December 1-jén tovább ment. „A nemzet igazi érdekeire” hivatkozással határozottan tiltakozott a zsidóság sérelmei, a brutális bánásmód miatt. Karácsonyi prédikációja után a nyilasok keresték, az ostrom végéig rejtőzni kényszerült.

A NUNCIATÚRA OLTALOMLEVELEKET BOCSÁT KI

A gyakorlott „szövetséges” megszállók a fenyegetésen, álnok megfélemlítésen túl a prést tovább szorították. Az életvédelmet emiatt is erősíteni kellett. Az Apostoli Nunciatura – a budapesti semleges követségek példáján – a védelme alatti személyeket igazolásként oltalomlevéllel látta el. A néhány sornyi írással, NUNCIATURE APOSTOLIQUE EN HONGRIE fejléccel ellátott, egy lapos gépelt irat tetején Második példány¹⁵⁰ felirat volt olvasható. A védett személy adatain, lakhelyén felül Angelo Rotta pápai követ aláírása, a Nunciatura bélyegzőjének lenyomata, a kiállítás időpontja kapott helyet.

Az első oltalomlevelek kibocsátásának időpontja ismeretlen. Bizonyos, hogy november elején számuk meghaladta az ezret. Ezekben a napokban a IX. ker. Bokréta utcai leányotthonban rejtőzködő zsidó lányoknak Bernovits Vilma a Nunciaturáról hozott szentzéki oltalomleveleket.¹⁵¹ Izraeli emlékezésben kapott helyet, hogy Katz Imre, szökött munkaszolgálatos, a Hánoár Hácioni szervezet tagja ugyancsak ebben az időben, innen kapott iratokat. Novemberben már használta ezeket, a gettóból mentett zsidókat.¹⁵²

Megbízható adatot más követségek első védleveleiről sem sikerült egyelőre találni. Ahogy pedig megindult csoportos – időnként tömeges – kibocsátásuk, a hatóságok előtt kérdésessé vált: ki legyen, akinek a védlevele érvényes, s ki az, akie érvénytelen? (A cionista fiatalok hamarosan nagyszámú svájci védlevelet adtak ki, ami ezek érvényét csök-

147 Csak azok kaptak mentességet, akik külföldi útlevéllal, vagy Schutzpass-szal rendelkeztek. Ezeket jó szándékú külföldiként legitímálták – de ők is csak nagy nehézségek árán tudtak mentességet szerezni.

148 ROSDY Pál: Önvizsgálat vagy öngazolás? Serédi bíboros feljegyzése 1944 őszén. Vigília, 40. évf. 1975. március, 191–195.

149 RAVASZ László: *Válogatott íráskorok 1945–1968*. (Szerk. BÁRCZAY Gyula) Bern. 1988, 361.

150 Az oltalomlevelek első példányát feltehetőleg a Nunciaturán, irodájában őrizték.

151 Bernovits Vilma (1901–1944) hitoktató, az üldözötteket bátran, iratok szerzésével segítette. A környékbeli csillagos házak lakóinak rendszeresen élelmet hordott. www.ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.12.26./0602html Besúgták, 1944. december 27-én a nyilasok a Duna parton lövéssel végeztek vele.

152 *Együtt az ár ellen*, 101. A Ha Noár Ha Tzioni (Cion ifjúsága) szervezetet 1926-ban alapították. A földalatti cionista mozgalom fontos nevelő munkát végzett. Központja Budapesten dolgozott, vidéki fiókszervezetekkel is rendelkezett.

kentette. Másik következménye viszont pozitív volt, lassította az ellenőrzés, valamint a deportálás végzetes folyamatát.)

A Svájci Követség az elharapózott okmányhamisítások okán a magyar külügyminisztériumba küldött november 17-i jegyzékében¹⁵³ elismerte, hogy „eleinte nem volt tisztában azzal, hogy ezek az okmányok milyen jelentőséggel bírnak, különben az okmányokat fényképpel és aláírással látta volna el”. Az SP-k ellenőrzésére több terv, intézkedés született, de betartatásuk a nagy tömeg miatt irreálisnak bizonyult.

Olyan ötlet is felmerült, hogy a belépő személy védlevelére a ház számát, (melyben az érintett személy lakni jogosult), jegyezzék fel. A Dávid-csillaggal megjelölt házakba kimenőről visszatérő zsidók kötelesek a védlevelet visszatérésükkor a házfelügyelőnek felmutatni. A november 30-i iratban (Kemény Gábor külügyminiszter¹⁵⁴ sajátkezű javításaival) helyet kapott, hogy „az idegen házban talált zsidó menlevelét a magyar hatóságok meg fogják semmisíteni és tulajdonosa a külföldi mentességet nem élvező zsidókkal egyenlő elbánás alá esik”.¹⁵⁵

Házanként (volt, ahol lépcsőházanként) kellett – volna – megállapítani, kinek van eredeti védlevele és kinek hamis? Mindez alapos összeírást, napi nyilvántartást, adatfeldolgozást igényelt. Sok időt is. Az ügyben a belügyi és a külügyi minisztériumba jöttek, mentek a követségi tisztviselők, megbízottak. Feladatuk újabb instrukciók kérése, használatuk kunyerálása volt.

Az életvédők meg-megújuló fogásokkal éltek. Legtöbbször változatos fogásokkal húzták az időt. Az előírt névjegyzéket a megbízottak nem adták be, vagy jelentős késedelemmel intézték, nehogy a védlevél nélküli zsidókat a rájuk váró kegyetlen elbánásnak kiszolgáltatassák. A legtöbb követség hasonlóan gondolkodott.

A Szociális Testvérek Társasága – Slachta Margit¹⁵⁶ vezetésével – több intézményében – már a nyilas hajrá előtt, hónapok óta – kiemelkedő, kockázatos életmentést teljesített. Lehetőségeit a kíméletlenség, a mindennapos eldurvulás hétről hétre korlátozta. A tekintélyes szerzetesnőt súlyos sérelem érte, a nyilas suhancok zsidók bujtatásáért bántalmazták. Végül oda jutott, hogy az apácarend épületeire a sárga-féher pápai zászlót nem merete kitézni. (A nyilasok szemében a sárga-féher lobogó „zsidó színeknek” számított.)¹⁵⁷

A Nunciatúra tekintélyét bizonyítja, hogy a feszült napok alatt Washingtonban mind több rabbi, zsidó bizottságok képviselői keresték meg az apostoli követséget, hogy segítséget sürgessenek. Elgondolásuk szerint a Szentatya közbelépésére van szükség, kérték, hogy a Vatikáni Rádióon keresztül forduljon a magyar néphez. Hívjon fel minden magyar állampolgárt, aki teheti, fogadja be, védje meg a zsidókat. A magyar zsidók helyzetének súlyosbodása, az üldöztetés újabb hulláma Rómában már is ismert volt.

153 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K63-Küm. pol.1944-43. Zsidó ü. 13.150/1944., 268.

154 Báró Kemény Gábor (1910–1946) jogi doktor, nyilas politikus, publicista, a Szálasi-kormány külügyminisztere. 1946 márciusában népbírói ítéletre Budapesten kivégezték.

155 MNL OL K63-Küm. pol.1944-43. Zsidó ü., 13.150/1944. 265–266.

156 Slachta Margit (1884–1974) az első között lépett be a Szociális Missziótársulatba. 1918 őszén megalapította Keresztény Női Tábort, majd a Szociális Testvérek Társaságát. A hitleri propaganda, a zsidóüldözés elkötelezett ellenfele volt. 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották, 1949. június 22-én az USA-ba emigrált. A Világ Népeinek Igaza, a Bátorság érdemjel tulajdonosa.

157 HELTAI Jenő: *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945*. Magvető, Budapest. 2018, 349.

Figyelemre méltó, hogy az Egyesült Államok kormánya az újabb deportálási (és tömeges megsemmisítési) tervekről pontos ismereteket szerzett. A budapesti Svájci Követtség útján a magyar kormányhoz ismételt figyelmeztetést intézett. „Mindazok, akik ezekben a kegyetlenségekben részt vállalnak, elnyerik büntetésüket. A büntetés mindenkit utol fog érni, aki bűnrészessé vált”.¹⁵⁸

A Külügyminisztérium november 9-én szóbeli jegyzékbe foglalt hetyke választ küldött. A magyar nemzet érdekeinek figyelembe vételére hivatkozott, egyben arra, hogy „a zsidók számára igazságos és humánus bánásmódot biztosít”. „Külföldi államok bármilyen formában elhangzó fenyegetései ezen az elven mit sem változtatnak és a legnyomatékosabban visszautasítandók”.¹⁵⁹

KÜZDELEM A MENTESÍTÉSEK MEGŐRZÉSÉÉRT

A Szentszéktől utasítás érkezett Budapestre, a nuncius a végrehajtásról intézkedett. Ismét küzdelembe bocsátkozott az újabb embertelen, gyűlöletes intézkedések ellen. Október 23-án teljes mentességet kért a vegyes házasságban élő zsidó nőknek. Azt is, hogy a munkaszolgálat alól mentseik fel a családayákat, az áldott állapotú zsidó nőket. A kisgyermekeseket ugyancsak mentesítsék a munkaszolgálat alól.¹⁶⁰ A korábban mentesített zsidók¹⁶¹ esetében javasolta, ha ezeket dolgoztatni akarják, lakhelyükön kapjanak munkát, befejezése után otthonukba térhessenek vissza.

A magyar püspöki kar is erőteljes aktivitást fejtett ki. Serédi Jusztinián hercegprímás október 29-ére imádkozó és adakozó napot hirdetett a menekültek javára. XII. Piusz személyesen nyílt táviratot küldött a hercegprímásnak, melyben kinyilvánította együttérzését „a vallásuk, származásuk vagy politikai okok miatt üldöztetésnek és erőszaknak kitett személyek” iránt.¹⁶²

Október 21-én a nuncius hosszan tárgyalt az új magyar miniszterelnökkel. Több kérdés foglalkoztatta, közöttük az egyházhoz való viszony, a felekezeti oktatás jövője, a „zsidókérdés” további kezelése. hamar kiderült, hogy az álláspontok igencsak eltértek egymástól. Még akkor is, mikor Szálasi buzgó katolikusnak vallotta magát. Az oktatást állami feladatnak sorolta, a zsidóság társadalmi kirekesztését pedig tényként, legmagasabb rendű nemzeti érdeként.

Rotta, mint a budapesti diplomáciai kar doyenje ismét – a Sztójay-kormányánál is többször megtette – a meggyötört, a vidékiek Auschwitz -Birkenauba deportálásával megcsonkított magyar zsidóság érdekében emelt szót.¹⁶³ A Szentszéknél négy kérés volt: az eddig engedélyezett kivételezések fenntartása, a kivándorláshoz a semleges országok által kiállított útlevelek tiszteletben tartása, a vegyes (zsidó-keresztény) házasságok érvényességének elismerése, (a házastársakat ne válasszák el egymástól), a Dávid-csillaggal megjelölt épületek lakóinak bizonyos mozgási szabadság engedélyezése.

158 Idézet Franklin Delano Rooseveltnek, az USA elnökének 1944. március 24-i beszédéből. Ezt az elhatározást május 31-én és június 28-án megerősítette az USA Külkapcsolatok Bizottsága, ill. a képviselőház.

159 *The Destruction of Hungarian Jewry*, 2. 830–832.

160 MNL OL K 63 1944- 43 –12.998

161 Az első dörgedelme után a kormány megígérte, hogy a mentesítéseket újból életbe lépteti.

162 *Vádirat a náciizmus ellen*. 4. 109 –110.

163 MNL OL K 64, 1944, 100.cs, 43. t.

A 19 lapnyi tárgyalási jegyzőkönyv Verolino archívumában fennmaradt. A kérésre az elvakult nézeteket hangoztató miniszterelnök nem fogadta el. Közölte, a magyar kormány feladata, hogy a nemzetet megszabadítsa a zsidóktól. A Nunciatúra képviselőjét azonban szólammokkal nem lehetett lerázni. Verolino vitatta Szálasi kijelentéseit, aki válaszként – többek között – kijelentette, hogy „a zsidó a keresztség felvételével sem változik meg.” A Nunciatúra javaslatainak sorát ismét elutasította.

Rotta energikus hangra váltott. Hangsúlyozta, hogy a magyar helyzetet „nem kíséri Isten áldása”. A „nemzetvezető” úgy reagált, hogy „jobban szereti vallását annál, mit sem hogy ebbe a kérdésbe belekeverje Isten nevét”. A külföldi útlevelek elismerését attól tette függővé, hogy a kibocsátó országok ismerjék el a „hungarista Magyarországot”.¹⁶⁴

Az elhúzódtott tárgyaláson az uditore is kérte, hogy a miniszterelnök az eddigi mentesítéseket hagyja érvényben. Indokolt okok alapján történtek, „amelyek fenntartandók”. Túlnyomó részben kikeresztelkedettek kaptak a kormányzótól, a belügyminisztertől, és Jaross utóda, Bonczos Miklós¹⁶⁵ is adott ki ilyeneket. A pápai képviselőt amiatt lép fel értük, mert a mentesített esetek többségében valóban nyomós emberbaráti és nemzeti szempontok szóltak amellett, hogy továbbra is érvényben maradjanak.

Említésre érdemes Verolino záró érvelése. Megállapította, míg a svájci és a svéd budapesti képviselőt főleg gazdasági és rokoni kapcsolatok alapján adott ki útleveleket, addig a Nunciatúra főleg egy generális mentesítési lehetőség terén lépett fel kezdeményezően. Erkölcsi indokai vannak, ezek intézkedése mellett szólnak.

Szálasi feltette a kérdést, kb. mennyire tehető a mentesítési okirattal kivételezett zsidók, és az idegen útlevelekkel ellátott zsidóknak a száma? Kemény külügyminiszter pontos adatokkal nem tudott szolgálni. A mentesítési iratokkal rendelkezők számát 3000-re, a svájci útlevél tulajdonosait 4500-ra, a portugál útlevelesekét 700-ra, a palesztinai kivándorlási útlevelel ellátottakat 7000–8000-re becsülte.¹⁶⁶

Végül a „nemzetvezető” bejelentette, hogy a nuncius által felvetett kérdésekre „elvi döntést kíván hozni”. 24-ére a külügyminisztériumba érkekezletet hivatott össze, egyben kérte azon személyek listáját, akik kormányzói vagy belügyminiszteri mentesítést kaptak.¹⁶⁷ A tárgyalás alig ért többet a süketek párbeszédénél. Kítűnt, hogy a hívó katolikus Szálasi szerepet játszik. Elfoglultsága, rögzült zsidógyűlölete a pápai képviselőt életmentési szándékát, a maradék magyar zsidóság megkímélését szinte lehetetlenné tette.

A nuncius ezúttal sem adta fel. Küzdelme újabb fázisba lépett. A magyar kormányhoz fordult, hogy Budapestet nyílt várossá¹⁶⁸ nyilvánítsák. Ez a javaslat, – mint valamenynyí jőzan érvelés – a „nemzetvezető” és alvezérei körében komoly visszatetszést keltett. Hamar elutasításra talált. Görösös ragaszkodással hirdették, hogy a nagy szövetségessel

164 NAPOLITANO, 100.

165 Bonczos Miklós (1897–1971) országgyűlési képviselő, főispán, 1944. augusztus 7. és október 12. között igazságügy miniszter. 1944. decemberében elhagyta Magyarországot, Argentínában telepedett le.

166 Október 27-én Kemény Gábor a kormány tagjainak a svéd védőútleveles zsidók számát 4500-ban, a palesztinai bevándorlási engedélyeseket 7000-ban, a portugál ideiglenes útlevelesekét 698-ban, a Nemzetközi Vöröskereszt kivándorolni szándékozó alkalmazottjait 100-ban adta meg. A miniszter szerint Magyarországot november 15-éig kötelesek voltak elhagyni. MNL OL K63-Küm. pol-1944-43-12.929/1944.

167 MNL OL K 707, Küm. i. 2-1944-12.932. pol. 300-317.

168 A „nyílt város” a háborúban olyan település, amely bejelentette – általában a város közvetlen pusztulásának veszélye idején – felhagy minden védekezési erőfeszítéssel. Célja a pusztulás elkerülése, a város polgárainak és kulturális nevezetességeinek megkímélése az esetleges csatától. Amikor egy város nyílt várossá nyilvánítja magát, az ostromló hadseregtől elvárható, hogy pusztítás helyett békésen foglalja el.

a fővárost meg tudják, meg fogják védeni. Megszállottan hősi kitartásról, közelgő végső győzelemről szónokoltak.

Serédi hercegpimas október 27-én levelet küldött Szálasinak és Veesenmayernek, Budapestnek és Esztergomnak hadszíntér alóli mentességét kérte. Kísérlete eredménytelen volt, tartalma viszont szinte látnoki. „Szépséges fővárosunkat és Esztergomot lakosainkkal együtt meg lehetne menteni” – írta.

Alig ismert, hogy a kiegészítő honvédelmi munkaszolgálat rendszerében „pápai védett” század is létezett. A munkásszázadok hadrendi száma után a svájci, a svéd vagy más kiegészítés május hónapban már használatban volt. (A védett század alkalmanként gyűjtőszázad is lehetett.) „Kivételezést” jelzett, hogy a tömeghez képest tagjai – elvileg – követség védelmében voltak. (A lekezelő bánásmódtól, a napi robottól és a silány ellátástól jelentős eltérést, kedvező elbánást nem tartalmazott.) Történetükről kevés ismeretes. A legtöbb adat a svéd védett munkaszolgálatos századról maradt fenn, mert védelméért a budapesti svéd követség, Raoul Wallenberg követségi titkár valóban tett.

A „pápai védett” századot (hadrendi száma 101/302 kmsz) – utalásszerűen – említik a fővárosi Benczúr utcai munkaszolgálatos körletben, beszállásolva a Vörösmarty utcai Skót Intézet épületében,¹⁶⁹ majd november végén a deportálási állomásnak igénybevett Józsefvárosi pályaudvaron, ahol hatvan-hetvenesével bevagonirozták őket.¹⁷⁰ A tragikus folytatást a Győr – Hegyeshalom – Sopron 4–5 napnyi, tehervagonban töltött utazás jelentette. A soproni vasútállomásról havas-jeges gyalogutat követően részben Fertőrákos vagy Balf község, pajta szállás, hajszolt földmunka következett.¹⁷¹

November 12-én Solymossy János rendőrfőparancsnok helyettes elrendelte, hogy „mindazok a zsidó személyek, akik valamilyen semleges állam követségének védelme alatt állnak és ezt a követség körbélyegzőjével ellátott ideiglenes útlevelemmel, oltalomlevéllel vagy védő-útlevelemmel igazolják” november 15-éig az V. kerület, Pozsonyi út és a Szent István park környékén kijelölt sárga csillagos házakba költözzenek be.¹⁷²

Az átköltözést az Új-Lipótváros déli részére november 13. és 15. között kellett lebonyolítani. A művelet nem kevés sérelmet okozott, mert az addig ott lakó, menlevéllel nem rendelkező zsidóknak ki kellett költözniük az erzsébetvárosi csillagos házakba.¹⁷³ (Voltak, akik ügyeskedéssel kijátszották a rendelkezéseket.) Így jött létre az ún. védett (a gyakorlatban védtelen) házak negyede.

169 A 101/92 munkaszolgálatos századdal együtt szállásolt be. A vatikáni védett helyett a helyes elnevezés „pápai védett” lett volna, helyenként ez is előfordul.

170 A „pápai védett” (egykorú szóhasználat) munkaszolgálatosok a 701 számú gyűjtőszázadba voltak beosztva. Szervezett pályaudvari védelmükről, deportálás előli kiemelésükről nincsen adat. A „védett” századok között a 101/314 hadrendi számú zsidó munkaszolgálatos század Balfon robotolt. KARSAI Elek: *„Jegyvertelen álltak az aknamezőkön...”* II. MIOK kiadása, Budapest. 1962, 505.

171 Az erődítési földmunka túlélőit 1945. március végén Loretto kegyhelyen és az eisenerzi bányavidéken át Mauthausenba, onnan április 18–20-án Gunskirchenbe hajszolták. Néhány munkaszolgálatos századot Győrből Mosonmagyaróvárra irányítottak. (Ez a vonal a katonai szállítások miatt túlterhelt volt.)

172 A Zsidó Világkongresszus külön nyilatkozatban mondott köszönetet a Vatikánnak, Svédországnak, Svájcnak az európai zsidóság megmentésében nyújtott különleges segítségükért. FROJIMOVICS Kinga, KOMORÓCZY Géza, PUSZTAI Viktória és STRBIK Andrea: *A zsidó Budapest Városháza*, MTA Judaisztikai Kutatócsoport 2. kötet Budapest. 1995, 549.

173 „Napok óta folyik a csillagos házak kiürítése, senki sem maradhat a lakásokban magatehetetlen öregek kivételével – sorokba állítják őket, könnyező, szomorú arcú csillagos zsidókat, viszik őket batyusan, hirtelen összekapkodott cókmoikkal a kiszámíthatatlan végzetük felé”. *Csillaggal nem jó járni most: Kis Pál budapesti fényképész naplója, 1944. október – december*. Magvető, Budapest. 2016, 68.

A védett házak lakóinak ügyeit a Svéd Követség kirendeltségében (Tátra utca 6.) intézték. A mintegy háromezer lakót magában foglaló, pápai védelem alatti épületek bejáratait a Nunciatúra címerével és felirattal szerelték fel. Ezek – több – kevesebb eredménnyel – a nyilasok belépésének tiltására szolgáltak. Minden házban parancsnokot bíztak meg. Széles körű felelőssége volt. Kötelezettségei között szerepelt, hogy bárminek mű változást a Nunciatúrának jelentsen.

A semleges országok budapesti követségének tiltakozására az összeköltözésre¹⁷⁴ további 48 órát adtak. Ez az intézkedés a nyilas bandáknak szabad rablásra kiváló alkalmat nyújtott. A költözés idején elrabolták, amit lehetett, számos zsidó család minden ingó vagyonát. Teljes kocsirakományokat vittek be az Andrássy u. 41. alatti párházba, a fővezérségre. Gyakran azonnal szétesztették a „testvérek” között. Ők voltak, akik ismeretlen időpontban Szép Ernő költő egyik testvérét, Mártont negyven sorstársával együtt a Duna-partra hajtották, agyonlőtték.¹⁷⁵

A nyilas fosztogatások és önkényeskedések a „védett” negyed épületeiben az ostrom végéig napi gyakorlatot jelentettek. Tragikus, hogy a modern kor zsákmánygyűjtő betyárjainak a védettség mit sem számított. A csillagosokat minden ok nélkül elhurcolták, kifosztották. Fegyverük mindkét oldala működött: hol a puskatus, hol a golyó. A véresre verés folytatása Duna rakparti csoportos kivégzés, jobb esetben deportálás volt.

Az összeköltöztetéshez rendelkezésre a pesti oldalon rendelkezésre bocsátott házak adatait már november 20-án módosították.¹⁷⁶ A Nemzetközi Vöröskereszt 100 zsidó alkalmazottja ügyében Vajna Gábor¹⁷⁷ belügyminiszter döntött, a követségek zsidó alkalmazottait külön házakban helyezték el. A Nunciatúra oltalomlevelének tulajdonosai „kedvezményt” kaptak, a határozat szerint a közeli nagy gettóban külön házakba telepítik őket.

A főváros területén a Nunciatúra védelmébe vett kb. 25 épület (menhely stb.) ügyében arról határoztak, mindaddig a pápai követség védelme alatt állnak, míg lakóit Vajna Gábor a gettóba nem költözteti.¹⁷⁸ A pápai képviselő védett házainak száma többször változott, pontosan megállapítani – források hiányában – fogós kérdés. Baránszky Tibor egyértelműen tizenkét „pápai házról” írt, ezek a Pozsonyi úton és környékén voltak. A bérházakat háromezer zsidó lakta. Adminisztrációjukat, a beszerzést a Pozsonyi és a Sziget utca sarkán működő irodában intézték.¹⁷⁹

174 A kiadott utasítás szerint 4500 svéd védett, 2500 pápai védett, 100 spanyol védett, 698 portugál védett, 7800 svájci védett, összesen 15 600 védett személyt kellett beköltöztetni azokba az épületekbe, amelyekben addig 3 969-en laktak. A svájciak először 60, majd további 12 védett házat kaptak. A zsúfoltság lakásonként így is embertelen volt. LÉVAI Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest. 1948, 324–325. Az épületek kiutalásának, a lakók gyakori kényszerköltöztetésének ügyét részletesen nem vizsgáltuk. Fennmaradt iratok szerint 1944. november második felében a szentszéki védettek esetében nagyobb átköltöztetés volt. MNL OL K 767–1944–2.

175 UNGVÁRI Tamás: *Felperzselt ország*. Scolar Kiadó, Budapest. 2016, 13.

176 A csillagos házak listáját a Fővárosi Közlöny 1944. június 16-án, a Budapesti Közlöny június 24-én megjelent száma közölte. (A június 24-i már a módosításokat.) A közlönyök alapján 1944 csillagos házról van biztos adat, ezekből ma kb. 1600 létezik.

177 Vajna Gábor (1891–1946) a korai nyilas mozgalmak tevékeny tagja, Hitler és a náci mozgalom lelkes híve. Szálasi belügyminiszternek nevezte ki, 1945 márciusban elhagyta Magyarországot. Az amerikai hatóságok kiadták, Budapesten 1946-ban a Népbíróság halálos ítéletére kivégezték.

178 MNL OL K63-Küm. pol. 1944–43. Zsidó ü. 313. Más forrás szerint a Wahrmann Mór utca (Victor Hugo utca) 32. alatti épület is ide tartozott. *A zsidó Budapest* 2. kötet, 551. Egy időben 16 „vatikáni védett” ház volt, később néhányat elvettek.

179 *Szent Jakab menyei egyszerűsége. Baránszky Tiborral beszélget Járari Judit*. Kairosz Kiadó, Budapest. 2006, 49. A Sziget utca mai elnevezése Radnóti Miklós utca.

Előfordult, hogy a beköltözés egy napig sem tartott. Lévai Jenő a nem ritka kizsupolás „részleteit” is látta. Kiszolgáltatottságot, megaláztatást, félelmet mindenütt. „A házakra rátették a védőpajzsot. (A pápai állam címerét, vagy zászlaját. Szerző megjegyzi.) Majd este nyilasok jelentek meg ezekben a házakban, és egy órát adtak a kiköltöztetésre. Szállítási eszközökről szó sem lehetett. Az éj sötétjében a „vatikánusok” hosszú procesz-sziója indult meg az Újlipótváros felé. Egy régen látott festmény elevenedik meg előttünk.

Behavazott úton vonul egy menekülő tömeg. Kis batyujukat szorongatják kezükben. Az út széle mindkét oldalon tele elhajított csomagokkal. Két oldalon a menettel párhuzamosan haladva oldalig pirosan kilógó nyelvvel az éhes farkasok csoportja. Lesik a zsákmányt, rá-rá csapnak az elmaradókra. Így követték aznap este a nyilasok a vatikáni házakból kikényszerített zsidókat, ott rabolva, ahol lehetett.”¹⁸⁰

A pápai „védett” házak egy időben¹⁸¹ a következők voltak: Pozsonyi u. 20, 24, 30, Légrády u. 48/a, Wahrmann u. 28, 29, 36, Pannónia u. 54., 56., Phönix u. 14., Sziget u. 19/b, 25. A felsorolásból a rút valóság kitetszik. A Pozsonyi u.24-ban pl. 195 férőhely volt, 317-en lakták, közülük 16-an a kapu alatt. A Pozsonyi u. 30-ban 166 férőhelyről tudtak, 314-en lakták. A Légrády u. 48/a-ban 156 férőhelyen 330 személy „kapott elhelyezést”, a Wahrmann u. 36. sz. épületben, a 4 lépcsőházban 62 férőhelyen 129. Komor bejegyzések is vannak, valószínűleg „védlevél ellenőrzés” után készültek. A Sziget utca utca 25-ben 270 férőhelyen 154 személy tartózkodott, „150 személyt elhurcoltak”, a Pannónia u. 54. sz. alatt ¹⁸⁰ férőhelyen 124 személy lakott, „54 személyt elhurcoltak”.¹⁸²

A nuncius irányította védelmi akciónak – pl. a svédkehez viszonyítva – kevés anyagi háttere volt. Támogatást a Szentszéktől, a VKNB-től kaptak. Baránszky emlékezése szerint „sok magyar is küldött nekünk jelentős summákat, jómódú zsidók szintén segítettek”.¹⁸³ Fontos volt számára a Wallenberggel kialakult kapcsolat, melynek elemeként a svéd követségi titkárt bemutatta a nunciushoz. Gyakorlati dolgokról közel naponta telefonon egyeztettek, hogyan és honnan szerezzenek élelmet (cukrot, burgonyát, gyógyszer), miként tárgyaltak a védlevelek hitelének fenntartásáról is. A fő kérdés a lakók védelme volt.¹⁸⁴

A pesti gettót, másképpen nagy gettót Vajna Gábor belügyminiszter november 29-én kiadott 8925/1944. B.M. rendeletére létesítették. A 1,3 négyzetkilométer deszkakerítéssel elzárt, kapuórséggel biztosított területre december 7-éig 63 000 zsidónak kellett beköltöznie. A 162 csillagos házban – kezdetben – 14 személy jutott egy szobára. 1945 januárban az éhezéstől, betegségekétől, belövésektől sújtott nagy gettó halálnegyedévé vált. A lélekszám megközelítette a 70 000 főt.

A budapesti német birodalmi követséget továbbra is az embervadászat, a kényszermunka munkaerő szükséglete foglalkoztatta. A külügyminisztériumtól jegyzékben követelte, hogy az I. hadtest területén táborba gyűjtött, külföldi védlevéllel rendelkező zsidók

180 LÉVAI Jenő: „... Csak ember kezébe ne essem én...” Múlt és Jövő, Budapest. é. n, 104.

181 Az időpont nem található, ismeretlen.

182 Vigília 2014/3, 186.

183 *Szent Jakab mennyei egyszerűsége*, 49.

184 Uo., 55. Az egyik „védett” ház harmadik emeletén Baránszky fosztogató nyilasokat kísérelt meg feltartóztatni. Közbelépése fordítva sült el. Kihallgatásra – halántékára szorított pisztollyal – a Szent István körút 2. alatti nyilas ház pincéjébe hurcolták. Óriási szerencséjére a Nunciatúra egyik „álnyilasa” volt szolgálatban, aki az utcáról telefonon értesítette a nuncius hivatalát. Húsz perc múlva a Rolls-Royce ott volt érte, kiszabadították. Uo., 53.

mentesítési iratait vizsgálják meg. A hamis iratokkal elfogott személyeket az illetékes német szervek azonnal „munkabevetésre” veszik át. A jól tájékozott németek 1269, a Nunciatúrától származó oltalomlevél tulajdonosára is igényt tartottak, valamint 149, „különféle el nem ismert védőútlevél” birtokosára, ezek beosztását „munkabevetésre” tervezték.¹⁸⁵

A „védett” vagy nemzetközi gettóban követségi lakásirodák is működtek. Ezek feladata a beutaltak elhelyezése volt. A megvalósítás szinte lehetetlennek bizonyult, mert a „forgalomba kerül” védlevelek száma többszörösen meghaladta a hivatalos számokat. A pápai, a svéd, a portugál és a spanyol védlevelesek elhelyezésénél különösebb gond nem akadt, de a svájciak esetében hihetetlen tömegű (hamisított) Schutz-Pass került forgalomba. (A kormányrendelet szerint november 15-e után a védlevél kiadást hivatalosan meg kellett szüntetni. Kiállításuk a szükség szorításában sohasem szűnt meg.)

A belvárosi Vadász utca 29. alatti ún. Üvegházban összefogással az életmentés egyik központja működött. A modern épület a Weiss család¹⁸⁶ tulajdonában volt. A kezdeti szervező munkát Salamon Mihály,¹⁸⁷ a Palesztina Hivatal elnöke, és Krausz Miklós,¹⁸⁸ a hivatal titkára végezte. A konzulátusi jelleget, a svájci védlevelek hivatalos kiadását a tekintélyes Carl Lutz¹⁸⁹ svájci alkonzul biztosította.

A Svájci Követség kebelében július 24-étől az Üvegházban kezdett munkába az Idegen érdekek képviselője, Kivándorlási Osztály (Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung für fremde Interessen). A tömeges életvédelemben a korábban Közél-Keleten szolgáló, mélyen vallásos Lutz nagy gyakorlatot szerzett. Emiatt is egymásra találtak, együttműködtek Rotta apostoli nunciussal. Napok alatt a meghajszolt budapesti zsidóság tömegei álltak sorba az épület előtt svájci védlevélért. A stáb döntése alapján védlevelet elsősorban a munkaszolgálatra kötelezett asszonyok és férfiak kaptak.

Az Üvegházba befogadott zsidók száma naponta növekedett. A zömmel cionista szervezetekbe tömörült fiatalok 2300-at tettek ki.¹⁹⁰ Hamarosan rádöbentek, ha a védlevelek valaha is tételes ellenőrzésre, összeszámlálásra kerülnek, abból súlyos katasztrófa lesz. Mégis, nem haboztak újabbakat kiadni, mert életéről volt szó. (A védleveleket naponta referensek, gépirónók serege készítette el.) Ezek a fiatalok vállalták a munkaszolgálatból szököttek elhelyezését, a szinte mindennapos zsidógyilkosságokról a jegyzőkönyvek felvételét, a védett házak védelmi célú látogatását, szükség esetén orvosi segítség biztosítását.

185 A külügyminisztérium átírt a HM 42. ügyosztályának, hogy a menlevelek közül a magyar kormány csupán a svájci és a svéd védleveleket ismeri el hatályosaknak. A hamisítások miatt felkérte az osztályt, lépjen érintkezésbe Lutz alkonzullal és Wallenberg követségi titkárral. Uo., K63, Küm. pol. 1944–43. 30. t. Zsidó ü. 13.084/1944., 103–105.

186 A 48 éves családfőt, Weiss Arthur üveg nagykereskedőt a nyilasok 1945. január 1-jén kicsalták az épületből, és elhurcolták. Ismeretlen helyen megölték.

187 Salamon Mihály (1897–?) A vallásos cionista mozgalom egyik vezetője, Magyar Cionista Szövetség elnöke, 1950-ben Izraelbe vándorolt ki.

188 Krausz Miklós (1908–1956) cionista ellenálló, a kivándorlás egyik eredményes szervezője.

189 Carl Lutz (1895–1975) svájci diplomata. 1935-től állt szolgálatban, 1942 és 1945 között Budapesten alkonzul. Életmentő tevékenységért Svájcban hivatalosan sokáig nem becsülték, az előléptetésből kizárták. 1959-ben Haifán utcát neveztek el róla, 1964-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el. Budapesten a belvárosban emlékműve, több megjelölt emlékhelye van.

190 Hétszázán a Magyar Labdarúgó Szövetség szomszédos, használaton kívüli székházában húzták meg magukat. Bisseliches Mózes emlékezése. *Tanúk vagyunk...! 1944–1969*. Szerk. GALILI G. Ervin, Tel Aviv. é.n. 267.

Az NVKB raktáraiból kiutalt élelmiszerek házhoz, gyermekotthonokhoz szállítása közel életveszélyes feladat volt. Mindehhez az önkéntes vállalkozás, bátorság mellett körütekintő okosság és céltudatosság kellett. A sors fintora, hogy a merész fiatalok nem egyszer áldozatul estek, a bátrak pedig túléltek a nyilas önkényt, az embermentő vállalkozásokat.

A nuncius és önkéntes munkatársai folytatták a Nunciatúra keretében kiépített védőháló erősítését, a védelem módszertárának, személyi bázisának fejlesztését. A pápai védelem alatti budapesti házak, intézmények és a lakók megóvása folytonosan növekvő feladat volt. (A pápai zászló, címer, bármilyen felirat inkább szimbolikus volt, karhatalom ritkán állt mögötte.) Ebbe tartozott az életéért remegő tömeg valódi védelméről, ellátásáról gondoskodás, miközben a „nemzetvezető” ígérethalmaz, a hungarista hősök „ádáz védelmi harca” – értelmetlenül – romhalmazzá tette a várost.

Szálasi ígéreteit Serédi hercegprímás is a helyükön kezelte. Az irgalmatlanság uralmát sajnálattal állapította meg. Azt is, hogy a hivatalos, írásban megerősített ígéretetek nem követte beváltás. Inkább „annak ellenkezője, hiszen az atrocitások napirenden vannak és a zsidó vallású magyar állampolgárokkal együtt, a keresztény vallású, de zsidó származású híveinket is akár öregek, akár betegek, akár gyenge asszonyok, akár apró gyerekek, télvíz idején, több száz kilométeres úton gyalog hajtják ki az országból a bizonytalanságba.”¹⁹¹

Nyilas terrorista csoport október 28-án megtámadta az Irgalmas nővérek Szent Vince szeretetlányai¹⁹² óbudai, Szentlélek téri épületét. A bajban a zárda főnöknője Rottának telefonált, aki rövidesen a helyszínre érkezett. Erélyes fellépésére a nyilasok elhagyták az épületet, ahol 150 üldözött zsidó kapott menedéket.¹⁹³ (Ritka példának számít, a nuncius feltehetőleg a zárda közelsége miatt kereste fel személyesen a helyszínt.)

30-án – az antiszemitizmus, az embertelenség és kereszténytelenség hírei, dermesztő tényei okán – a nuncius báró Kemény Gábor külügyminiszternél járt. Az udvarias fogadtatás hozama csekély volt. járt. Mindszenty püspök egyháza és hazája érdekében mély aggodalommal, ugyanakkor éles bírálattal ítélte meg a nyilasok tetteit. Félt a totalitárius állam gyors berendezkedését. „Idegen katonákkal ostromolják meg a budai várat. Hazudnak, hazudnak. A határok védtelenek, hőmpölyög be az orosz, népünk hontalan. Szálasi minden lesz, a haza pedig kisbírósággá olvad össze, de mint börtön mégis jókora. És esküt kíván a vezér... továbbá a nyilas mozgalom, a nemzeti szocialista ideológia szemben áll katolikus hittel, szétdúlja a keresztény erkölcsi elveket, semmibe veszi az egyház jogait.”¹⁹⁴

November 2-án Mons. Domenico Tardini kérésre Filippo Bernardini berni pápai nunciust levélben tájékoztatta, hogy a Szentszék mit tett a magyar zsidók érdekében. Ismételt közbenjárásokról írt. Arról is, hogy júniusban a Szentszék aktívan közreműködött, „arra ösztökélte a magyar püspöki kart, hogy minél fokozottabb aktivitást fejtsen ki (...). Említette XII. Pius Horthy kormányzónak küldött június 25-i személyes táviratát, s hogy ilyen értelemben működik a magyarországi apostoli nunciatura, illetve a püspöki kar.

191 *Szerédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944.* Zrínyi Kiadó, Budapest. 1990, 176.

192 A rend korábban Sztürke nénék Intézete, Óbudai Szentlélek téri nevelő és tanintézet elnevezést viselt.

193 Gann, 90.

194 Kovács Gergely – Szabó Csaba: *Fidelissimus pastor.* Balassi Intézet, Budapest. 2012, 26.

Tardini tudott arról, hogy a pápához megérkezett Saly Braunschweig¹⁹⁵ távirata. A zürichi székhelyű Svájci Izraelita Hitközségek Szövetségének elnöke segítséget kért a magyarországi zsidóknak. A vatikáni hivatalnok engedélyezte a berni nunciussnak, hogy a Szentszék nevében, levelének szellemében a Szentszék intézkedéseiről Bernardininek tájékoztatást adjon.

A nyilas propaganda helyi győzelmekről, „rugalmas elszakadásokról” harsogott. Az állításokat cáfolta, hogy a szovjet haderő megállíthatatlanul támadott, szinte folyamatos előrenyomulásban volt. A zsákmányra éhes, fegyelmetlen katonák eközben a polgári lakosság, a lányok, asszonyok sérelmére sok erőszakos cselekményt követtek el. A „felszabadulás” rászabadulássá torzult. Speciális szovjet osztagok munkaképes nők és férfiak ezreit hurcolták fogságba, ideiglenes fogolytáborokba. Alig kímélték a kolostorokat, kegytárgyaikat. Gyakran meggyalázták a templomokat, szétlőtték üveglakataikat, az utakon, tereken talált kőkereszteket.

Adolf Eichmann kommandója sem télenkedett. A tehervagonok, dunai uszályok a katonai szállításokhoz, az ország javainak elrablásához, kiszállításához kellett, emiatt Budapestről magyar közegek, főként a csendőrség bevonásával – mint bemutattuk – november elejétől gyalogos deportálást szervezett. A megrendítő látványt nyújtó menetek Óbudáról, a Bécsi úti téglagyári gyűjtőhelyről¹⁹⁶ indultak.

Komárom határában a nyílászárók nélküli Csillag-erődben politikai és köztörvényes foglyokat, letartóztatott egyházi személyeket,¹⁹⁷ razziákon elfogott cigánycsaládokat, hűtlenség címén elítélt nők és férfiak százait, tatabányai és dorogi bányászokat, partizángyanús szerbeket magyar katonai őrség vigyázta. Újabb módszer volt, hogy a kazamatákba zsúfolt, éhező és fagyoskodó fogolytömeget az SS már Komáromban, munkaképesség szerint kategóriákba sorolta. Német nyelven kitöltött személyi adatlappal – hetente indított tehervonattal – érkeztek kényszermunkára a németországi bányákba, kijelölt munkatáborokba.

A zsúfolt várerődből a Csallóközön át indítottak gyalogmeneteket. A tömeg nagyobb részét német tehervagonokba zsúfolva szállították Flossenbürg, Dachau, Ravensbrück és Spandau koncentrációs táborba. A női foglyok egy része Bergen-Belsenben kötött ki.

A Svájci Követség Idegen Érdekek képviselője Osztálya deportálás előli kimentést is teljesített. November 14-i jegyzékében kérte, hogy az eredetileg Kassán internált dr. Davidovitch Emil amerikai állampolgárt Komáromból a külföldi állampolgárságú zsidók budapesti internálótáborába vigyék át.¹⁹⁸

Rotta nuncius korábbi aggodalma tehát beigazolódott. A belpolitikai helyzet tovább romlott, a tömeges elhurcolás ellen hivatalosan immár senki sem emelt szót. A deportálás veszélye, iszonyata újabb félelmeket gerjesztett. A lelkeszkedő papság jó része a köztéri,

195 Saly Braunschweig (1891–1946) 1931–1946 között a Svájci Izraelita Hitközség elnöke, 1943–1946-ig egyben a Svájci Izraelita Hitközségek Szövetségének elnöke és más magas funkciókat töltött be. A svájci hatóságok magatartásával szemben önértékes tartást tanúsított.

196 A Nemzetközi Vöröskeresztnél fennmaradt lista szerint november 24-én a téglagyárba 2 000 személy részére szállítottak kenyeret, konzervet és 500 liter levest. *Szürke könyv*, 205.

197 A Csillagerődbe hurcolt foglyok között tizenhat pap személyét sikerült megállapítani. Fogságukról, további sorsukról a Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. d. SD in Ungarn und Chef der Einsatzgruppe 6 rendelkezett. *A komáromi deportálás 1944 őszén*, 10. A tizenhat egyházi őrizetes névsora SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest. 2002, 273.

198 Az internálótábor a VIII. ker. Festetich u. 3. alatt létesült. MNL OL K63, KÜM pol.1944–43., 30. t. 13 040/1944., 148–149.

Duna-parti gyilkosságok hatására megrendült, azonnal megnyitották a menekülés folyosóját. Ők voltak, akik nem követelték meg a keresztelés előtti hat vagy három hónapos felkészülést, de sok esetben még a három napot sem.

Ugyanakkor a nyilasok mind nyíltabban támadták az egyházi személyeket, intézményeket. Az elvakult „papfalók” a „zsidórejtegetést” hazaárulásnak hirdették. Minden alkalmat megragadtak egyházzellenes gyűlöletük kifejezésére. A fegyveres razzizók be-be törtek az egyházi címert, feliratot, zászlót viselő épületekbe. Monsignore Verolino novemberben személyesen tapasztalta meg, mit jelent a nyilas razzia. A Szociális Testvérek kolostorának fegyveres nyilasoktól körbevett épületében megszenvedte a tisztelet hiányát, a fenyegető káromkodásokat, a durva bánásmódot.

Nina Langlet emlékezésében találóan írta róla, hogy „nagyon nyugodt volt ahhoz képest, hogy olasz”. A származása szerint orosz hölgy férjéről, Valdemarról megjegyezte, „mint egy igazi svéd, természetből fogva tudott uralkodni magán”.¹⁹⁹

November 13-án a memorandumot kezdeményező és szerkesztő Mindszenty püspök személyesen Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettesnek adta át az október 31-i keltezésű iratot. (A törvénytelenül magas posztra emelt Szálasit nem akarta személyesen felkeresni.) Az egyedülálló okmányban hazafiúi és törvényhozói kötelezettségükre hivatkozva felszólították a kormányt, szüntesse be a kilátástalan harcot. Keserű iróniával, hazaszeretettel fogalmazták: „Amennyire csak a vágyak birodalmába tartozik a mi világhatalmat összemorzsoló harci teljesítményünk 1944 őszen-telén, annyira közeli vagy-vagy másik eshetősége: a mi megsemmisülésünk”.²⁰⁰

A folytatás – inkább bosszú – 26-án Schiberna Ferenc²⁰¹ nyilas főispán parancsára a veszprémi püspök őrizetbe vélté, bebörtönzése volt. Az év végén a fogoly püspököt kispajjai kíséretében Sopronba szállították. Az 1945. február 8-án letartóztatott Shvoy Lajos püspököt és fivérét, Shvoy Kálmán tábornokot²⁰² is fogságba vetették.

A nyilas banditák célba vették a gyermekotthonokat. A kíméletlen rugdosás, verés, menhelyről kizavarás a síró-rívó ártatlan gyermekek körében sem maradt el. Az elhurcolt gondozóknak, kisebb csoportoknak szerencséjük volt, ha a gettóban kötöttek ki, s nem a Dunában végezték.

Szorult helyzetükben a fővárosi zsidók menekvést kerestek: a származás gyökerei őket sem engedték el, a teendőket illetően sokan ingadoztak. A belvárosi Nefelejcs utcában egy hölgy „védett papírral beköltözött egy védett házba.” A helyzet eldurvulása kitérésre készítette, amit megtenni nehéz döntés volt. „A katolikus egyház úgy próbált segíteni a környék zsidó lakóin, hogy ki akartak téríteni bennünket, és különféle tanfolyamokat szerveztek. Nem tudok róla, hogy bárki is kitért volna közülünk akkor.

Amikor csillagos házban voltunk, volt egy vatikáni vallásos mozgalom, aminek híre elterjedt ott a zsidó házban. Aki kitér, majd bizonyos előnyökhöz jut, védelemet kap. Katolikus papok küldték ezeket a követeket, jöttek hozzánk is. Én azt mondtam, hogy

199 Nina LANGLET: *A svéd mentőakció, 1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1988, 88.

200 LÁSZLÓ T. László: *Szemleli honvédelem*. Katolikus Szemle, Róma. 1980, 96.

201 Dr. Schiberna Ferenc (? – ?) ügyvéd, a Nyilaskeresztes párt veszprémi vezetője. A helyi zsidóság június 19-i bevagonírozása alkalmából mise tartását rendelte el. A szertartásra június 25-én a veszprémi ferences templomban került sor. Mindszenty püspök a ferences provinciálisnál a ferences házfőnök megrovását és áthelyezését kezdeményezte.

202 Shvoy Kálmán (1881–1971) hivatásos katona, altábornagy, országgyűlési képviselő. 1944-ben a nyilas hatóságok internálták.

nem. Szó sem lehet róla. (...) ortodox anyósom elment egy ilyen gyűlésre, de nem sikerült őt kitéríteni.”²⁰³

ÚJABB ELHURCOLÁSOK, JÓL SZERVEZETT ÉLETMENTŐK

A csoportos életmentés fogásait, a nyilasokat megtévesztő trükkjeit Ujváry Sándor²⁰⁴ és társai október végétől kipróbálták, begyakorolták. Ujváry Kassáról, az ottani Szent Erzsébet nyomda igazgatónőjétől, a mélyen vallásos Katona Lászlónétól kassai egyházmegyei blanketták egész tömegét kapta meg. A lebélyegzett keresztleveleket hamis nevekre kiállítva sikerrel használták fel.²⁰⁵ Kapcsolatokat építettek, az elhurcolásra szánt budapesti zsidók, munkaszolgálatosok gyülekeztetési helyeit, körleteit, a gyalogmenetek útvonalait felderítették.

Ujváry november 19-én a Pápai Követségen (Nunciatura Apostolica di Budapest) megbízólevelet vett át, hogy a Nyugatnak elhurcolt, a Nunciatura védelme alatti zsidókat felkutassa, kimentse és visszahozza. Fontos, hogy Born és Weyermann²⁰⁶ egyaránt felhatalmazta, hogy tetszőleges megtévesztések és hamisítások bevetésével is dolgozhat. A delegátusok ígéretét bírta, hogy lehetőség szerint igazolják, fedezik. A lényeg, hogy minél több embert sikerüljön megmenteni.²⁰⁷

Személyes biztonságát kockáztatta, mikor felkereste Ferenczy László²⁰⁸ csendőr alezredest, megbízást kért tőle.²⁰⁹ (A buzgó csendőrtiszt régi ismerőse volt, számításból már a jövőjére gondolt). Új lehetőség nyílt előtte, mivel a főcsendőr révén a m. kir. Csendőrség és a Nemzetközi Vöröskereszt közötti összekötő lett.²¹⁰ Új igazolványával, biztos fellépésével elfogásuk esetén képes volt munkatársait kiszabadítani. Így történt, hogy a józsefvárosi vasúti bevagonírozás elől sikerrel kimentette a szállítási csoport (T. Gruppe) 25 tagját.²¹¹

203 *Csillagos házak – Emberek, Házak, Sorsok*. Szerk. NÁDOR Éva, UNGVÁRY Krisztián. Nádor és Társa Tanácsadó Iroda, Budapest. 2020, 83.

204 Ujváry Sándor (1904–1988) író, hírlapíró, könyvkiadó. 1944-ben a Gestapo letartóztatta, fogságba vetette. A deportálásból megszökött. A Nemzetközi Vöröskereszt keretében bátor életmentő volt. A szükségben hamis okmányokkal is dolgozott, erről Rotta is tudott. Megáldotta és feloldotta minden hamis és illegális cselekedetéből, mondván, hogy életeket mentett, Isten akaratából mentett. A háború után Hans Weyermann delegátus előterjesztésére megkapta a VKNB érdemérmét.

205 *Szürke könyv*, 191.

206 Hans Weyermann (1912–1985) svájci kereskedő, 1944–1945-ben a VKNB munkatársa Magyarországon. Főként zsidó gyermekek mentésében, elhurcolásuk elleni küzdelemben szerzett érdemeket.

207 *Szürke könyv*, 181.

208 Ferenczy László (1898–1946) csendőrtiszt, alezredes. 1944. március végétől a német biztonsági szolgálat (SD) magyar összekötője, a magyar zsidóság felszámolásának, deportálásának elkötelezett irányítója. 1946 májusban Budapesten halálra ítélték, kivégezték.

209 Ferenczy csendőr alezredes kétszínű magatartást tanúsított. Ujvárytól elfogadta a VKNB megbízó levelét, sőt újabbat állított ki. A merész író ekként „összekötő” lett a csendőrség és a VKNB között, ezzel nagyszerűen tudott operálni a nyilasoknál. Az igazolványra hivatkozva megzavarta a nyilasokat. Utasításokat, parancsokat adott ki, melyeket sok esetben teljesítettek is. *Szürke könyv*, 191.

210 Szabadítási céllal nyilasházakba is be-bemerészkedett.

211 Uo., 188, 200. A T. Gruppe (Transzport, Szállító Csoport) a kisegítő munkaszolgálatosok 101/359 számú, ún. ruhagyűjtő századából alakult, szállítási munkákat teljesítő budapesti csoportja volt. Körletüket a Benczúr utca 16. sz. alatt, lakásban alakították ki. Megtévesztésül vöröskeresztes egyenruhát, derékszíjat hordtak, Nemzetközi Vöröskereszt jelzéssel francia és magyar feliratú karszalagot viseltek. Kitűnő

Szálasi helyzete közben romlott, a fennen hirdetett győzelem reménye halványult. A napi intézendőktől igyekezett egyre inkább elszigetelni magát. Veesenmayert tájékoztatta, hogy a nunciustól, a svájci és a svéd követségtől érkezett intervenciókkal „torkig van”. Záró megbeszélést tervezett, kihirdetni, hogy az elismert védlevelek számát nem növelhetik. Változtatásról csak a magyar kormány elismerése – a miniszterek november 15-ét határozták meg – után lehet szó.²¹²

Ezen napon azonban más fontos esemény történt. A Nunciatúra összehívta a semleges államok követségeinek képviselőit. Újabb közös tiltakozásról tanácskoztak. Állásfoglalásuk erélyes hangvételéről is közösen, tele aggodalommal határoztak. Ismét elítélték a „külföldi munkaszolgálatot”, amely az egész világ előtt az embertelenséget akarja elfedni. Követelték a deportálás és a megsemmisítés beszüntetését, utaltak a felelősségre vonásra, a háború utáni következményekre is.

Memorandumuk leleplezte, hogy a magyar kormány „határozott és ünnepélyes” kijelentései, az ígéretek mit sem érnek: a „borzalmas valóság” nem más, mint gyűlölködés, elhurcolás, deportálás. A „kegyetlen szigorúság” felfüggesztését kérték, megfelelő, emberi bánásmódot. Szóvá tették a követségek védelme alatti zsidók elleni incidenseket. Megállapították, „valóban meglepő az a megvetés, amit alantas közegek a felsőbb hatóságok rendeleteivel szemben tanúsítanak”.²¹³ A tiltakozó jegyzéket november 17-én adták át.²¹⁴

November 13-án az Egyesült Államok kormánya arra kérte a Szentszéket, nyújtson jó szolgálatot Magyarország kormányánál, hogy a faji, felekezeti vagy politikai okok miatt koncentrációs táborokba zárt személyek az amerikai és angol polgári internáltakkal megegyező elbánásban részesüljenek.²¹⁵

November második felében a Józsefvárosi pályaudvar első és második vágányáról a zsidó nőket és férfiakat hetvenesével tehervagonokban nagyrészt a nyugati határra, erődítési kényszermunkára szállították.²¹⁶ A települések határában a Pozsonytól a Dráváig húzódó földerdőtítmények kiépítése jóval több kényszermunkás zsidó életét követelte,

igazolványokkal rendelkeztek. Ezeket – megbízható munkások bevonásával – az Officina Nyomdában Román Imre művezető irányításával nyomták részükre. *Szürke könyv*, 204.

212 GANN, 91. Szálasi utalt a portugál követség kérésére, 100 portugál védleveles kiutazásának engedélyezésére. A kiutazás korlátozása amiatt elvárható, mert a svájci és svéd védlevelek kiadása hétről hétre, progresszíven növekszik. Uo., 92.

213 *Zsidósors Magyarországon*, 327–328.

214 LÉVAI Jenő: *Geheime Reichssache Papst Pius XII hat nicht geschwiegen*. Köln. Wort & Werk, 1966, 46. November 22-én Wallenberg irodájában tartott értekezleten elhangzott, hogy eddig 7800 zsidót adtak át a nyugati határon, aznap 2000 átadására kerül sor. A bécsi országúton 13 000-en gyalogoltak. Uo., 109. A Neue Zürcher Zeitung november 17-i számában tette közzé, hogy Budapesten november 14-én a nuncius elnökletével a semleges országok diplomatái megbeszélést folytattak „a zsidók problémájával kapcsolatos különféle kérdésekről”.

215 Rájuk formailag a Genfi Egyezmény előírásai voltak érvényesek. A jegyzékben kérték, legalább annyit engedjenek meg, hogy az internáltak esetében szokásos módon élelmiszer csomagokat lehessen nekik küldeni. A magyar Külügyminisztérium válaszából kiderült, hogy a Szentszék a Nunciatúra közvetítésével a magyar kormány elé terjesztette a javaslatokat, figyelembe veszi azok igazságos és humanitárius célját. *Vádirat a náciizmus ellen*. 3, 168 – 169.

216 A tehervagonokba zsúfolt munkaszolgálatosoknak – ellátás gyanánt – fejenként egy kilós kenyeret dobtak be. Hegyeshalomból Kőszegre vonatoztak, vizet csupán egy alkalommal vételezhettek. Bács Pál visszaemlékezése az 1944–1945. évi kényszermunkára és a mauthauseni deportálásra. *Antifasiszta füzetek*. Budapest, 1998, 26.

mint a főváros környéki földmunkák. A Südostwall²¹⁷ „erődszakaszai” – öt hónapig, nagy emberáldozattal készültek – 1945. március végén a fegyveres összecsapások idején korszerűtlennek, legtöbbször használhatatlannak bizonyultak.

Az élelmiszerhiány, a növekvő nyomorúság láttán a Nunciatúra újabb kezdeményezést tett. November 26-án, Budapesten népkonyhát létesített, ahol a bombakárosultak, menekültek és az éhezők szerény étkezésben részesültek.²¹⁸ Népkonyhákat állított fel az NVKB is.

A jól szervezett életmentők a Friedrich Borntól kapott anyagi támogatásból teherautókat béreltek, ezekre a szervezetek jelvényeit szerelték. (Mentő felvonulásaikat ekképp hitelesítették.) Az óbudai Bécsi úti téglagyárból kimentett beteg zsidóknak, a gyerekeknek hamis keresztény iratokat adtak,²¹⁹ a Vöröskeresztre és a Nunciatúrára hivatkozással kórházakban helyezték el őket. Közbenjárásukra nagy számban vettek fel ilyeneket az Irgalmasok kórházába és a Szent Erzsébet kórházba, bár a személyzet nagyobb része tudta, hogy hamis papírokkal bujkálnak.

A VKNB és a szállítási csoport összehangolt tevékenysége kiterjedt szociális munkáról nyújt képet.²²⁰ (A szállítóeszközök nagy előnyt jelentettek.) November 24-i programjukban – többek között – élelmzési cikkek beszerzése, rendeltetési helyre szállítása, élelmiszerek személyes felügyelettel kísért szétosztása szerepelt.

- A Király utca 34. alatti 270 gyermekről gondoskodó otthon élelmiszerral ellátása
- 10 betegnek kórházakba szállítása és elhelyezése
- Bogár u. 29. számú otthonba 100 kg liszt, 400 kg burgonya, 40 kg bab és 5 kg só beszállítása
- Tamás utca 36. szám alatti otthonba 200 kg burgonya és 30 kg bab szállítása
- Lovas utca 32. szám alatti otthonba 30 kg liszt, 350 kg burgonya, és 40 kg bab szállítása
- Pauler utca 13. sz. alatti otthonba 50 kg burgonya, 5 kg cukor, 21 kg bab, 4 kg margarin, és 16 kg zsír szállítása
- A Nagybátony – Újlaki téglagyárba 2000 személy részére 200 kg kenyér, 150 húskonzerv, és 5000 liter leves kiszállítása
- A Nürnberg utca 59. sz. alatti otthonba 24 pad, 25 ágy, és 30 szék kiszállítása
- Az Országos Gyermekvédő Liga fiúotthonába 30 ágy, 70 matrac, 104 lepedő, és 35 fejpárna elszállítása
- 6 darab sertés szállítása a Nemzetközi Vöröskereszt nagykovácsi bérhizlaldájából Brauch kolbászgyárba, feldolgozásra.²²¹

A szállító csoport tagjai december végén nagy érdemeket szereztek a gyermekotthonok kis lakóinak csoportos kimentésével, élelmzésükkel. Ezen a téren Rotta nuncius

217 Délkeleti Fal, háborús katonai elnevezés. A hajszolt kényszermunka Pozsonytól a Drávaig húzódó szakaszon nyolcezer nyi emberéletet követelt.

218 „Kegyetlenebb, mint bármilyen országban.” *Wilde Margit és Ferenc Wilde Jánosnak írt párhuzamos levele naplói 1944-ből*. Enigma. 2016, 116.

219 *Szürke könyv*, 204.

220 Az élelmiszerhiány növekedésével a szállítmányok nyilas fosztogatástól megvédése a szállítási csoport tagjaitól, miként a cionista ellenállóktól külön energiát igényelt.

221 *Szürke könyv*, 205–206.

emberei és Sztchlo Gábor²²² voltak segítségükre. Éliás József és Sztchlo vezetésével 1 500 gyereket mentettek meg a pusztulás elől.²²³ Az evangélikus lelkész felelősséget vállalt Komoly Ottónak és elfogott társainak a budai Kapás utcai nyilasházból²²⁴ történt kiszabadításában is.

Voltak, akik az üldözök, vagyongyűjtők pártjára álltak. Ezeket az életmentő engedmény, egyesek megrendülése miatt a könnyen megszerzett keresztlevél együttérzés helyett tiltakozásra indított. Zsidókeresztelést Ellenőrző Bizottságot alakítottak. Gyűlölet-től, kirekesztéstől fűtve Serédi Jusztinián bíborshoz levelet intéztek.

„A legnagyobb megbotránkozással és megütközéssel olvasunk a zsidók keresztelési rohamáról, mint olyanok, akik a zsidók megkeresztelésének mindig ellenzői voltunk. Felkérjük Eminenciádat, méltóztassék a világ poloskáinak, legnagyobb ellenségünk keresztelésének egyszer s mindenkorra gátat vetni, mert különben név szerint lennénk kénytelenek katolikus egyházunkból, de általában a keresztény egyházaktól is kiválsunkat bejelenteni (...) A zsidók legnagyobb ellenségeink, akár érte keresztvíz őket, akár nem. Sem politikai, sem más konjunktúrából való megkeresztelésüket és kereszténységüket, sem pedig magyarságukat nem ismerjük el!”²²⁵

Nem üres frázisokról, levegőbe engedett fenyegetésekről volt szó. Az általános elvadulás ellen, a deportálás előli menekülés egy útjának ajánlásával a Szent Kereszt Egyesület sokat tett. A terror azonban elszabadult, fékteleenné vált. A csöcselék uralma az egyesült irodájának tevékenységét szinte teljesen megbénította. Alkalmi összejövetelekre azonban sor került.

November 17-én nyilas fegyveresek betörték az egyesület Múzeum körút 10. alatti helyiségébe.²²⁶ Ordítóztak, útszéli hangon fenyegetőztek. Mintegy 150 ember várt a Nunciátúra oltalomlevelének kiosztására, mikor a nyilasok Cavalliert össze-vissza verték, estében fején revolverlövéllyel megsebesítették.²²⁷

A brutális támadást követően – az ott várakozókkal együtt – elhurcolták. A nuncius energikus tiltakozására²²⁸ egyedül a sebesült főtitkár engedték szabadon. A többieket deportálták. Annyi bizonyos, hogy az önzetlen, mélyen elkötelezett embermentő hallása meggyengült. A nyilasok a következő napokban az irodát ismételten megszállták. Az oda segítségért igyekvőket kirabolták, fogságukba hurcolták. A püspökkari bizottság és az egyesület lebénult, kénytelen volt tevékenységét befejezni.

222 Sztchlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész, a Jó Pásztor Missziói Bizottság munkatársaként gyermekotthonok lelkes létrehozója, működtetője. Az Örmváros megálmodója. 1972-ben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

223 Theo TSCHUY: *Becsület és bátorság. Carl Lutz és a budapesti zsidók*. Well-Press Kiadó Kft, Miskolc. 2002, 180.

224 A fővárosban a nyilaskeresztes párt különböző célokra (székház, gyűléstermek, rablott holmi gyűjtőhelye, fogda) kerületenként több épületet lefoglalt. Ezeket nevezték „nyilas háznak”. Az utcán elfogott Komoly Ottó, Tisza Kálmán, és Földes István VKNB munkatársak kiszabadításáról Uo., 199.

225 *Akiket üldöztek az igazságért*, 152.

226 Megkeresztelt zsidókkal foglalkoztak a Molnár utcai kultúrteremben. A titkári és lelki gondozási feladatokat Borbély István jezsuita atya látta el.

227 SAAD, 103. A továbbiakban bujkált, hallása megromlott. Hol a nyilasok üldözték, máskor a Gestapo kereste. Uo., 106. 1945 után több beosztásban dolgozott, a Magyar Vöröskereszt vezetője is volt.

228 November 10-én felszólítására a Külügyminisztérium kabinetfőnöke intézkedett az Újlaki Téglagyárba hurcolt pápai védettségu két hölgy, Schweitzer Miklósné és Schweitzer Aranka Nunciátúrának történő átadásáról.

A zuglói nyilasok öldöklési elszántságát bizonyítja, hogy feltehetőleg november 28-án éjjel a Thököly u. 80. alatti párház pincéjében történt kivallatások után tíz agyonlőtt zsidó tetemét fejfelé a szemben lévő szerzetesi székház (Szociális Testvérek Társasága) vaskerítésére akasztották. Az iszonytató, szinte hihetetlen látvány másnap a járőrök elszörnyedését váltotta ki.²²⁹

A magyarországi újabb deportálási hullám a mind nyomasztóbb harctéri személyi veszteség, a németországi munkaerőhiány enyhítését szolgálta. Egyben azt is, hogy a Szalasi-rezsim a politikai foglyoktól, a politikai alapon nyilvántartottaktól, minden „gyanús” elemtől megszabaduljon. A maradék zsidóság és a csendőrségi razziákon összeszedett, munkára fogható cigányok többeszes kiszállítása is napirendre került. A késő őszi komáromi deportálás 15 000-nyi magyart sújtott. Az áldozatok száma ismeretlen.²³⁰

Novemberről fennmaradtak a Nunciatúra címerével nyomtatott, iktatott oltalomlevelek is. Ezekről feltételezhető, hogy az akkor kezdődött budapesti tömeges (gyalogos) deportálás méretei, a szükséglet növekedése, a kibocsátás gyorsítása miatt készültek. A novemberi zimankóban indított gyalogmenetek, a vánszorgók látványa, az országút szélén elhagyott, újságpapírral letakart holttestek sokak megrendülését váltották ki.

A novemberi deportálási hullám a zsidó gyermekek számára külön tragédiát jelentett. Sok szülő a téglagyári és más gyülekezőhelyekre történt kényszerű bevonulása előtt gyerekeit árvaházakba, különféle otthonokba, irodákba, egyházi intézményekbe próbálta elhelyezni. Ezek hamar megteltek, emiatt is az egyházi intézmények (Jó Pásztor) és az NBVK együttműködése szorosabbá vált. November végén a Vöröskereszt A szekciója 25 otthonban 4 845 (!) zsidó és keresztény gyermeket gondozott.²³¹

Svájci menlevelet várt, pápaikat kapott a Hungária körút 140. alatti polgári leányiskola munkaszolgálatos körletébe szállásolt Sárközi Mátyás költő. Felesége és jó barátjuk, Fónyi Géza²³² festőművész neje kisebb élelmiszersomagokat csempészték be számára, az év őszén svájci követségi mentességre számított. A fennmaradt levelezésből kiderül, hogy nem svájci Schutzpass-t kapott. Zilahy Lajos,²³³ mint az Athenaum Kiadó neves szerzője a nunciustól kért oltalomlevelet számára, amit a munkaszolgálatosnak a szakaszparancsnok adott át. A Fónyi házaspár gyakorlata többeknek segített. Cinkográfus műhelyükben hamis katonai zsoldkönyveket készítettek, Sárköziékné is juttattak. Nem használta fel, – ahogy a svájci védőiratot sem –, mivel a századbéli irodalmárokat sors társainak tekintette. Magukra hagyásukat méltatlannak tartotta.²³⁴

A művészvilágból az életmentés tevékeny részese volt Leszkovszky György (1891–1968) festőművész²³⁵ és felesége. VIII. kerületi műtermében Pátzay Pál²³⁶ szobrász és

229 SÓLYOM József – SZABÓ László: *A zuglói nyilasper*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1967, 40, 92, 123, 148, 185. A Thököly úti anyaházban 1944-ben megközelítőleg hatszáz befogadott menekült, üldözött ember fordult meg. SZITA Szabolcs: *Ocskay László története a háborús embermentések tükrében*. Vox Nova Kft, Budapest. 2008, 33.

230 *A komáromi deportálás*, 17.

231 Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése 100–101.

232 Fónyi Géza (1899–1971) Kossuth-díjas magyar festő, főiskolai tanár, mozaikművész. Az oltalomlevél korai, az év nyarán készülhetett.

233 Zilahy Lajos (1891–1974) író, publicista, filmrendező, producer, az MTA tagja.

234 UNGVÁRI, 116–117.

235 2017-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza elismerést és Bátorság Érdemjelet kapott.

236 Pátzay Pál (1896–1979) szobrász, éremművész, kétszeres Kossuth-díjas, az MTA levelező tagja.

felesége, Fuchs Herta, valamint Szőnyi István²³⁷ festőművész, vele együtt második neje, és gyermekeik, Péter, Jolán és Zsuzsa.

Az utolsó felvonás közeledett. A hivatalok kényszerű nyugatra utazásával az amúgy is akadozva működő kormányzást az összeomlás fenyegette. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy a nyilas fegyveresek a zsidók elleni vadászat új formáját alkalmazták. Ahol zsidókat találtak, elvezették őket a legközelebbi nyilas körletbe, ott kirabolták őket. Aztán a Duna-partra, ahol le kellett vetközniük. Kezüket dróttal vagy kötéllel összekötötték, majd gépfegyverből sortüzet zúdítottak rájuk. A jeges Dunába lövést éjszaka – kedvük szerint – több csoporttal megismételték.

Az éjszakai mézárásokból egy-egy túlélő (előfordult, a lövés nem okozott halált) mindig akadt. A Tátra utcai kiegészítő kórház az utcán felszedett betegek, a Dunából lövéssel kiűszottak menhelye volt.²³⁸

A protestáns egyházfők december 1-jén utolsó kísérletként beadványt intéztek Szalasihoz. Emlékeztettek az isteni örök törvényre, amely még az ellenséggel szemben is emberséges bánásmódra kötelez. A zsidókkal szembeni bánásmód „sötét foltot ejt a hírnevére annak a magyar nemzetnek, amelye ezer év óta nagylelkűnek és lovagiasnak ismert a világ”. A protestáns püspökök decemberi pásztorlevele felhívta a lelkipásztorokat, istentiszteleteiken a hívekkel együtt imádkozzanak a zsidókért, a bujdosókért és az üldözöttekért.²³⁹

A „nemzetvezető” válasza elmaradt.

MENTENI ANNYI ÉLETET, AMENNYIT CSAK LEHETSÉGES

Az újabb és újabb razziák elszenvetői, túlélői a környező házak kapujában befogadásért esedeztek. Kockázatos vállalkozás volt, de az emberség számos formában megmutatkozott. Az életmentés bátor részesei leleményes formákban alkalmi segítséget, együttműködést kértek. A lazarista szerzetesek lelkigyakorlatot hirdettek. Ezzel a fogással harminc menekültet befogadtak, rejtegettek. Mindnyájan túléltek a megpróbáltatásokat.

Kiemelkedő volt Köhler Ferenc²⁴⁰ lazarista (vincés) szerzetes tevékenysége. Közel hatvan évesen – a nyilas és német fenyegetéseket figyelmen kívül hagyva – a bécsi országhúton, Hegeyshalomban, a pesti központi gettóban fáradhatatlanul mentette az életet. (A négy pap egyike volt, akinek december 19-én engedélyezték a szabad belépést, papi szolgálatot a nagy gettóba. Hamis iratokat, pápai oltalomleveleket és többször gyógyszerert csempézett be.)

Köhler „lánglelkű páternek” ismerték meg. Sokat kockáztatott, szinte megszállottan mentett. Hegeyshalomból fennmaradt, hogy a községházán tanyázott, ott beszélte meg Ujváryval,²⁴¹ hogy milyen módon dolgozzanak. A beérkezett tömegeből kiválasztották a

237 Szőnyi István (1894–1960) festőművész, grafikus. Második feleségével és gyermekeivel együtt számos zsidót segített meg iratokkal, átmeneti szállással. 1984-ben Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el. LEBOVITS Imre: *Zsidótörvények-zsidómentők*. Ex Libris Kiadó, Budapest. 2007, 352.

238 *Tanúk vagyunk..!* 258.

239 LÁSZLÓ T. László, 93.

240 P. Köhler Ferenc (1886–1962) 1943-ban a Szent Vince Egyesületek országos igazgatója, 1944–1945-ben az életmentés kiemelkedő alakja. 2003-ban posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

241 Ujváry a gönyői pihenőhelyénél Karvaly Gyula csendőr századost 200 cigarettával vesztegette meg. Így sikerült három kimerült zsidót a lelövéstől megmenteni.

legelesettebbeket, nevükre állították ki a pápai menlevelet. Mentettek az VKNB védelelél is, ez az első lépés volt. A kiszabadítás, a fővárosba visszazállítás további küzdelmet, nem kevés energiát igényelt.

A vita, veszekedés közben a páterrel a nyilasok gorombáskodtak. „Lezsidózták”, gyakran a „zsidó pápa szolgálaként” becsmérelték. A kiszabadítottak Budapestre indítása sok könyörgésbe került. Ha ez hatástalan volt, az életek érdekében bevetették a vesztegetést, csendőrségi igazolvánnyal (!) történt követelődzést is.

Baránszky Tibor²⁴² teológus növendék novemberben a közelgő front miatt kényszerűen elhagyta a kassai szemináriumot. Papi reverendát öltött, egy ismerős zsidó család megsegítésére a fővárosba utazott. A budavári sikló felső állomásától hosszan kígyózó, – soronként három-négy emberből álló – tömeget látott. Átküzdötte magát, majd a pápai nunciatúrára ment, ahol a „krisztusi tekintetű” Rottától hét oltalomlevelet kért és kapott. Az iktatószámmal, aláírással ellátott okmányokat hamarosan a deportálástól remegő Szerkes családnek adta át. „Átöleltek, csókolták a reverendámat, könnyes szemmel hálálkodtak. Zavarban voltam. Ezeknek az embereknek én voltam az utolsó szalmaszál, amibe-akibe belekapaszzkodhattak...”²⁴³

Másnap ismét mentőiratokat kért, őt pedig a nuncius arra, hogy maradjon a Nunciatúrán és segítsen az óbudai téglagyárba zárt, védelelűktől megfosztott zsidókat kiszabadítani. (A nuncius rezidenciáján a veszély állandósulása okán éjjel-nappal ügyeletet tartottak.) Az életmentésben immár elkötelezett teológus napról napra tapasztaltabban, bátrabban lépett fel.

Így történt, hogy vatikáni zászlóval a Nunciatúra Rolls-Royce autóján – félórányi vita árán – az éjszaka sötétjében sofőrrel behajthatott a Bécsi úti gyár udvarára. A kiűritett tégláégetőben kétezernyi budapesti zsidó szorongott. A magával hozott listáról negyvennyolcból negyvennégy „védett” személyt sikerült megtalálnia, kimentenie.²⁴⁴ A korábban téglagyárnak ismert nyomortelepen mentősök, orvosok is segítettek a betegeknek, sérülteknek, fagyásokkal küszködőknek. A nyilasok másnap menetüket a Dohány utcai templomból korbácsütésekkel kihajtott, valamint az ún. Tattersalban²⁴⁵ gyülekeztetett zsidókkal egészítették ki.

A gyártelep nyomorúságában dr. Verebély Tibor egyetemi tanár, dr. Horváth Boldizsár, dr. Ferenczy kórházi főorvosok és önkéntes munkatársai a nehéz helyzetben hőiesen helytálltak.²⁴⁶ Elsősegélyt nyújtottak, betegek százait látták el, különböző hivatkozásokkal idős embereket mentettek ki.

A téglagyári fogságból az élelmese megatlálták a menekvés módját. Erre Baránszky Tibor arra emlékezett, hogy a téglagyár szomszédságában a grondon fiúk fociztak. Voltak zsidó foglyok, akik papírdarabra felírták nevüket, lacímüket, védelelük számát. A papírt összegyűrták, és átadták a kerítésen. Akadtak bátor keresztény fiúk, akik – da-

242 Baránszky Tibor (1922–2019) életmentő, a Pápai Nunciatúra munkatársa. A keresztény-zsidó párbeszéd előmozdításán dolgozott. Jeruzsálemben 1979-ben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el. Kitüntették a Magyar Érdemrend Tisztkeresztjével is.

243 *Szent Jakab mennyei egyszerűsége*, 32.

244 Uo., 36–37. 1944 novemberben és decemberben a Bécsi út 134 – 136. sz. alatti leállított óbudai téglagyár a deportálandók gyűjtőtáboraként működött.

245 A Kerepesi úti ügetőverseny fedett létesítménye volt.

246 LÉVAI, 341. A Wesselényi utcai kórház orvosai és a ruhagyűjtő munkaszolgálatos század helytállásáról *Fehér könyv* Írta BRÓDY Sándor. Folytatja ZSOLT Béla. Budapest. 1945, 84. Önfeláldozó mentőmunkát fejtett ki a svájci dr. Peter Zürcher és Ernst von Rufs, akik sűrűn látogatták a téglagyártelepi gyűjtőtábor.

colva a félelemmel és a veszéllyel – ezeket eljuttatták a megfelelő címre, a követségek ekként védettjeik nyomára bukkantak.²⁴⁷

November 20-án Baránszky újabb kihívás elé került. Az apostoli követ a 2593/1944. számú megbízólevéllel látta el, hogy „felkutassa és hazairányítsa az olyan zsidó származású egyéneket, akik az Apostoli Nunciatúra védelme alatt állnak, és akiket az Apostoli Nunciatúra és a Magyar Kormány között érvényben levő egyezmény ellenére elvittek.”

A pápai megbízottak a falvak határában, a községi vásártereken, futballpályákon igyekeztek a mind gyengébb állapotba zuhant menetelőkön segíteni. Lehetőleg feltűnés nélkül kis élelmiszercsomagokat, gyógyszert, kötszert osztogattak. Alkalmi kimentések-re is sor került.

A Nunciatúra védelmi hálójának fenntartásában – szükségből – a teológus hamis oltalomlevelek felhasználására is szorult. (Erről a nuncius is tudott.) Az iratgyártást feljelentették a nyilasoknál, ők azonnal értesítették a Gestapót. A plébános a rájuk törő németeknek tagadta, hogy hivatalában hamis papírok lennének, „ez egyszerűen lehetetlenség. Ismétli és ismétli ezt a derék jó plébános, míg a gestapósok végre el is hiszik és elmennek. Akkor én előhúzok vagy tizenöt papírt s behajítom a tűzbe. A plébános csak nézi, nézi, kérdezi, mi ez? Hát, néhány kitöltetlen menlevél – magyarázom néki. S félrefordulok, midőn elsápad.”²⁴⁸

A budavári szentszéki képviselő levéltára nem maradt fenn. A töredékes emlékezésekből ismert, hogy az oltalmazási kérelmeket a nunciusnak a fiatal, energikus Msg. Gennaro Verolino és P. Balázskövy József, a Nunciatúra titkára terjesztette elő. Összekötöttségben állt dr. Szilágyi László²⁴⁹ belügyi főtitkárjával, aki a mentesítési ügyekben segített, megfelelő befolyással rendelkezett. A nuncius által javasolt mentesítési kérelmek – akár a belügyminisztérium, akár a kormányzói hivatal terjesztette elő – legtöbbször kedvező elintézményt nyertek. Szilágyi – emlékezése szerint – 80 család mentesítését mozdította elő, intézte el.

A Magyar Megújulás Pártja vezető tagjai szorgalmazták, hogy a Magyar Közlöny tegye közzé a mentesítettek nevét és címét. A veszélyes javaslatot sikerült elhárítani, mert a Gestapo ekként nagy segítséget kapott volna a mentesített budapesti zsidók felkutatásában.²⁵⁰

Az életmentésben a különféle területek, rejtékhelyek, bujkáló személyek titkos segítségével, – ellátásának összehangolása sajátos kihívást tartalmazott. A razziák alkalmával a szentszéki – és más – oltalomlevelek célba juttatása egyre kockázatosabb vállalkozás lett. Az önkéntesek köréből kiemelkedett Izay Géza Jézustársasági áldozópap, egyetemi lelkész.²⁵¹ Egyetemista fiatalokkal – félelmet nem ismerve, ugyanakkor meggondoltan

247 *Szent Jakab menyeyi egyszerűsége*, 37–38.

248 Uo., 49–50.

249 Dr. Szilágyi László (1897–1978) belügyminiszteri tanácsos. 1931-től dolgozott belügyminisztérium állományában, 1944-ben az ellenállás, az életmentés aktív részese.

250 [www.magyarszemle.hu/cikk/mester miklos zsidomento tevenysége](http://www.magyarszemle.hu/cikk/mester_miklos_zsidomento_tevékenysége)

251 Izay Géza (1916–2008) Jézus Társasági áldozópap, bátor szervező, életmentő. A Horánszki utcai rendházban élt. Együttműködött a katonai ellenállás tagjaival, Gidófalvy Lajos őrnaggal, akit papi ruhába öltöztetett, egy ideig saját lakásában rejtgetett. A páter által szervezett ellenálló csoport ismert tagjai: Borosnyai Pál mérnök, Dávid Katalin egyetemi hallgató, Földi Endre egyetemi tanársegéd, Geher János nyomdász, Koczkás Sándor joghallgató, Lendvai László főiskolai hallgató, Molnár László orvostanhallgató, Németh László egyetemi hallgató, Pejacevics Márk egyetemi hallgató, Peics István orvostanhallgató, Penczi András joghallgató, Sergő (Specziár) Zoltán joghallgató, Szabó László kertészeti főiskolai hallgató, Szentpéteri (Stein) István vegyészhallgató, Szóvérfi Ödön egyetemi hallgató, Szür

– áldozatos, veszélyes mentőmunkát végzett. Ellenálló csoportot szervezett, tagjai több ezer röpcédulát nyomtattak és terjesztettek. Az életmentés mellett kiemelt céljuk a főváros kiürítésének megakadályozása, a nyugatra menekülés elleni mozgósítás volt.

Az egyetemi lelkész a gettóba zárás elől menekülőknél – miként az onnan kimenekítetteknek – rejtékhelyet, étellemezést szervezett. (Teherautót a Nunciatúra rendelt számukra.) Hamis papírokkal lakásokat bérelt, egybehangzó visszaemlékezések szerint az ilyen célra szerzett lakások száma elérte a kétszázat.²⁵² Kapcsolatban állt a Magyar Fronttal,²⁵³ szűk körben életét mentette meg. Előfordult, hogy elfogták, őrizetbe vették, de sikerrel megszökött.

Az Izay-csoport emlékezetes eredménnyel dolgozott. A rászorulóknak pénzt gyűjtött, a gettó elől rejtőzőknek lakásokat kutatott fel. Előfordult, hogy tagjai katonai nyílt parancsal élelmiszerraktárakból vételeztek, a nuncius közvetlenül is segített nekik. Hetente meghatározott napon a Nunciatúra biztosította teherautón névre szállították ki az adományokat. Az élelmiszer csomagokat közvetlenül, kizárólag a bújtatottaknak, rászorulóknak juttatták.

A főváros területén a nuncius megbízásából oltalomleveleket adott a rászorulóknak a Lazarista Misszió társaság tagja, Köhler Ferenc páter.²⁵⁴ A városligetben, a Ferences Mária Nővérek Hermina úti zárdájában a menekítés egyik fáradhatatlan vezetője Etela nővér volt. Heteken át éjjel-nappal gépelték a vatikáni oltalomleveleket a rászorulóknak. A kész iratokat hajnalban futár szállította a Nunciatúrára. 120 gyermeket és harminc felnőttet is oltalmaztak a falak között. Mentettjeiknek élelmiszerjegyük nem volt, így a nővérek gyakran éheztek, saját fejadagjukat osztották meg velük.

November 21-én a Nunciatúra és a Keresztény Szociális Misszió a főváros lakáshivatalához fordultak. A VIII. kerületi Horánszky utcai gimnázium átadását kérték, hogy a misszió az épületben menekülteket és védetteket helyezhessen el. A hivatal a kérést elutasította, mivel „nem időszerű”.²⁵⁵ 27-én a Külügyminisztériumban más döntés született. Kemény külügyminiszter „a nuncius kérését jóindulatú megfontolás tárgyává tette”, a Szentszéki Követség védettjei számára további épületeket utalt ki.

Az V. kerületben ötöt, a VI.-ban és VII.-ben egyet-egyet, a XIV.-ben négyet. A hivatalos irat szerint részben lakottak voltak, így befogadóképességük 836 hely volt.²⁵⁶

A pápai oltalomlevelekkel folyt életmentés aktív részesei voltak a Szent Erzsébet apácarend tagjai A nővérek az I. ker. Fő utca 40. alatti rendházukban, a pincében betegként rejtgettek mintegy száz üldözött zsidót. További rászorulókat is befogadtak, sikerrel megvédték. Sok izgalmat álltak ki, barokk templomukat a németek lóistállónak vették igénybe.²⁵⁷

Mihály joghallgató, Tajthy József mérnök, Vajda Ernő bölcsészhallgató, Zoltánka Viktor mérnök. IZAY 1946 tavaszán külföldre távozott. *Akiket üldöztek az igazságért*, 526.

252 Kiemelkedő humanitárius helytállását 1979-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el.

253 A Magyar Front 1944 májusában alakult, a német megszállás alatt az illegálisba szorult magyar pártok és vallási szervezetek, tömegszervezetek náciellenes szövetkezése volt. 1944 decemberéig működött.

254 Pappá szentelt szerzetes. A hegyeshalmi gyalogmenet idején az üres oltalomlevelekbe a nevet a helyszínen írta be.

255 Fenyő, 446.

256 MNL OL K 767–1944 – 2.

257 Utóbbi máig a patinás templom éhező katonalovaktól megrágtott padjai tanúsítják.

A fővárosi életmentésben Slachta Margit, Salkaházi Sára és Bernovits Vilma²⁵⁸ kockázatos, kiemelkedő tevékenységet fejtett ki. Mindhárman Kassáról származtak, vallásukat gyakorló római katolikusok, a Szociális Testvérek Társaságának tagjai voltak. Közülük Slachta rendfőnöknő élte túl a rémkorszakot.

Salkaházi Sárát és Bernovits Vilmát a nyilasok elfogták, december 27 -én a Duna parton lemészárolták. Salkaházi az első olyan nem királyi és nemesi családból származó magyarországi személy, akit a római katolikus egyház Budapesten, 2006. szeptember 17-én boldoggá avatott. Érdemei elismerésül 2008-ban a zuglói Szerencs utcában templomot és közösségi házat neveztek el róla.

Slachta Margit a Nunciatúra védelmében bízott. Menekülők, bujkálók seregét fogadta be. Bükkös György és gyilkos nyilas társai a Thököly úti rendház²⁵⁹ megtámadását tervezték. Felfogásuk a 1967-ben 15 évi szabadságvesztésre ítélt embermészáros bírósági vallomásából is kitetszik: „számunkra nagyon zavaró volt és több esetben is razzitát tartottunk és hoztunk el foglyokat, akiknek egy részét ki is végeztük. (...) többnyire pápai menlevéllel rendelkező személyek voltak. A pápai menlevelet a nyilas kormányzat és ennek megfelelően mi magunk sem túlságosan tiszteltük, (..) még a svéd, vagy a svájci menlevelekkel rendelkezőkkel szemben is atrocitásokat hajtottunk végre.”²⁶⁰

Zugló háborús történetéhez fűződik a december 3-tól folyt kiürítési tragédia.²⁶¹ A Mexikói u. 60. sz. épületben (Nyomorék Gyermekek Otthona) a cionista Segély – és Mentőbizottsággal történt megegyezés alapján kétezernél többen vártak kiutazásra. Az épületet – kiürítés közben – hamis váddal – fegyveres nyilasok megtámadták, szintenként átkutatták, közben több tucat beteg zsidót a helyszínen agyonlőttek.²⁶² Voltak, akiket a padláson rejtőzésük leleplezésekor, másokat a Columbus utca térségében, a KISOK pályára kísérés idején, többeket a nyilas pártház pincéjében mészároltak le.²⁶³

A pesti oldalon említésre méltó a Próféta utcai Szent Teréz Intézet, ahol harmincan kaptak befogadást. Ezen felül falai között a hamis iratok gyártása kiemelkedő eredményt ért el. A nővérek több százat készítettek. Olyan lakáscímeket gyűjtöttek, ahol üldözötteket befogadták, rejtékhelyhez jutottak. Kiemelkedő volt a városligeti Sacré-Coeur nővérek áldozata. Ajtósi Dürer úti kolostorukban kétszáz nő és gyermek kapott befogadást, valamint ismeretlen számú, de „nagy csoportot” képező munkaszolgálatos zsidó férfi is. Utóbbiak körlete a közeli gimnáziumban volt, a nővérek a Nunciatúra oltalomleveleivel segítették, védték őket.

A Katolikus Ifjú Munkások Országos Egyesülete központi házában lelkes fiatal keresztények csoportja ellenállási tervet szőtt. (Az épületben további 26 zsidó is rejtőzött.) Vezetőjük, Sándor Dénes hittanár német fogolytáborból menekült holland tisztek-

258 Bernovits Vilma (1901–1944) katolikus hitoktatónak tanult. Budapesten a Bokréta utcai leányotthonban dolgozott, nagy szegénységben élt. 2003-ban Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

259 A szembelevő sarkon a nyilasok rendezkedtek be.

260 *A zuglói nyilasper*, 40.

261 A sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a gettóba költözést Vajna belügyminiszter december 2-án rendelte el. Másnap a rendőrség megkezdte a csillagos házak és a különböző zsidó gyűjtőhelyek felszámolását.

262 *A zuglói nyilasper*, 42–43. *Der Bericht des Jüdischen Rettungskomitees aus Budapest 1942–1945*. Vorgelegt von: Rezső KASZNER. Basel.1946, 120–122.

263 Uo., 40, 93–94.

263

nek is szállást adott.²⁶⁴ Szúnyogh Xavér OSB a bencés apácák VIII. ker. Mária utcai házában óvóhelyén 80 zsidót bujtatott. A nuncius megbízólevelével „a menekültek lelki gondozójaként” lépett fel, védeneci életét sikerrel megmentette.

A Szalézi Rend óbudai Szent Lajos Háza 12 felnőttest és 40 gyermeket fogadott be. A garázdálkodó nyilas osztagok az otthonban háromszor tartottak házkutatást, minden alkalommal több védenecet elhurcoltak, a Dunába lőttek. Utoljára 13 gyermeket vittek magukkal, egyetlen szerencsés kivételével, golyóval végeztek velük.²⁶⁵ Az üldözöttek védelme miatt a nyilas banditák a szalézi szerzeteseket véresre verték. Életüket a Nunciatúra közbeavatkozása mentette meg.

Ugyancsak erőszakkal léptek fel az Irgalmas Nővérek óbudai, San Marco utcai házában rejtőzködők ellen. Karácsony előtt 25 felnőttest és 15 gyermeket hurcoltak el. Sorsukról annyit ismert, hogy „csillagos házba” vezényelték őket. Az elfogások és elhurcolások kapcsán említésre érdemes, hogy a „papír” sem mindig segített.

Weisz Mordecháj munkaszolgálatos túlélő polgári tartását, irreális biztonságtudatát a túlélés elemének tartotta. Számos sorstársának segítségére volt. A „papírokkal” csinján bánt, mivel „keresztény ember általában nem hordott magával iratokat. A sok papír gyanús volt. Férfiaknál mindig fennállt a testi motozás veszélye. De nem ez volt a lényeg. Zsidós külső ellenére állandóan csillag nélkül jártam. Állami és városi irodákba látogattam, utaztam és sokszor igazoltattak. A szememben élő félelem árulta el a zsidót.”²⁶⁶

A napi öldöklést a náci és hungarista harsány utcai propaganda, az uszító plakátözön erősítette. Szinte megszokottá tette. Budán a karácsonyi magyar propagandabeszéd biztató mondatokat közvetített, röpített a nyilas testvéreknek. „Jobb a Lajtánál megnyerni a háborút, mint a Kárpátoknál elveszíteni.” (A valóságban a Kárpátok már ködbe veszett, a Lajta²⁶⁷ pedig a mind közelebbi történelmi magyar–osztrák határt jelentette meg.) A német városparancsnokságon december 26-án kiadott jelszó sem tartalmazott több valószínűséget: „Kein Schritt zurück!”²⁶⁸

A budai hegyekben a kolostorok az életmentés bázisai voltak. A Gellért-hegyen nyáron a pálosok kolostorát németek foglalták el, amiatt senkit sem tudtak elrejtteni. Megoldást mégis találtak: a segítségért hozzájuk fordulókat – ismeretség alapján – sikerrel magánlakásokba bujtatták.

A Svábhegyen a Megváltó Leányai nővérek háza 150 gyereket fogadott be. Balszerencsésükre a Gestapo és a Sicherheitsdienst irodái, fogdái és kihallgató helyiségei a közeli, kiürített üdülőszállókba települtek. A gyereksereget elhurcolták.

Az apostoli nuncius bizalma Baránszky Tibor iránt változatlan volt. A Nunciatúrán közel az év végéhez, december 21-én új megbízólevelet vett át. Az N 2809 számú okmány feljogosította, hogy „a Pápai Követség védelme alatt álló 3000 egyén ügyeinek intézésével” foglalkozzon. Ezt a tömeget – a nyilasok állandó fosztogatásának kitéve – az

264 MACSKÁSY Pál: *Fejezetek a II. világháború alatt Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből Magyarország 1944, Fejezetek az ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994, 93–95.

265 Sebesülten a jeges Dunába ugrott, úszva megmenekült. www.chgurchinhistory.org. *The Persecution of Jews in Hungary and the Catholic Church*.

266 265 *Tanúk vagyunk..!* 237.

267 A menekülésben a Lajta, a német határ közelségében – az 1945. március 15-i nyilas propaganda szónoklatokban – a dicső magyar hadilobogónak a Kárpátokra tervezett kitűzése szerepelt.

268 *Négy fal között*, 431. Egy lépést sem hátrálni!

egyezmények alapján a budapesti V. kerületben, az ún. nemzetközi negyedben helyezték el.²⁶⁹

Az irat szövegének folytatása – a kor hangulatában, az erőszak korlátlan tombolása idején készült – akár tragikomikusnak minősíthető. Az apostoli nuncius kérte, hogy a zsidók oltalmazására feljogosított papnövendéket a nyilasok, valamint a katonai és rendőri hatóságok „a legmesszebbmenő támogatásban részesítsék”.²⁷⁰

A faji alapú embertelenség elleni határozott cselekvés, a keresztény egyházfők együtes fellépése – Serédi hercegprímás vonakodásán megbukott²⁷¹ – rendre elmaradt. Az evangélikus áttérők sorsa sem volt könnyebb. Számuk Raffay Sándor²⁷² evangélikus püspök korlátozási intelmei, a szigorú, nem ritkán lélektelen rutin miatt lecsökkent.

A HEGYESHALMI GYALOGMENET

A nyilaskeresztes terror az életvédelemmel szemben szinte hetente új kihívásokat támasztott. Verolino gyakran a nuncius nevében – nappal és éjjel – magyar segítőkkel, nagy odaadással dolgozott. Ha a szükség megkövetelte, a koros nunciust képviselte. Feladataihoz tartozott, hogy a magyar politika irányítóinál, a nyilas vezetőknél, de a mindennapok nyomasztó valóságában is – fellépjen a zsidókat sújtó embertelenségek ellen. Ha kellett, a hivatalokban is mérsékletre hívott fel a zsidóellenes rendeletek alkalmazásában.

November és december hónapok könnyes-véres történetének súlypontját a felújított deportálásokat okozta gyötrelmek, az Eichmann-kommandó újabb munkaerő szerzési kezdeményezései, a Komárom – Szöny – Gönyű – Dunaszeg – Hegyeshalom útvonalon elrendelt gyalogmenetek jelentették meg.

A fővárosban összefogott, összetereit sárgacsillagosok első menetoszlopait az óbudai téglagyárból november 6-ától hajtották ki az országútra. Egy hét alatt 27 000 mindkét nembeli zsidót indítottak Nyugatra, birodalmi területre. A menetet hol a honvédség, a fegyveres ún. nemzetőrök, máskor nyilasok kísérték.

A megfelelő ruházat és felszerelés nélküli, addig is kiéhezett emberek közül „nagyon sokan elpusztultak, s nemcsak a fáradságtól dőltek ki végképp a sorból, hanem elpusztultak a szüntelenül mellettük robogó – rabolt holmikkal teli – német teherautók alatt” írta a svájci követség előtt elfogott, a menetbe kényszerített neves fővárosi könyvkereskedő, Stemmer Ödön.²⁷³ Napok múlva Gönyűnél betegek, legyengültek százai feküdtek a földön. Orvosi segítségről szó sem lehetett.²⁷⁴

269 Rotta a Nunciatúra épületébe is befogadott magyar és külföldi menekülő zsidókat.

270 Baránszky megbízóleveleinek kópiáit Frisch György szívességéből közlöm.

271 Nincs adat arról, hogy Serédi tiltakozott volna Horthy kormányzónál a zsidókérdés brutális kezelése miatt.

272 Raffay Sándor (1866–1947) evangélikus teológiai tanár, a bányai evangélikus egyházkerület püspöke (1918–1945), egyházi író, teológus, költő, műfordító, hittudós.

273 STEMMER Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1985, 297.

274 *Tanúk vagyunk..!* 252. A hegyeshalmi tábor Péterffy Jenő csendőr ezredes felügyelte (vette át az érkező csoportokat). A magyar átvevő bizottság parancsnoka Bartha László rendőrtiszt, a németé Dieter von Wisliceny SS-Hauptsturmführer, az Eichmann-kommandó tisztje volt. Gönyűnél a Duna partján a szállásnak csúfolt zsúfolt dunai uszályt „vérhaskórháznak” nevezték el. Győr-Moson Pozsony k. e. e. vármege területén a deportáló gyalogmenettel, a nyilas terrorral összefüggésben a községek területén (46

A dráma miatti tiltakozások eredménye volt, hogy Szálasi november 20-án kénytelen volt megtiltani a nők további gyalogoltatását. Tilalma a vagonok hiánya miatt gyakorlatilag az elszállítás leállításával volt egyenlő. Egyébként a náci pártmegbízottak a határon olyan munkaerőt követeltek, – lehetőleg 40 évesnél fiatalabb – munkaerőt követeltek, akik a különösen nehéz, egész napi téli földmunkát kibírják.²⁷⁵

A Nunciatúra a terror csökkentésében, számos csapda leküzdésében kisebb, ám bátor, elkötelezett gárdára, életmentők együttműködésére számíthatott. A mozgékony Baránszkyra, az országúton is bátran küzdő, leleményes Ujváry Sándorra, az erdélyi Bíró István ügyvédre, a kimentett embereket kis teherautóval szállító dr. Kiss Géza²⁷⁶ textilkereskedőre, az országút mentén, a pihenőhelyeken humánus segítséget adó nővérekre, nem ritkán a helyi önkéntes erőkre.

A bécsi országúton a semleges államok kiküldötteinek személyautói is feltűntek. Utasai elborzadtak az út mentén, az árkokban újságpapírral letakart tetemek látványától, a csendőrruralom tobzódásától. A Nemzetközi Vöröskereszt, a semleges államok követségei – diplomáciai jelzéssel – teherautókat küldtek ki, kisebb konvojokat indítottak. Rakományuk életmentő volt: gyógyszer, kötszer, meleg ruha és más fontos létfenntartási cikkek. A csapzott, elfásult és holtfáradt gyalogos csoportok este a falvak határában, vásártéren, futballpályákon, legtöbbször a szabadban éjszakáztak.

A semleges államok budapesti követségei (december 8-án kelt helyzetkép) a gyalogmenet túlélőinek 11 508 pengőt bocsátottak a hegyeshalmi gazdasági vezető rendelkezésére. Az összegből Hegyeshalomban konyhai nyersanyagokat szereztek be, a beérkezett menetelők meleg ételt kaptak. A követségi kiküldött szerint a gazdasági vezető sokat tett a gyűlölet áldozatai sorsának enyhítésére.

„Nem az ő bűne, hogy erőfeszítései semmire sem vezettek, s naponta tízszer tizenkét-szer el kellett imádkozni a Circumdederunt szövegét és egy Miatyánkot egy-egy névtelen halottért.” A halottakat levetkőztették, elvették minden iratát, még a külföldi követségek menlevelét is. Úgy bántak velük, mint az állatokkal.”²⁷⁷

Több diplomata, követségi magyar megbízott menleveleket töltött ki az országút mentén. Az RSHA (Birodalmi Biztonsági Főhivatal) a svájci kiküldöttek cselekedetei miatt november 8-án „megbotránkozását” továbbbította a birodalmi külügyminiszternek.²⁷⁸ A Külügyminisztérium sem akart lemaradni, a Svájci Követséghez jegyzéket intézett. November 17-én fegyelmeztetésük okán dicsérte a nyilasokat és a csendőröket, akik „feletteseik parancsa nélkül útlevel-tulajdonosokat nem engednek szabadon”. A Svájci Követség „bizonyos szerveit” elmarasztalta. Felrótta, hogy „a védőútleveleket teherautóval a munkára menetelő zsidók után küldték és útközben osztották szét azokat”.

anyakönyvi kerület) 184 zsidó személy halálát rögzítették. Közöttük 122 budapesti lakos volt, a többiek lakhelye és neve legtöbbször „ismeretlen”.

275 *The Destruction of Hungarian Jewry*. II. 532–533.

276 Dr. Kiss Géza volt textilkereskedő Jeruzsálemben 1989-ben Világ Népeinek Igaza elismerésben részesült. LEBOVITS, 269. A kötetben dr. Kiss tévesen orvosként szerepel.

277 NAPOLITANO, 109.

278 A Svájci Követség diplomatai állítólag nagy tömegben adtak át védleveleket a menetelőknek. A honvéd kíséret ezeket elfogadta, így a menetelő „munkás zsidók” nagy része „eltűnt”. *The Destruction of Hungarian Jewry*, II. 803–804.

A jegyzék készítője a túlzástól sem tartózkodott, mikor megállapította, hogy a védőútlevelek eredeti megállapodás szerinti 7000-es száma legalább a duplájára nőtt.²⁷⁹

Gyűjtést szervezett, helyszíni segítségadásra szólította fel a lakosságot báró Apor Vilmos győri püspök. Erre az éjszakai pihenőhelyeken akadt lehetőség, mikor a gyötrelmes menetelésben néhány fős kis csoportok leszakadtak, az országút közelében elbújtak. (Életmentő volt a kisebb élelmiszeresomag, a parasztruha, néhány napra a padláson, a félreeső pajtában kapott rejtkehely.) A szombathelyi püspöki palotába menekülteket, üldözötteket fogadott be és védett meg Kovács Sándor katolikus püspök.²⁸⁰ Fellépése eredményes volt, Szombathelyen nem történtek olyan kegyetlenkedések, mint Szegeden vagy Székesfehérvárott. Jó összeköttetései a helyi hatóságok útján néhány életet meg tudott menteni.²⁸¹

Rómában, a Vatikáni Archívumban őrzik a budapesti Nunciatúra december 8-án kelt, a Nunciatúra Promemoria beszámolóját. Készítői a borzalmas menet útvonalát (Piliscsaba – Dorog – Süttő – Szőny – Gönyű – Hédervár – Hegyeshalom és Dunaszerdahely – Mosonmagyaróvár – Hegyeshalom) a pápai képviselőt bérelt teherautóján tették meg. Amit láttak és megtapasztaltak, Dosztojevszkij tollára való volt.

A gyalogmenet útvonalán Gönyű határában fákon lógó öngyilkosok tetemeit látták. A vérhas mellett a kimerültség, fertőzések és az összeczártság szedte áldozatait. Mosonszentmiklóson megtörtént, hogy a nyilasok „temetésre” a községi dögkutatót használták fel.²⁸²

Hegyeshalom községben az elvakult, utálkozásukat gyakran kinyilvánító németajkú párttagok, Volksbund-tagok²⁸³ a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottságától érkezett gyógyszerközetek elkobozták. (Megtiltották, hogy a sorból kidőlt zsidókat a VKNB emberei orvosi segélyben részesítsék.²⁸⁴) A nyilasokkal együtt ellopták a kiűrt háztársakokból a használható tárgyakat. Összetépték a családi fényképeket, személyi iratokat, a követségi menleveleket is. Ápolásról, szervezett orvosi kezelésről senki sem tudott, a túlélés szerencse dolga volt.

A beérkezett sebesült, erősen kimerült zsidó nőket és férfiak többségét tíz, undorító büzt árasztó szénapajtaban, kisebb csoportokat magtárakban őriztek. Voltak, akik segítségért könyörögtek, mások – tele váddal – kiabáltak. „Mit érnek a védlevelek? A nyilasok ronggyá tépték? Hagyják, hogy úgy pusztuljunk el, mint az állatok!”²⁸⁵ Aki ezt megélte, valót állított. A hegyeshalmi vasúti bunkerekbe, pajtákba szorított emberroncsokon senki sem segített.²⁸⁶

279 MNL OL K63, KÜM pol. –1944–43. 13. 039/1944. November 16-án Veessenmayer táviratozott Berlinbe, hogy a budapesti Svájci Követség zsidómentő akciói ellen tiltakozó lépéseket tett.

280 Kovács Sándor (1893–1972) római katolikus püspök, az Országos Liturgikus Tanács elnöke.

281 *Szürke könyv*, 78.

282 *Halálerőd*, 67. Itt találták meg a legyilkolt Szapudi-Laendler István festőművész és nővére maradványait.

283 A Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) 1938-tól a magyarországi német kisebbség szervezete volt. A Harmadik Birodalom agresszív képviselőjeként a náci érdekeit képviselte, jelentős szerepet játszott a Waffen-SS magyarországi toborzásaiban.

284 Bartha László rendőrtiszt a magyar „átadó bizottság” vezetője, német oldalról az átvevő Dieter Wisliceny SS – Hauptsturmführer volt. Az átadásnál a „kölesönzsidók” darabszámra jöttek számításba. A névnek, kornak jelentősége nem volt.

A magyar rendőrtiszt „humánus engedélyével” a meghaltakat keresztény rítus szerint temették el.

285 NAPOLITANO, 109; BRESZLAUER Árje emlékezése *Tanúk vagyunk...!* 253–254.

286 November 23-án 153 megszabadított személyt indítottak vissza Hegyeshalomból. Komáromban el kellett hagyniuk a négy vagon. Az erődbe zárták őket a váddal, hogy „lázadását készítik elő”. A csoportokra

A német átvevők a betegeket visszautasították, ezeket Hegyeshalom mellett, az erdő egyik üres, rozoga házában helyezték el. Napokig elhagyottan, ruhástól feküdtek a padozaton, emberi szükségleteiket ruháikban végezték. A megdöbbsent követségi képviselők megállapították, hogy a halottak száma november 26-ról 27-én virradóra 30-at tett ki.

Verolino és a vele tartó bátor önkéntesek – negyven milliméteres filmfelvevővel – mintegy négy km hosszú filmet forgattak. (Az utókor számára sajnálatos, hogy eltűnt vagy Budapest ostroma alatt megsemmisült.) A hegyeshalmi életmentés történetéhez tartozik, hogy Ujváry és Köhler páter a legrosszabb állapotú embereknek – félrehúzódba – a helyszínen is a Nunciatúrán lepecsételt menlevelet állítottak ki.²⁸⁷ Ezeket a helyi katonai parancsnoknak – a helyszínen ilyen is volt – vagy a nyilasoknak mutatták fel.

A követségek (vezető a svájci megbízott volt) életmentéssel megbízott delegáltjai táskairógépen állították ki a „bianco” védleveleket. Ezek felhasználásával november 24-én 54, másnap 320 embert tudtak kiszabadítani, visszazállításhoz felkészíteni.²⁸⁸ Az országút mentén a szökések is elszaporodtak. A munkaszolgálatos szökésekről – a közben „országjárást” teljesítő – Szálasit is tájékoztatták. A „Nemzet első szolgája” rögvest cselekedett, a helyszínen vizsgálatot indított. Személyes ítélete folytán több szökevényt végeztek ki.²⁸⁹

Az abnormális nehézségek között az (új) menlevelesek azonnali szabadon bocsátása nem ment könnyen. A hangos vita leginkább az idős Köhler páter és a nyilasok között folyt.²⁹⁰ A beérkezett gyógyszerek nagy értéknek számítottak, átadásuk a rászorult zsidóknak kiélezett kérdés volt. Azzal kifogásolták (vagy elkobozták), hogy a keresztények számára sincs elegendő.

A nyugati határról a VKNB megbízottai által kísért, őrzött teherautókon²⁹¹ a fővárosba visszazállítandó zsidók további sorsa sem volt egyszerű. A négyezret meghaladó tömeget autókaraván szállította. Budapest határában (ekkor még vám is létezett) szigorú ellenőrzés következett. Újabb egyezkedések, majd a „romlott rendőrségnek” és a nyilasoknak a korrupciós ajándékok átadása után a bejutás általában sikerrel járt.

A súlyosan megbetegedett Köhler lazarista páter helyébe a Nunciatúra Baránszkyt állította. A papnövendék immár a Szentszék magyarországi zsidóvédelmi mozgalmanak végrehajtó titkáráként dolgozott. Így tett Hegyeshalom községben, ahol a nyomorúságból a védlevéllel rendelkező zsidókat a nuncius személyes képviselőjeként szabadította ki. A tennivalókról egyeztetett báró Apor győri megyéspüspökkel is. Mindketten azon törték a fejüket, hol és miként lehet a további vegzálás elől a kiszabadított zsidókat eldugni, hová lehetne csoportokat menteni? A püspök szerint Győr – alig erdőszült környezete mi-

osztott, ismét vagonokba parancsolt zsidók november 24-e és 26-a között utaztak fel a fővárosba, kifosztva, bármilyen élelem nélkül. 27 kiválasztottat – bár a csendőrség által ellenőrzött, hiteles menlevelük volt – visszatartottak. NAPOLITANO, 110.

287 A ferences nővérek tevékenyen részt vettek páter Köhler hegyeshalmi expedíciójában. Deportálás elől vatikáni védetteket szállítottak vissza. Mikor autójuk a pesti gettóhoz ért, a nyilasok sértegették, bántalmazták a nővéreket. Rájuk fogták, hogy angol kémek.

288 *Tanúk vagyunk...!* 254.

289 Győri Nemzeti Hírlap, 1945. március 10.

290 A könyörgést is bevető pátért a nyilasok hol „a zsidó pápa szolgájának”, máskor „beszervezett zsidónak” csúfolták. Előfordult, hogy fegyvert fogtak rá. „Nem félek tőletek!” – kiáltotta Köhler. „Lőjete, ha van hozzá bátorságotok!” A nyilasok leálltak. *Szürke könyv*, 199–200.

291 A visszazállítandó zsidók védelmében a cionista ellenállók is hírszolgálatlal segítettek.

att – rejtőzködésre kedvezőtlen helyzetben volt, a fővárosban viszont voltak barlangok, s olyan házak egymás mellett, ahol a pincékben át lehetett járni az egyikből a másikba.²⁹²

Szálasi „nemzetvezető” 1945. január 20–20-i „országjárása során Tét és Abda után a pannonhalmi főmonostor alatti Gyórszentmártonban is járt. Az útját megőrökítő propagandafüzet szerint itt megkérdezték tőle, hogy a Németországból visszaszökött zsidókat „a területen kívüliség semlegessége” alatt bűjtató papokkal szemben eljárhatnak-e. Szálasi vészjósló válasza: „Hazánkban Nemzetünk válságos napjaiban semleges papságot nem tűrök meg. Ne legyenek gátlásaink olyanokkal szemben, akik Nemzetünk ellenére cselekszenek.”²⁹³

A következőkben a győri nyilasok akciót dolgoztak ki az apátság gépkocsijának megtámadására, illetve Kelemen Krizosztom főapát őrizetbe vételére. Tervük azonban több okból, elsősorban az apátság vezetőinek következetes ellenállásán meghiúsult.²⁹⁴

AZ OSTROM UTOLSÓ HETEI

A Szálasi uralom budapesti végvonaglásáról emlékezők tanúsítják, hogy a Nunciatura várbeli épülete előtt katolikus papok, egyháziak hosszú sora várakozott a bejutásra. Túlzás nélkül állítható, hogy Rotta apostoli nuncius önkéntes segítői éjjel és nappal dolgoztak. Fő feladatuk az oltalomlevelek kitöltése, szükség esetén helyi segítségadás volt. A gyalogmeneteket közben „hivatalosan” leállították,²⁹⁵ de a nyilas végrehajtó szervezetek a Dunántúlon azt csinálták, amit akartak.

Nagy Tibor katolikus pap a fővárosban, valószínűleg az ősz folyamán kapcsolódott be a zsidók mentésébe. A nuncius aláírásával hitelesített, november 23-án kiadott, fényképes német és magyar nyelvű megbízó levele feljogosította, hogy „az Apostoli Nunciatura (Pápai Követség) segély- és jóléti ügyeiben eljárjon”.²⁹⁶

Mint érintettük, az oltalomlevelek eljuttatása a rászorulókhhoz mind veszélyesebb volt. Nagy Tibor a spanyol és a portugál követség munkatársaitól kapott segítséget. A követségi autó, a reverenda és az igazolványok a pesti gettóba való bejutáshoz – kirendelt csendőrök igazoltattak – hasznosnak bizonyultak. A Teleki téri rendőrségi őrszobán két fiatal rendőr főhadnagy nyújtott segítséget. Többek között ekként sikerült a gettóba zárt Madarassi Beck Zsuzsa költőnőnek²⁹⁷ oltalomlevelet átadni. A pap szemtanúja volt a gyűlölet és az erőszak tobzódásának, a XIII. kerületi Szent István parkban a csoportos kivégzés előtti soroztatásnak is.

Mégis, a veszélyt a budai plébánosok közül többen vállalták, köztük a vízivárosi Szent Anna templom káplánja, Benkő István. Segítő munkálkodását elárulták, leleplez-

292 *Szent Jakab egyszerűsége*, 48.

293 Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltára Alispáni iratok 22926/1945. Nemzetvezető országjárása 1945. év január hó 20-án és 21-én.

294 Győri Munkás, 1947. április 16.

295 Hajóval is szállítottak, bizonyító iratot egyelőre nem sikerült feltárni.

296 Az N 2593/44 számot viselő megbízólevél a Nunciatura címere és bélyegzője látható. *Holocaust Füzetek*, Budapest. 1998, 9. 115.

297 Nagy Tibor emlékezése szerint Kiscelli József vízfogói plébános ajánlásával kilencen kaptak oltalomlevelet, Nagy révén pedig tizenhat, nevük és lakcímük *Holocaust Füzetek*, Budapest. 1998, 9. 113–114. Madarassi Beck Zsuzsa író, költő és műfordító volt.

ték. Eglis István római katolikus lelkésszel, hittanárral²⁹⁸ együtt december 5-én őrizetbe vették. A Gestapo a lelkészt németellenességgel, hazaárulással vádolta meg. Kihallgatásakor nem kímélték, súlyosan bántalmazták. A dachau koncentrációs táborba szállították, december 20-án 135 595 fogolyszámmal regisztrálták.

A Nunciatura életvédelmi hálózatának kiterjedését további életvédők áldozatvállalása bizonyítja. Rákospalotán Antal János,²⁹⁹ a szalézi kollégium rektora P. Balázskövi József révén a nunciussal állandó kapcsolatot tartott. Így a legrövidebb úton jutott információhoz, értékes adatokhoz a fővárosban zajló atrocitásokról, a nyilasok rémtetteiről. A tartományfőnök az intézményben számos zsidónak nyújtott menedéket. A szerzetesek gondoskodtak a pápai menlevelek rászorulókhöz történt eljuttatásáról. Nyilas razzia következtében a szaléziak életmentő tevékenységét a hatóságok leleplezték. Antalt letartóztatták, tetteleg bántalmazták. Rotta nuncius tiltakozására engedték szabadon.

Internálásáig az életvédelemben aktívan segített Apor Gizella bárónő, a Vöröskereszt önkéntese,³⁰⁰ valamint Pejachevich Mária grófnő, együttműködésben Ujváry Sándorral és a nyilasok által október 28-án éjszaka orvul legyilkolt Kálló Ferenc római katolikus esperessel.³⁰¹

Ebbe a körbe tartozott Bády Ferenc,³⁰² a budapesti Bakáts téri templom plébánosa. Több száz rászoruló zsidónak a Svéd Követségről, a városligeti Sacré Coeur zárdából és a Nunciaturáról hozott védlevelet. Kérdemelte, hogy „a menlevelek elengedhetetlenül szükséges futárának” nevezték. Gyakori mozgása, a lakására befogadott üldözöttek felkeltették a nyilasok figyelmét. Őrizetbe vették, ám sikerült elmenekülnie. Az ostrom végéig bujkált.³⁰³

A Jezsuita Rend szerzetesei közül bátorságával, határozottságával és áldozatkészségével kiemelkedett P. Raile Jakab. A nyilaskeresztes uralom idején a Mária u. 25. alatti jezsuita rendházat vezette. Több helyszínen mozgott, élelmet gyűjtött, a rászorulóknak üres keresztlevelet juttatott. A razziák, igazoltatások alkalmával higgadt leleménnyel élt. Tartalmas kapcsolatban állt az életmentésben, rejtékhelyek biztosításában tevékeny Izay csoporttal. A Mária utcai rendházban kapott menedéket Harsányi János (1920–2000), később Nobel-díjas amerikai közgazdász, a játékelmélet feltalálója.³⁰⁴

298 Németellenes magatartás, hazaárulás címén szállították koncentrációs táborba. Regénybe sűrített emlékezése EGLIS István: *Keresztúton. Egy magyar pap Dachau poklában*. Új Ember Kiadó, Budapest. 2014; HETÉNYI VARGA, 514–515.

299 Antal János (1892–1967) szalézi tartományfőnök, a rákospalotai Szalézi Művek (a Don Bosco Nyomdát 1950-ben bezárták) vezetője. Életmentési helytállásáért 1992-ben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

300 Báró Apor Gizella (1886–1971) Boldog Apor Vilmos győri püspök nővére, az önkéntes vöröskeresztes szolgálat szervezője, neves személyisége. A német követ vaskereszttel akarta kitüntetni, nem fogadta el. 1944 őszén Győrbe, a püspökségre internálták, 1945-ben térhetett vissza Budapestre, 1949-ben nyugdíjazták.

301 Kálló Ferenc (1894–1944) tábori főesperes kitűnő szervező volt. A rászorulóknak, bujkálóknak kórházi iratokat állított elő, száznál több embert mentett meg. A nyilasok orvul legyilkolták. 2004-ben posztumusz Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el.

302 Bády Ferenc (1912–1984) római katolikus lelkész. Elkötelezett náciellenes magatartásáért több száz élet megmentésért üldözték, bujdosni kényszerült. HETÉNYI VARGA, 505–506.; NAPOLITANO, 113.

303 NAPOLITANO, 113–114.

304 Harsányi János (1920–2000) a munkaszolgálatban rakodáson, szállításnál dolgoztatták. Pápai védlevele volt, az 1944 november végi bevagonírozáskor bátran a Keleti pályaudvarról szökött meg. A jezsuita rendházban rejtőzködött, 1948-ban feleségével együtt Ausztriába menekült. Az USA-ban John Charles

P. Raile segítségével a jezsuita rendházban élte meg a 108 napos ostrom végét, a szovjet haderő bevonulását Verolino, valamint Anger svéd diplomata. (Mindketten a menekültek, védelvelek látogatása alkalmával az épületben rekedtek.) Raile áldozatos helytállásáért – 150 mentettjére hivatkozással – 1991-ben posztumusz a Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesült.³⁰⁵

A Külügyminisztérium december 4-én a Belügyminisztériumhoz, a budapesti svájci, a spanyol, a portugál követséghez jegyzéket intézett. (A Belügyminisztériumhoz küldött iraton a zsidóügyek kormánybiztosaként megjelent Toldy Árpád³⁰⁶ neve.)

A VKNB védelmébe vont intézmények helyzete – miként a Nunciátúra címerét viselőké – egyre aggasztóbbá vált. Ujváry Sándor a nuncius támogatását kérte – és el nyerte –, hogy az életmentésbe hatékonyabb eszközöket vonjanak be. Egyeztetések után (Szálasi külön engedélyét sikerült megszerezni) december 7-én létrejött a Departement de Cooperation, a semleges külképviseletek újabb együttműködési formája.³⁰⁷ Vezetésével Ujváryt bízták meg, apparátusa tizenkét munkatársból állt.

Az új irodában – a miniszterelnöki engedély előírásai szerint – keresztény magyar személyek dolgoztak.³⁰⁸ Feladatukat „kizárólag politikamentes karitatív munkában” határozták meg. A „Nemzetközi Vöröskereszt Keretében Semleges Államok Irodája – Département de Coopération” Budán, a II. Tövis utca 3/b alatt kezdett munkába, „a követ-ségek felszólítására és azok nevében” járhatott el.

A védőiroda hangzatos elnevezése taktikai változáshoz is vezetett. Immár nemcsak az alacsonyabb vagy nagyobb rangú nyilas vezetőkkel tárgyalhattak, hanem közvetlenül a Külügyminisztériummal is. Rövid időre, mégis állandó összeköttetés jött létre báró Kemény külügyminiszterrel és helyettesével, Bagossy Zoltán³⁰⁹ rendkívüli követtel és meghatalmazott miniszterrel. (Utóbbi hivatali posztja mellett a mindennapokban rablóvezér volt. Egy időben a nyilas „fővezérség” tagjaként a Pasaréti u. 10-ben tanyázott. Különítményével a Pasaréti úti környék villáit kirabolta, zsidó lakóit elhurcolta.)

A védőirodát képviselő magyar tisztviselőknek napok alatt be kellett gyakorolni, el-sajátítani a nyilasok megfélemezésére irányult küzdelem fogásait. A „stílusváltásba” tartozott a köztéri hangoskodás, fényvetőzés, mindenkor fölünyes és erélyes fellépés. Utóbbiakat Kosztich Milán és Eszterházy József gyakorolták. Még a marcona Bagossynál is hatott, többször sikert értek el.

A fővárosban a nyilas világ utolsó heteiben az emberélet mentésében a vesztegetés kiemelt helyet kapott. (Ezzel a módszerrel, pénzes borítékok diszkrét átadásával Raoul Wallenberg és bizalmas magyar munkatársai is gyakran éltek.) A nagyhangú nyilasvezé-

Harsányi nevet viselte. A játékelméleten belül főként a nem kooperatív információs játékok, az ún. Bayesian-játékok kutatója, ill. azok közgazdaságtanban belüli alkalmazásának megteremtője.

305 A jeruzsálemi Jad Vásem Intézet hivatalos névsora alapján.

306 Toldy Árpád volt csendőr ezredes, Fejér megyei főispán, novembertől kormánybiztos, megkapta a zsidó vagyonok feletti ellenőrzés jogát. A háború után francia fogságba került, a francia hatóságok nem adták ki Magyarországnak. Személyi adatai egyelőre ismeretlenek.

307 Az alkalomból a pápai, portugál, spanyol, svéd és svájci követségek francia nyelvű együttműködési jegyzőkönyvet írtak alá. A nemzetközi védőiroda székhelye Budán, a Tövis utca 3/b sz. épületben volt.

308 Néhány hétig működött, érdemi munkáról hiteles iratot nem találtunk. Perlasca tapasztalata elmarasztaló volt. Szerinte a külföldi tagok képviseletében néhány magyar önzésből, politikai alibi kreálása okán ülésezett. ELEK László: *Az olasz Wallenberg*. Széchenyi Kiadó Kft, Budapest. 1980, 84.

309 Bagossy Zoltán (1905–1962?) 1936-tól a Nyilaskeresztes Párt tagja, 1943-tól a Paraszt Hivatásrend vezetője. A Népbírósgál elítélte.

rek élelmiszert, cukrot, kávé, teát, rövid italokat örömmel fogadtak. Ezek ajándékozása, vagy borítékba dugott halom pengő átadása után engedékenyebbek lettek.³¹⁰

November végén a nyilasok egyik napi vérengzését Ujváry a bandavezér bátor figyelemzetetésével, a Hűség Házába parancsolt közös utazás közben vesztegetéssel számolta fel. „Szó szót követett, végül a revolveres bandita zsebébe vándorolt egy ezüst cigarettatárca, három csomag cigaretta és ötezer pengő. A Stefánia úti Korzó kávéház előtt megállt az autó, a nyilas zsákmányával bement a kávéházba. Ujváry meg volt mentve.”³¹¹

December 23-án, Budapest szovjet ostromgyűrűbe szorítása előtt a semleges országok budapesti képviselői a Dísz téren, a Nunciatúra várbeli palotájában tanácskoztak. A nyugati határszélre szorult Szálasi-kormányhoz intézett jegyzéket fogadtak el (utolsó közös fellépésük volt). Nemes tettként értékeljük, hogy a zsidó gyermekek védelmében, a kiterjesztett erőszak, gettóba hurcolásuk ellen foglaltak állást. Nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a gettó sokban a börtönhöz hasonlít, „ahol a szegény kicsiknek más látványuk nem lesz, mint a nyomor, aggastyánok és asszonyok szenvedése és kétségbeesése, akiket szintén csupán faji származásuk miatt üldöznek”.

Az utolsó közös jegyzéket Rotta apostoli nuncius mellett aláírta Carl Ivan Danielsson svéd követ, Harald Feller svájci, gróf Pongrácz Ferenc portugál ügyvivő és spanyol ügyvivőként Jorge Perlasca.

Ezekben a napokban a gyermekotthonok lakóival a nyilasok különös brutalitással bántak. A svéd védelem alatti egyik katolikus otthonból 22-én nyolcvan gyermeket és négy szerzetest a nagy gettóba hurcoltak. Az NBVK gyermekotthonából minden kis vendéncet elszállítottak, velük a személyzetből hat férfit és négy nőt. Wallenberg autóval próbált tájékozódni, Anger pedig a pápai nunciushoz utazott segítséget kérni.

Az idő sürgetett, este a Külügyminisztériumban késleltették a tiltakozó diplomaták fogadását. A nunciustól Danielsson, Anger és Rotta³¹² tanácskozott a kegyetlenség elleni tiltakozásról, a gyermekek kiszabadításának lehetőségeiről. Közben újabb – immár a diplomatákat is érintő – súlyos fenyegetések érkeztek. Anger a gúnyolódó Vöczköndy László³¹³ megkérdezte, erőszakot alkalmaznak a kitelepüléstől vonakodó diplomaták ellen? Kitérő választ kapott.

A Sopronba, Sárvárra és Szombathelyre menekült nyilas kormányzat a lengyel kérédsről, másképp a Nunciatúra által is támogatott korábbi lengyelmentő akció folytatásáról hallani sem akart. A Külügyminisztériumban Rotta több alkalommal tiltakozott a lengyel menekültekkel szemben tanúsított magatartás ellen. Ezt a gesztust megtette a német birodalmi követségen is, azonban eredményre nem jutott.

Megoldásul – ebben az önkéntes segítők hálója is sokat vállalt – a nuncius az önkéntesek sikerrel másított irataival, igazolványokkal, útlevelek, menlevelek kiadásával segített. A magyar egyházi intézményekben lengyel menekültek tucajtait helyezte el. Újabb gondként jelentkezett, hogy a VKNB lehetőségei erősen megcsappantak. Meghatározóan

310 Ujváry igazolványai határozott felmutatáskor beváltak. Rendőrök bevonásával decemberben még ki tudta kiszabadítani a Kapás utcai nyilasok fogságából az utcán elfogott munkatársait, Komoly Ottót és másokat. Sikeresen megvédte a budai Orsó utcai gyermekotthon kis lakóit a fegyveres nyilasok éjszakai betörésekor.

311 *Szürke könyv*, 192.

312 1944 karácsonyán mindössze Svédország, Törökország és a Vatikán tartott fenn diplomáciai képviseletet Budapesten. A svájci követ is elhagyta az országot.

313 Vöczköndy László 1944. október 15-éig magyar katonai attasé volt Stockholmban. Megalázó körülmények között kiutasították. A svéd diplomatákkal Budapesten ultimátumszerűen tárgyalt.

amiatt, hogy a delegáció vezetősége, Born delegátus nem követte a nyugati határra a Szálasi-kormányt. Kapcsolata a Külügyminisztériummal megszűnt. Ebben a helyzetben mindenki csak magára, – kinek volt, magyar barátaira, kapcsolataira számíthatott.³¹⁴

Budapest elhagyása előtt (december 10-e után) báró Kemény külügyminiszter behívatta a semleges államok képviselőit. Hivatalosan közölte, hogy a hungarista kormány Sopronba helyezte át székhelyét. (A német birodalmi követség már át is szállította berendezésének és irattárának egy részét.) Veessenmayer kijelentette, hogy elvárja, ezt a példát a jelenlévők késedelem nélkül kövessék.³¹⁵ A diplomaták persze megígérték, de többségük nyakatekert érvekkel időnyerésre törekedett. A magyar külügyminiszter előtt – szinte valamennyien – elhallgatták, hogy már a mielőbbi visszautazást hazájukba készítették elő.

Rotta pápai nuncius kitérő választ adott. Elmondta, hogy az átköltözést illetően helyzete nem tisztázott, a Vatikán erre vonatkozó utasításai még nem állnak rendelkezésre. Másfelől, budapesti jelenléte a katolikus hierarchiához fűződő létfontosságú kapcsolata miatt szükséges. Személye nemcsak a magyar kormányhoz van akkreditálva, hanem összeköttetést biztosít a nemzeti katolikus egyház és a Szentatya között. Udvariasan kijelentette, személy szerint nincs ellenére, hogy a kérdést ismét egyházi előljárója, a Rómában székelő államtitkár elé tárja.

A kormány, a magyar hivatali apparátus napok alatt Nyugat-Magyarországra menekült. A nyilaskeresztes párt zöld inges aktivistái Kitarás! Éljen Szálasi! Köszöntéssel és karlendítéssel harsogtak. A Rába-parti községekben erőszakoskodtak, rekviráltak, sorra propaganda nagygyűléseket rendeztek. A bigott hungaristák naponta romló körülmények szorításában várták a csodát. A Szálasi hirdette „feltámadást” (a „nemzetvezető” menyasszonyával Velemben vagy Brennbergbányán bujdosott), Hitler csodafegyverének bevetését.

A dunántúli főpapok ellenkezéseibe a „Nemzeti Összefogás Kormányza” – feltehető, hogy maga a „nemzetvezető” – nem nyugodott bele. December 28-án délelőtt 10 órára Szálasi a maradék ország püspökeit Kőszegre magához rendelte. Az értekezlet tárgyát a magyar nemzet és a római katolikus egyház viszonyának szabályozásában és rögzítésében jelölték meg. A szorító hadi helyzetben a püspökök nem akarták székhelyüket, híveik seregét magára hagyni. A tartózkodás okai érdektelenek, a tény fontosabb. A főpapok távol maradtak. (Apor és Kelemen Krizosztom értesültek, hogy Szálasi őrizetbe vételüket tervezi.) 28-án a Vörös Hadsereg csapatai elérték Győrt, Szombathelytől délre a német (osztrák) államhatárt.

A „felkoncolással” az erődde nyilvánított fővárosban a csodavárás napjaiban sem hagytak fel. December 30-án a Katona József utca 21 alatti házból (svéd védettség alatt volt) 170 lakost vezényeltek ki, többségét legyilkolták. A Légrády Károly utca 48-ban 40 „védett” zsidót gyilkoltak le. Ettől a sorstól január 1-jén a Révay u. 16-ban Wallenberg Szabó Károllyal³¹⁶ 80 lakót mentett meg. Az életmentésben – a részletek ismeretlenek – részt vállalt Rotta nuncius is.³¹⁷

314 Nagy veszteség volt, hogy 1945. január 6-án akció közben a nyilasok elhurcolták Hunwald Szimchát, (1914–1945) a Hasomér Hacair mozgalom, az életmentés egyik vezéralakját. Kühne János svájci követségi tisztviselőként, álnéven számos elfogott ellenállót szabadított ki. A Belügyminisztérium pincéjében gyorsan végeztek vele. Helytállásáról *Tanúk vagyunk...!* 295–300.

315 Veessenmayer Hédervárra, a patinás Kuen-Héderváry-Viczay kastélyba tette át székhelyét

316 Szabó Károly (1916–1964) műszerész, 1944-ben Wallenberg követségi munkatársa, a nyilas uralom idején az életmentés tevékeny részese. 2012-ben Jeruzsálemben posztumusz Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel, Budapesten Bátorság érdemjellel ismerték el.

317 GAN, 133.

VÉGNAPOK

A nuncius a nagyszámú, be nem váltott kormányzati ígéretről megrendülve értesítette a Külügyminisztériumot, hogy a körülményeket mérlegelte. A fővárosban a közállapotok annyira elvadultak, hogy posztján, őrhelyén kell maradnia. Eldöntötte, nem utazik a Nunciatúra új székhelyének kijelölt Szombathelyre. December 28-i táviratában – számos eredménytelen tiltakozása összegezeként – Rómának megírta, „a Szentatyának meg kell ismernie, hogy Magyarország mindig arra volt büszke, hogy a keresztény nemzetekhez tartozik, olyan útra tért, amely az evangélium tanításával konfliktushoz vezet.”

Az új év első heteiben a védett házakra, a nemzetközi gettóra újabb veszélyek zúdultak. Vajna Ernő³¹⁸ parancsa ezek közé tartozott. Mint említettük, a nyilas vezér kiűritést rendelt el. Valamennyi védleveles zsidónak a túlszűfolt, ellátási gondokkal küzdő nagy gettóba kellett költöznie. A következő napokban 5000 védlevelest telepítettek át. Január 4-én és 5-én a semleges országok diplomatáinak beavatkozására a svéd és a svájci védleveles ügyében huzavona folyt. A rendelkezést visszavonták, a műveletet 24 órára leállították. (4-én már arról tárgyaltak, hogy a „svédeknek” nem kell áttelepülni.)

Az utcák, terek nyilas terroristái a felsőbb vezetők egyezkedéseivel mit sem törődtek. Január 8-án, a belváros közepén a Jókai utca 1. sz. házat rohamozták meg. (A négyemeletes, terjedelmes saroképületben az 1. sz. svéd útlevélosztály³¹⁹ működött.) Falai között védleveleket állítottak ki és vehettek át, számos követségi alkalmazott családotól itt lakott. A svéd SP-k érvényessége a lejáráthoz közelített. Január 11-én Wallenberg az Üllői út 4. számú épületben járt, ahol a pincében száznál is több svéd védenc tartózkodott. A munkatársak a látogatáskor megkérték, néhány menlevelet írjon alá, vagy hosszabbítsa meg, mert január 15-én lejárnak. Az utóbbit „szükségtelennek” tartotta, de néhány menlevelet mégis kitöltött. „Történelmi pillanat – Schutz-Passokat állítok ki Sztálingrád romjai alatt” – mondta állítólag.³²⁰

27-én Endre László – immár a hadművelleti területek polgári közigazgatási vezetői posztját töltötte be – a még magyar kézen lévő vármegyék főispánjainak táviratot küldött. (A határvonalhoz közeli Velem kisközségben is a zsidók kitisztásának lezárásán, sikerrel fáradozott. Értesítése szerint „a honvédelmi miniszter úr (...) a zsidó munkaszolgálatosokkal való érintkezést úgy katonai, mint a polgári egyének részére megtiltotta”.³²¹

A belvárosi Jókai utca 1-ben Rechtmann Kurt³²² nyilas „ezredes” vezette fanatikus rohamcsapat emeletről emeletre járt.³²³ A banditák bármilyen ellenségesnek vélt mozdulatra fegyvert használtak. A Városház u. 14. sz. alatti pártszékház pincéjébe 320 zsidót zsúfoltak be. Nyolcvanát közülük a nagy gettóba telepítettek át. A többi összeverték, kifosztották, majd három csoportra osztva Thál Lajos csendőr parancsoksága alatt a Dunába lötték.

Február 3-án Rotta Verolino uditore kíséretében Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführert Buda feladására kérte. A tábornok elutasította. Ugyanakkor már

318 Vajna Ernő (1913–1945?) közlekedési tisztviselő, 1938-tól nyilaskeresztes párttag. Budapest ostroma idején ismeretlen körülmények között meghalt.

319 Ilyen követségi iroda működött a Minerva u. 1/A/B-ben, a Gyopár u. 10-ben, a Tigris u.8/A-ban, és a Pozsonyi u. 3. sz. épületben.

320 Ingrid Carlberg: *Raoul Wallenberg története*. Noran Libro Kiadó, Budapest. 2020, 428.

321 „fegyvertelen álltak”, II. 673.

322 Rechtmann Kurt Berlinben született. A Telefongyár magánhivatalnok, aktív nyilasvezér. 1944 téli hónapjaiban nevéhez számos fővárosi csoportos vérengzés kötődik.

323 Visszaemlékezések szerint mintegy húszan sikerrel elbújtak.

látszott, hogy a körülzárt városból a tengernyi magyar és német sebesült elszállítása reménytelen vállalkozás. A német hadvezetés a kitörési tervet ugyan elhallgatta, de a csőd-helyzetben a 11 000 sebesült sorsát levélben az apostoli nuncius védelmére bízta.

11-én este – teljesen értelmetlenül, katonailag haszontalanul – kitörésre, gyakorlatilag mézárszékre vezényelték Buda védőit.³²⁴ Felfoghatatlan borzalom, alig öt napig tartó tömegmészárlás kezdődött. A Széll Kálmán tértől kifelé a budai erdőkben, az utakon, tereken temérdek törmelék, cserép és autóröncs, összesen 20 000 német és magyar halott maradványai heverték. A kapituláció február 13-án történt. A magyar főváros, a „Duna királynője” számtalan sebtől vérzett, romokban hevert.

A SZOVJET KATONAI KORMÁNYZÁS ELSŐ HETEI, 1945 TAVASZA

A Vörös Hadsereg házról-házra bezúduló katonáit is hajszolták. Többségük holt fáradt, törődött volt, zsákmányolásra éhesen tört a lakosságra. A hivatalos szovjet propaganda³²⁵ a magyar városok, falvak esetében a német és magyar csapatok kiűzésekor a felszabadítás kifejezést használta. Budapest kivétel volt. A fővárost a szovjet hadsereg nem felszabadította, elfoglalta. (Sztálin már Bécsben látta volna csapatait, de a magyarországi elkeseredett védelmi harcok jelentős késedelmet, a szovjet diktátornak nagy bosszúságot okoztak.) Ebből fakadóan a bevonulással szabad rablás vette kezdetét.

A semleges országok Budapesten rekedt diplomatáira csalódás várt. A harcok elcsitulásával a rendetlenül bevonuló trén fegyelmet, semmilyen tiszteletet nem ismert. A „katonai kormányzás” a lakossággal legtöbbször erőszakos, ellenséges volt. Nem jártak jobban a diplomaták, a követségi épületek, lakások sem. Nekik az altisztek, tisztek gyanakvását, „zabráló csoportok” fosztogatását kellett elviselniük. A zűrzavaros állapotban a csellengő vagy szökött szovjet katonák alkalmi együtteseit rablóbandákat szerveztek. Szervezkedtek a bujkáló SS-csoportok is. A legkeresettebb cikk az alkohol, az alkoholos italok voltak.

A „zsidókérdés” megszűnt létezni. Az NVKB átmenetileg folytatta munkáját. A harcok elcsitulásával a gyerekek gondozását tartotta kiemelt feladatának. A népkonyhákról osztotta a szűken adagolt ételt.

Per Anger szomorú emlékei között szerepelt, hogy a budai oldalon a svéd követséget a randalírozó, leittasodott szovjet katonák teljesen kifosztották. „A padlástól a pincéig átkutatták, a széfet kirobbantották, és a tartalmát kiürítették, mely a követség védelme alatt álló svéd vagy külföldi állampolgároktól kapott írásbeli nyilatkozatokat is tartalmazott.³²⁶ Az asztali ezüstöt is elvitték, melyet az előző szovjet követség hagyott ott nekünk. Az összes, bármilyen értékkel rendelkező berendezési tárgyat az erre odairányított teherautókkal szállították el.”³²⁷

324 A Hitlerrel is szembenelő parancsot Pfeffer-Wildenbruch tábornok adta ki. A német félnek a kitörés semmilyen előnnyel nem járt, a szovjet csapatok 20 000 hadifoglyot is ejtettek.

325 Az állalt magyar tisztek, propagandamunkát végző magyarok is a „felszabadulás” hirdették.

326 Egy unikális, szinte teljes magyarországi gazdag éremgyűjtemény leltára a tulajdonosnál fennmaradt. Az anyagot nyomtalanul elhurcolták. Egy budai lakosnak megparancsolták, hogy álljon ki a közeli Dunaparra, fejszével verje szét az oda szállított antik bútort, ezután a szilánkokat dobja a Lehet, hogy a követség bútorzata is ugyanerre a sorsra jutott. PER ANGER, 122.

327 Uo.

A főváros budai oldala védőinek február 13-i kapitulációja után az önkény tobzódásakor, a szabad rablás napjaiban a követségek épületeiben maradt személyek válságos időszakot éltek át. Összekötöttéseik megszakadtak, pusztá életük újra bizonytalanra vált. Néhány nappal később a Budán lévő diplomaták megpróbálták kapcsolatba lépni az új városparancsnokkal, Csernyisev vezérőrnaggyal.³²⁸ Lutz hagyatékában fennmaradt eredeti irat szerint a királyi vár egyik fennmaradt részében szovjet „főhadiszálláson Feller,³²⁹ Lutz, Danielsson, Rotta nuncius és titkára, Mons. Verolino, Born delegátus, valamint De Gaulle tábornok magyarországi képviselője, Ervin Ritter volt jelen.

A tábornok fölényesen viselkedett, Danielsson követet alaptalanul és lekezelően rendreutasította. Udvariatlanul, durván beszélt. A találkozó egyetlen eredményt hozott, hogy a jelenlévők székhelyükre két-két őrt választhattak. Ezek mindössze két napig posztoltak az épületek előtt, majd visszavonták őket.

A fosztogatások tovább folytatódtak. A nunciust súlyos sérelem érte. Elvonulás előtt az őrség tagjai mellől arany feszületét vandál módon leszakították. Ezután megérkezett vagy kétszáz katona, és elszállított 40 láda gyógyszert. A rablások sorozatát valamennyi semleges állam képviselője megszenvedte.

A tavaszi hónapokban a diplomaták többsége napi gyakorisággal megdöbbenő eseteket élt át. További veszély leselkedett rájuk, mivel magyar területen szögesdróttal kerített szabadtéri internálótáborba, vagy a Szovjetunióba történő elhurcolás reális „alternatíva” volt. A győztes hatalmak képviselőiből alakult Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) Magyarország felett totális ellenőrzést gyakorolt. Az 1945. január 20-i, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény hatálya alatt a Magyar Királyság csak a SzEB engedélyével szüntethetett meg régi kapcsolatokat és létesíthetett újakat. A Szálasi-kormányhoz akkreditált diplomatáknak el kellett hagyniuk Magyarországot. Azoknak is, akik a német megszállás, ill. a nyilaskeresztes hatalomátvétel után – újabb jóváhagyás nélkül – a magyar fővárosban tovább dolgoztak. A nuncius jelentéséből ismert, hogy a SzEB két kiküldöttje jelent meg nála, és a Szentszék képviselőjét három napon belüli távozásra szólította fel.

A nuncius haladéktalanul tájékoztatta a hercegprímást, aki halála előtt még elolvasta a tőle küldött, beérkezett levelet. Serédi tehát tudhatott arról, milyen bizonytalan helyzetbe került a szentszéki képviselő, s milyen lépéseket tett a méltánytalan intézkedés megakadályozására.³³⁰

A SzEB-től azonos utasítást kapott Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország és Törökország budapesti követsége. További „kezelésük” eltérő volt, a Moszkvából érkezett parancsoktól függően.

328 Csernyisevről kevés adat maradt fenn. Budapest első szovjet városparancsnoka a harci cselekmények lezárultával sem tudott rendet tartani. A győztes jogán sokat nem törődött vele. A felsőbb szovjet hadvezetés (Malinovszkij marsall) hamar leváltotta. Február végétől utódja Ivan Tyerentyevics Zamercev vezérőrnagy lett.

329 Harald Feller (1914–2003) svájci üzletember. 1944-ben a svájci diplomáciai képviselő vezetője Budapesten. A zsidók mentését folyamatosan segítette, az ostrom utolsó heteiben a konzuli rezidencia alagsorában üldözöttek tucatjait rejtette el. 1945 februárjában a szovjet kémelhárító elhurcolta, 1946 februárjában foglyoscserevel szabadult. 1999-ben Jeruzsálemben a Világ Népeinek Igaza címmel ismerték el.

330 Jánosi József (1898–1965) jezsuita szerzetes, egyetemi tanár több hivatalnál, gróf Teleki Géza kultuszminiszternél próbálkozott, majd Balogh István kispárti képviselő, szeged-alsóvárosi plébánosból lett miniszterelnökségi államtitkár kísérelte meg a 73 éves Rotta mentésének szovjet engedélyezését. Némi sikerrel, a kiutasítást bizonytalan időre (gyakorlatilag mindössze másfél hétre) elhalasztották. A szerzetes 1949 februárjában – a Mindszenty-per kezdése előtt – Barankovics Istvánnal és Blaskó Mária írónővel Ausztriába távozott.

A Dunántúlon továbbra is súlyos harcok folytak. A nyilasok közeledő győzelemről, „hősi kitartásról” szónokoltak, közben a visszavonuló németek „bénítás” címén a készleteket rabolták, gyárakat, vasutakat, hidakat rombolták. Az egyre toprongyosabb nyilas osztagok sokhelyütt terrorizáltak, csoportos öldökléseket szerveztek.

Indítékuk a katonaszökevények, munkaszolgálatosok spontán „felkoncolása”, megfélemlítő nyilvános akasztások, a baloldaliak, zsidók és a cigányok teljes kiirtása volt. Győrött március 26-án a polgármester parancsára a Révai Gimnáziumban a hónapok óta elkülönített 35–40 főnyi zsidó-keresztény vegyes házast teherautón a medvei hídra szállították. A környéket kiürítették, a hídra felsorakoztatott embereket géppisztolyos nyilasok, német katonák a Dunába lötték.³³¹

Két nap múlva a szovjetek első vonala megközelítette Győrt. Visszavonuláskor a németek robbantásokkal fékeztek az ellenfelet, a nyilasok a város minden mozgatható értékét elszállították. A nyilas főispán elraboltatta Apor Vilmos püspök gépkocsiját és nyugatra menekült.³³²

Március 29-én, nagycsütörtökön elhunyt Esztergom bíboros érseke, Magyarország hercegrímása. A requiemet és a beszentelést Angelo Rotta pápai nuncius április 2-án az esztergomi bazilikában végezte. Ismeretlen, hogy a nunciusnak ekkor tudomása volt-e arról, hogy rövidesen a Magyar Királyság elhagyására kényszerül. Április 4-én reggel két orosz tisztviselő jelent meg Rottánál, közölték, hogy az elrendelt távozásra³³³ 48 órát kapott.

Elutazásáról többen megemlékeztek. Cavallier³³⁴ felidézte, hogy járt a Ferencvárosi pályaudvaron, „ahová a kiutasított Angelo Rottát kísérte ki, mert a magyar kormány ugyan nem szakította meg a diplomáciai viszonyt a Szentszékkal, de a nunciust felkérte, hogy utazzék vissza Rómába.”³³⁵ Vonat csak a Ferencvárosi pályaudvarról indult, a többi pályaudvar romokban hevert, s Róma felé csak Románián keresztül lehetett eljutni...

Úgy emlékezett, kísérés közben újra beszélt a nunciussal, hogy nincs jobb jelölt az esztergomi érseki székre, mint Mindszenty József veszprémi püspök... Mert bátorságot mutatott a nációkkal szemben, mert meg nem alkuvó... S utolsó mondatára szó szerint emlékszem: „Szaladtam a vonat mellett... a nuncius a marhavagon ajtajából a védődeszkára támaszkodva integetett.”³³⁶

A jelenet április 6-án³³⁷ játszódott le. A kiutasítás a SzEB műve volt. Következményeként a háborús vesztesnek, az európai helyzetben meglehetősen elszigetelődött Magyar Királyságnak a Szentszékkal való kapcsolata súlyos nehézségekkel nézett

331 MOLNÁR Ernő: *Győr munkásmozgalma a II. világháború idején 1939–1945*. Széchenyi Nyomda, Győr. 1984, 273–274.

332 Uo., 274.

333 Kiutasításának indoka lehetett, hogy a Szálasi-rendszert legalizálta, fennállása idején képviselte a Szentiséket. A valóságban Horthy Miklós 1944. október 15-i lemondása után állomáshelyén maradt. Küldetését viszont úgy értelmezte, hogy nem a náci-német fegyverek által hatalomra segített kormányhoz, hanem a magyar néphez szól.

334 Cavallier ekkor már a Külügyminisztérium főosztályvezetője volt, meghatalmazással.

335 Április 4-én másodszer, immár véglegesen persona non gratának nyilvánították.

336 SAÁD, 96.

337 Április 4-én Carl Lutz alkonzul hagyta el az országot. Harmadosztályú vagonban kapott helyet. Talpraesett ember volt. A svájci követség rommá lőtt buszából két épen maradt ülést szereltett ki, ezeket a vonaton magával vitte. A hosszú vonatkozás alatt a lehajtható ülésekből sikerült fekvőhelyet kialakítani, a Törökországba tartó utazáson némi kényelemről gondoskodni.

szembe.³³⁸ Eltávolításának ténye és módja miatt a nyugati hatalmaktól tiltakozás nem érkezett.

Az elutazás a valójában – Vorosilov marsall rendelkezése volt – különvonattal történt, a nuncius közeli munkatársaival harmadosztályú vasúti kocsiban utazott. (A megkülönböztetett figyelem az utazás alatt ellátást, világítást és fűtést nem foglalt magába.) Visszatérésében magyar hívei még 1946-ban is reménykedtek, hiába. A Keresztények Egysége titkárságának tagjaként Rómában halt meg, 1965. február 1-jén.

Az életek mentésében fontos, mindenkor megbízható partnere, Friedrich Born távozása is napirendre került. A delegátus elküldése fogós kérdés volt. Elutazását feltételekhez kötötte. Ragaszkodott a vöröskeresztes raktárak őrzéséhez, a vagyonzbiztonság megőrzéséhez, a Jointtól érkezett segély megbízható szétosztásához. Végül abban a reményben, hogy Bukarestből kapcsolatba léphet az NBVK genfi központjával, március 31-én szovjet katonai őrséggel kísért vonattal hazautazott. A román fővárosban alig jutott eredményre, így Konstantinápoly volt a következő állomás.³³⁹

A Szentoszék még 1948 nyarán is azon az állásponton képviselte, hogy Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatot nem szakította meg és ez a Magyar Köztársaság részéről sem következett be. Említést érdemel, hogy Angelo Rotta 1948-ban be akart utazni Magyarországra. Szándékát megghiúsították.

ÖSSZEGEZÉS

Hosszú évek után eljött az idő, hogy Mons. Angelo Rotta és munkatársa, Mons. Gennaro Verolino, valamint az áldozatos tevékenységüket segítő magyar egyháziak 1944. évi életmentő helytállását minél részletesebben feltárjuk, megismerjük és értékeljük. Mindketten rendkívüli kihívások, különleges és fájdalmas feladatok elé kerültek a második világháború éveiben. A katolikus egyház hierarchiájában elfoglalt helyük aligha jogosította fel őket olyan döntések meghozatalára, kivitelezésére, amelyekkel a magyar fővárosban szembesültek.

A kihívásokat a fájldözés kiteljesedése, a Magyar Királyság német megszállásának következményei, a magyar kormányok és apparátusai kollaborációja okozták. Olyan jelenségekkel kerültek szembe, amelyekre az olasz egyháziak nem voltak felkészülve. Mégis kitartottak, megoldásokat kerestek, megtették, amit lehetett – és ami erejükből, energiájukból telt. A folytonosan nehezülő, mind veszélyesebb helyzetekben keresték az emberéletek védelmének lehetőségeit, a közös mentési cselekvés módjait. A magyar egyháziakkal együtt erejüket, egészségüket nem kímélve készítettek és osztottak, terjesztettek oltalomleveleket. Vigasztaltak, kintásra buzdítottak, üzeneteket közvetítettek, veszélyes találkozókat bonyolítottak, rejtékhelyeket szerveztek. Mindenkor és mindenütt küzdöttek az emberélet megóvásáért. Országúti akciókat vállaltak, gettókból, gyűjtőtáborokból mentettek, információs kapcsolatokat alakítottak ki. A Nunciatúra védőhálója

338 BALOGH Margit: *Magyarország és a Szentoszék (Források és távlatok) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Budapest, Róma. 2012, 2. Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyminiszter 1945. március 21-én szemrehányást tett Eduard J. Flynnnek, Roosevelttel amerikai elnök tanácsadójának amiatt, hogy szerinte a Vatikán magatartása „minden, csak nem semleges”, vagyis folyton „szovjetellenes”. Uo., 3.

339 Friedrich Born magyarországi delegátus jelentése, 95.

eredménnyel működött a magyar fővárosban, a bécsi országúton, a budapesti gettókban és a gyermekotthonokban egyaránt.

Angelo Rotta és Genarro Verolino cselekvő emberségéhez, kockázatos kinttartásához és számos, munkájukat segítő magyar egyházi és polgári személyhez 25 000 – 30 000 emberélet megmentése kötődik. Áldozatos életvédő tevékenységüket meggyőződéssel sorolhatjuk Carl Lutz, Carl Ivan Danielsson, Per Anger, Raoul Wallenberg, George Mandel-Mantello, Giorgio Perlasca, Harald Feller, Apor Vilmos, Kelemen Krizosztom, Slachta Margit, Sztéhlo Gábor, Éliás József és még számos társuk mellé.

A történetek áttekintésekor felmerül a kínzó kérdés: lehetett volna több életet is menteni? Igen, bizonyára sokkal többet lehetett volna tenni. A teendők sorolásakor azonnal előtérbe kerül a ha szócska. Ha sikerült volna időben, lelkileg és szervezeten felkészíteni a magyar zsidóságot. Ha sikerült volna tudatosítani a tömegekben az Európa szerze üldözöttek sorsát, a lengyel, litván és a szlovák zsidó menekültek tapasztalatait a haláltáborokról. Ha az emberek ismerték volna az életek pusztulásának szinte felfoghatatlan számait – és a védekezés módjait. Ha összekapcsolódott volna a kereszténység és a zsidó tömegek védelme, önvédelme... Folytathatnánk.

A magyarországi védekezést alapvetően befolyásolta, hogy sokan elutasították a zsidóság cselekvő beolvadását, befogadását. A cionista szervezetet már 1940-ben feloszlatták, miközben a zsidó hazát tervezők befolyása mindig korlátolt volt, a magyarországi zsidó vezetőség ellenséges magatartása miatt tartósan így maradt. A „hivatalos” zsidóság a fővároshoz és néhány nagyvárosához kötődött, és hamis illúziókban, Horthy Miklós kormányzó bűvöletében élt.

A hitleri birodalom fajgyűlölete, terrorja emiatt is könnyen elsodorta a Magyar Királyságot a második világháború végén – és megsemmisítette a közel milliányi magyar zsidóságot is.

SZABOLCS SZITA

RESCUING LIVES BY THE APOSTOLIC NUNCIATURE IN BUDAPEST

After many years, the time has come to explore in detail, comprehend and evaluate the rescue efforts of Mons. Angelo Rotta and his associate, Mons. Gennaro Verolino, as well as of their Hungarian ecclesial and secular resistance helpers, who assisted their activities in 1944-1945. The two Italian priests faced unusual challenges and special tasks. Their place in the hierarchy of the Catholic Church hardly entitled them to make and implement decisions that they ought to take in the Hungarian capital.

These challenges were caused by the extension of the persecution of the Jews, the consequences of the German occupation of Hungary, and the collaboration of the Hungarian governments and their apparatus with the occupier. Circumstances, for which the Italian churchmen were not prepared, yet they sought solutions and persevered implementing them. They did what they could, did everything in their power and energy. In the progressively difficult and increasingly dangerous situations, they sought ways to protect human lives and ways to act together in the rescue.

Not sparing their own strength and health, they encouraged and mobilized the Hungarian clergy, and in clandestine cooperation with unselfish nuns and monks of the monasteries prepared protective letters. Most of these were distributed among the endangered Jews. If needed, they comforted, called for perseverance, conveyed messages. The collaborator Hungarian governments wangled. Its members made promises, but often disappointed. In the service of the occupiers, they have disregarded humanity, assisted very few.

After October 15, 1944, during the reign of Szálasi, such a terror dominated the country that the rescue of people through diplomacy was hardly enough. The methods had to be changed, and the Nunciature changed them accordingly.

Dangerous meetings were held, hiding places were arranged. The protection of human lives was always and everywhere at the front of the mind. Actions on roads were carried out, lives were saved at railway stations and concentration camps. Information connections and a safety nets have been established. The protective apparatus of the Nunciature worked successfully in the Hungarian capital, on the highway to Vienna, in the ghettos of Budapest and in children's homes.

The rescuing of some 25 – 30,000 human lives may be linked to the active humanism, risk taking perseverance of Angelo Rotta and Genarro Verolino and their numerous Hungarian ecclesial and lay assistants. Their lifesaving activities may be mentioned with conviction along the deeds of Carl Lutz, Carl Ivan Danielsson, Per Anger, Raoul Wallenberg, George Mandel-Mantello, Giorgio Perlasca, Harald Feller, Vilmos Apor, Kelemen Krizosztom, Margit Slachta, Edit Weiss, Gábor Sztéhlo, József Éliás and many others.

Evaluating their achievements, a painful question emerges: could have been more lives saved? Surely much more could have been done. When considering the long list of missed opportunities, the word "if" appears simultaneously. If the Hungarian Jewry could have been prepared psychically and organizationally in due time. If the masses could have become aware of the of the destinies of the persecuted throughout Europe, of the experiences of the Polish, Lithuanian, Slovak Jewry. If they could have grasped the almost inconceivable magnitude of the destruction, could have learned the modes of defense, could have overcome racism. If the protection and self-defense of Christianity and the Jewish masses could have been linked... and so on.

The protection of persecuted in Hungary was fundamentally influenced by the fact that many people rejected any active inclusion and acceptance of the Jewry. Furthermore, the Zionist organization was disbanded as early as 1940. The influence of the planners of the Jewish homeland has always been limited, and has remained so for a long time due to the hostile behavior of the Jewish leadership in Hungary. "Official" Jewry was tied to the capital and some large cities, living under the spell of Governor Miklós Horthy.

The racism and terror of the Hitlerian German Empire easily swept away the Kingdom of Hungary, Governor Horthy and his apparatus at the end of the Second World War. It also destroyed and annihilated nearly a million Hungarian Jews.

The rescuing efforts of the two Italian priests in Hungary are unforgettable even after 75 years.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

APOR GÁBOR KAPCSOLATA 1956-OS MENEKÜLT MŰVÉSZEKSEL

Adatok Jánossy Ferenc és Szinte Gábor életrajzához

Az 1956. október 23-án kitört forradalom leverését követően számos magyar művész menekült Nyugatra. Számukról Sümegi György a Műcsarnokban, 2018. október 18. és 2019. január 6. között rendezett kiállítás kapcsán azt írta: „Az 1956-os forradalom után emigrált képzőművészek számát [...] hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Ez a szám bizonyosan százas nagyságrendű (akár több száz) lehet. Ennél pontosabban csak alapos itthoni és a befogadó országokban elvégzendő kutatások során tudnánk kideríteni a valószínű (vagy ahhoz közelítő) számot.”¹

Olaszország is több ezer magyar menekültet fogadott be.² Köztük volt a harminchét éves Prokop Péter pap, festő.³ 1957-ben Jugoszlávián keresztül jutott el Rómába – amint azt korábban már egy tanulmányban bemutattunk – ahol a Pápai Magyar Intézet (a továbbiakban: PMI) növendékeként folytatta tanulmányait.⁴ Alkotásai Magyarországon kívül megtalálhatók Olaszországban, az Egyesült Államokban, és Portugáliában is. Vanak köztük olyanok is, amelyeket a forradalom és a menekülés élményei ihlettek.⁵

E rövid tanulmány levéltári források alapján két másik magyar művész, az 1956-ban harminc éves Jánossy Ferenc és a huszonnyolc éves Szinte Gábor menekülésével kapcsolatos eseményeket mutatja be, kiegészítve ezzel eddig közzétett életrajzaikat.⁶

1 SÜMEGI György: *1956 emigráns képzőművészete*. In: Kortárs 2018, 11. szám 47–56.

2 A témát dolgozta WALCZ, Amarylisz: *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Roma, Ambasciata della Republica di Ungheria, 2001. Azonos címmel jelent meg tanulmánykötet a forradalom olaszországi hatásáról FEJÉRDY András (a cura di): *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Soveria Mennelli, Rubettino, 2017. http://real.mtak.hu/70842/1/Andras_Fejerdy_Introduzione_u.pdf (2021.02.25.). Az 1956-os magyar menekültekről egyáltalán nem tesz említést COLUCCI Michele: *Storia dell'immigrazione straniera in Italia dal 1945 ai nostri giorni*. Roma, Carossi-Quality Paperbecks, 2018.

3 Életpályája PROKOP Mária: *Prokop Péter festőművész (1919–2003)*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Olasz Tanszék, 2003; NÉMETH László Imre: *A római Szent István Alapítvány ötven éve*. Róma, Szent István Társulat, 2015, 44–46.

4 Emigrálása NÉMETH László Imre: *Zágon József levelezése két magyar jezsuitával*. In: *uő.: Magyarokról Itáliában 1924–2014*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége-Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020, 308.

5 SÜMEGI György: *Adalékok Prokop Péter életművéhez*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (a továbbiakban: MEV) 23(2011) 1–2/169–191.

6 A Magyar Nemzeti Bizottmány (továbbiakban: MNB) római irodájának levéltára az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió (továbbiakban: OMKM) Levéltárának részeként 2021 februárjában az esztergomi Prímási Levéltárba került. A levéltári anyag feltalálásának és rendezésének történetét leírja a mutató előszava. Jelzete: OMKM-MNB.

Jánossy Ferenc festőművész életrajzi albumában az olvasható, hogy „1956 decemberében feleségével együtt nyugatra szökött. Először egy Genova melletti menekülttáborba kerültek, végül Svájcban, Bázelen fogadták be őket.”⁷

Szinte Gábor festőművész pedig meneküléséről így vallott: „december 6-án gyalog átmentem Ausztriába, és jelentkeztem a bécsi olasz követségen, hogy elkezdjem a megtagadott olasz tanulmányutamat. Az olaszok nem adtak munkavállalási engedélyt, csak három hónapos üdülésre hívtak meg, december közepén már a Genova melletti Voltriban voltam, a „Villa Azzurra” nevű táborban – amely egy olasz lányiskola nyári vakációjának helyszíne volt ...”⁸

Ugyanabba a táborba kerültek tehát, amelyet a Ligur tenger partján az olasz Vörös Kereszt létesített.⁹ Az olaszországi táborokba érkezett magyarokkal, a korábbi magyar emigráció részéről, az 1947-ben az elnyomott magyar nép képviselőjét a szabad világban felvállaló Magyar Nemzeti Bizottmány római irodája törődött, amelynek székhelye a Via della Conciliazione 44. szám alatt volt.¹⁰ Az irodát Apor Gábor báró Magyarország korábbi szentszéki követe vezette.¹¹ A Jugoszlávián és Ausztrián keresztül érkezettek az MNB római irodájában „új menekülteknek” nevezték.¹² A táborokba elhelyezett menekültek lelkipásztori ellátásának megszervezése Mons. Zágon József feladata lett, aki 1953-tól a PMI régense volt.¹³ 1956 végén kilenc táborot ellátó magyar lelkipáasztornak Apor Gábor december 12-i keltezéssel levelet küldött „Tájékoztató” címmel.¹⁴ Ebben

7 SZEIFERT Judit: *Magányos lovas*. In: Csejdy László (szerk.): *Firinc. Jánossy Ferenc 1926–1983*. Budapest, Kortárs, 2004, 23. A Magyar Életrajzi Lexikon ezzel szemben azt írja „1956-ban tanulmányútra utazott Olaszországba, majd Svájcba.” *Jánossy Ferenc*. In: Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/index.htm> (2021.02.21).

8 MEZEI Károly: *Szinte Gábor; Erdélyen át Firenzéig*. Budapest, Kairosz, 2004, 32. Életrajzi adatai elektromos oldalakon https://www.kieselbach.hu/muvesz/szinte-gabor_6401; <http://tudastar.unitarius.hu/pantheon/pantheon1/SzinteGabor-eletrajz.pdf>, (2021.02.08.). Portéfilmje https://www.youtube.com/watch?v=xeACRgEnwQQ&ab_channel=unitarius, <http://www.mke.hu/node/33456>. (2012.02.25.).

9 Az olasz Vörös Kereszt története <https://cri.it/chi-siamo/storia-e-principi/> (2021.02.25.). A menekültek ellátásában döntő szerepe volt. WALCZ 2001, 26–27.

10 Történetéhez BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985, 88–94. Amarylisz Walcz a magyar menekülteket segítő szervezetek között az MNB római irodájáról nem tesz említést. WALCZ 2001, 53–57.

11 Életrajza LEGEZA László: *Báró Altorjai Apor Gábor*. In: Legeza László (szerk), *Életsorsok, Magyar máltai lovagok voltak*. Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2019, 13–14. Az MNB 21 országban létesített diplomáciai kapcsolatainak képviselőihez lásd BORBÁNDI 1985, 95.

12 OMKM-MNB 3.2. – *Új menekültek vegyes 1956–1957*.

13 NÉMETH László Imre: *Zágon József (1909–1975)*. In: NÉMETH 2020, 279.

14 MNB 3.2. – *Tájékoztatók 1956–1957*. A tájékoztatót az alábbi atyák kapták meg: Boglár Miklós, szervita (Trieszt), Dániel József (Sottomarina di Chioggia, Jesolo), Divald István piarista (Marina di Ravenna), Gajári Aladár (Ca’ di Landino), Rákos Rajmund minorita (Igea Marina), Szabó Titusz ferences (Massa Marina) és Tóth Giulio (Róma). Az MNB levéltárában van egy lista a táborokat ellátó lelkipáasztorokról, amely feltetően későbbi, amelyen már több tábor és több lelkipáasztor neve szerepel. A táborok ellátása így módosult: Baránszky Tibor (Roma-Villa Vallombrosa), Dénes Gergely (Cá di Landino), Divald István (Roma-Villa Cassia), Dömötör Ede (Genova-Voltri), Gajdár Aladár (Follonica), Halasi Imre (Boarezzo di Valganha), Hurton József (Weissenstein) Kandó, Kecskés Ferenc (Jesolo), Radics János (Icea Marina), Szollár Lajos (Marina di Ravenna), Tóth József (Tirrenia-Calambrone). OMKM-MNB 3.2. 86. Észak-Olaszországban Zágon József legfőbb segítsége Fábry Antal jezsuita volt. NÉMETH: *Zágon levelezése ...* In: uő, 2020, 305–309. További kutatást igényel annak megállapítása, hogy neve miért nem szerepel az MNB levéltárában lévő névsorban. A menekültek ellátásából kivették továbbá részüket a PMI ösztöndíjas papjai is: Blaskó György, Denk István, Geosits István, Kurcz Pál, Rác Imre, NÉMETH László Imre: *A római magyarok lelkipásztori ellátásának története 1945–2011*. In: Uő 2020, 34. Amarylisz Walcz felső-

jelzte, hogy Olaszország az osztrák kormány kérésére hat hónapra 4.000 menekültet fogad be, akikből már 2.800 meg is érkezett. Apor és munkatársai mindent megtettek azért, hogy előmozdítsák a menekültek emigrálását harmadik országokba, elsősorban a tengeren túlra. A táborok lakóinak ellátásáról addig az olasz Vörös Kereszt gondoskodott.

A Genova melletti Voltriban, a „Villa Azzurra” nevű táborban élőket a Torino melletti Chieriben élő Fábry Antal jezsuita atya látogatta, akinek 1957 tavaszán Zágón kérésére besegített Dömötör Ede ferences.¹⁵ A tábor, amelyben az 1957. március 31-i adatok szerint 75 magyar élt, 1956. december 12-től 1957. május 31-ig működött.¹⁶ Az ide érkezett két magyar festőművész szinte egyidőben írt levelet Apor Gábornak, Jánossy Ferenc december 23-án,¹⁷ Szinte Gábor pedig december 24-én.¹⁸ Nem kizárt, hogy erre a magyar lelkész karácsonyi látogatása bátorította őket. Jánossy levelében azt kérte, hogy Apor fejezze ki a köszönetet a máltai rendnek, akik a magyar-osztrák határ átlépését követően a „legmesszebbmenő [sic] szeretetteljes segítséget nyújtották a magyar menekülteknek.” Levelében a továbbiakban olaszországi képzőművészeti ösztöndíj elnyeréséhez kért támogatást. Indoklásul így írta le pályafutásának rövid történetét:

„1941–50-ig jártam a Magyar Képzőművészeti Főiskolára, ahol tanárom Szőnyi István¹⁹ és a mozaik-osztályon Főnyi Géza volt.²⁰ Az utolsó két évben a mozaik-osztályon, mint tanársegéd dolgoztam. Mint főiskolás részt vettem a Főiskola 1848-as centenáriumi mozaik padlójának tervezésében és kivitelezésében.²¹ Több falmozaikot készítettem, legutolsó munkám egy »Aquarium« nevű espresso belső mozaik kiképzése volt. Annak ellenére, hogy középnevelési, értelmiségi származásom és elveim miatt nem kaphattam állami támogatást, öt csoportos kiállításon vettem részt nagyobb anyag bemutatásával: 1948 Európai Iskola, 1950 Fényes Adolf terem, 1952, 1953 és 1955-ben a Kossuth Klub kiállításán vettem részt.²² Kiállításaink megnyitói egyben az ellenzékben lévő művészek

rolja az 1956-os forradalom menekültjeit Olaszországban segítő személyeket és intézményeket, amelyben szerepel a római magyar lelkész Tóth Giulio neve. Ebbe a névsorba bekerülhetnének az itt felsorolt lelkipásztorok nevei is. WALCZ 2001, 53–57.

- 15 Fábry Antal jezsuita 1949-től 1959-ig élt Chieriben. Életpályája BIKFALVY Géza: *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. (METEM Könyvek 53.), Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 2007, 63. Dömötör Lajos Ede ferences pap, 1945-től Rómában tanult, 1947-től élt Genova-Pegliben. *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci Anno 1949*, Budapest, Szűz Máriaéről Nevezett Ferences Rendtartomány, 1949, 66. Olaszországból feltehetően 1957-ben vándorolt ki Venezuelába, ahol 1976. április 12-én Caracasban halt meg. NAGY Csaba (szerk.): *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest, Argumentum, 2000, 2015. Korábbi írásunkban közölt életrajzi adatait (NÉMETH 2020, 308. oldal 86-os jegyzet) ezek az adatok pontosítják.
- 16 WALCZ 2001, 59–60.
- 17 *Jánossy Ferenc levele Apor Gábornak*. Voltri, 1956. december 23. Levelei és a neki írt, illetve az ügyében írt levelek megtalálhatók OMKM-MNB 3.2. 203–218 sorszám alatt.
- 18 *Szinte Gábor levele Apor Gábornak*. Voltri, 1956. december 24. OMKM-MNB 3.2. 267.
- 19 A Képzőművészeti Főiskola tanára 1937-ben lett. Életrajza *Szőnyi István 1894–1960*. (szerk.) T. SZŐNYI Zsuzsa, Róma, Triznya Mátyás és Zsuzsa, 1982; https://www.kieselbach.hu/muvesz/szonyi-istvan_1068 (2021.02.28).
- 20 A Képzőművészeti Főiskola tanára 1947-től volt. Életrajza RADI Nóra: *Főnyi* (A Művészet Kiskönyvtára, 69), Budapest, Corvina, 1965; https://www.kieselbach.hu/muvesz/fonyi-friml-geza_489 (2021.02.28.)
- 21 <https://www.kozterkep.hu/29624/mozaik-az-1848-as-szabadsagharc-centenariumara#mulap> (2021.01.08.) Műveinek katalógusában az általa készített mozaikok nincsenek felsorolva. In: CSEJDI 2004, 127–139.
- 22 Életrajzi albuma szerint 1942 és 1955 között összesen 29 csoportos kiállításon vett részt. *Jánossy Ferenc kiállításainak jegyzéke*, Mester Ildikó gyűjtése alapján in: CSEJDI 2004, 120–122.

erőmegmutatása is volt, mint író és zenész barátaink itt léptek fel versekkel és zeneszámokkal. Mivel menekülésem körülményei nem engedték meg, hogy munkáimról fényképeket hozzak magammal, remélem egy-két hónapon belül itt készült munkáimat fel tudom mutatni kérésem alátámasztására.”

Levele az MNB irodájában Apor közvetlen munkatársának, az irodavezető Hlatky Endre, a magyar királyi miniszterelnökség államtitkárának a kezébe került,²³ aki 1957. január 3-án kelt soraival továbbította azt Apornak.²⁴ Egy javaslattal is élt: „a kért római ösztöndíjat nem lehet-e kapcsolni a vatikáni mozaikgyárral, mert az illető festőművész, amint leveléből kiderül mozaikszakember.”²⁵ Hlatky a Fabrica di San Pietro mellett mind a mai napig működő mozaik műhelyt nevezi mozaikgyárnak. Apor Gábor 1957. január 5-én küldött választ Jánossynak, amelyben jelezte, hogy a kérés teljesítése érdekében lépéseket tesz, illetve tájékoztatta arról, hogy könnyíteni fognak az Olaszországból való kivándorlásra és a menekülteket előreláthatólag fél éven belül elszállítják.²⁶ Hlatky tanácsát elfogadva, Jánossynak írt levelével egy napon levelet írt Emilio Bonomellinek, a Pápai Paloták vezetőjének is, amelyben segítséget kért Jánossy kérésének teljesítéséhez, hogy felvételt nyerjen a Vatikán Mozaik iskolájába.²⁷ Feltételezhetően még követ korából jól ismerhette, hiszen világi nemesként 1939-ben lett a pápai család tagja, abban az évben, amikor Apor is átadta követi megbízó levelét.²⁸ Igen gyorsan, már január 16-i keltezéssel saját kezűleg írt választ kapott, amelyben Bonomelli azt a tanácsot adta, hogy a kéréssel forduljon Mons. Principihez.²⁹ Apor megköszönte a tanácsot, amihez azt fűzte hozzá, hogy „Szeretném remélni, hogy Jánossy nem szalasztja el azt a kiváló lehetőséget, hogy a Vatikán mozaik műhelyének munkása lehet.”³⁰ Ezek a sorok az események alakulásának fényében, prófétaiknak bizonyultak. Jánossy nagy örömmel fogadta a ka-

23 Hlatky Endre szerkesztő volt, majd miniszterelnökségi államtitkár. A háború végén a németek elhurcolták, majd az amerikaiak védőőrzetébe került, amely alól 1945. május 27-én szabadult Capri szigetén, ahol aznap ajándékba kapott egy helyi ismertető füzetet, amelynek címloldalára jegyezte be szabadulásának tényét. OMKM-MNB 5.3. 60. Rómában telepedett le, az Anima kollégiumban lakott. Az MNB irodájában végzett titkári munka mellett az 1948-ban megalakult Actio Catholica in Exteris (Külföldi Katolikus Akció) főtitkára, majd védnöke is volt. BORBÁNDI 1985, 196. Életrajzi adatai <https://www.arcantum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok.../hlatky-endre-75DCD/> (2019. január 19.), és életrajzi írása *A halál közelében, Hlatky Endre naplója 1944. október 16–1945. május 2.*, Budapest, Magánkiadás, 2003. Nevének helye lenne a menekülteket segítő személyek és intézmények felsorolásában. WALCZ 2001, 53–57.

24 *Hlatky Endre levele Apor Gábornak*. Róma, 1957. január 3.

25 A műhely története CORNINI, Guido: *Studio del Mosaico*. In: DEL RE, Nicolo (a cura di) *Mondo Vaticano, Passato e presente*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1995, 1018–1030.

26 *Apor Gábor levele Jánossy Ferencnek*. Róma, 1957. január 5.

27 *Apor Gábor levele Emilio Bonomellinek*. Róma, 1957. január 5. *Annuario Pontificio 1957* (a továbbiakban AP 1957), Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1957, 1109.

28 Emilio Bonomelli 1939. március 9-től volt a pápai család tagja Cameriere d'onore di spada e cappa di Sua Santità rangban. AP 1957: 1336. A „törös és köpenyes titkos kamarás” címet a pápai udvarban szolgáló teljesítő világi nemes emberek kapták a XVI. századtól. VI. Pál pápa 1968-as kúria reformja a „Gentiluomini di Sua Santità” közé sorolta őket. DEL GALLO ROCCAGIOVINE, Luigi: *Camerieri segreti di spada e cappa di Sua Santità*. In: DEL RE, 1995, 173–174; Érszegi Márk Aurél: *Pápa, Szentszék, Vatikán*. Budapest, Szent István Társulat, 2014, 116. Apor Gábor megbízó levelét 1939. január 19-én adta át. GERGELY Jenő: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok, (1920–1990)*. In: ZOMBORI István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 2001, 70.

29 *Emilio Bonomelli levele Apor Gábornak*. Róma, 1957. január 16.

30 *Apor Gábor levele Emilio Bonomellinek*. Róma, 1957. január 24.

pott értesítést.³¹ Azt írta, hogy nagyon szeretne Itáliában maradni, hogy megismerhesse az olasz remekműveket, „mert minden művész továbbfejlődésének [sic] egyik előfeltétele, hogy a régi mesterek remekműveit tanulmányozhassa.” Tervei között szerepelt egy kiállítás rendezése Genovában és Rómában.³²

Szinte Gábor 1956. december 24-én írt levelében a következő kéréssel fordult Apor Gáborhoz:³³ „Menekülésben egyebet, mint a rajtam lévő ruhát, nem hozhattam. Semmi eszközöm a munkához, festéshez sajnos nincsen. Olajfestést szoktam művelni ... Nyomasztó festőnek a liguri [sic] tenger partján festék nélkül szemlélődni. Ebben az ügyben kérném valami módon segítségét, ha ez módjában áll.” Az ő kérésével is Hlatky Endre foglalkozott. Két levlet is írt ezügyben megoldást keresve, a másodikat december 28-án Pallavicini Hubertnek.³⁴ A kérés pozitív elintézését nyert és Szinte Gábor megkapta a kért eszközöket.³⁵ Ez felbuzdította Jánossyt is, hogy ő is kérjen eszközöket a festéshez. A genovai Vörös Kereszt Apor közbejárására őt is ellátta festészeti anyagokkal.³⁶ Mindez megerősíti azt, hogy a táborban ismerték egymást.

Hlatky 1957. január 21-én levelet írt Mester Istvánnak, a PMI rektor helyettesének, amelyben beszámolt Jánossy ügyéről.³⁷ Nagy lehetőséget látott abban, hogy egy magyar bekerülhet a Vatikán mozaik műhelyébe. Mestertől azt kérdezte, hogy tudnának-e neki szállást adni az Intézetben. Mintha előre megérezte volna az elképzelés megvalósításának döntő tényezőjét. Jánossy nemsokára megkapta Hlatky választát, amelyben értesítette arról, hogy Apor érdeklődésére pozitív választ kapott.³⁸ Amennyiben vállal kétkezi munkát, alkalmazzzák a Szent Péter-bazilika mozaikokkal foglalkozó kongregációjában, amelynek vezetője Primo Principi érsek.³⁹ Lakást pedig esetleg a római Magyar Egyházi Intézetben (PMI) kaphat. Arra is felhívta a figyelmét, hogy a Vörös Kereszt táborának elhagyása hátráltathatja esetleges kivándorlását, de ezt az alkalmat szerinte kár lenne elszalasztani. Jánossy január 28-án kelt válaszában köszönetét fejezte ki az érdekében tett lépésekért.⁴⁰ Ezt írta: „Nagy kitüntetés volna számomra, ha a Szent Péter Bazilika [sic] kongregációjában dolgozhatnék, természetesen szívesen vállalom manuális munkát is

31 *Jánossy Ferenc levele Apor Gábornak.* Genova, 1957. január 17.

32 Az emigrációban első kiállítását 1957. november 30.–1957. december 31. között rendezte Bázelen Ilse Engel-Kühnerrel együtt. *Jánossy Ferenc kiállításainak jegyzéke*, Mester Ildikó gyűjtése alapján, in: CSEJDY 2004, 120–121. Rómában, a Római Magyar Akadémián 1957. szeptemberében három magyar menekült festőművész, Prokop Péter, Korcsmáros Mihály és Tauber Richárd rendezett kiállítást „Három magyar festő” címmel. PROKOPP 2003, 95; MOLNÁR Antal: *A Római Magyar Akadémia*. In: MOLNÁR Antal–TÓTH Tamás: *A Falconieri-Palota Róma*. Budapest, Balassi Intézet, 2016, 142.

33 *Szinte Gábor levele Apor Gábornak.* Voltri, 1956. december 24. OMKM-MNB 3.2. 267.

34 *Hlatky Endre levele Pallavicini Hubertnek.* Róma, 1956. december 28. Pallavicini Hubert a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének második elnöke volt 1953–1968 között. BIHARI-ORBÁN Mária-LEGEZA László: *Órgróf Dr. Frá Pallavici Hubert*. In: LEGEZA 2019, 353–354.

35 *Jánossy Ferenc levele Apor Gábornak.* Genova, 1957. január 17.

36 *Jánossy Ferenc levele Apor Gábornak.* Genova, 1957. január 28.

37 *Hlatky Endre levele Mester Istvánnak.* Róma, 1957. január 21. Mester István rövid életpályája NÉMETH 2015, 24–25.

38 *Hlatky Endre levele Jánossy Ferencnek.* Róma, 1957. január 24.

39 Primo Principét 1956. június 24-én szentelték püspökké, AP 1957: 725, 1957-ben a Sacra Congregazione della Reverenda Fabrica di S. Pietro ökonómusa és titkára volt. AP 1957, 992, és az annak a keretében működő Studio del Mosaico elnöke. AP 1957: 993. A XVII. század elején VIII. Kelemen pápa által felállított Fabrica di San Pietro VI. Pál pápa 1967-es általános kúria reformjágig működött Kongregációként. DEL RE Nicolò: *Fabbrica di San Pietro*. In: DEL RE 1995, 477–478.

40 *Jánossy Ferenc levele Apor Gábornak.* Genova, 1957. január 28.

és remélem, hogy tudásomat továbbfejleszthetem a mozaikművészet terén”. Levelében utalt arra, hogy sógora Schweizban él, aki oda hívta. Jelezte továbbá, hogy február 4-e és 7-e között lesz lehetősége letutazni Rómába, amikor személyesen fel fogja keresni a Magyar Irodát. Végül két hetet töltött Rómában, találkozott Hlatkyval, aki 10.000 Lírát adott neki kölcsön.⁴¹ A Vatikánban járt a mozaik műhelyben, hogy megismerje a rá váró munkát. Rómában megnézte az összes fontosabb műkincset, amiről azt írta, hogy örök tanúság marad számára. Hlatky a személyes találkozást követően kezdeményezte a Vörös Kereszt vezetőségénél áthelyezését Rómába, a Via Vallombrosa-n lévő táborba.⁴² Jánossy Rómában szállás lehetőséget is keresett.⁴³ Járt a Vörös Keresztnél, a Via Giulián, ahol Apor másik munkatársa, Kállay Kristóf segítőkészen fogadta.⁴⁴ Az épület 1956. október 31-től Zágon József régens vezetése alatt állt egészen 1957. október 1-ig, ahová elsősorban menekült diákokat fogadtak be.⁴⁵ Feleségével megtekintették a Vallombrosai tábort is, de az ott látott helyzetbe nem szívesen vitte volna a feleségét. Két családnál is kerestek albérletet, de mindhiába. Római tartózkodása után február 19-én írt levelet Hlatkynak, amelyben már Bandi Bátyámnak szólítja őt.⁴⁶ Egy későbbi levelében pedig azt írta, hogy „Rómában egy kis szülői gondoskodást is éreztem Bandi Bátyám részéről, ami nagyon jól esett az idegenben és nem fogom elfelejteni hozzám való jóságát.”⁴⁷ Arról értesítette, hogy helytelen lenne ott maradnia „a Vatikáni mozaik műhelyben, mert teljesen más szemléletű munka folyik, mint ahogyan én dolgozni szándékozom.” Döntésében az is befolyásolta, hogy időközben értesítést kapott a Schweiz-i beutazás lehetőségéről. A táborban maradt és ott dolgozott a tervezett kiállításain. Elhatározásában befolyásolta, hogy nem tudta megoldani a lakhatását Rómában, a feleségétől külön kellett volna lagnia és ezt érthető módon nem akarta.⁴⁸ Levelének a végén megkérte Hlatkyt, hogy írjon egy olasz nyelvű levelet, amelyben kimentí magát Mons. Principinél. Hlatky rá jellemző stílusú választ küldött, amihez mellékelte a kért olasz nyelvű levél tervezetet, valamint megkérte arra, hogy az adott kölcsönt banki úton térítse meg neki a Banco di Románál lévő számlájára. A levéltervezet február 22-i dátummal készítette Primo Pincipo érseknek.⁴⁹ A levél lényege az, ahogy azt Hlatky megírta Jánossynak – hogy megköszönöd a jóindulatot, de svájci indokból nem akard elfogadni az állásodat. Hlatky soraiból kiérződik a csalódottság, aminek hangot is adott: „valahogy mégis csak sajnálom, hogy megriadtál a vatikáni munka elől”. Jánossy február 27-én küldött neki választ.⁵⁰ Hlatky levele alapján elküldte a levelet Principinek. Azt írta, hogy Svájcban a sógora lakást és műtermet is biztosít neki. A római kihívások szerinte erőit meghaladták volna, ezzel szemben Genovában ismerték. Felkérést kapott, hogy Genovában és Milánóban rendezzen kiállítást, és ígéretet kapott arra, hogy a Vörös Kereszt segíteni

41 Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének. Voltri, 1957. február 19.

42 Hlatky Endre levele Direzione Croce-Rossa Italiana Genova-Voltri, Róma, 1957. február 9.

43 Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének. 1957. február 27.

44 Dr. Lakatos Sarolta történész összefoglaló méltatásai és néhány interjú alapján készült összeállítás nem tesz erről említést. 1952-től a FAO-nál volt alkalmazásban. lásd. OKOLICSÁNYI Lajos–RÉVAY Péter (szerk): *Életrajzok. Magyar máltai lovagok száműzetésben*. Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2017, 73–92.

45 MOLNÁR 2016, 142–143.

46 Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének. Voltri, 1957. február 19.

47 Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének. Voltri, 1957. február 27.

48 Próbálkozásai uo.

49 Jánossy Ferenc levele Primo Principi érseknek, Voltri, 1957. február 22.

50 Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének. Voltri, 1957. február 27.

fog neki ebben. Döntéséről ezt írta: „Ha itt rövid időn belül össze tudok hozni egy elég jó kiállítást, akkor azt hiszem többet tudok használni a magyar ügynek és magamnak is, minthogy Rómában számomra idegen felfogásban esetleg megfelelek és pár négyzetméter mozaikot kirakok.” Levelével egyidőben tartozásának felét rendezte és kilátásba helyezte a másik 5.000. Lira megtérítését is. Hlatky március 23-án értesítette arról, hogy a kölcsön második része is megérkezett.⁵¹ Életrajzi albuma szerint fél évet maradt Olaszországban.⁵² Május 18-i keltezéssel már Bázalból küldött levelet Hlatkynak.⁵³ Egy sovány, magastermetű Decsényi nevű zeneszerzőre hívja fel benne a figyelmét, akit Milánóban, a Vörös Kereszt által ismert meg.⁵⁴ Engel Iván Bázalben tájékoztatta arról, hogy az illető a Magyar Rádióban kommunistaként hogyan viselkedett. Magatartása felháborította és azért írt, hogy ilyen alakok ne ártsanak a magyar emigrációnak, „míg otthon ugyanezek bátor hazafiakat végeztetnek ki tömegével.” Önmagáról csak annyit írt, hogy munkája mellett kislánya kihozatalán fáradozik. Hlatkyval való kapcsolatára jellemző, hogy Hlatky válaszában már Ferinek szólítja.⁵⁵ Az ítéletalkotásban óvatosságra inti, és közli vele, hogy a magyar útlevelel érkezők könnyen kapnak beutazási engedélyt Olaszországba. Jelzi neki továbbá, hogy a személyről az illetékeseket értesítette, arról pedig tudnak, hogy működésükről odahaza jelentésekből tájékozódnak. Jánossy Ferenc levélváltása az MNB római irodájával ezzel zárul.

Szinte Gábor kicsit tovább maradt Olaszországban. A táborban töltött három hét után 1957 januárjában Firenzében folytathatta tanulmányait az Accademia delle Belle Arti freskó osztályán, ahová Pálinkás László irodalomtörténész segítségével iratkozott be.⁵⁶ Itt szerzett diplomát. Már 1957-ben kiállították műveit az Uffiziiben a Disegno Contemporaneo c. időszaki kiállításon, 1958-ban pedig a Palazzo Strozziiban Gudics Józseffel együtt, aki ugyancsak 1956-ban menekült.⁵⁷ Ezt a kiállítást Giovanni Gronchi nyitotta meg, aki 1955–1962 között volt Olaszország köztársasági elnöke. Szinte nővére az Egyesült Államokban élt, és szerzett számára egy állást, ő azonban nem ment ki, hanem maradt, és döntéséről így fogalmazott: bejártam egész Olaszországot, Velencétől a Szicílián túli Egadi-szigetekig.⁵⁸ Nem maradt azonban sokáig Olaszországban, 1959-ben

51 *Hlatky Endre levele Jánossy Ferencnek*, Róma, 1957. március 23.

52 CSEJDY 2004, 113.

53 *Jánossy Ferenc levele Hlatky Endrének*. Bázal, 1957. május 18.

54 Feltehetően Decsényi János (Budapest, 1927. március 24.–) Erkel Ferenc-díjas magyar zeneszerzőről van szó. Első munkahelye 1951-től a Magyar Rádió Komolyzenei (Drámai és Szimfonikus Zenéi) Osztálya volt, amelynek először szerkesztője, majd vezetője is volt. https://hu.wikipedia.org/wiki/Decs%C3%A9nyi_J%C3%A1nos (2021.02.28).

55 *Hlatky Endre levele Jánossy Ferencnek*. Róma, 1957. május 22. A levél kézzel írt fogalmazványa Jánossy Ferenc 1957. május 18-i levelének hátoldalán olvasható.

56 MEZEI 2004, 32. Pálinkás László, nyelvész, egyetemi tanár. Először 1942-ben jött Olaszországba, ahonnan hazaköltözött majd véglegesen 1947-ben telepedett le Firenzében, ahol az egyetemen magyar lektora volt. Pályája Magyar Katolikus Lexikon X., Budapest, Szent István Társulat, 2005, 466.

57 MEZEI 2004, 34. A kiállításról készült katalógus TUMIATI, Corrado: *Katalógus*. Firenze, Palazzo Strozzi, 1958; *Edit Revai, Gábor Szinte, József Gudics*. In: La Nazione italiana 1958. Gudics József 1956. november 24 én Ausztriába menekült. Olaszországba december 1-jén menekült magyarok csoportjával érkezett, A Vöröskereszt Bologna melletti Ca-Landino-i táborába került SÜLYOK Miklós: *Egy magyar egzisztencialista művész: Gudics József élete és művészete*. In uő (szerk.): Gudics, Róma, Római Magyar Akadémia 2105, 5. Halála alkalmával az ugyancsak '56-os menekült Mihályi Géza emlékezett meg róla. MIHÁLYI Géza: *Gudics József emléke*. In: Katolikus Szemle 25(1973)1/95. Súlyok írása szerint Révai Edit a kétezres évek elején még Firenzében élt.

58 MEZEI 2004, 32–33.

ügy döntött, hogy hazatér.⁵⁹ A határon meztelenre kellett vetkőznie és Firenzében szerzett diplomáját egy ÁVH-s tiszt szeme előtt széttépte. Olaszországhoz nem lett hűtlen. Második feleségével sokszor visszajárt, akit 2001-ben váratlan elvesztett. A megrázkód-tatás hatására három hét alatt írta meg közös útjaikra emlékező Velence-Firenze könyvét.⁶⁰

Jánossy Ferenc is hazatért, egy kicsit később, 1963-ban az amnesztia törvény kihirdetése után.⁶¹ Prokop Péter maradt a legtovább, csak 1999-ben tért haza.

A két magyar művész, akik ugyanabba a táborba kerültek hatékony segítséget kaptak Apor Gábor volt szentszéki nagykövettől és munkatársától, Hlatky Endrétől, élve még vatikáni kapcsolataikkal is. Jánossy Ferenc még arra is, hogy a Vatikánban dolgozzon, amellyel azonban a körülmények miatt nem tudott élni. Egyedül Prokop Péter tudta művészeti karrierjét Olaszországban kiteljesíteni, mert hatékony támogatóra talált Zágon Józsefben, a PMI régensében, majd a Szent István Alapítvány első elnökében.⁶²

LÁSZLÓ IMRE NÉMETH

GÁBOR APOR'S RELATIONSHIP WITH 1956 REFUGEE ARTISTS. INFORMATION FOR THE BIOGRAPHIES OF FERENC JÁNOSY AND GÁBOR SZINTE

In 1956, after the defeat of the revolution, Italy took in nearly 4,000 Hungarian refugees - among them many artists.

The best known of them is the priest painter Péter Prokop (1919-2013).

The refugees were placed in camps, where they were provided pastoral care by József Zágon (1909-1975).

In December 1956, Ferenc Jánossy (1926-1983) and Gábor Szinte (1928-2012) were sent to camp „Villa Azzurra” established by the Italian Red Cross in Voltri near Genoa, from where, they wrote a letter to Gábor Apor according to correspondence found in the archives of the office of the Hungarian National Council in Rome.

He was the head of MNB's Rome office at the time and his secretary, Endre Hlatky, (1895-1957), assisted him in handling the requests for sending tools to both artists, so they could paint.

Through their contacts, they arranged for Ferenc Jánossy to enter the Mosaic Studio of Fabric of Saint Peter in Vatican City.

However, Jánossy was unable to take advantage of the opportunity due to external circumstances. He soon left for Switzerland, from where he returned home from Basel in 1963, while Gábor Szinte continued his studies in Florence, then returned home in 1959.

59 MEZEI 2004, 34; Szinte Gábor C__unitarius_2009-1_unit-2009-1.vp.

60 SZINTE Gábor: *Séták Velence és Firenze titkai körül*. Budapest, szerzői kiadás, 2001, később pedig úő: *Róma-Nápoly-Apuleia titkai*. Budapest, Jonathan Miller Kft. 2003.

61 SZEIFERT 2004, 27.

62 Alkotásai a PMI-ben és a római Szent István Házban PROKOPP 2003, 21-31. A Sout-Band-i Magyarak Nagyasszonya-templomban készített munkájának háttéréhez lásd. NÉMETH László Imre: *Zágon József és Szabó János levelezése 1956-1965, Zágon József halálának 45. évfordulója emlékére*. In: MEV 31(2019)1-4/230-247.

Apor Gábor

Hlatky Endre

Jánossy Ferenc önarcképe

Szinte Gábor önarckép

DUDÁS RÓBERT GYULA

MINDSZENTY JÓZSEF 1973-AS ÉS 1974-ES ÉSZAK-AMERIKAI
LÁTOGATÁSÁNAK NAPI PROGRAMJAI

Mindszenty József, bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1972 után számos lelkipásztori utat végzett a világ magyarsága körében. Ez idő alatt Észak-Amerikát három alkalommal kereste fel:

1. Hosszú rabsága, illetve belső száműzetése után, 1973. szeptember 18. – október 3. között tett lelkipásztori utat Észak-Amerikában. Ennek fő célja ekkor is Kanada volt, de ezen az úton szentelte fel az Amerikai Egyesült Államokban található és ebben az időben újraépített New Brunswick, NJ-i Szent László templomot.
2. Harmadik útja 1974. május 6. és június 29. között volt, s kizárólag az Egyesült Államokra korlátozódott.
3. Az utolsó alkalom, amikor az USA-ban járt, az ausztráliai és új-zélandi látogatását követően, hazautazása közben volt, 1974. december 19. – december 23. között: megállt Hawaii-n, San Francisco, CA-ban, illetve átszállt New York, NY-ban.

Ebben a forrásközlésben a bíboros napi programjait foglaltam össze, amennyire lehetséges volt, a korabeli sajtóforrásokból, valamint a néhány a témával közvetlenül foglalkozó, a kortárs résztvevők által megjelentetett könyvből kigyűjtve az adatokat. Külön közlöm azokat a forráshelyeket, ahol a bíboros által elmondott beszéd – részben, vagy egészben – fennmaradt.

1. Kanadai út tevékenységnaplár (1973. szeptember 18–október 3.)

Dátum		Résztevők		Fennmaradt beszéd
Helyszín	Időpont	Tevékenység		
1973 szeptember 18., kedd				
Bécs, Ausztria	Délelőtt	Indulás Bécsből Montréalba.	Mészáros Tibor, ¹ Dr. Ispánki Béla ²	–
Montréal, MB	15:35 (helyi idő)	Érkezés a dorvalli reptűlőtre, fogadás, majd indulás az érseki rezidenciára, majd fogadás.	Paul Grégoire ³ érsek, John McConnell kisebbségi titkár ⁴	Összefoglalás Mészáros: ⁵ 46.
1973. szeptember 19., szerda				
	10:00	Látogatás a Polgármesteri Hivatalban, Mindszenty bejegyezte nevét a város aranykönyvébe.	Jean Drapeau ⁶	–
	11:00	Sajtótájékoztató a Grand Séminaire-ben, ⁷ majd beszéd a kispapoknak.		Összefoglalás Mészáros: 50.
Montréal, MB	13:00	Ebéd a Magyarok Nagyvasszonya Egyházközség plébániáján.	Dely M. Brúnó ⁸ szervita plébános ⁹	–
	18:00	Ünnepélyes szentmise a Magyarok Nagyvasszonya templomban bérmálással, a szentmise után a Hósi Emlékmű megkoszorúzása, valamint ország-, és vándorzászló szentelés.		Összefoglalás Mészáros: 52.
	20:00	Díszvacsora („Milleiumi vacsora”) a plébánia kultúrtermében, majd vissza az érsekségre.		–

- Mészáros Tibor (Felsőpaty, 1919. augusztus 12. – Bázél, Svájc, 2003. szeptember 6.) veszprémi egyházmegyes áldozópap, Mindszenty titkára és tolmácsa. Az útról napló-szerű feljegyzéseket készített
- Dr. Ispánki Béla (Budapest, 1916. október 30. – London, 1985. május 9.) londoni magyar plébános, Mindszenty kísérője és tolmácsa a kanadai úton
- Paul Grégoire (Montréal, MB, 1911. október 24. – ?, 1993. október 30.) bíboros, érsek, Montréal érseke 1968–1990 között
- John McConnell (?–?) a montreal-i egyházmegye papja, a Bureau of Ethnic Communities vezetője, más forrás szerint a Jezsuita rend tagja volt
- Mégr. Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában, Lämpás Kiadó, Abaliget, 2000
- Jean Drapeau (Montréal, MB, 1916. február 18. – Montréal, MB, 1999. augusztus 12.) Montréal 37. polgármestere 1954–1957, illetve 1960–1986. között
- Mészáros könyvében ez a program pont szeptember 20-án szerepel
- Dely Péter Brúnó OSM Dr. (Budapest, 1913. – Montréal, MB; Kanada, 1976. április 16.) Montréal magyar plébánosa 1971–1976 között.
- Mindszentyt fogadó magyar papok bővebb adatait lásd: Dudás Róbert Gyula: Magyar katolikus papok Észak-Amerikában, METEM, Budapest, 2020.

Helyszín	Időpont	Tevékenység	Dátum	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1973. szeptember 20., csütörtök					
Montréal, MB	Reggel 10:00-12:00	Szentmise az érsekség kápolnijában. A magyar szervezetek, egyházak, egyházi és világi egyesületek fogadása a Magyarok Nagyszsonya Egyházközség plébániáján, ebéd		–	–
	18:00	Paul Grégoire által adott díszvacsora az érseki palotában.		Maurice Roy; ¹⁰ Gérard-Marie Coderre; ¹¹ Guy Bélanger; ¹² Bernard Hubert; ¹³ René Audet; ¹⁴	–
	20:15	Ünnepélyes koncelebrált szentmise a Szent József Oratórium Bazilikájában, latin nyelven, nemzetiségi csoportok részvételével.		–	–
	1973. szeptember 21., péntek				
Montréal, MB	Reggel	Interjú a Radio Canada-ban, majd indulás a reptülötérre, búcsúztatás.			Idézet Katolikus Szemle 25., 295.
Toronto, ON	10:35	Érkezés a reptülötérre, rövid fogadás.		Philip Francis Pocock ¹⁵ érsek, Máté József SJ, ¹⁶ Király István SJ ¹⁷	–
	11:00	Érkezés az érseki rezidenciára.		Bácsalmási István ¹⁸ tanügyi főigazgató, mint tolmács, Dr. Forbáth orvos	–
	14:30	Sajtótájékoztató az érseki hivatalban.			Teljes terjedelemben: New Yorki Magyar Élet, 1973-10-06, 6.
	17:00	Fogadás az Ontario-i parlament épületében. ¹⁹			

10 Maurice Roy (Quebec City, MB, 1905. január 25. – Quebec City, MB, 1985. október 24.) bíboros, érsek, Québec érseke 1946–1981 között, Kanada Primása

11 Gérard-Marie Coderre (Saint-Jacques de Montcalm, MB, 1904. december 19. – ?, 1993. december 19.) Saint Jean de Québec püspöke 1955–1978 között

12 Guy Bélanger (1928. január 28. – ?, 1975. október 15.) Valleföld püspöke 1969–1975 között

13 Bernard Hubert (Beleil, MB, 1929. június 1. – ?, 1996. február 2.) Saint Jérôme püspöke 1971–1977 között

14 René Audet (Montréal, 1920. január 18. – ? 2011. június 12.) Joliette püspöke 1968–1990 között

15 Philip Francis Pocock (St. Thomas, ON, 1906. július 2. – Toronto, ON, 1984. szeptember 6.) Toronto érseke 1971–1978 között

16 Máté (Drab) József SJ (Sopron, 1922. január 8. – Dundas, ON, Kanada, 2011. június 29.) jezsuita szerzetes, Toronto, ON magyar plébánosa 1973–2007 között

17 Király (Windauer) István SJ (Budapest, 1919. december 4. – Toronto, ON, Kanada, 1977. január 14.) jezsuita szerzetes, Toronto, ON magyar segédlelkésze 1962–1977 között

18 Bácsalmási István (Bácsalmás, 1922–?) emigráns magyar író, szobrász, kanadai tanügyi főigazgató, Mindszenty kanadai tolmácsa

19 Ezt a programot Mészáros – tévesen – szombatra helyezte beszámolójában.

Dátum		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1973. szeptember 22., szombat			
Toronto, ON	9:30	Az Ontario-i magyar egyházi és világi szervezetek fogadása a Szent Erzsébet plébánián	–
	16:00	Ünnepi szentmise a St. Michael katedrálisban, magyar nyelvű szentbeszéddel, nagyjából 3000 fő részvételével, kb. 30-40 koncelebráló pap.	New Yorki Magyar Élet, 1973 (26. évfolyam, 1-52. szám) 1973-10-06 / 40. szám, 6.
	Este	Ünnepélyes vacsora, a helyi püspök, segédpüspök, ill. a délutáni misén koncelebráló papok részvételével.	Philip Francis Pocock
1973. szeptember 23., vasárnap			
Toronto, ON	12:10	Latin nyelvű ünnepi szentmise a St. Michael's katedrálisban (elsősorban az angol nyelvű híveknek).	Philip Francis Pocock
	Kora délután	Rövid pihenő a plébánián	–
	15:00	Indulás a Queen Elisabeth épülethez, amely a CNE kiállítás területén található.	–
	15:30	A kanadai kormány képviselőinek fogadása.	–
	16:00	Ünnepség a magyar csoportok részvételével.	–
	17:30	A magyar hősi emlékmű megkoszorúzása a Budapest Parkban.	–

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1973. szeptember 24., hétfő				
Toronto, ON	11:00	Indulás Winnipeg, MB-be repülővel.		–
Winnipeg, MB	13:55	Érkezés Winnipeg, MB repülőtérré, ahol a helyi magyarság (mintegy 400 fő) üdvözlí, valamint a helyi egyházmegye püspöke, ezután sajtótájékoztató.	George Bernard Flahiff ²⁰	–
	Délután	Ebéd a Northstar hotelben, majd rövid pihenés, később városnézés autóban, majd a magyar templom és ferences közösség felkeresése.	Szabó Szerén OFM, ²¹ Végváry Vazul OFM, ²² Maxim Hermaniuk ²³	–
	19:00	Ünnepélyes fogadás a Hotel Geminiben, a kormány, a magyar papság, illetve a magyar csoportok vezetőinek részvételével.	McGonigl városi tanácsnok, Edward Schreyer ²⁴	–
	Utána	Jubileumi bankett a Northstar Galaxy termében, majd ünnepi műsor. Mindszenty diszpolgári címet kapott.	W.J. McKeag ²⁵	–
1973. szeptember 25., kedd				
Winnipeg, MB	napközben	szabadprogram		–
	19:00	Ünnepi szentmise a St. Mary katedrálisban.	George Bernard Flahiff	–

20 George Bernard Flahiff (Paris, ON, 1905. október 26. – ?, 1989. augusztus 22.) Winnipeg érseke, 1961–1982 között

21 Szabó Szerén OFM (Madaras, 1914. augusztus 29. – Wippipeg, MB, Kanada, 1989. december 12.) ferences szerzetes, plébános

22 Végváry Vazul (Székesfehérvár, 1929. szeptember 2. – Esztergom, 2011. szeptember 13.), ferences szerzetes, plébános

23 Maxim Hermaniuk (Gródek, Lengyelország (ma: Horodok, Ukrajna), 1911. október 30. – ?, Kanada, 1996. május 3.) Winnipeg görög katolikus (ukrán katolikus) érseke 1956–1992. között

24 Edward Schreyer (Beausejour, MB, 1935. december 21. –) politikus, Manitoba tartomány kormányzója 1969. június 15. – 1977. november 24. között, Kanada főkormányzója 1979. január 22. – 1984. május 14. között

25 William John "Jack" McKeag (Beresford, MB, 1928. március 17. – Winnipeg, MB, 2007. augusztus 23.) üzletember, Manitoba tartomány kormányzóhelyettese 1970–1976 között

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők
1973. szeptember 26., szerda			
Winnipeg, MB	8:30	Indulás Calgary irányába reptőlével.	–
	9:25	Érkezés a Calgary reptőlőre, fogadás.	–
	10:25	Érkezés a Calgary magyar templomba, áldás adás.	Molnár István ²⁶ plébános
Calgary, AB	15:30	A hivatalos kormányiszervek, egyházi és világi vezetők, valamint magyar szervezetek fogadása.	–
	19:00	Magyar nyelvű szentmise, majd találkozás a magyar hívekkel, valamint egy indiai küldöttséggel, akiktől egy bekecipát kap ajándékba.	Paul John O'Byrne, ²⁷ Rod Sykes ²⁸
1973. szeptember 27., csütörtök			
Calgary, AB	Reggel	Indulás reptőlével Vancouver, BC-be.	–
	10:55	Érkezés Vancouver, BC-be, sajtótájékoztató a reptőlőre, majd indulás a püspökségre.	James Francis Carney ²⁹
Vancouver, BC	12:30	Látogatás a Magyar Házban, ajándékba kap egy misericordát. A magyar egyesületek vezetőinek fogadása.	Ugrin Béla SJ ³⁰
	19:30	Magyar nyelvű szentmise a katedrálisban, majd a magyar hívek fogadása, ünnepi műsor	Idézet: New Yorki Magyar Élet, 1973-10-13., 10.
1973. szeptember 28., péntek			
Vancouver, BC	Délelőtt	Indulás reptőlével Toronto, ON-ba	–
Toronto, ON	Napközben	Átszállás és fogadás Toronto, ON-ban, majd indulás New York, NY, USA-ba.	Végyváry Vazul, Máté József SJ, Király István SJ
New York, NY, USA	késő este	Érkezés New York, NY-ba, a JFK reptőlőre, nyilatkozat a sajtónak, egy távoli rokona sinjának felkeresése, a magyar közösség képviselőinek fogadása, szállás az érekségen.	Terence James Cooke ³¹

26 Molnár István (Gyertyános, 1920. augusztus 15. – Calgary, AB, Kanada, 2001. február 22.) Calgary magyar plébánosa 1963–1994 között

27 Paul John O'Byrne (? , 1922. december 21. – ?, 2004. szeptember 2.) Calgary, AB püspöke 1948–1998 között

28 Rod Sykes (Montréal, QC, 1929. május 19. –) Calgary, AB polgármestere 1969. október 22 és 1977. október 31. között

29 James Francis Carney (Vancouver, BC, 1915. június 28. – Vancouver, BC, 1990. szeptember 16.) Vancouver, BC érseke 1969–1990 között

30 Ugrin Béla SJ (Endrőd, 1919. május 22. – Hamilton, ON, Kanada, 2011. szeptember 25.) jezsuita szerzetes, Vancouver, BC magyar plébánosa 1971–1994 között

31 Terence James Cooke (1921. március 1. – 1983. október 6.) New York, NY bíboros, érsek 1968–1983 között

Helyszín	Időpont	Dátum Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1973. szeptember 29., szombat				
New York, NY	Délelőtt	Részvétel a szentmisén a Szent Patrik katedrálisban, majd fényképek készítése.	New York-i katolikus nőegylet	–
	10:30	Tárgyalás Cooke bíborossal a New York-i magyar plébánia létrehozásáról, illetve egy New York-i székhelyű magyar segédpüspök kinevezéséről.	–	–
	11:00	Televízióinterjú az ABC televíziónál, majd látogatás két katolikus újságnál.	Harkay Róbert, ³² mint tolmács	–
	Dél körül	Ebéd az érsekségen, majd indulás New Brunswick, NJ-be.	–	–
New Brunswick, NJ	Délután	Szállás a Holiday Inn hotelben, pihenés, majd fogadások, interjú a CBS televízió részére.	–	Magyarország, 1973. október 12., 3.
1973. szeptember 30., vasárnap				
New Brunswick, NJ	9:30	A református templom felkeresése, utána a görög katolikus templom meglátogatása, végül látogatás a cserkészotthonban, valamint a Magyar Athletikai Club, a Magyar Iskola és a Szent László r.k. iskola felkeresése.	Bertalan Imre tiszteletes, Éles Ferenc	–
	10:00	Az újraépített Szent László templom felszentelése.	Füzér Julián OFM, Zsoldos Imre, Jaszovszky József, Mészáros István	Idézet a beszédből a New York-i Magyar Életben
	15:00	Ünnepi ebéd a Holiday Inn-ben, majd este 10-ig egyéni fogadások.	–	–
	1973. október 1., hétfő „Cardinal Mindszenty Week”			
New Brunswick, NJ	Réggel	Szentmise a Szent László templomban utána reggeli a plébánián, utána sajtótájékoztató.	–	Katolikus Magyarok Válságnapja, 1973. október 12., 3.; Katolikus Magyarok Válságnapja, 1973. október 14., 1.; 3.
	Délelőtt	Rövid pihenő a Holiday Inn-ben, majd indulás Matawan, NJ-be.	–	–
Matawan, NJ	Dél	Látogatás a máriapócsi bazilita szerzetesek Matawan, NJ-i kolostorában, elmélkedés, majd papi gyűlés magyar katolikus és protestáns lelképásztrok részvételével.	Skinta József OSBM	–
New Brunswick, NJ	Este	Visszatérés a Holiday Inn-be.	–	–

32. Harkay Róbert (?; 1923–Queens, 199. november), a Széchenyi István Társaság elnöke, New York, NY

Dátum			
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1973. október 2. kedd			
New Brunswick, NJ	Reggel	Szentmise a kórház kápolnájában, angol nyelvű elmélkedéssel.	
New York, NY	12:30	Indulás New York, NY-ba a reptőlérre, ott fogadás, sejtóinterjú, majd délután indulás átszállásokkal Bécs, Ausztria felé.	Skinta József OSDM, Pap Erika, a World Mission c. újság szerkesztője
1973. október 3., szerda			
Bécs, Ausztria	Reggel	Érkezés Bécsbe, a lelkipásztori út vége.	
Fennmaradt beszéd			

2. Első USA („amerikai”) út tevékenységnaplár (1974. május 6–június 19.)

Dátum			
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. május 6., hétfő			
Bécs, Ausztria	Délelőtt	Indulás Amszterdamban keresztül New York, NY Kennedy reptőlérre.	
New York, NY	16:15 (helyi idő) késő délután	Érkezés a Kennedy reptőlérre, fogadás. Megérkezés a passionisták lelkiyakovariator házába – szállás, vacsora, készület a másnapi sajtótájékoztatóra.	– Terence Cooke New York-i bíboros Páter Sebyén – szlovák származású, Páter Donato, a ház igazgatója, Füzér Julián ³³
Összefoglalás Mészárosnál 290-291.			
Fennmaradt beszéd			

³³ Füzér István Julián OFM (Héhalom, 1915. május 30. – Budapest, 2005. június) Roebing, NJ plébános

Helyszín		Dátum		Fennmaradt beszéd	
Időpont		Tevékenység		Résztevők	
1974. május 7., kedd					
New York, NY	délelőtt	Mise majd sajtótájékoztató, utána ebéd.	–	–	–
	16:00	Fogadás a Magyar Házban, majd látogatás a Református templomban, utána a Szent Kereszt Görög Katolikus templomban; Szent István templom – litánia, áldás az Oltárszentséggel.	Nagy Gyula tiszteletes, ³⁴ Erdei József OSBM, ³⁵ Skinta István OSBM, ³⁶ Kerényi Péter, ³⁷ Csordás Gábor ³⁸	–	Összefoglalás Mészárosnál 295. Katolikus Magyarok Vasarnapja, 1974. június 9., 1.; New York-i Magyar Élet 1974. június 22., 3.
	21:30	Visszaérkezés.	–	–	–
1974. május 8., szerda					
New York, NY	reggel	Látogatás a Jó pásztor nővéreknél, prédikáció.	Sister Patrick zárdafőnöknő	–	Összefoglalás Mészárosnál 297–298.
Fairfield, CT	11:00	Látogatás a városházán, a város kulcsainak átvétele.	Sullivan polgármester (?), Katona Mariska a város közjegyzője	–	–
	12:00	Magyar templom meglátogatása, fűlletés, majd rövid plébániai tartózkodás, utána Szent Imre Iskola.	Szócs Dénes OFM ³⁹ plébános	–	–
South Norwalk, CT	15:00 körül	Mise, az egyházközségi testületnek köszöntése.	Lengen (Lengyel) Imre ⁴⁰ Thomas Meskili, ⁴¹	–	Összefoglalás Mészárosnál 303.
Fairfield, CT	18:00	Vacsora, fogadás, majd szentmise, utána találkozás az egyházközségi szervezetekkel, 23:30-ig, majd vissza New York, NY-ba.	Orosz László ⁴² (?) görög katolikus lelkész, Varsányi Vilmos, ⁴³ Ibrányi Ferenc ⁴⁴ Németh Róbert OFM ⁴⁵	–	Összefoglalás Mészárosnál 303–304.

34 Nagy Gyula (?-?) református lelkész 1972–1984 között a New York-i Első Magyar Református Egyház lelkésze

35 Erdei József OSBM (Nagyéleta, 1928. február 4.–) bazilita szerzetes, Matawan, NJ-i parókus, New York, NY-i kisegítő lelkész

36 Skinta István OSBM (Sátora-ljajhely, 1927. március 11. – Nýtregháza, 2012. január) bazilita szerzetes, New York, NY – Szent Kereszt templom parókus

37 Kerényi Péter (? – Cleveland, OH, 1976. október 10.) görög katolikus lelképásztor Granville, NY parókus, közben kisegít Trenton, NJ.

38 Csordás Gábor (Székesfehérvár, 1920. június 24. – New York, 1992. január 4.) református lelkész

39 Szócs Béla Dénes OFM (Székesyudvarhely, 1905. október 31. – Fairfield, CT, 1985. június 1.) Fairfield, CT plébános

40 Lengyel Imre (James Lengen) (Bridgeport, CT, 1902. január 25. – Trumbull, CT, 1999. június 9.), South Norwalk, CT plébános, bár jól beszélt magyarul, de a liturgiában nem használta a magyar nyelvet

41 Thomas Meskili (New Britain, CT, 1928. január 30. – Boynton Beach, FL, 2007. október 29.) Connecticut 82. kormányzója (1971. január 6. és 1975. január 8. között)

42 Orosz László (Stone, KY, 1915. – Trenton, NJ, 1982. április 29.) görög katolikus lelkész, Bridgeport, CT parókus.

43 Varsányi Vilmos (Adony, 1922. május 23. – Pawtucket, RI, 2019. január 7.) Rhode Island állambeli magyar lelkész, irodai igazgató, általános helynök

44 Ibrányi Ferenc Dr. (Budapest, 1901. április 30. – Providence, RI, USA 1983. június 23.) esztergomi egyházmegyes áldozópap, professzor, Kanadában élt

45 Németh Róbert OFM (Bridgeport, CT, 1939. június 4. – Fairfield, CT, 1998. január 9.) Fairfield, CT segédlelkész

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevevők
1974. május 9. csütörtök			
New York, NY	Délelőtt	Mise a passionisták rendházában, majd pihenés, illetve egyeztetések.	–
Yonkers, NY	Délután	Egyeztetés a magyar jezsuita atyákkal, valamint Kiss Gábor SJ ⁴⁶ yonkers-i plébánossal. Fogadás, esztékészek köszöntése, majd szentségi áldás, illetve zászlómegáldás.	Varga Andor SJ ⁴⁷ provinciális, Reisz Elemér SJ, ⁴⁸ Hegyi Márton SJ, ⁴⁹ Szelezák Imre OFM ⁵⁰
1974. május 10., péntek			
Yonkers, NY	Délelőtt	A Szent Rajmond temetőben a magyar sírok megáldása.	–
	Délután	Latin nyelvű szentmise az egyetem kápolnájában, elsőáldozás, majd Dr. Pogány András ⁵¹ előadásának meghallgatása.	P. Emil (?) Összefoglalás a Katolikus Magyarok Vasárnapjában 1974. június 9., 1.
1974. május 11., szombat			
New York, NY	11:00	Szentmise a Szent István templomban, majd egyeztetés a New York-i Szent István templom nehéz helyzetéről, majd lőnes.	Szelezák Imre OFM Összefoglalás Mészárosnál 309–310, illetve idézet a Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. június 9., 1.; 8.
1974. május 12., vasárnap			
	8:00	A passionista rendházban lelkigyakorlatokhoz rövid beszéd.	Összefoglalás Mészárosnál 312–313.
	9:00	Reggeli, majd kihallgatások.	–
New York, NY	11:45	Ebéd a New York-i érseknél.	Terence Cooke New York-i bíboros
	15:00	Mise a Szent Patrick Székesegyházban. (rész vett, de nem koncelebrált) 10-15 magyar pap.	Terence Cooke New York-i bíboros Beszámoló a Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. június 9., 1.

46 Kish (Kiss) Gábor SJ (Békésszentandrás, 1924. október 30. –) jezsuita szerzetes, yonkers-i plébános

47 Varga Andor SJ (Börös, 1917. március 28. – New York, NY, 1994. július 10.) jezsuita szerzetes, viceprovinciális, a Fordham Egyetem tanára

48 Reisz Elemér SJ (Nyomj, 1904. március 6. – Hamilton, ON, Kanada, 1983. május 26.) jezsuita szerzetes, Statens Island, NY plébános

49 Hegyi Márton SJ (Hódmezővásárhely, 1932. október 15. – New York, NY, 2014. január 17.) jezsuita szerzetes, a Fordham Egyetem tanára

50 Szelezák Imre OFM (Budapest, 1917. december 17. – St. Petersburg, FL, 2019. március 16.) ferences szerzetes, New York, NY-i magyar lelkész

51 Pogány András (Budapest, 1919. július 26. –?) jogász, könyvtáros, politikus, a Magyar Szabadágharcos Világszövetség elnöke

Helyszín		Dátum		Fennmaradt beszéd	
Időpont		Tevékenység	Résztevők		
1974. május 13., hétfő					
New York, NY	Délelőtt	Mise a rendházban, majd egyeztetések. Témák: texasi magyar ciszterciék, Varga Béla ⁵² problémájának megbeszélése.	–	–	–
	Délután	pihenés	–	–	–
	18:30	Fogadás és jótekingósági vacsora a Waldorf Astoria hotelben – Adományozás célja: New York-i Szent István templom, a Passaic-i, a New Brunswick-i magyar iskola és a cserkeszek	Harkay Róbert, ⁵³ Füzér Julián, Békly Zoltán református püspök ⁵⁴	–	Összefoglalás Mészárosnál 323–324.
1974. május 14., kedd					
New York, NY	reggel	Csomagolás, kiköltözés a lelkigyakorlatos házból. Elkészítés Bácskay Béla tolmácsoló és Lehoczky János sofőrrel.	–	–	–
Perth Amboy, NJ	12:00	Megérkezés, szentségi áldás görög katolikus szertartás szerint, prédikáció.	Rakaczky M. Bazil OSBM ⁵⁵	–	Összefoglalás Mészárosnál 328.
	13:00	Ebéd és fogadás az iskola dísztermében, majd látogatás a református templomokban.	Vitéz Ferenc ⁵⁶ Ábrahám Dezső ⁵⁷	–	–
	15:15	Megérkezés a római katolikus templomhoz, személyes fogadások.	Horváth István ⁵⁸	–	–
	17:00	Étkezés, illetve a környékbeli magyar papokkal találkozás.	–	–	–
	19:30	Szentmise, majd egyéni kihallgatások.	–	–	Összefoglalás Mészárosnál 330–331.

52 Varga Béla Mészr., (Böres, 1903. február 18. – Budapest, 1995. október 13.) az Országgyűlés elnöke 1947-től, emigráns pap-politikus, Mindszenty nem akarta meghívni, azt várta, hogy majd ő jelentkezik, s kihallgatást kér

53 Harkay Róbert (?; 1923 – Queens, 199. november), a Széchenyi István Társaság elnöke, New York, NY

54 Dr. Békly Zoltán (Hernádszentandrás, 1903. jún. 21. – Washington DC, 1978. nov. 26.) református lelkész, az Amerikai Magyar Református Egyház első püspöke, az Árpád Akadémia elnöke

55 Rakaczky M. Bazil OSBM (Mucsony, 1931. – Nyíregyháza, 2019. április 9.) bazilita szerzetes, Perth Amboy-i görög katolikus papokókus

56 Vitéz Ferenc (Győrke, 1920. aug. 12. – ?) református tiszteletes

57 Ábrahám Dezső (Old, 1920. szept. 15. – Trenton, 1997. júl. 14.) református lelkész

58 Horváth István (Davault, PA, 1913. – Lawrenceville, GE, 2011. november 2.) Perth Amboy, NJ-i plébános

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részteveők
1974. május 15., szerda			
Trenton, NJ	délelőtt	Pihenés, majd látogatás és ebéd New Jersey kormányzójánál, melyen részt vett a Trenton, NJ-i püspök is.	Brendan Byrne ⁵⁹ kormányzó, George W. Ahr ⁶⁰ trentoni püspök, Hajdú-Németh Lajos
Woodbridge, NJ	délután	Fogadás külféle egyházak képviselőivel, illetve étkezés, később szentmise és fogadás a magyar klubban.	Vincze Mihály ⁶¹
1974. május 16., csütörtök			
Allentown, PA	délelőtt	Utazás Allentown, PA-ba, ahol Joseph McShea allentown-i püspök látta vendégül.	Joseph McShea ⁶² püspök Jean Salzinger, ⁶³ Jani György ⁶⁴
Northampton, PA	16:00	Szentmise a környékbeli magyar családoknak, utána vacsora.	–
1974. május 17., péntek			
Allentown, PA	9:40 10:00 10:30 12:00 13:30	Utazás a püspöki rezidenciából a templomhoz – gyermekek fogadják. Orgonakoncert meghallgatása. Szentmise Szűk körű ebéd a plébánián. Visszatérés a püspöki rezidenciára.	Msr. Josef. F. May ⁶⁵ – – – –
Bethlehem, PA	16:10	Indulás a püspöki rezidenciáról a Kapisztrán Szent János templomba, szentmise.	Molnár Antal, ⁶⁶ Gilly X. Ferenc, ⁶⁷ Vidóczy István ⁶⁸

59 Brendan Byrne (West Orange, NJ, 1924. április 1. – Livingston, NJ, 2018. január 4.) New Jersey 47. kormányzója 1974–1982 között

60 George W. Ahr (1904. június 23. – 1993. május 5.) Trenton, NJ püspöke 1950–1979 között

61 Vincze Mihály (?), 1915. március 21. – Woodbridge, NJ, 2005. szeptember 14.) Woodbridge, NJ-i plébános

62 Joseph McShea (Latimer, 1907. február 22. – Allentown, PA, 1991. november 28.) Allentown, PA püspöke 1961–1983 között

63 Jean Salzinger (?-?) magyar származású, de már magyarul nem beszélő püspöki titkár

64 Jani György (Bethlehem, PA, ? – Cedarbrook, PA, 2002. január 1.) allentowni magyar lelkész

65 May József (Rev. Joseph F. May) Msgr. (?), 1902. – 1974.) Northampton, PA-i plébános, magyarul nem, vagy csak rosszul beszélt

66 Molnár Antal (Kajd, 1904. július 24. – ?, 1977. október 8.) Bethlehem, PA-i magyar lelkész

67 Gilly Ferenc (1909. – 1974. szeptember) USA-ban szentelt magyar plébános

68 Vidóczy István (Zalaegerszeg (?)), 1918. szeptember 17. – Northampton, PA, 1980. december 1.) Northampton, PA magyar lelkész

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. május 18., szombat				
Lehigh Valley, PA	délelőtt	Látogatás a magyar templomban (?)	–	–
Philadelphia, PA	délután	Látogatás Krol érseknél, fogadás. (Volt Politikai Foglyok Szövetsége)	John Krol ⁶⁹	–
1974. május 19., vasárnap				
Philadephia, PA	reggel	Indulás az I-95 autópályán Passaic, NJ-be.	Dunay Antal ⁷⁰	–
Passaic, NJ	10:30	Érkezés a Szent István templomhoz, fogadás, majd szentmise.	Michael Dudick ⁷¹	teljes hangfelvétel
	13:00	Látogatás a református templomban.	György István főgondnok	–
	13:30	Rövid pihenő a plébánián, szűk körű fogadás.	–	–
Paterson, NJ	14:30	Látogatás Gáspár János ⁷² plébános sírjánál.	–	–
Garfield, NJ	15:00	Látogatás a Garfield, NJ-i cserkészotthonban.	–	–
Passaic, NJ	16:00	Fogadás az iskola disztermében, majd pihenő a plébánián.	Gerald Goldmann, ⁷³ Joseph Hirkala ⁷⁴	teljes hangfelvétel
Saddle Brook, NJ	Késő este	Szállás a Mariott Motor Hotelben.	–	–

69 John Krol (Cleveland, OH, 1910. október 26. – Philadelphia, PA, 1996. március 3.) bíboros, Philadelphia, PA érseke 1961–1988 között

70 Dunay (Demetrovics) Antal Dr. (Nagykölked, 1915. február 27. – Passaic, NJ, 1977. május 29.) Passaic, NJ-i plébános 1963–1977 között

71 Michael Joseph Dudick (St. Clair, PA, 1916. február 24. – ?, 2007. május 30.) Passaic-i görög katolikus püspök 1968–1995 között

72 Gáspár János (Magyarlak (Nagysároslak), 1898. május 6. – Passaic, NJ, 1963. február 25.) Passaic, NJ-i plébános 1933–1963 között

73 Gerald Goldmann (?-?) Passaic, NJ polgármestere 1971–1978 között

74 Joseph Hirkala (?), 1923. november 23. – ?, 1987. január 1.) New Jersey-i állam szenátora, korelnöke 1971–1987 között

Helyszín	Időpont	Tevékenység	Dátum	Részvevők	Fennmaradt beszéd
1974. május 20. hétfő					
Washington DC	Déle lőtt	Érkezés vonattal az Union Station pályaudvarra, majd a fogadás után a szállás elfoglalása a Washington-i érsekségen, zártkörű ebéd, ezután a magyar egyesületek képviselőinek fogadása.		Patrick O'Boyle ⁷⁵ bíboros William W. Baum ⁷⁶ washingtoni érsek Josef O'Donoghue vikárius, Vance Hartke ⁷⁷ szenátor, William Scherle ⁷⁸ képviselő, Irányi László SP, ⁷⁹ Dr. Béky Zoltán református püspök	hangfelvétel
	Délután	A Kongresszus Sam Rayburn épületében találkozó kongresszusi képviselőkkel.		Carl Albert ⁸⁰ kongresszus elnöke	Összefoglalás a Katolikus Magyarok Vasárnappjában, 1974. június 9., 1
	Késő délután	Szentmise a National Shire of the Immaculata Conception templomban – 2500 fő részvételével – bérmlás, majd fogadás az altemplomban.		Msr. John Murphy, ⁸¹ Dr. Bátori József SP, ⁸² Márk István, Vitéz Baán OFM, ⁸³ Dr. Zalotay József, ⁸⁴ Zsoldos Imre ⁸⁵	Idézet és Összefoglalás az Katolikus Magyarok Vasárnappjában, 1974. június 9., 4.

75 Patrik Aloysius O'Boyle (Scranton, PA, 1896. július 18. – Washington DC, 1987. augusztus 10.) bíboros, Washington DC érseke 1948–1973 között

76 William Wakefield Baum (Dallas, TX, 1926. november 21. – Washington DC, 2015. július 23.) bíboros, Washington DC érseke 1973–1980 között, később a Vatikánban szolgált

77 Rupert Vance Hartke (Stendal, IN, 1919. május 31. – Falls Church, VA, 2003. július 27.) Az Egyesült Államok szenátora Indiana állam képviselőleiben 1959–1977 között
78 William Joseph Scherle (Little Falls, NY, 1923. március 14. – Council Bluffs, IA 2003. augusztus 27.) az Egyesült Államok Képviselőházának tagja Iowa állam képviselőleiben 1967–1975 között

79 Irányi László (Szeged, 1923. április 9. – Köln, 1987. március 6.) piarista szerzetes, egyetemi tanár, az Amerikai Piarista Rendtartomány helyettes tartományfőnöke, az Amerikai Magyar Szövetség elnöke, a külföldön élő magyarok püspöke 1983–1987 között

80 Carl Bert Albert (McAlester, OK, 1908. május 10. – McAlester, OK, 2000. február 4.) az USA Képviselőházának tagja Oklahoma képviselőleiben 1947–1977 között, a Képviselőház elnöke (Speaker) 1971–1977 között

81 John J. Murphy Msgr. (1923–1997) plebános, National Shire of the Immaculata Conception

82 Bátori (Baiga) József (István) SP (Budapest, 1900. március 18. – Devon, PA, v. Bryn Mawr, PA 1975. március 3.) piarista szerzetes, házfőnök

83 Vitéz Ferenc Baán OFM (Bágyog, 1917. március 6. – Sümeg, 1997. augusztus 13.) ferences szerzetes, Youngstown, OH plebános

84 Zalotay (Magyar) József (? , 1926. – Washington DC, 1998. július 24.) tanár, washingtoni magyar felkész

85 Zsoldos Imre SVD (Bejegyertvános, 1931. április 16. – Tajpej, Tajvan, 2009. november 20.) verbita szerzetes

Helyszín		Dátum		Fennmaradt beszéd	
Időpont	Tevékenység	Résztevők			
1974. május 21., kedd					
Washington DC	8:30	Ima-reggeli a Statler Hilton Hotelben.	Ft. Maurice Fox, ⁸⁶ Msgr. Joseph Thoming és Msgr. Leo Coady, ⁸⁷ Dr. Béky Zoltán református püspök, Dr. Zalotay József	Teljes szöveg a Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. június 9., 1	
	13:00	Szentmise a Szent Máté Székesegyházban, szónok: Msgr. Joseph B. McAllister. ⁸⁸ A szentmise után búcsúébéd az érseki palotában.	Patrick O'Boyle bíboros, William W. Baum washingtoni érsek, Msgr. Renzo Frana. ⁸⁹	Összefoglalás a Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. június 9., 4.	
	15:00	Látogatás a Kossuth házban, az Amerikai Magyar Református Egyesület székházában.	Dr. Béky Zoltán református püspök	Összefoglalás a Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. június 9., 4.	
Buffalo, NY	20:00	Fogadás a Statler Hilton hotel disztermében, sajtótájékoztató.	Edward Head ⁹⁰ Buffalo, NY püspök, Dr. Juhász János, az Actio Hungarica elnöke	–	
1974. május 22. szerda					
Buffalo, NY	Napközben	Fogadások Buffalo és Lackawanna magyartjai fogadta. Sajtótájékoztató Látogatás a Szociális Nővéreknél.	–	New York-i Magyar Élet, 1974. június 15. 7.	
	19:30	Szentmise a buffalo-i katedrálisban.	–	New York-i Magyar Élet, 1974. június 15. 7.	
1974. május 23. csütörtök					
Detroit, MI	11:20	Érkezés Detroit, MI-be, a Szent Kereszt templomhoz, majd ünnepi ebéd.	Arthur Henry Krawczak ⁹¹ segéd-püspök	–	
	16:00	Magyar szervezetek fogadása a plébánián. Sajtótájékoztató	–	–	
	18:30	Szentmise a Szent Kereszt templomban.	Csorba Domonkos OFM ⁹²	hangfelvétel	

86 Maurice Fox (?–1987) püspöki titkár, később a St. Patrick templom plébánosa

87 Msgr. Leo J. Coady (?–1994) prelátus

88 Joseph B. McAllister (1906–1995) a Catholic University korábbi rektorhelyettese, híres szónok

89 Msgr. Renzo Frana (?–?) a Szentizék washingtoni ügyvivője

90 Edward D. Head (White Plains, NY, 1919. augusztus 5. – Kenmore, NY, 2005. március 29.) Buffalo, NY püspöke 1973–1995 között

91 Arthur Henry Krawczak (Detroit, MI, 1913. február 2. – Livonia, MI, 2000. január 13.) Detroit, MI-i segédpüspök 1968–1995 között

92 Csorba László Domonkos OFM (?–1933. december 18. –) ferences szerzetes, 1969–2012 között magyar lelkész az USA-ban

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. május 24., péntek				
Toledo, OH	8:00	Indulás Toledo, OH-ba.	–	–
	9:30	Szentmise a Szent István templomban.	Hernády Márton ⁹³ plébános	–
	12:00	Fogadás, iskolás gyerekek énekének meghallgatása, majd szabadprogram	–	–
1974. május 25., szombat				
Cleveland, OH	10:00	Érkezés Toledo, OH felől az Ohio Turnpike 9-es kijáratához, ahol Ralph J. Perk ⁹⁴ polgármester fogadja.	–	–
	11:00	A Cleveland-i Rotundában Mindszenty ünnepélyes fogadása, valamint a város kulcsainak átadása. Sajtókonferencia. A hivatalos küldöttségek fogadása.	Ralph J. Perk, valamint a városi tanácsosok testülete	Hangfelvétel Összefoglalás Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974. június 9., 1 Teljes beszéd – Cleveland, ⁹⁵ 9-10.; 15-16.
	12:30	Általános fogadás.	–	–
	15:30	A Magyar Kultúrkert felkeresése.	Volosin Lenke	–
	16:15	A keleti oldali Első Magyar Református Egyház meglátogatása, majd az evangélikus egyházközséggel együtt közös fogadás.	Szabó István tiszteletes Erdei Ferenc tiszteletes	Teljes beszéd – Cleveland, 24. Teljes beszéd – Cleveland, 30.
	17:30	A Szent János Görög Katolikus Egyházközség felkeresése. A Gárdonyi Géza magyar iskola megtekintése, a 22-es Bessenyei György és a 33-as Szilágyi Erzsébet cserkészcsapat tisztelgése.	Bobák Sándor ⁹⁶ parókus	Teljes beszéd – Cleveland, 31–32.
	18:00	Szentmise a Szent Erzsébet templomban, elsőáldozás, majd fogadás.	–	Teljes beszéd – Cleveland, 38–40.

93 Hernády Márton (Szentendre, 1924. február 3. – Budapest, 2000. január 22.) Toledo, OH plébános

94 Ralph Joseph Perk (Cleveland, OH, 1914. január 19. – Westlake, OH, 1999. április 21.) politikus, Cleveland polgármestere 1971–1977 között

95 Mindszenty József bíboros érsek-primás úr látogatása 1974 tavaszán Cleveland egyházmegyéjében; összeáll. Kótai Zoltán; Kárpát kiadó, Cleveland, 1975

96 Bobák Sándor (Alex) Dr. (Viszító, 1916. szeptember 5. – Cleveland, OH, 1987. december 13.) görög katolikus parókus

Helyszín	Időpont	Tevékenység	Dátum	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. május 26., vasárnap					
Cleveland, OH	9:00	Keleti-oldali Árpádházi Szent Margit egyházközség felkeresése. Szentmise, utána meghallgatások és ebéd.	–	–	Teljes beszéd – Cleveland, 49–50., Katolikus Magyarok Vasárnappja, 1947. június 9., 2.
	14:00	Böhm Károly, ⁹⁷ az első amerikai magyar katolikus pap sírjának felkeresése.	–	–	–
	15:00	Szent János Katedrális – szentmise és szentbeszéd.	–	Clarence George Isseemann ⁹⁸ püspök	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasárnappja, 1947. június 9., 2.
	17:00	A Rabnemzetek Szabadság Lángjának felavatása.	–	Ralph J. Perk polgármester	–
	18:00	Bankett a Convention Centerben a szervezettek részvételével	–	–	Elköszönő beszéd Teljes beszéd – Cleveland, 60.
1974. május 27., hétfő					
Cleveland, OH	10:00	Szentmise és szentbeszéd a Szent Imre templomban. A mise keretében zászló, táblakép és miseruha megáldása, valamint keresztelő. A mise után fogadás.	–	William Michael Cosgrove, ⁹⁹ Kárpai Ferenc ¹⁰⁰ plébános	Idézettek a beszédből Katolikus Magyarok Vasárnappja 1974. június 16., 1. Teljes beszéd – Cleveland, 78–79.
	15:45	Az Árpád Akadémia fogadása, a Magyar Vitézi Rend fogadása.	–	Dr. Somogyi Ferenc főtitkár; Nádás János ¹⁰¹ elnök	Teljes beszéd – Cleveland, 93–95.
	16:20	A nyugatoldali Református Egyház meglátogatása.	–	Elek Áron ¹⁰² h. püspök	Teljes beszéd – Cleveland, 99–100.
	17:15	A nyugatoldali Evangélikus Egyház meglátogatása.	–	Juhász Imre ¹⁰³ lelkipásztor	Teljes beszéd – Cleveland, 102–103.
	18:00	A nyugatoldali Magyar Iskola meglátogatása, a 14-es Görgyey és a 34-es Zrínyi cserkészcsapatok köszöntése.	–	–	–

⁹⁷ Böhm Károly (Selmechánya, 1853. június 13. – Cleveland, OH, 1932. április 9.) az első hivatalosan kiküldött magyar katolikus pap, „az amerikai magyarok apostola”

⁹⁸ Clarence George Isseemann (Hamilton, OH, 1907. május 30. – Cleveland, OH, 1982. július 27.) Cleveland, OH püspöke 1966–1974 között

⁹⁹ William Michael Cosgrove (? 1916. november 26. –? 1922. december 11.) Cleveland-i segédpüspök 1968–1976 között, később Belleville, IL püspöke

¹⁰⁰ Kárpai Ferenc (Cleveland, OH, 1915. október 12. – Cleveland, OH, 1995. október 2.) plébános

¹⁰¹ Nádás János (Kecskemét, 1903. január 28. –?) politikus, kulturális szervező, az Árpád Akadémia alapítója

¹⁰² Elek Áron (Hódmezővásárhely, 1924. augusztus 9. – Cleveland, 1995. október ?) a Clevelandi Kálvin Egyházkerület helyettes püspöke

¹⁰³ Juhász Imre (?–?) evangélikus lelkipásztor, az Erős Vár c. folyóirat szerkesztője

Helyszín	Időpont	Tevékenység	Dátum	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. május 28., kedd					
Cleveland, OH	8:00	Szentmise a Szent Imre templomban.	–	–	–
	9:15	Magánkihallgatások, különféle szervezetek és személyek fogadása.	–	–	–
	14:00	A Kárpát nyomda új nyomdagépeinek megálldása – a nyomda a Mindszenty nyomda nevet veszi fel.	–	Dr. Kótai Zoltán, ¹⁰⁴ a Kárpát Könyvkiadó tulajdonosa	–
	15:00	A Little Sister of Poor Öregothon meglátogatása.	–	–	Idézet a beszédből Cleveland, 118.
	15:30	Konferencia a magyar katolikus papokkal.	–	–	–
	17:00	Megbeszélés a protestáns lelképásztorokkal.	–	–	–
	18:00	Közös vacsora.	–	–	–
1974. május 29., szerda					
Elyria, OH	Délelőtt	Szentmise a kihalófélben lévő egyházköztségben.	–	–	–
Lorain, OH	17:00	Érkezés, majd ünnepélyes felvonulás a református templomból.	–	–	–
	18:00	Szentmise a Szent László templomban, a Mindszenty játszótér megálldása, a népművészeti kiállítás megtekintése, majd fogadás a görög katolikus templomban.	–	Demetzky Sándor ¹⁰⁵ Demkó Zoltán ¹⁰⁶	–
1974. május 30., csütörtök					
Baberton, OH	10:00	Érkezés Baberton, OH-ba. A Szociális testvérek rendházának megtekintése.	–	Mészáros Árpád György OFM ¹⁰⁷	–
	16:30	Fogadás a Magyar Házban.	–	–	–
	18:00	Szentmise és szentbeszéd a Szentháromság magyar templomban, később a magyar iskola megtekintése.	–	–	Teljes beszéd – Cleveland, 128–129.

104 Kótai Zoltán Ádám Dr. (Budapest, 1914. május 24. – Phillipsburg, NJ 1980. július 30.). Akron, OH lelképásztor, a Kárpát Könyvkiadó tulajdonosa, igazgatója

105 Demetzky Sándor (Cuyahoga, OH, 1926. január 23. – Cleveland, OH, 2002. október 17.) Lorain, OH plébános

106 Demkó Zoltán Dr. (Nagybecskerek, 1893. november 1. – Lorainzi, 1974. december 4.) Lorain, OH plébános

107 Mészáros Árpád György OFM (?), 1916. szeptember 26. – Kolozsvár, 2005. április 6.) ferences szerzetes, Baberton, OH plébános

Helyszín		Dátum		Fennmaradt beszéd	
Időpont		Tevékenység		Résztevők	
1974. május 31., péntek					
Akron, OH	10:00	Érkezés a Jézus Szentséges Szíve plébániára, az iskola meglátogatása.	Dr. Kótai Zoltán Bartkó Alajos ¹⁰⁸ plébános		
	15:00	A Holy Cross temetőben található magyar papi sírok felkeresése.			
	17:30	Látogatás a református közösségben, az épülő Lorántffy Zsuzsanna Óregothon megtekintése.	Dömötör Tibor ¹⁰⁹ tiszteletes		Teljes beszéd – Cleveland, 139.
	19:30	Szentmise és bérmlálás a Jézus Szíve templomban.	–		Teljes beszéd – Cleveland, 142–143.
1974. június 1., szombat					
Burton, OH	10:00	Megbeszélés a Shrine of Our Lady of Mariapoch kegyhelyen.	–		–
Youngstown, OH	14:00	Érkezés a youngstown-i „Csiksomlyó” kegyhelyre, köszöntések, majd rövid pihenő.	Dengl Miklós OFM, ¹¹⁰ Esterhás István		–
	17:15	Szentmise a Szent Columba katedrálisban.	James W. Malone ¹¹¹ püspök		–
	kb. 19:00	Hivatalos fogadás a Powers Auditoriumban.	Goda Teréz cserkészvezető, Harry Meshe ¹¹² Jack C. Hunter, ¹¹³		Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasámapia, 1974. július 7., 2–3.
1974. június 2., vasárnap					
Youngstown, OH	11:00	A Bíró Benedek Emlékkönyvtár felavatása.	Szabad Magyar Kamarakórus, Alapi Endre karmag, Dengl Miklós OFM, Msgr. William Hughes ¹¹⁴		Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasámapia, 1974. július 7., 3.
	14:30	Vasfüggöny-keresztút elvégzése.	Simon József ¹¹⁵		Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasámapia, 1974. július 7., 3:7.
	15:00	Pünkösdi búcsú szentmise, fogadások.			

¹⁰⁸ Bartkó Alajos (Cleveland, OH, 1911. augusztus 16. – Akron, OH, 1993. április 18.) amerikai születésű magyar lelképásztor, Akron, OH plébános

¹⁰⁹ Dömötör Tibor (Budapest, 1929. máj. 29. – ? református lelkész, Akron, OH tiszteletes

¹¹⁰ Dengl György Miklós OFM (Újarad, 1916. március 7. – Youngstown, OH, 1998. október 2.) a Szent István Kustódia prézeze, Youngstown, OH plébános, a Katolikus Magyarok Vasámapia hetilap felelős szerkesztője

¹¹¹ James William Malone (Youngstown, OH, 1920. március 8. – Youngstown, OH, 2000. április 9.) Youngstown, OH püspöke 1968–1995 között

¹¹² Harry Meshe (Youngstown, OH, 1924. június 13. – Youngstown, OH, 2017. szeptember 4.) Ohio állam szenátusának tagja 1971–1993 között

¹¹³ Jack C. Hunter (?; 1930–?, 2001) Youngstown, OH polgármester 1969–1977 között

¹¹⁴ William Anthony Hughes (Youngstown, OH, 1921. szeptember 3. – ?, 2013. február 7) helynök, később Covinton-i püspök

¹¹⁵ Simon József (Mosonszentmiklós, 1947. október 26. – ?) pécsi egyházmegyei áldozópap, Youngstown, OH-ban vendéglelkész

Dátum		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. június 3., hétfő			
Youngstown, OH	Reggel	Szentmise a kegyhely kápolnájában, a 25. házassági évfordulójukat ünneplő Goda Ferenc és nejeének megáldása.	Dengi Miklós OFM, Bolváry Pál OSPPE ¹¹⁶
	10:00	TV interjú a ferences kolostorban.	–
	12:00	Fogadás a Calvin Centerben, ebéd, interjú.	–
	17:00	Vacsora a Szent István egyházközségnél.	Török Dezsó ¹¹⁷
	19:00	Szentségi áldás, és az egyházközség tagjainak fogadása.	–
1974. június 4. kedd			
Farrell, PA	11:00	Szenháromság Egyházközség és a Shenango Valley magyarságának meglátogatása.	–
Youngstown, OH	16:00	Szent György görög katolikus egyházközség felkeresése.	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasámapja, 1974. július 14., 1–2.
	19:00	Magyarok Nagyszonyva egyházközség felkeresése, szentmise, szentbeszéd, majd egyéni fogadások.	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasámapja, 1974. július 14., 2.

¹¹⁶ Bolváry Pál OSPPE (Kalossa, 1924. április 13. – Budapest, 2001. január 31.) pálos szerzetes, 1973–1993 között Pittsburgh, PA plébános

¹¹⁷ Török Dezsó Msgr. (? , 1922. december 14. – 2002. után) Youngstown, OH plébános

¹¹⁸ Vitéz Ferenc Baán OFM (Bágyog, 1917. március 6. – Sümeg, 1997. augusztus 13.) ferences szerzetes, plébános, házfőnök

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők	Fennmaradt beszéd
1974. június 5., szerda				
Cleveland, OH	8:00	Indulás a Cleveland, OH-i reptőlőterre, majd utazás San Francisco, CA-ba, az UAL71-el.	–	–
San Francisco, CA ¹¹⁹	13:04	Érkezés San Francisco, CA-ba. Fogadás a reptőlőteren, utána Joseph T. McGucken érsek vendégeként szállására ment.	Joseph T. McGucken, ¹²⁰ Jaszovszky József, ¹²¹ Cyril Magnin ¹²²	–
	délután	Szabadidő, majd 16:00-tól egyéni kihallgatások.	–	–
1974. június 6., csütörtök				
San Francisco, CA	9:00	Sajtótájékoztató az érsekségen.	–	–
	10:00	Egyéni fogadások, majd ebéd az érsekségen.	Joseph T. McGucken	–
	13:30	Fogadás a San Francisco-i városházán.	Joseph L. Alioto ¹²³ polgármester	–
	14:30	A Golden Gate híd megtekintése, majd a Sacred Heart Convent magyar apácáival, időseivel találkozás.	–	–
Portola Valley, CA	16:00	Ünnepélyes fogadás a magyar alapítású Portola Valley bencés monostorban, a magyar cserkészcsapatok fogadalmotétele, majd szentmise és szentbeszéd, utána fogadás.	Dr. Hoffer Lipót OSB, ¹²⁴ Tárcey Kovács Erzsébet ¹²⁵	Cserkészavatóson elhangzott beszéd Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974. július 7., 9.–10. Szentmisén elhangzott beszéd Csonka, ¹²⁶ 113–116.

119 A San Francisco és környéki programokat Dr. Jaszovszky József Mindszenty, a főpásztor Észak-Kaliforniában c. könyv 102–103. oldalai alapján állítottam össze.

120 Joseph Thomas McGucken (Los Angeles, CA, 1902. március 13. – San Francisco, CA, 1983. október 6.) 1962–1977 között San Francisco érseke

121 Jaszovszky József Dr. (Kecsepekány, 1907. március 16. – San Francisco, CA, 2002. január 3.) a San Francisco-i érsek joghatósága alá tartozó magyarok lelkesze, a Menlo park-i magyar misszió vezetője

122 Cyril Isaac Magnin (?; 1889. július 6. – ?, 1988. június 8.) politikus, üzletember, filantróp

123 Joseph Alioto (San Francisco, CA, 1916. február 12. – San Francisco, CA, 1998. január 29.) San Francisco polgármestere 1968–1976 között

124 Hoffer Lipót OSB Dr (Tápszentmiklós, 1917. április 22. – Sao Paulo, Brazília, 1992 körül) bencés szerzetes, perjel 1968–1974 között

125 Tárcey Kovács Erzsébet (Eszék, 1928. október 21. – ?) énekesnő, San Francisco, CA diszpolgára

126 Csonka Emil: Diadalút Amerikában, Budapest, Mindszenty Alapítvány, 2017

Dátum		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. június 7., péntek			
Portola Valley, CA	8:30	Szentmise a monostor kápolnájában.	–
	10:30	Egyéni fogadások, majd találkozás a tanulókcal, levelezés intézése, Emlékratok kéziratának javítása.	–
	15:00	Indulás San Jose, CA-ba, szállás a Hyatt House-ban.	–
San Jose, CA	16:00	Látogatás a Mission Dolores Bazilikában.	Norman M. McFarland ¹²⁷
	18:00	Magánfogadás a Del Oro Roomban.	–
1974. június 8., szombat			
Santa Clara, CA	Délelőtt	Az eredeti tervben szereplő diszoktoravatóst Mindszenty az egyetem abortuszt támogató álláspontja miatt lemondta.	–
	14:00	Indulás a St. Patriek szemináriumba, majd 17:30-tól magyar nyelvű szentmise a szeminárium kápolnájában.	Jaszovszky József
Menlo Park, CA	18:30	Estebéd a Menlo park-i misszió női csoportjának rendezésében.	Hoffer Lipót OSB, M. J. Guilfoyle, ¹²⁸ Joseph T. McGucken
1974. június 9., vasárnap			
Menlo Park, CA	9:05	Indulás San Francisco, CA-ba	–
	10:30	Latin nyelvű szentmise a St. Mary's Cathedral-ban. A szentmise után találkozás a San Francisco-i magyar hívekkel, majd a helyi püspökkel ebéd.	Idézet a Katolikus Magyarok Vásárnapjában, 1974. július 7., 2.
San Francisco, CA	14:00	San Francisco-i Református Egyházközség meglátogatása.	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vásárnapjában, 1974. július 7., 9.
	15:00	A Stephaneumban magyar szervezetekkel találkozás.	–
Menlo Park, CA	17:00	Egyéni fogadások.	–

¹²⁷ Norman Francis McFarland (Martinez, CA, 1922. február 21. – Orange, CA, 2010. április 26.) San Francisco, CA segédpüspöke, majd Reno, CA apostoli adminisztrátora, később püspöke, majd Orange, CA püspöke

¹²⁸ Merlin Joseph Guilfoyle (San Francisco, CA, 1908. július 15. – ?, 1981. november 20.) Stockton, CA püspöke 1969–1979 között

¹²⁹ Borbás Antal (? , 1889. július 31. – ?) református lelkész, főesperes, korábbi tábori lelkész

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. június 10., hétfő				
San Francisco, CA	Délelőtt	Látogatás a Golden Gate-hídat üzemeltető igazgatóságánál.	Dale W. Luehring ¹³⁰	–
Sonoma, CA	11:00	Sonoma-i ferences közösség meglátogatása, majd a város kulcsainak átvétele, később Haraszthy Ágoston, ¹³¹ az amerikai szőlőtermesztés atyjának ősi pincészetének felkeresése.	Mark Joseph Hurley ¹³²	–
1974. június 11., kedd				
San Diego, CA	11:30	Utazás Los Angeles, CA átszállással San Diego, CA-ba, érkezés a püspökségre, ott díszbéd, majd sajtókonferencia.	Fedák József, ¹³³ Leo Thomas Maher ¹³⁴ Pete Wilson ¹³⁵	–
	Kora délután	Rozsnyai Zoltán, ¹³⁶ lányának Dorottya Katalinnak keresztelője	Dengi Miklós OFM	–
	Délután	Ünnepi kétnyelvű szentmise.	Leo Thomas Maher	Hangfelvétel Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vásármájában, 1974. július 7., 9.

¹³⁰ Col. Dale W. Luehring (Eldorado, KS, 1918. április 28. – Lymphoma, CA, 2016. május 16.) a Golden Gate igazgatóságának elnöke 1968–1984 között

¹³¹ Haraszthy Ágoston (Pest, 1812. augusztus 30. – Corinto (Nicaragua), 1869. július 6.) magyar földbirtokos, a pénzügyileg kifizetődő kaliforniai szőlőtermesztés és borászat megalapítója

¹³² Mark Joseph Hurley (San Francisco, CA, 1919. december 13. – San Francisco, CA, 2001. február 5.) Santa Rosa, CA püspöke 1969–1986 között

¹³³ Fedák József (?–?) a kaliforniai magyar cserkészmozgalom megalapítója, cserkészparancsnok, a Mindszenty látogatás San Diego-i főszervezője

¹³⁴ Leo Thomas Maher (Mount Union, IA, 1915. július 1. – San Diego, CA, 1991. február 23.) San Diego, CA püspöke 1969–1990 között

¹³⁵ Pete Wilson (Lake Forrest, IL, 1933. augusztus 23. –) republikánus politikus, San Diego, CA polgármestere 1971–1973 között, később szenátor Kalifornia képviselőjében 1983–1991 között, majd Kalifornia kormányzója 1991–1999 között

¹³⁶ Rozsnyai Zoltán (Budapest, 1926. január 29. – San Diego, CA, 1990. szeptember 10.) magyar származású karmester és zenei igazgató

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. június 12., szerda			
San Juan Capistrano, CA	Délelőtt	Látogatás az ősi ferences kolostorban és emléktábla leleplezése Kapisztrán Szent János, valamint Hunyadi János emlékére, fogadás a város házában.	Roy Byrnes ¹³⁷
Los Angeles, CA	10:30	Érkezés a Los Angeles-i Nemzetközi Repülőtérre, majd sajtókonferencia.	–
	12:00	Fogadás a Century Plaza Hotelben.	–
	Délután	Szabadprogram, fogorvosi kezelés.	–
1974. június 13., csütörtök “Joseph Cardinal Mindszenty Day” – Orange, CA, Ontario, CA			
Los Angeles, CA	Délelőtt	Látogatás Los Angeles, CA bíboros-éskéjénél.	Timothy Manning ¹³⁸
	12:00	Látogatás a Szent István templomban,	Horváth Benedek ¹³⁹
Orange, CA	15:00	Orange, CA-i református egyházközség felkeresése, betegek látogatása.	Négyessy Bertalan ¹⁴⁰ tiszteletes
	Késő délután	Látogatás a magyar alapítású premontrai kolostorban, emléktábla megáldása, szabadtéri szentmise, érettségi bizonyítványok átadása.	Parker (Keresztessy) László Opraem Dr. apát ¹⁴¹

¹³⁷ Roy Byrnes (?), 1925 – San Juan Capistrano, 2019. február 18.) San Juan Capistrano, CA polgármestere 1973–1975 között

¹³⁸ Timothy Manning (Ballingearry, Írország, 1909. november 15. – Los Angeles, CA, 1989. június 23.) bíboros, Los Angeles, CA érseke 1970–1985 között

¹³⁹ Horváth Benedek Opraem (Jánosháza, 1915. január 31. – Orange County, CA, 1998. január 11.) premontrai szerzetes, Los Angeles, CA plébános

¹⁴⁰ Négyessy Bertalan (?–?) református lelkész

¹⁴¹ Parker (Keresztessy) László Opraem Dr. (Vaskeresztes, 1915. december 19. – Trabuco Canyon, Orange, CA, 2010. január 3.) premontrai szerzetes, kollégiumi rektor, perjel, apát

		Dátum		
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. június 14., péntek – “Joseph Cardinal Mindszenty Day” – Los Angeles, CA				
	Délelőtt	Magánkihallgatások	–	–
Los Angeles, CA	11:00	MacArthur Park-ban található Szabadságharcos Emlékmű megtekintése, koszorúzás.	–	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasárnapjában, 1974. július 7., 11.
	Délután	North Hollywood-i Social Service öregotthonának felkeresése.	–	–
	Késő délután	Szentmise a Szent István plébánián.	–	Teljes beszéd Csonka 119–121.
	Este	Fogadás és bankett a Century Plaza óriáshotel dísztermében.	Tom Bradley, ¹⁴² Loretta Young, ¹⁴³ James Francis McIntyre ¹⁴⁴ Phyllis McAlpin Schlafly ¹⁴⁵	–
1974. június 15., szombat				
Los Angeles, CA	10:00	A Los Angeles-i magyar egyházak, egyesületek és szervezetek képviselőinek fogadása.	29 szervezet, valamint 5 magánszemély fogadása	–
	17:30	Latin nyelvű szentmise és orgonakoncert (International Opera Ensemble) a Blessed Sacrament templomban, fogadás.	Dr. Domonkos Nándor, László Ibolya, Czövek István	–
1974. június 16., vasárnap				
Los Angeles, CA	10:45	Szentmise a Szent István Római Katolikus templomban.	Szörényi Éva ¹⁴⁶	–
	Dél körül	Egyéni fogadások.	–	–

142 Thomas J. Bradley (Calvert, TX, 1917. december 29. – Los Angeles, CA, 1988. szeptember 29.) Los Angeles, CA egyetlen afroamerikai származású polgármestere 1973–1993 között

143 Loretta Young, (Salt Lake City, UT, 1913. január 6. – Los Angeles, CA 2000. augusztus 12.) Oscar-díjas, kétszeres Golden Globe-díjas és háromszoros Emmy-díjas amerikai színésznő

144 James Francis Aloysius McIntyre (New York, NY, 1886. június 25. – Los Angeles, CA, 1979. július 16.) bíboros, New York, NY segédpüspök 1940–1946 között, New York, NY koadjuktork érseke 1946–1948 között, Los Angeles érseke 1948–1970 között

145 Phyllis McAlpin Schlafly (St. Louis, MI, 1924. augusztus 15. – Laude, MI, 2016. szeptember 5.) a Mindszenty Foundation elnöke

146 Szörényi Éva, született Schwáb Elvira, 1921-től szepesbélai báró Lers Elvira (Budapest, 1917. május 26. – Los Angeles, CA, 2009. december 1.) Kossuth-díjas magyar színésznő, érdemes és kiváló művész

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. június 17., hétfő			
Los Angeles, CA	8:30	Csendes szentmise a Szent István templomban, majd reggeli és fogadások.	–
Dallas, TX	12:20	Indulás Dallas, TX-ba.	–
	16:55	Érdekés a Dallas, TX-i Fort Worth repülőtérré.	Nagy Anzelm OCist ¹⁴⁷
Irving, TX	Késő este	Az Irving, TX-i ciszterci rendház és gimnázium felkeresése, vacsora, majd esti ájtatosság a kolostor kápolnijában.	Thomas Tschoepe, ¹⁴⁸ Thomas K. Gorman, ¹⁴⁹ John Joseph Cassata ¹⁵⁰
1974. június 18., kedd			
Irving, TX	6:45	Latin nyelvű koncelebrált szentmise, majd reggeli.	–
	10:00	Sajtókonferencia a monostor épületében, majd magánkihallgatások.	–
Dallas, TX	19:00	Diszdzoktorrá avatás az University of Dallas-on (jogi diszdzoktor). Ünnepi fogadás és vacsora. A rendezvényt a Brook Hollow Country Clubban rendezték meg.	Lawrence DeFalco, ¹⁵¹ Damian C. Fandal OP ¹⁵² dékán, Nagy Anzelm OCist, Thomas Tschoepe, Thomas K. Gorman, a ciszterci apátság szerzetesei

147 Nagy Anzelm OCist Dr. (Buják, 1915. február 1. – Dallas, TX, 1988. augusztus 4.) ciszterci szerzetes, dallasi apát 1953–1988 között

148 Thomas Ambrose Tschoepe (Pilot Point, TX, 1915. december 17. – Dallas, TX, 2009. január 29.) Dallas, TX püspöke 1969–1990 között

149 Thomas Kiely Gorman (Pasadena, CA, 1892. augusztus 30. – Dallas, TX, 1980. augusztus 16.) Dallas, TX püspöke 1954–1969 között, személyéhez kötődik a ciszterci közösség meghívása Texasba

150 John Joseph Cassata (Galverston, TX, 1908. november 8. – ?, 1989. szeptember 8.) Fort Worth, TX első püspöke 1969–1980 között

151 Lawrence Michael De Falco (McGeesport, PA, 1915. augusztus 25. – Amarillo, TX, 1979. szeptember 22.) Amarillo, TX püspöke 1963–1979 között

152 Damian Callery Fandal OP (New Orleans, LA, 1929. május 1. – New Orleans, LA, 1994. április 22.) domonkos szerzetes, az University of Dallas dékánja

Dátum				
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők	Fennmaradt beszéd
1974. június 19., szerda				
Fort Worth, TX	Délelőtt	Szentmise és bérmálás a Fort Worth, TX-i katonai támaszponton, majd ebéd.	John Joseph Cassata püspök	–
Dallas, TX	15:00	TV felvétel a Catholic News számára.	–	–
Irving, TX	Délután	Papi konferencia – magyar papok részvételével.	–	–
	17:45	Vácsonya a kolostorban, az iskolatanács tagjainak részvételével.	–	–
	19:30	Szentmise az Irving, TX-i iskola tornatermében.	Barta József Leonard O.Cist. ¹⁵³ Csányi Dániel Apor O.Cist dr. ¹⁵⁴ Chladek István Menyhért O.Cist ¹⁵⁵	–
1974. június 20. csütörtök				
Irving, TX	8:00	Koncelebrált szentmise, majd magánkihallgatások.	–	–
Dallas, TX	12:55	Indulás repülővel St. Louis, MO-be.	–	–
St. Louis, MO	Délután	Érkezés St. Louis, MO-ba, köszöntés, majd sajtótájékoztató.	Furák István Tibor OSM, ¹⁵⁶ John J. Carberry, ¹⁵⁷ Eleanor Schlafly	–
	17:00	Szentmise a Győzelmes Nagyasszonyunk templomban.	Furák István Tibor OSM	–
1974. június 21. péntek				
St. Louis, MO	Délelőtt	Látogatás a Mindszenty Foundation irodájában, annak kertjében található Mária szobor megáldása.	–	Teljes beszéd Csonka 122–124.
	17:30	Szentmise a St. Louis-i katedrálisban, utána bankett.	–	Hangfelvétel a beszédből

¹⁵³ Barta József Leonard O.Cist (Cibakháza, 1897. április 18. – Irving, TX, 1978. november 14.) ciszterci szerzetes, tanár

¹⁵⁴ Csányi Dániel Apor O.Cist dr. (Budapest, 1930. december 30. –) korábbi ciszterci szerzetes, tanár

¹⁵⁵ Chladek István Menyhért O.Cist (Budapest, 1931. július 26. – Dallas, TX, 2017. június 26.) ciszterci szerzetes, tanár

¹⁵⁶ Furák István Tibor OSM (Királyhegyes, 1926. – Wheeling, WV, Kanada, 1985. október 23.) szervita szerzetes, St. Louis, MO plébános

¹⁵⁷ John Joseph Carberry (Brooklyn, NY, 1904. július 31. – St. Louis, MO, 1998. június 17.) bíboros, érsek, St. Louis érseke 1968–1979 között

Dátum		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevevők
1974. június 22. szombat "Joseph Cardinal Mindszenty Day" – Illinois állam, Chicago, IL			
St. Louis, MO	9:18	Indulás repülővel Chicago, IL-ba.	–
Chicago, IL	Dél	Érkezés Chicago, IL-ba.	John Cody ¹⁵⁸ Mihályi Gilbert OPraem ¹⁵⁹
	Délután	Mise a Holy Name székesegyházban, majd a Szent István templom felkeresése, a Mindszenty-vándorszászó megáldása, majd sajtótájékoztató.	Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasárnappja, 1974. július 28., 1.
		A Szent István templom felkeresése	–
East Chicago, IN	Délután	A református templom felkeresése, a Szentháromság templomban harangszentelés.	Szabó János ¹⁶⁰ Skerl Alfonz ¹⁶¹
Gary, IN	Este	Szentmise a székesegyházban, majd fogadás.	Andrew Gregory Grutka ¹⁶²
South Bend, IN	22:00	Szállás a ferences nővéreknél.	–
1974. június 23., vasárnap			
South Bend, IN	Délelőtt	Szentmise a Magyarok Nagyszonyja templomban.	–
	Délután	A magyar iskola auditoriumában fogadás.	–
1974. június 24., hétfő			
South Bend, IN	Napközben	A katolikus intézmények felkeresése.	–
Notre Dame, IN	Napközben	Látogatás a Notre Dame Egyetemen.	Gábrriel Asztrik László OPraem Dr. ¹⁶³
			Teljes beszéd Katolikus Magyarok Vasárnappja, 1974. július 28., 1–2.

158 John Patrick Cody (St. Louis, MO, 1907. december 24. – Chicago, IL, 1982. április 25.) bíboros, érsek, Chicago, IL érseke 1965–1982 között

159 Mihályi Gilbert OPraem (Szombathely, 1920. január 26. – Székesfehérvár, 2011. december 12.) premontrai szerzetes, Chicago, IL plébános

160 Szabó (Sabo) János Msgr. (Carteret, NJ, 1905. január 21. – Miami, FL, 1991. április 8.) South Bend-i plébános, az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke

161 Skerl Alfonz (Szombathely, 1929. május 16. –) East Chicago, IN plébános

162 Andrew Gregory Grutka (Joilet, IN, 1908. november 17. – Valparaiso, IN, 1993. november 11) Gary, IN püspöke 1957–1984 között

163 Gábrriel Asztrik László OPraem Dr. (Pécs, 1907. december 10. – Notre Dame, IN, 2005. május 16.) premontrai szerzetes, tanár, Szent Mihály arkangyalról nevezett margit-szigeti c. prépost

Helyszín		Időpont		Dátum		Fennmaradt beszéd	
Chicago, IL		Reggel		1974. június 25., kedd		Fennmaradt beszéd	
Chicago, IL				Chicago, IL érimésével utazás Cincinnati, OH-ba.			
Cincinnati, OH	Délután			Érkezés a Cincinnati Nemzetközi Repülőtérre, majd fogadás a püspöki palotában.		Richard Ackerman, ¹⁶⁴ Joseph L. Bernardin, ¹⁶⁵ Charles Maloney, ¹⁶⁶ Henry J. Soenneker, ¹⁶⁷ Bernard Grimm ¹⁶⁸	
	19:30			Szentmise a Cincinnati Katedrálisban, az egyesületek zászlójának megáldása.			
1974. június 26., szerda - "Joseph Cardinal Mindszenty Day" – Covington, KY, Cincinnati, OH, Pittsburgh, PA							
Cincinnati, OH	Délelőtt			Sajátfogadás a latin iskola fogadótermében.			
	11:30			Ünnepélyes ebéd a Quality Inn-Riverview Hotelben, a város kulcsainak átvétele.		Dr. Fölföldy Béla; ¹⁶⁹ Szilágyi T. István	
Pittsburgh, PA			14:37	Érkezés a Pittsburgh, PA-i Nemzetközi Repülőtérre, majd indulás a püspökségre, sajtókonferencia.		Vincent Leonard ¹⁷⁰	Idézet Katolikus Magyarok Vásárnapja, 1974. július 28., 1–2.
	19:00			Szentmise a St. Paul katedrálisban, utána fogadás.		Vincent Leonard, Anthony G. Bosco ¹⁷¹	

¹⁶⁴ Richard Henry Ackerman (Pittsburgh, PA, 1903. augusztus 30. – Covington, KY, 1992. november 18.) Covington, KY püspöke 1960–1978 között

¹⁶⁵ Joseph Louis Bernardin (Columbia, SC, 1928. április 2. – Chicago, IL, 1996. november 14.) Cincinnati érseke 1972–1982 között, 1983-ban bíborossá kreálták

¹⁶⁶ Charles Maloney (? , 1913. szeptember 9. – ?, 2006. április 30.) Louisville, KY segédpüspöke 1954–2006 között

¹⁶⁷ Henry Joseph Soenneker (Covington, KY, 1907. május 27. – ?, 1987. szeptember 24.) Owensboro, KY püspöke 1961–1982 között

¹⁶⁸ Bernard Grimm (Covington, KY, 1913. november 1. –?) Covington, KY polgármestere 1972–1976 között

¹⁶⁹ Dr. Fölföldy Béla Barnabás (Szelevény, 1908. augusztus 5. – Florence, KY, 1979. december 14.) csanádi egyházmegye aldozópap

¹⁷⁰ Vincent Martin Leonard (Pittsburgh, PA 1908. december 11. – Pittsburgh, PA, 1994. augusztus 28.) Pittsburgh, PA püspöke 1969–1983 között

¹⁷¹ Anthony Gerard Bosco (Pittsburgh, PA, 1927. augusztus 1. – Greensburg, PA, 2013. július 2.) püspök, Pittsburgh-i segédpüspök 1970–1987 között, majd Greensburg püspöke 2004-ig

Dátum		Fennmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevők
1974. június 27., csütörtök			
Hazelwood, PA	8:00	Szentmise a Szent Anna templomban, utána reggeli a plébánián, majd az egyházközség tagságának fogadása az Iskolateremben, a cserkészek zászlóinak megáldása.	Dismachek Pál, ¹⁷² Bolváry Pál OSPPE, Hoffer Lipót OSB, Csia György református lelkész, dr. Markovits Pál ¹⁷³
Munhall, PA	10:35	A Szent Margit templom meglátogatása.	Molnár Richárd ¹⁷⁴
McKeesport, PA	13:00	A görög katolikus templom meglátogatása.	Dr. Sereghy László ¹⁷⁵
	16:00	Látogatás a St. Mary templomban.	Donald Kosturbanick ¹⁷⁶
Duquesne, PA	19:00	Részvétel a szent liturgián a Szent Illés magyar görög katolikus templomban.	Vida György ¹⁷⁷
	20:00	Fogadás a templom nagy társadalmi termében.	–
1974. június 28., péntek			
Elizabeth. PA	8:00	Szentmise az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend kápolnájában, majd felkeresi a temetőt, ahol számos magyar pap és apáca nyugszik.	–
Pittsburgh, PA	12:00	Fogadás a Pittsburgh-i Egyetem Györgyi Dénes ¹⁷⁸ által alapított Magyar Szobájában.	Vida György, Sereghy László, Dengi Miklós OFM
	délután	Látogatás a Pittsburgh, PA-i görög katolikus püspökségen, majd repülővel indulás New York, NY-ba.	Stephen Kocisko ¹⁷⁹
New York, NY	este	Búcsúzás a New York-i JFK reptőlőteren, búcsúbeszéd, a New York-i cserkészek fogadása, majd indulás Bécs, Ausztriába.	Idézet a beszédből Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974. július 28., 2–3.

¹⁷² Dismachek Pál (Duquesne, PA, 1906. szeptember 4. – ?, 2000. február 4.), Pittsburgh, PA plébános

¹⁷³ Markovits Pál (?; 1917–?, 2006) állatorvos, kutató

¹⁷⁴ Molnár Rikárd (Richard) OFM (Perth Amboy, NJ, 1915. február 7. – Hays, PA, 1998. augusztus 18.) ferences szerzetes, Munhall, PA plébános

¹⁷⁵ Dr. Sereghy László (? – McKeesport, PA, 1988. június 16.) görög katolikus parókus, McKeesport, PA-i parókus

¹⁷⁶ Donald Kosturbanick (?–?) görög katolikus parókus

¹⁷⁷ Vida György Msgr. (?; Magyarországon, 1906. június 31. – Berkeley, CA, 1989. június 24.) görög katolikus parókus, Munhall, PA-i parókus

¹⁷⁸ Györgyi Dénes (?; 1886 – ?, 1961) építőművész, a Magyar Szoba alapítója és tervezője

¹⁷⁹ Stephen John Kocisko (Mineapolis, MI, 1915. június 11. – Pittsburgh, PA, 1995. március 7.) Pittsburgh, PA-i görög katolikus püspök

		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. június 29., szombat			
Bécs, Ausztria	napközben	Érkezés New York, NY-ból Bécsbe, a zarándokút vége.	–

3. Második USA-beli („hawaii”) út (1974. december 19. – december 23.)

		Dátum	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Részvevők
1974. december 19., csütörtök			
Auckland, Új-Zéland	délelőtt	Szentmise, majd indulás a reptőlére.	John Mackey püspök, ¹⁸⁰ James Liston nyugalmazott érsek-püspök, ¹⁸¹ Bánffy Tibor
Honolulu, HI	helyi idő szerint délelőtt	Érkezés Honolulu, HI-ba, fogadás, majd sajtókonferencia.	John Joseph Scanlan püspök ¹⁸²
	12:00	Szentmise, magyar nyelvű prédikációval (angolra fordítva), majd találkozás a helyi polgármesterrel és néhány helyben élő magyarral, utána ebéd a püspökségen.	–
	Délután	Szabadprogram, pihenés.	–
1974. december 20., péntek			
Honolulu, HI	9:00	Szentmise	Türk (Török) József ¹⁸³
	10:00	Városnézés, utána szabadprogram.	Scanlan püspök, Türk József
	20:00-23:00	Fogadás a püspökségen – jó hangulatban.	–

¹⁸⁰ John Mackey (?), 1918. január 11. – ?, 2014. január 20.) Auckland, Új-Zéland püspöke 1974–1983 között

¹⁸¹ James Michael Liston (?), 1881. június 9. – ?, 1976. július 8.) Auckland, Új-Zéland püspöke 1920–1970 között, közben kitüntetésként (personal title) érsekké nevezik ki 1953-ban

¹⁸² John Joseph Scanlan (Innisarra, Írország, 1906. május 24. – ?, CA, USA, 1997. január 31.) Honolulu, HI, 2. püspöke 1968–1981 között

¹⁸³ Türk (Török) József, Youngstown, OH-i egyházmegyei pap, 1965–1985 között Honolulu, HI-on lelkész

Dátum		Tevékenység		Femmaradt beszéd	
Helyszín	Időpont	Tevékenység	Résztevevők	Femmaradt beszéd	
1974. december 21., szombat					
Honolulu, HI	9:00	Indulás az United Airlines géppel San Francisco, CA felé	–	–	
San Francisco, CA	16:40	Érkezés San Francisco, CA-ba, rövid látogatás Schlosser Frigyes házában, majd utazás a Menlo-i szemináriumba, majd szentmise.	Jaszovszky József, McCucken érsék	–	
	19:45	A magyar egyházközi tanács fogadása	–	Ósszefoglalás Jaszovszky, 184 126–127.	
1974. december 22., vasárnap					
San Francisco, CA	reggel	Szentmise a nővéreknél (?), majd fogadások.	Jaszovszky József	–	
	12:00	Ebéd Schlosser Frigyeséknél, akinek Márta Helena Emma Jozefa nevű lányának keresztülőségét Mindszenty vállalta.	Schlosser Frigyes 185	–	
	14:30	Keresztelő a Menlo Park Szent Rajmond templomában. Ezután bérmlás – 28 fő bérmlkozó.	Jaszovszky József, mint keresztelő pap, Hoffer Lipót OSB, Leavy, Matthew „Máté” OSB 186	Teljes beszéd Jaszovszky 128–130. Ósszefoglaló Mészárosnál: 587.	
	16:30 körül	A környékbeli magyarok fogadása	–	–	
	Este	Ünnepélyes vacsora, a Schlosser család szervezésében, majd átvonulás a szemináriumba, keresztlevelek és bérmllevelek aláírása, néhány könyv dedikálása	–	–	
1974. december 23., hétfő					
San Francisco, CA	7:40	Indulás New York, NY irányába.	–	–	
New York, NY	Napközben	Átszállás New York, NY-ban, rövid fogadás, majd tovább utazás Londonon át Bécsbe.	Hajdú-Németh Lajos, 187 Horányi Tibor, 188 Harkay Róbert(?), 189 Kiss Gábor jezsuita, Füzér Julián, Bodnár Gábor 190	–	

184 Jaszovszky József, Dr.: Mindszenty, a főpásztor Észak-Amerikában, magánkiadás, Menlo Park, Kalifornia, 1980.

185 Schlosser Frigyes (Frederick Schlosser, Jr) (?), 1926. március 26. – ?, 2008. december 17.) német származású vagyonos ember, aki kaliforniai magyarsággért sokat tett, s egyik lányának Mindszenty lett a keresztapja

186 Leavy, Matthew „Máté” OSB (Bronx, NY, 1950. április 19. –), bencés szerzetes, későbbi apát, jelenleg Kaliforniában kiegészítő magyar lelkész és tanár

187 Hajdú-Németh Lajos (? – ?, USA, 1985. március 25.) Sopron megyei mintagazda, a KALOT (Katolikus Agrárfüvéségi Legényegyletek Országos Testülete) munkatársa

188 Horányi Tibor (Zalaegerszeg, 1911. július 5. – Graz, Ausztria, 1988. április 24.) politikus, a KALOT munkatársa, egyetemi docens. Gyermekkorában Mindszenty miniszter volt Zalaegerszegen.

189 Harkay Róbert (?), Magyarország, 1923. – ?, NY, USA, 1992. november) a Széchenyi István Társaság elnöke

190 Bognár Gábor (? – Garfield, NJ, 1996. december 22.) cserkészvezető, nevét viseli a Passaic, NJ-i magyar cserkészcsapat

RÓBERT GYULA DUDÁS

JÓZSEF MINDSZENTY'S DAILY SCHEDULE DURING THE VISITS
IN THE NORTH-AMERICA IN 1973 AND 1974

József Mindszenty, the Cardinal, Primate and Archbishop of Esztergom, made several pastoral tours after 1972 among the Hungarians in worldwide exile. He visited Northern America 3 times:

1. After his long captivity and inner exile, he visited Northern America between September 18 – October 3, 1972. Its main target this time was Canada, but he dedicated the newly renovated Roman Catholic Church of St Ladislaus in New Brunswick, NJ, USA.
2. His 3rd trip was between May 6-July 29, 1974, and it was exclusively aimed at the USA.
3. The last occasion when he visited the USA was following his trip to Australia and New Zealand. On his way home he stopped at Hawaii, in San Francisco, CA, and New York NJ between December 19-December 23, 1974.

In this source communication I summarized the daily schedule of the Cardinal, based on the data collected from press related articles and related books published by dedicated participants. I publish separately the sources where the Cardinal's speeches have remained partly or completely.

LEGEZA LÁSZLÓ

PROF. DR. TÖRÖK JÓZSEF PÁPAI PRELÁTUS, EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ

Török József
1946–2020

Török József 1946. augusztus 30-án született Makón. Édesapja Török Gyula tanulmányait a szegedi orvosi egyetemen végezte, de a közszolgálatban helyezkedett el. A *Kisgazda Párt* makói szervezetének egyik vezetője, majd 1948-ban nemzetgyűlési képviselő volt. Édesanyja Vajda Julianna, aki idős korától hozzá költözött. Büszke volt arra, hogy minden írásának első olvasója édesanyja volt egészen a 104 éves korában bekövetkezett haláláig. Édesanyja volt legfőbb támasza, akinek elvesztését éveken át gyászolta. Édesanyja nemcsak első kritikusa volt, közös munkájuk eredménye pl. a *Ben-Hur fia* c. könyv magyar nyelvre történt fordítása.

Török Józsefnek egy bátyja volt, István, aki 1962 őszén országos első helyezést ért el a „Furfangosok” című műveltségi vetélkedőn. Újságíró, majd jogász szeretett volna lenni, de a makói gimnázium három éven át nem javasolta továbbtanulásra, mivel nem volt KISZ-tag. Elment dolgozni, és később levelező tagozaton szerzett jogi végzettséget,

amikor már nem kellett iskolai ajánlás a felvételéhez. Egyetemi tanulmányai után disszidált, előbb műfordításokból élt, majd a Szabad Európa Rádió stockholmi tudósítója lett. Fiatalon elhunyt.

A KISZ-től való tartózkodása miatt Török József sem tudott továbbtanulni, bár kitűnő eredménnyel érettségizett a makói *József Attila Gimnáziumban*, 1964-ben. A *Makói Múzeum* igazgatója, Tóth Ferenc vette maga mellé segédmunkásként, itt került közvetlen kapcsolatba a történelem-tudománnyal. E közben folyamatosan érett benne a papi hivatás utáni vágy is, végül 1970-ben jelentkezett kispapnak a *Székesfehérvári Egyházmegyébe*. 1974-ig a budapesti *Központi Papnevelő Intézetben* tanult, majd 1975. június 24-én Székesfehérvárott pappá szentelték. Tanulmányait tovább folytatta a Papnöveldeben, ekkor írta doktori értekezését a pálos rend liturgiájának eredetéről és történetéről. 1976-ban teológiából doktorált, disszertációja alapján később a *Pálos Rend* konfráterévé választották. Közben 1974 és 1976 között az *ELTE Eötvös Kollégiumában* Mezey László professzor paleográfia-diplomatika-kodikológia kurzusának hallgatója volt. Mezey professzort egész életében szakmai példaképének, mesterének tartotta.

Pappá szentelése után három évig, 1978-ig Csepel-Belvárosban káplán, itt ismerkedett meg a papi hivatás lelkipásztori feladataival, amit később, egyetemi tanár korában sem hanyagolt el. Közben folytatta történelmi tanulmányait Mezey László vezérletével, majd a *Magyar Tudományos Akadémia* középkori kódextörredék-kutató munkacsoportjának (*Fragmenta Codicum* Kutatócsoport) lett tagja, közreműködött a töredékkatalogus első kötetének elkészítésében.

Professzorai tanácsára megpályázta és 1978-ban elnyerte a francia állam ösztöndíját, így két évet tölthetett történelem-, valamint az egyháztudomány segédtudományai szakos hallgatóként a párizsi *Sorbonne Egyetemen*, az *Institut Catholique-on* és a *Sorbonne École Pratique des Hautes Études IV. Section* keretében, de a *Collège de France* egyháztörténetet is érintő előadás-sorozatait is hallgatta. 1980-ban az *Institut Catholique-on* teológiai doktorátust (*Doctorat de Théologie*) szerzett. Disszertációját francia nyelven írta a *Pray-kódex* liturgikus részeiről.

Hazaérkezése után, 1980-tól a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának* (akkori nevén a *Hittudományi Akadémiának*) egyháztörténésze, közép- és újkori egyháztörténeti tanszékének vezetője lett, címzetes rendkívüli tanárként. Nyilvános rendkívüli tanár 1983-tól, nyilvános rendes tanár 1986-tól volt. Egyetemi feladatai mellett a *Központi Papnevelő Intézet* rektorhelyettese volt 1986–1987-ben. 1990 és 1992 között a *Hittudományi Kar* dékánja.

Papi munkáját professzori állása mellett is folyamatosan végezte, az akkor még a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Máriaremetén, valamint 1982-től az alsókrisztinavárosi Havas Boldogasszony-templomban minden vasárnap szentmiseáldozatot mutatott be, felkarolva a ministránsokat és a Szendrei Janka alapította krisztinavárosi szkolát. Vasárnapi szentmiseit mindkét helyen 2019 októberéig megtartotta, amíg ereje engedte.

Hivatása, római katolikus egyháza mindennél fontosabb volt számára. Határozottan szembeszállt mindennel, ami a legkisebb mértékben is veszélyeztette egyházát, akár belső, akár külső irányból jött az. A hit védelme oly fontos volt számára, hogy akkor is harcolt érte, ha tudta, hogy ez esetleg a papi előmenetelét veszélyeztetheti. Bátran kiállt a külső veszélyekkel szemben, jöjjön az akár liberális, akár bolsevista irányból. Mint történész, pontosan ismerte a francia forradalom liberális és a bolsevista forradalom kommunista hatásait, és küzdött ellenük elsősorban a történelemtudomány eszközeivel,

de gyakran a szószékről is. Különösen a papnevelés volt a szívügye. Ministránsait igyekezett rábeszélteni a papi hivatásra, mert sohasem feledte, hogy őt is egykori plébánosa erősítette meg pályaválasztásában. Fontos volt számára, hogy a kispap tanítványai eljussanak a felszenteléshez. Ha előfordult, hogy mégis kiléptek, akkor azt mély bánattal vette tudomásul.

A papképzésen túl 1990-től a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem* egyházzenei tanzakának liturgika és liturgiátörténelem tanára. Tanított 1976 és 1993 között az *Országos Magyar Cecília Egyesület* budapesti nyári kántorképző tanfolyamán, 1994–2006 között a szabadkai püspökség teológiai-kateketikai intézetében, 1990–2005 között a székesfehérvári hitoktatóképzőben, s vendégelőadóként az ELTE-n is, ahol 2007-ben c. egyetemi tanár lett.

Rendszeres foglalkozottja volt 1989-től a *Magyar Rádió*nak. Szent II. János Pál pápa 1991-ben történt magyarországi látogatásakor Czigány György mellett ő tudósított a *Magyar Televízió*ban valamennyi pápai programról, ettől kezdve a *Magyar Televízió* és a *Duna TV* vallási műsorainak gyakori vendége volt. A *Magyar Rádió* épületébe állandó belépővel rendelkezett. 1994-ben megkapta a *Magyar Rádió* nivódíját. A 2002-ben bekövetkezett politikai változás után nem kapott meghívást a médiába, egészen a közelmúltig.

1990-ben az *Ecclesia Szövetkezet*nek elnökhelyettese lett, 1993-tól elnöke. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem *Egyháztörténeti Kutatócsoportjának* tagja, a *Collectanea Vaticana Hungariae* kiadványsorozat szerkesztőbizottságának elnöke. 1993-tól a *Communio* magyar változatának szerkesztője, 1994–2001 között a *Teológia* felelős kiadója. A *Mikes Kiadó* munkatársa, számos könyv szaklektora, a *Magyar Katolikus Lexikon* szakírója. 1988-tól az *MTA Tudományos Minősítő Bizottsága*, ill. utóda, a *Doktori Tanács* bíráló bizottsági tagja vagy opponense. A *Magyar Egyházzene*, a *Folia Theologica* folyóiratok és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. A *Societas Liturgica* nemzetközi tudományos társaság, a *Magyar Történelmi Társaság*, a *Magyar Egyházzenei Társaság*, a *Magyar Szemiotikai Társaság*, a *Pulszky Ferenc – Magyar Műzeumi Egyesület*, az *Egyetemi Levéltárosok Szövetsége*, a *Nemzetközi Egyetemtörténeti Kutatócsoport* hazai szekciója, a *Szent István Társulat* és a *Szent István Akadémia* tagja. A *Pro Renovanda Cultura Hungariae*, a *Barokk kálváriákért* alapítványok kuratóriumi tagja.

Török József professzor kimagasló szinten foglalkozott a tudományokkal. Vallotta, hogy a történeész és az egyháztörténeész között az a különbség, hogy az egyháztörténeész tudja, Isten a történelem ura, irányítója a végső győzelem felé, de olykor megengedi, hogy mi emberek közreműködjunk benne, olykor rosszul, máskor jól, de a végső győzelemhez kétség nem férhet. Művei egy része kimagaslóan tudományos jelentőségűek (akár történelem, liturgia vagy egyházzene területén), de mint pap sohasem feledte, hogy Jézus Krisztus tanítását nemcsak a tudósok felé kell közvetítenie, hanem minden emberhez, ezért fontos szerepet játszott életében a közművelés, népszerűsítés. E miatt vállalt jelentős médiaszerepeket, s írt ismeretterjesztő könyveket, folyóirat cikkeket.

Jelentősek magyar nyelvű publikációi, francia nyelven íródott tanulmányai, valamint francia- és latin nyelvről történt könyvfordításai. A *Magyar Tudományos Művek Tára* 2019. november 28-ig 366 művét sorolja fel, mely korántsem teljes, többek között hiányoznak belőle az alapos lektori tevékenységei, és az azóta megjelent könyvei. Több mint 40 könyve jelent meg. A magyar egyháztörténeletről századonként egy kötetet írt, melynek utolsó kötete 2020. január 28-án kerül ki a nyomdából, ezt már nem élhette

meg. Jelentős tudományos és ismeretterjesztő szakirodalmi hagyatéka még sok évtizeden át meghatározó és véleményformáló lesz az egyháztörténészek és a történészek köreiben.

Munkásságát 1991-ben címzetes préposti méltósággal, 1998-ban pápai prelátusi címmel ismerték el. 2000-ben *Stephanus-díjjal* tüntették ki. 2001-ben megkapta a *Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét*, 2011-ben a *Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét*.

Török József 2000-ben a *Máltai Lovagrend* magisztrális káplánja lett, 2010-től tiszteletbeli konventuális káplán. Elsősorban a rendtagok lelki programjaiba kapcsolódott be, lelkigyakorlatokat és lelki napokat vezetett, de részt vett több karitatív programon, így a *Máltai Lovagrend* éves Lourdes-i zárandoklatán is. 1999-ben meghatározó dolgozatot írt a rend történetéről. A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége megalakulásának 75. évfordulójára 2003-ban kiadott Emlékkönyvbe ő írta a Máltai Rend egyetemes és magyarországi történetét bemutató fejezeteket. 2019 őszén ő lett a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége megújult Fortuna utcai rendházának kápolna igazgatója.

2017-ben nyugállományba vonult, mint professor emeritus.

Súlyos, gyógyíthatatlanul előrehaladott betegségét 2019 októberében diagnosztizálták. Sok szenvedés után, 2020. január 24-én 2 óra 30 perckor tért meg Teremtőjéhez.

TÖRÖK JÓZSEF ÉLETMŰVE, BIBLIOGRÁFIA

1. Török József – Zágorhidi Czigány Balázs – Legeza László – Török Sándor: *Dommonkosok*. Budapest, (2021, Megjelenés alatt)
2. Török József: *A XVI. század magyar egyháztörténete 1551-ig*. Budapest, Legeza László magánkiadása (2020) 160. p.
3. Török József: *Háromnegyed század*. Budapest, Legeza László magánkiadása (2019) 112. p.
4. Török József: *A magyar egyház évezrede*. Budapest, Ecclesia Szövetkezet (2019) 284. p.
5. Török József: *Kilencszáz éves a szeretet chartája: A középkor ciszterci szerzetesei Európában és Magyarországon*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 74 : 33 pp. 1033–1036., 4 p. (2019)
6. Török József: *Az énekelt Biblia kutatója: Szendrei Janka emlékezete*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 74 : 31 pp. 976–978., 3 p. (2019)
7. Török József: *A Központi Papnevelő Intézet*. In: Beke, Margit (szerk.) A katolikus Budapest III. : Oktatási és nevelési intézmények. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, (2019) pp. 201–217., 17 p.
8. Török József: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara*. In: Beke, Margit (szerk.) A katolikus Budapest III. Oktatási és nevelési intézmények. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, (2019) pp. 156–176., 21 p.
9. Török József: *A makói polihisztor: Tóth Ferenc emlékezete*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 73: 51–52 pp. 1623–1625., 3 p. (2018)
10. Török József: *Szent István jubileumok: 1938–1988*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 73: 33 pp. 1034–1037., 4 p. (2018)
11. Török József: *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapesten (1938)*. COMMUNIO (Budapest) 26: 1–2 pp. 5–11., 7 p. (2018)

12. Török József: *A Hittudományi Kar a budapesti egyetemen 1870–1950*. In: Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos (szerk.): Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Budapest, Magyar Levéltárosok Egyesülete, (2018) pp. 439–445., 7 p.
13. Török József: *Eucharisztikus kongresszus Budapesten, 1938: Annus mirabilis*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 73 : 20 pp. 614–617., 4 p. (2018)
14. Török József: *Mátyás király és az egyház: Személyes vallásosság – Szentszék – szerzetesrendek*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 73 : 13 pp. 390–392., 3 p. (2018)
15. Török József: *II. Rákóczi Ferenc vallásossága: A vezérlő fejedelem fohásza*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 74 : 16 pp. 486–489., 4 p. (2017)
16. Török József: *Gellért püspök, a tudós és egyházszerző főpap*. In: Kuminetz Géza (szerk.) *Lángolt a szívünk...*(Lk 24,32). A hetvenéves Takács Gyula köszöntése. Budapest, Szent István Társulat, (2017) pp. 356–364., 9 p.
17. Török József: *Az eucharisztikus kongresszusok története 1960-ig*. pp. 283–288., 6 p. In: Vincze Krisztián (szerk.): *Ars longa vita brevis*. A hetvenéves Rokay Zoltán köszöntése. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, (2017) p. 326
18. Török József: *A család a Bibliában: Szüleit szolgálva az Úrnak is szolgál*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 72 : 51–52 pp. 1609–1611., 3 p. (2017)
19. Török József: *Az eucharisztikus kongresszusok története 1938-ig: Krízisből születet világtalálkozó*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 72 : 44 pp. 1382–1384., 3 p. (2017)
20. Török József: *Az államalapító és a lovagkirály: Szent István és Szent László*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 72 : 33 pp. 1030–1033., 4 p. (2017)
21. Török József: *A pünkösdi tüzláng: Tűlparti fények tükre*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 72 : 22 pp. 681–683., 3 p. (2017)
22. Török József: *A víz dicsérete: Az emberlélek tisztulására*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 72 : 15 pp. 454–456., 3 p. (2017)
23. Török József: *Az irgalmas rend: Beteg voltam, és ápoltatok...* ÉLET ÉS TUDOMÁNY 71 : 13 pp. 393–395., 3 p. (2016)
24. Török József: *Pannonhalma és a patrisztikus irodalom*. In: Somorjai Ádám OSB – Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiepiscopus Benedictinus, Historicus Ecclesiae*. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, (2016) pp. 47–54., 8 p.
25. Török József: *Középkori királyok szobrása: Félice de Fauveau és a magyar szentek*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 71 : 52–53 pp. 1641–1643., 3 p. (2016)
26. Török József: *Gellért püspök, a tudós és egyházszerző főpap*. HONISMERET 44 : 5 pp. 57–62., 6 p. (2016)
27. Török József: *Ferencesek a csatatereken: Kapisztrán János Nándorfehérvárott*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 71 : 34 pp. 1062–1064., 3 p. (2016)
28. Török József: *Dobszay László és a népnyelvű zsolozsma*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 23 : 1 pp. 62–63., 2 p. (2016)
29. Török József: *Gál Ferenc emlékezete*. TEOLÓGIA 50 : 1–2 pp. 109–111., 3 p. (2016)
30. Török József: *Keresztutak a kontinensen: Francia emigráns egyháziak*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 71 : 29 pp. 912–915., 4 p. (2016)

31. Török József: *Ostpolitik és Mindszenty bíboros*. MAGYAR SION 10 : 1 pp. 171–179., 9 p. (2016)
32. Török József – Simon Erika: *A hittudománytól a madarak énekéig*. pp. 84–87. In: Simon Erika (szerk.): *Igénk édes hatalma*. Huszonnégy szólamban. Budapest, Hungarovox Kiadó, (2016) p. 131
33. Török József: *A kunok és a magyar egyházi hierarchia*. In: Barna Gábor (szerk.): *A szent domonkos rend és a kunok*. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, (2016) pp. 127–130., 4 p.
34. Török József: *A francia forradalom elől a szigetországba: Egyházi emigránsok*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 71 : 20 pp. 614–616., 3 p. (2016)
35. Török József: *Pünkösöd ünnepének története: Aratási hálaadástól a koronázásig*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 74 : 23 pp. 714–716., 3 p. (2015)
36. Török József: *Fény a fényből, feltündököltél Krisztus! A fény a keresztény gondolatvilágban*. COMMUNIO (Budapest) 23 : 3–4 pp. 97–101. (2015)
37. Török József: *Földünk megtermi gyümölcsét: Termékeny talaj a keresztény gondolatvilágban*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 70 : 51–52 pp. 1606–1608., 3 p. (2015)
38. Török József: *Emlékbeszéd Mezey László fölött harminc évvel halála után*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 22 : 1 pp. 99–103., 5 p. (2015)
39. Török József: *A világosság fiai: A fény a keresztény tanításban*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 70 : 44 pp. 1382–1384., 3 p. (2015)
40. Török József: *Az állam és az egyház szétválasztása Franciaországban: Medvék, méhek, milliárdok*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 70 : 34 pp. 1062–1064., 3 p. (2015)
41. Török József: *Migne sajtóbirodalma: A legrendhagyóbb könyves személyiség*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 70 : 21 pp. 656–658., 3 p. (2015)
42. Török József: *Az örmény genocídium: Egy népcsoport lemészárlása*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 70 : 14 pp. 422–424., 3 p. (2015)
43. Török József – Tusor Péter: *Előszó*. In: Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában*. Tanulmányok és inventárium. Budapest, Gondolat, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, (2015) pp. 7–10., 4 p.
44. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában: Tanulmányok és inventárium*. Budapest, Gondolat, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport (2015), 434 p.
45. Jean Laffitte – Török József: *A pápák és a család: A Casti Connubii-től a Familiaris Consortio-ig*. COMMUNIO (Budapest) 22 : 3–4 pp. 26–38., 13 p. (2014)
46. Jean-Robert Armogathe – Török József: *Bűnbánat és Eucharisztia: A gyógyulástól a Bárány lakomájáig*. COMMUNIO (Budapest) 22 : 3–4 pp. 39–45. (2014)
47. Jean-Robert Armogathe – Török József: *A család – romokban vagy épülőben?* COMMUNIO (Budapest) 22 : 3–4 pp. 20–25. (2014)
48. Török József – Tusor Péter: *Csepregi prelátus naplójának egyháztörténeti forrásértéke*. In: Csepregi Imre – Tóth Ferenc (szerk.): *Dr. Csepregi Imre Napló 4. 1951–1952*. Makó, Makó Város Önkormányzata, (2014) pp. 328–332., 5 p.
49. Török József: *Harangszó a középkori Magyar Királyságban*. In: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii : Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I-II*. Budapest, Debrecen, ELTE BTK, (2014) pp. 337–348., 12 p.

50. Török József: *A betegek kenetének korai forrása*. In: Puskás Attila – Perendy László (szerk.) *A szenvedő ember Isten színe előtt*. Budapest, Szent István Társulat, (2014) pp. 273–275., 3 p.
51. Török József: *A francia forradalom és a katolikus egyház üldözése: Misék, eskük és a legfőbb lény kultusza*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 69 : 51–52 pp. 1610–1612. (2014)
52. Török József: *Az egyház és a francia forradalom: A Notre Dame bontásra ítéltett*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 69 : 44 pp. 1398–1400. (2014)
53. Török József: *Bevezetés az ostromnaplóhoz* pp. 12–21. In: Fodor Eszter (szerk.): *Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatlanban*. Budapest, Kairosz Kiadó, (2014) p. 206
54. Török József: *Párizs felszabadulása: Hogyan került el Varsó sorsát?* ÉLET ÉS TUDOMÁNY 49 : 34 pp. 1072–1075., 4 p. (2014)
55. Török József: *A föl Kent király: Szent István*. VIGILIA 79 : 8 pp. 562–565., 4 p. (2014)
56. Török József: *Az ész végül lerombolta? A francia forradalom a katolikus egyház ellen*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 69 : 28 pp. 873–875. (2014)
57. Török József: *A magyarországi egyházmegyéek története*. In: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia sajtóirodája (szerk.) *A Katolikus Egyház Magyarországon 2014*. Budapest, Szent István Társulat, (2014) pp. 51–56.
58. Török József: *Papság, polgárság, harmadik rend: A francia forradalom és a katolikus egyház*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 69 : 16 pp. 486–488., 3 p. (2014)
59. Török József: *Előszó*. In: Katona Pál – Üzen nekünk az Isten. Földeák, Földeáki Római Katolikus Plébánia, (2014) pp. 3–4., 2 p.
60. Philippe Chenaux – Török József: *XV. Benedek és a Nagy Háború*. COMMUNIO (BUDAPEST) 21 : 1–2 pp. 80–88., 9 p. (2013)
61. Török József: *A Máriaremetei Kisboldogasszony Bazilika Plébánia*. In: Beke Margit (szerk.): *A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák*. Budapest, Szent István Társulat, (2013) pp. 301–310., 10 p.
62. Török József – Dobszay László: *Katolikus liturgia: A mise liturgiája és annak története*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport (2013), 156 p.
63. Török József: *Gerbert, avagy II. Szilveszter: Egy korszakos jelentőségű pápa*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 68 : 13 pp. 390–393., 4 p. (2013)
64. Török József: *A Király és katonája*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 20 : 1 pp. 85–86., 2 p. (2013)
65. Török József – Tusor Péter: *Csepregi prelátnaplójának egyháztörténeti forrásértéke*. In: Csepregi Imre – Tóth Ferenc (szerk.): *Dr. Csepregi Imre Napló 3. 1949–1950*. Makó, Makó Város Önkormányzata, (2013) pp. 328–332., 5 p.
66. Török József: *Szenteek történezei: A bollandisták avagy a hagiográfia kezdetei*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 48 : 51–52 pp. 1612–1614. (2013)
67. Török József: *Harangszentelés egykor és ma pp. 83–91.*. In: Visy Zs. (szerk.): *A déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban*. Podnevno zvono u Mađarskoj i u svetu. Budapest, Zrínyi Kiadó, (2011) p. 110
68. Török József: *Nándorfehérvár pápája: III. Callixtus*. In: Visy Zs. (szerk.): *A déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban*. Podnevno zvono u Mađarskoj i u svetu. Budapest, Zrínyi Kiadó, (2011) pp. 38–42., 5 p.

69. Török József: *Szent Hubert és a vadászat*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 68 : 44 pp. 1382–1385. (2013)
70. Török József: *Szent István király liturgikus tisztelete a középkori magyar egyházban*. HONISMERET 41 : 5 pp. 16–23., 8 p. (2013)
71. Török József: *Megalomártírtól István királyunkig: Szent György és az oroszlán*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 68 : 33 pp. 1033–1035., 3 p. (2013)
72. Török József: *Szent Ágoston és a gyermek*. ARS HUNGARICA 39 : 2 pp. 225–229., 5 p. (2013)
73. Török József: *Dél-Amerikai missziók. Az első pünkösd ismétlődött*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 68 : 20 pp. 617–619., 3 p. (2013)
74. Török József: *A Krisztinavárosi Havas Boldogasszony Plébánia*. In: Beke Margit (szerk.): *A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák*. Budapest, Szent István Társulat, (2013) pp. 355–365., 11 p.
75. Étienne Fouilloux – Török József: *A katolicizmus Franciaországban és Nyugat-Európában XII. Piusz pápától XVI. Benedek pápáig*. COMMUNIO (Budapest) 20 : 3–4 pp. 69–96. (2012)
76. Giorgio Maschio – Török József: *Férfi, nő és házasság Szent Ambrus gondolatvilágában*. COMMUNIO (Budapest) 20 : 1–2 pp. 45–56., 12 p. (2012)
77. Török József: *Némaságban völgyben és hegyoldalon: Ezer éves a kamalduli remete rend*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 67 : 43 pp. 1350–1353., 4 p. (2012)
78. Török József: *Pápai követek a középkori Magyarországon: Asztriktól Cesariniig*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 67 : 33 pp. 1030–1033., 4 p. (2012)
79. Török József: *Kortárs művészi zene és vallásosság: Szakralitás és modernség*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 67 : 14 pp. 422–425. (2012)
80. Török József: *Előszó*. In: Nagy Levente : *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában*. Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, (2012) pp. 11–15., 5 p.
81. Török József: *Előszó* pp. 5–13. In: Berkecz Franciska (szerk.): *Slachta Margit lelki öröksége 2. kötet 1940–1945*. Budapest, Salkaházi Sára Alapítvány, (2012) p. 168
82. Török József: *Hagyomány és megújulás 1960–1970 között a katolikus liturgiában* pp. 443–448. In: Kovács A. (szerk.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében*. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai. Budapest, Magyar Egyházzenei Társaság, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszéke, (2012) p. 481
83. Török József: *Haynald Lajos a főpap és az egyházpolitikus* pp. 121–124.. In: Török József – Windisch, István (szerk.): *Legeza László köszöntése hatvanadik születésnapján*. Budapest, Mikes Kiadó, (2012) p. 134
84. Török József – Windisch István (szerk.): *Legeza László köszöntése hatvanadik születésnapján*. Budapest, Mikes Kiadó (2012), 134 p.
85. Török József: *Shovy Lajos székesfehérvári megyéspüspök*. In: MKPK, Titkársága (szerk.) *Mindszenty József és kortársai : Vértanú és hitvalló püspökeink*. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2012) pp. 53–58., 6 p.
86. Török József: *Székesegyházak a középkorban: A mennyország előcsarnokai*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 67 : 51–52 pp. 1606–1609. (2012)
87. Török József – Tusor Péter: *Előszó*. In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék : Források és távlatok: Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*

- [Hungary and the Holy See of Rome : sources and perspectives : studies in honour of cardinal Erdő]. Róma–Budapest, Gondolat, MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, (2012) pp. 9–10., 2 p.
88. Christian Laffargue – Török József (fordító): *Szeretet az Egyház iránt*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 18 : 4 pp. 319–324., 6 p. (2011)
89. Török József: „*A köz és művelődésének*” szakfelügyeletéről!? KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG 4 : 2 p. 77 (2011)
90. Török József: *Harangszentelés egykor és ma*, pp. 83–89. In: Visy Zsolt (szerk.): A déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban. The Noon Bell in Hungary and the World. Budapest, HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft., (2011) p. 111
91. Török József: *Nándorfehérvár pápája. III. Calixtus*. In: Visy Zsolt (szerk.): A déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban. The Noon Bell in Hungary and the World. Budapest, HM Zrínyi Média Közhasznú Nonprofit Kft., (2011) pp. 38–42., 5 p.
92. Török József: *Cantus planus: A karácsonyi gregorián ének*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 66 : 51–52 pp. 1606–1608. (2011)
93. Török József: *Ágoston és a titokzatos gyermek*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 66 : 33 pp. 1030–1033. (2011)
94. Török József: *Kik voltak az első keresztények?*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 66 : 23 pp. 710–712. (2011)
95. Török József: *Az elmélkedés emlékjelei: Kálváriák, keresztutak*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 66 : 16 pp. 486–489., 4 p. (2011)
96. Török József: *Liszt abbé hite és az egyházi zene: Gyónja meg a zongorának!* ÉLET ÉS TUDOMÁNY 65 : 52–53 pp. 1642–1645. (2010)
97. Török József: *Pünkösdi örömeinek: Az Exultet-tekercs ünnepi szövegei*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 65 : 21 pp. 646–648. (2010)
98. Török József: *A húsvéti pergamentekercs: Vigadjon immár az ég angyalainak se-rege*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 65 : 14 pp. 422–425. (2010)
99. Török József: *Nándorfehérvár pápája. III. Calixtus*. VÁRAK KASTÉLYOK TEMPLOMOK: TÖRTÉNELMI ÉS ÖRÖKSÉGTURISZTIKAI FOLYÓIRAT 6 : 6 pp. 6–7., 2 p. (2010)
100. Török József: *Pázmány Péter és korának tudománya*. In: Maczák I. (szerk.): Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, (2010) pp. 260–261., 2 p.
101. Török József: *A pálos rend előzményei és születése*. In: Rochlitz Bernadett (szerk.): Keresztény gyökerek és a boldog magyar élet. Budapest, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, (2010) pp. 99–122., 24 p. Könyvrészlet/Szaktanulmány (Könyvrészlet)/Tudományos[1491074] [Admin láttamozott]
102. Török József: *Pázmány Péter és a tudományok* pp. 169–179. In: Király Miklós – Rácz Lajos (szerk.): Állam, egyház és az egyetemalapító Pázmány. Budapest, Martin Opitz Kiadó, (2010) p. 247
103. Fodor György – Török József – Tusor Péter (szerk.): *Felekezetek az Igazság szolgálatában. Történelem – Teológia – Önazonosság (1500–2000): tanulmányok*. Budapest, Új Ember Kiadó (2009), 414 p.

104. Török József: *A tömjén szerepe a liturgiában* pp. 84–91. In: Barna Gábor – Bodosi-Kocsis Nóra – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Érzékek és vallás*. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, (2009)
105. Török József: *VI. Pál baráti szemmel* pp. 117–124. In: Kránitz M. (szerk.): *Az Egyház küldött. VI. Pál pápa apostoli műve*. Budapest, Szent István Társulat, (2009) p. 184
106. Török József: *A pécsi liturgia*. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, Fény Kft., (2009) pp. 547–553., 7 p.
107. Török József: *A rabkiváltó szerzetesek*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 64 : 34 pp. 1062–1064. (2009). Folyóiratcikk/Szakcikk (Folyóiratcikk)/Ismeretterjesztő[1697079] [Admin láttamozott]
108. Török József: *A kódex-töredékek kutatója: Mezey László*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 64 : 18 pp. 547–548., 2 p. (2009)
109. Török József: *A pécsi püspökség millenniuma: Ókeresztény alapra magyar egyház*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 64 : 15 pp. 454–456., 3 p. (2009)
110. Török József – Legeza László: *Solymár temploma és kegyképe*. Budapest, Mikes Kiadó (2009), 40 p.
111. Török József: *Antifónakincsünk tanulmánykötete*. PRAECONIA: LITURGIATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 3 : 1 pp. 102–102., 1 p. (2008)
112. Török József: *A Makó-Belvárosi Szent István templom énekkarának múltjáról*. In: Verbényi I. (szerk.): *Psallite sapienter. A 80 éves Béres György köszöntése*. Budapest, Szent István Társulat, (2008) pp. 493–498., 6 p.
113. Török József: *Az ünnep illatai*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 63 : 51–52 pp. 1603–1605., 3 p. (2008)
114. Török József: *Pálosok a XX. században: Sziklára építő rend*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 63 : 34 pp. 1066–1068., 3 p. (2008)
115. Török József: *Verses és Herczeg Ferenc*. In: Legeza László (szerk.): *Windisch István köszöntése hatvanadik születésnapján*. Budapest, Mikes Kiadó, (2008) pp. 144–153., 10 p.
116. Török József: *Pálosok a barokk korban: Derékba tört pálma*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 63 : 19 pp. 590–593., 4 p. (2008)
117. Török József: *Mindaz, ami elveszett: Az egyházi iskolák államosítása 60 év távlatából* pp. 309–316. In: Szabó Csaba–Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve, 2008*, Budapest, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Új Ember, (2008) p. 323
118. Török József: *Szent Erzsébet liturgikus tisztelete a középkori Magyarországon és Európában*. In: Török József–Legeza László (szerk.): *Rokay Zoltán köszöntése hatvanadik születésnapján*. Budapest, Mikes Kiadó, (2008) pp. 57–62., 6 p.
119. Török József–Legeza László (szerk.): *Rokay Zoltán köszöntése hatvanadik születésnapján*. Budapest, Mikes Kiadó (2008), 63 p.
120. Török József: *A nyolcágú kereszt jegyében*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 62 : 35 pp. 1094–1096., 3 p. (2007)
121. Török József: *A szülőváros leghálásabb fia: Boldoggáavatás előtt Bálint Sándor*. ÉLET ÉS TUDOMÁNY 62 : 2 pp. 45–47. (2007)

122. Török József: *A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története* pp. 7–13. In: Török József [et al.] – *A Szeplőtelen Fogantatás dogmája*. Budapest, Vigilia Kiadó, (2007) p. 99
123. Török József: *Les débuts de l’Eglise latine en Hongrie*. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLVI*. Miskolc, Magyarország : Herman Ottó Múzeum, (2007) pp. 530–534., 5 p.
124. Török József–Bollók János–Vadász Sándor: *Szent István király Intelmeinek és törvényeinek mai olvasata*. In: Vadász Sándor (szerk.): *Rádiós történelem*. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó, (2007) pp. 9–20., 12 p.
125. Török József: *A magyarországi egyházmegyék története* pp. 45–49. In: Magyar Katolikus Püspöki Konferencia sajtóirodája (szerk.): *A Katolikus Egyház Magyarországon 2007*. Budapest, Szent István Társulat, (2007) p. 52
126. Török József: *A három szentkirály*. In: Tóth Ferenc (szerk.): *A szentkirályok tisztelete a 150 éves földéaki templomban*. Földeák, Földeáki Római Katolikus Plébánia, (2007) pp. 21–32., 12 p.
127. Török József: *Laudációk: Béres György köszöntése*. Tóth Ferenc nyolcvan éves. *MAROSVIDEK* 8 : 3 pp. 32–34., 3 p. (2007)
128. Török József: *La vie liturgique en Hongrie a l’époque de Sigismond de Luxembourg*. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus rex et imperator : művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437 : kiállítási katalógus* : Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18., Luxembourg, Musée national d’histoire et d’art, 2006. július 13 – október 15. Mainz, Philipp von Zabern, (2006) pp. 544–546., 3 p.
129. Török József: *A kamalduli rend és remetéi*. *MŰEMLÉKVÉDELEM* 50 : 6 pp. 305–308., 4 p. (2006)
130. Török József: *Szent Erzsébet eleven kultusza*. *ÉLET ÉS TUDOMÁNY* 61 : 51–52 pp. 1606–1609. (2006)
131. Török József: *Egyháztörténelem és szentképek IX. Piusz és XIII. Leó pápasága idején (1846–1903)*. In: Barna Gábor (szerk.): *Kép, képmás, kultusz*. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, (2006) pp. 98–103., 6 p.
132. Török József: *A tizenötödik század magyar egyháztörténete*. Budapest, Mikes Kiadó (2006), 240 p.
133. Török József: *Az Éneklő Egyház mint a spiritualitás forrása*. *MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA* 13 pp. 59–60., 2 p. (2005)
134. Török József: *A pápa és a muzsika*. *HANGSZER ÉS ZENE* 3 pp. 32–33., 2 p. (2005)
135. Török József: *A gregorián ének, a legétebb zene*. *ÉLET ÉS TUDOMÁNY* 40 pp. 1608–1611., 4 p. (2005)
136. Török József: *A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának története*. *VIGILIA* 70 pp. 532–535., 4 p. (2005)
137. Török József: *Memoria campanarum* pp. 379–384. In: Szuromi Szabolcs Anzelm (szerk.): *Parare viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. Zakar OCist’s 75th Birthday*. Budapest, Szent István Társulat, (2005) p. 394

138. Török József: *A Biblia a magyar kereszténység első századaiban* pp. 430–436. In: Fodor György – Tarjányi, Béla (szerk.): „Akik az igazságra oktattak sokakat...”. A 65 éves Rózsa Huba köszöntése. Budapest, Szent István Társulat, (2005) p. 442
139. Török József – Legeza László: *Az újlaki Sarlós Boldogasszony-templom*. Budapest, Mikes Kiadó (2005), 32 p.
140. Artner Edgár – Szovák Kornél (Forráskiadás készítője) – Török József (Forráskiadás készítője) – Tusor Péter (Forráskiadás készítője): *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája: A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak (cca 1214–1606)*. Budapest, Róma, Olaszország : Gondolat, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport (2004)
141. Török József: *Introibo ad altare Dei* pp. 151–155. In: Barna Gábor (szerk.): „...szolgálatra ítéltél”. Bálint Sándor emlékkönyv. Szeged, Lazi Könyvkiadó, (2004) p. 404
142. Török József: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest, Mikes Kiadó (2004), 239 p.
143. Török József – Legeza László: *A krisztinavárosi Havas Boldogasszony-templom*. Budapest, Mikes Kiadó (2004), 32 p.
144. Török József: *Adoremus: Az Egyház liturgiájának ismerete az egyházzenei művelő fiatalok részére*. Budapest, Ecclesia (2004), 216 p.
145. Török József: *A képtisztelet története*. In: Farbakó Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete: kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában, 2004. május 28 – szeptember 12. Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn: Geschichte und Erinnerung : Ausstellung des Historischen Museums der Stadt Budapest im Museum Kiscell, 28. May – 12. September 2004*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, (2004) pp. 23–27., 5 p.
146. Török József: *A házasságkötés rítusa a Pray-kódexben*. In: Kovács Gy. (szerk.): „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára. Budapest, ELTE Régészettudományi Intézet, (2004) pp. 601–605., 5 p.
147. Török József: *Król Swiety Stefan* pp. 194–202. In: Jana Zimnego (szerk.): *Wegry – Polska : 1000 let chrzescijanstwa*. Sandomierz, Wydawnictwo Diecezjalne, (2003) p. 231
148. Török József: *A szerzetesi oktatás sokszínűsége az újkori Magyarországon*. In: Käfer István (szerk.): *Deo Gratias. A Pázmány Péter Egyetem és a Nagyszombati Egyetem millenniumi ünnepi találkozója 2001. február 2–3. Esztergom, Piliscsaba, PPKE BTK Szlavisztika – Közép-Európa Intézet, Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, (2003) pp. 43–56., 14 p.*
149. Török József: *A képtisztelet történetének fontosabb állomásai*. COMMUNIO (Budapest) 11 pp. 67–82. (2003)
150. Török József: *Az ereklyetisztelet története*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 11 pp. 253–266., 14 p. (2003)
151. Török József: *A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének története*, pp. 104–118. In: Csomós Géza (szerk.): *A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének emlékkönyve 1928–2003*. Budapest, Mikes Kiadó, (2003) p. 240

152. Török József: *A rend története hazai földön*. pp. 83–103. In: Csomós Géza (szerk.): *A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének emlékkönyve 1928–2003*. Budapest, Mikes Kiadó, (2003) p. 240
153. Török József: *A johannita, majd rodoszi, végül máltai lovagrend egyetemes története*. pp. 13–58. In: Csomós Géza (szerk.): *A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének emlékkönyve 1928–2003*. Budapest, Mikes Kiadó, (2003) p. 240
154. Török József: *Szent Gellért és a Biblia*. pp. 367–372. In: Rózsa Huba (szerk.): *Az Ige szolgálatában. A 60 éves Tarjányi Béla köszöntése*. Budapest, Szent István Társulat, (2003) p. 410
155. Török József: *Regia urbs Alba*. pp. 82–95. In: Stirling János (szerk.): *In virtute spiritus : A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, (2003) p. 424
156. Török József: *Katolicizmus és magyar nemzettudat*. pp. 379–382. In: Puskás Attila (szerk.): *A Szent Titok vonzásában. A hetvenéves Fila Béla köszöntése*. Budapest, Új Ember Kiadó, (2003) p. 414.
157. Török József: *Patrisztikus műveltség a középkori Magyarországon*. pp. 419–426. In: Baán István (szerk.): *A szent atyák nyomdokait követve. In memoriam Vanyó László*. Budapest, Bizantinológia Alapítvány, (2003) p. 443
158. Török József: *A bor és a szerzetesek a középkorban*. RUBICON 14 : 1–2 pp. 111–112., 2 p. (2003)
159. Török József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*. Budapest, Mikes Kiadó (2003), 231 p.
160. Török József (szerk.): *Primás-érseki beiktatás: Esztergom, 2003. Erdő Péter primás, érsek beiktatása*. Budapest, Szent István Társulat (2003), 111 p.
161. Kovács Imre Endre – Török József – Legeza László (szerk.): *Premontreiek*. Budapest, Mikes Kiadó (2002), 96 p.
162. Török József – Mózessy Gergely – Legeza László: *Jubilaum dioecesis Alba-Regalensis : [1777–2002]*. Jubileumi emlékkönyv. Budapest, Mikes Kiadó (2002), 72 p.
163. Török József: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*. Budapest, Mikes Kiadó (2002), 231 p.
164. Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest, Mikes Kiadó (2002), 223 p.
165. Török József: *A bor a keresztény liturgiában*. pp. 63–72. In: Benyák Zoltán – Benyák Ferenc (szerk.): *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Budapest, Hermész Kör, (2002) p. 397.
166. Török József: *A hit átadása és befogadása*. pp. 255–266. In: Rokay Zoltán (szerk.): *Egység a különbözőségben. A 60 éves Bolberitz Pál köszöntése*. Budapest, Szent István Társulat, (2002) p. 319.
167. Török József: *A váci püspökség alapítása*. pp. 297–305. In: Kránitz Mihály (szerk.): *Az atyák dicsérete. A 60 éves Vanyó László köszöntése*. Budapest, Szent István Társulat, (2002) p. 338
168. Török József: *Lukács, a keresztény királyság pillére*. VIGILIA 67 pp. 516–520., 5 p. (2002)
169. Török József: *A szerzetesrendek Magyarországon*. pp. 160–170. In: Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve: Hungariae Christianae millennium : Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október*

- 10 – 2002. január 12.; Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február – 2002. május. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2001) p. 416
170. Török József: *A liturgia története Magyarországon*. pp. 155–159. In: Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae millennium*. Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október 10 – 2002. január 12.; Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február – 2002. május. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2001) p. 416
171. Török József: *Az utolsó évtized története (1990–2000)* pp. 139–148. In: Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae millennium*. Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október 10 – 2002. január 12.; Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február – 2002. május. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2001) p. 416
172. Török József: *Mária az Egyház tanításának folyamában*. pp. 19–27. In: Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szeged, ELTE BTK Néprajzi Tanszék, (2001)
173. Török József: *Szent István a magyarok első, koronás királya*. JEL: KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGIEK SZÖVETSÉGÉNEK LAPJA 13 pp. 19–20., 2 p. (2001)
174. Török József: *A harangszó százada*. VIGILIA 66 pp. 120–129., 10 p. (2001)
175. Török József: *Oláh Miklós: Epistolae familiares* pp. 40–42.. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyar Könyvek – Magyar Századok*. Budapest, Tarsoly Kiadó, (2001) p. 416
176. Török József: *Az egyháztörténész Karácsonyi János*. In: Török József (szerk.): *Mivégett vagyunk. Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Budapest, Ecclesia, (2001) pp. 413–420., 8 p.
177. Török József: *Ősi templomaink*. JEL: KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGIEK SZÖVETSÉGÉNEK LAPJA 13 pp. 24–25., 2 p. (2001)
178. Török József: *Boldog Özséb és a pálos szerzetesek a középkori Európában*. In: Beke Margit (szerk.): *Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért: A Vatikáni Kiállítást Előkészítő Bizottság, az Esztergom-budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett történelmi konferencia előadásai*. Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, (2001) pp. 95–100., 6 p.
179. Török József: *A magyar egyházszervezet kialakulása*. In: Halmágyi Pál (szerk.): *Az államalapítóról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és Levéltári Napok makói előadásai*. Makó, Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, (2001) pp. 40–44., 5 p.
180. Török József: *Szent István tisztelete a liturgiában*. In: Kristó Gy. (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, (2001) pp. 107–118., 12 p.
181. Török József – Legeza László: *A Váci Püspökség évezrede*. Budapest, Mikes Kiadó (2001), 224 p.
182. Török József – Legeza László: *Kartauziak*. Budapest, Mikes Kiadó (2001), 72 p.
183. Török József: *Az esztergomi rítus és Szent Gellért tisztelete*. pp. 37–46. In: Horváth I. (szerk.): *Lux Pannoniae*. Esztergom, az ezeréves kulturális metropolis konferencia. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, (2001) p. 334
184. Török József (szerk.): *Mivégett vagyunk. Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Budapest, Ecclesia (2001), 519 p.

185. Török József: *Il primo re d'Ungheria e l'organizzazione della Chiesa Ungherese*. In: Flavio G. Nuvolone (szerk.): Gerberto d'Aurillac da Abate di Bobbio a Papa dell'anno 1000 : Atti del congresso internazionale. Bobbio, Auditorium di S. Chiara, 28–30 settembre 2000. Bobbio, Olaszország, Associazione culturale Amici di Archivum Bobiense, (2001) pp. 455–466., 12 p.
186. Török József: *A magyarországi egyházmegyék története*. In: Veres András (szerk.): A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2001) pp. 6–8., 3 p. Könyvrészlet/Előszó, utószó (Könyvrészlet)/ Ismeretterjesztő[2080324] [Admin láttamozott]
187. Török József: *Zarándoklatok az ó- és középkorban*. pp. 33–48. In: Harmath Károly – Komáromi Borbála – Szabó Judit (szerk.): Katolikus Kincses Kalendárium 2002. Szeged, Agapé Kiadó, (2001) p. 256
188. Török József: *A magyar egyházmegyék alakulása az ezer év alatt*. pp. 176–182. In: Cséfalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis (szerk.): A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae millennium. Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október 10 – 2002. január 12.; Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február – 2002. május. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, (2001) p. 416
189. Gőzon Ákos (Sajtó alá rendezte) – Török József (Az interjút adta): „Igyatok ebből mindnyájan...” ÉLET ÉS TUDOMÁNY 55 : 16 pp. 499–501., 3 p. (2000)
190. Török József: „*Pap vagy te mindörökké...*”. pp. 167–176. In: Harmath Károly (szerk.): Katolikus Kincses Kalendárium 2000. Szeged, Agapé Kiadó, (2000) p. 256
191. Török József: *Santo Stefano, primo re cristiano degli ungheresi*. L OSSERVATORE ROMANO 140 pp. 18–18., 1 p. (2000)
192. Török József: *Santo Stefano, il primo re d'Ungheria e l'organizzazione della Chiesa Ungherese*. FOLIA THEOLOGICA 11 pp. 141–150. (2000)
193. Török József: *Die erste Jahrtausendwende in Ungarn*. pp. 53–58. In: Erdő P. – Huba R. (szerk.): Eschatologie und Jahrtausendwende : 2. Deutsch-Ungarischer Theologentag, Budapest, 3. März 2000. Budapest, Márton Áron kiadó, (2000) p. 109
194. Török József: *Szent István liturgikus tisztelete*. HONISMERET 28 pp. 5–9., 5 p. (2000)
195. Török József: *Az ereklyetisztelet története*. In: Kontsek Ildikó – Cséfalvay Pál (szerk.): Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítás a Keresztény Múzeumban, 2000. június 17 – október 1. Esztergom, Keresztény Múzeum, (2000) pp. 18–24., 7 p.
196. Török József: *A harangok szerepe a latin rítusú liturgiában*. pp. 112–127. In: Visy Zsolt (szerk.): Déli harangszó : Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Budapest, Mundus, (2000) p. 323
197. Török József: *Les débuts du christianisme en Hongrie*. pp. 285–290. In: Joël Fouilleron (szerk.): Gerbert, moine, évêque et pape : d'un millénaire à l'autre. Aurillac, Association cantalienne pour la commémoration du pape Gerbert, (2000) p. 314
198. Török József: *Egyházmegye alapítások vitatott kérdései*. pp. 103–112. In: Kredics László (szerk.): Válaszúton. Pogányság – kereszténység, Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottság, (2000) p. 248

199. Török József: *Die Paulinerliturgie in Ungarn*. pp. 125–134. In: Kaspar Elm (szerk.): *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. Berlin, Duncker und Humblot, (2000) p. 333
200. Török József: *Die Geschichte des Zentralseminars zu Budapest*. pp. 495–507. In: Reimund Haas – Karl Josef Rivinius – Hermann-Josef Scheidgen (szerk.): *Im Gedächtnis der Kirche neu erwachen. Studien zur Geschichte des Christentums in Mittel- und Osteuropa*. Festgabe für Gabriel Adriányi zum 65. Geburtstag. Wien–Köln–Weimar–Németország. Böhlau Verlag, (2000) p. 768
201. Török József – Legeza László: *A magyar egyház évezrede*. Budapest, Mikes Kiadó, Ecclesia (2000), 176 p.
202. Török József: *A katolikus egyház és a liturgia Magyarországon: A kezdetektől a 19. század végéig*. Budapest, Mundus (2000), 178 p.
203. Török József – Legeza László: *Székesfehérvár évezrede*. Budapest, Mikes Kiadó (2000), 63 p.
204. Török József: *Vállalkozás vagy szolgálat?* HIDEGKÚTI HÍREK 11 : 5 pp. I-II. (2000)
205. Török József: *Les debuts du christianisme en Hongrie*. In: Joël Fouilleron (szerk.): *Gerbert, moine, évêque et pape: d'un millénaire à l'autre*. Aurillac, Association cantalienne pour la commémoration du pape Gerbert, (2000) pp. 285–290., 6 p.
206. Török József: *Szent Imre a történelmi kutatások fényében*. pp. 51–56. In: Géczy János – Homonnai Sarolta – Koszta László (szerk.): *Gizella királyné (985 k. – 1060)*. Veszprém, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Művészetek Háza, (2000) p. 268
207. Török József: *Gergely Jenő: A pápaság története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1999. MAGYAR TUDOMÁNY 45 : 10 pp. 1294–1296., 3 p. (2000)
208. Török József: *Az első ezredforduló Magyarországon*. pp. 161–167. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 2001*. Szeged, Agapé Kiadó, (2000) p. 256
209. Török József: *A századelő szentlelkes lendülete*. LÉLEK SZAVA 23 : 2 pp. 3–7., 5 p. (1999)
210. Török József: *Kastélykápolnák és káplánjaik*. pp. 10–11. In: Bagyinszki Zoltán: *Kastélyok és paloták a történelmi Magyarországon*. Budapest, Mikes Kiadó, (1999) p. 192
211. Török József: *Remete Szent Pál remeterendjének liturgiája*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 7 pp. 151–158., 8 p. (1999)
212. Török József: *A kamalduli rend rövid története és a megszervezett magány*. pp. 11–17. In: Várkonyi Ágnes – R. Tusor Péter (szerk.): *Majk és Grosbois: kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak*. az 1995. szeptember 14-i majki társadalomtörténeti konferencia tanulmányai. Oroszlány, Oroszlány Város Önkormányzata, (1999) p. 166
213. Török József – Legeza, László: *Pázmány Péter Katolikus Egyetem*. Budapest, Mikes Kiadó (1999), 112 p.
214. Török József – Legeza László: *Máltaiak*. Budapest, Mikes Kiadó (1999), 96 p.
215. Török József: *A liturgikus öltözék a Pray-kódexben*. In: Klaniczay G. – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona születésnapjára*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, (1999) pp. 383–391., 9 p.

216. Török József – Legeza, László: *A Kalocsai Érsekség évezrede*. Budapest, Mikes Kiadó (1999), 136 p.
217. Török József – Legeza László: *A Hittudományi Kar története 1635–1999*. Budapest, Mikes Kiadó (1999), 96 p.
218. Török József: *Egyetemes egyháztörténelem* 2. kötet. Budapest, Szent István Társulat (1999), 332 p.
219. Török József: *Egyetemes egyháztörténelem* 1. kötet. Budapest, Szent István Társulat (1999), 320 p.
220. Török József: *Szabadkai március*. VIGILIA 63 : 3 pp. 204–205., 2 p. (1998)
221. Török József: *A szerzetesi oktatás sokszínűsége az újkori Magyarországon*. pp. 113–128. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 1999*. Szeged, Agapé Kiadó, (1998) p. 256
222. Török József: *A középkori esztergomi liturgia pécsi változatának néhány jellemzősége*. In: Sümegi József – Zombori István (szerk.): *Hermann Egyed emlékkönyv. Hermann Egyed születésének 100. évfordulóján*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, (1998) pp. 185–188., 4 p.
223. Török József: *A templomszentelés keresztény jelrendszere*. pp. 35–42. In: Voigt V. – Balázs G. (szerk.): *A magyar jelrendszerek évszázadai*. Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság, (1998) p. 184
224. Török József – Legeza László: *A 350 éves Központi Papnevelő Intézet*. Budapest, Mikes Kiadó (1998), 48 p.
225. Török József: *A magyar kereszténység gyökerei*. pp. 8–16. In: Kas István (szerk.): *Ezeregyszázéves értékekre építkezünk : Értékeink – kérdéseink – reményeink*. Budapest, Szentimrevárosi Egyesület, (1997) p. 189
226. Török József: *A pálos rend hatszáz éve hazánkban és Európában*. pp. 21–40. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc a millecentenáriumban*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, (1997) p. 390
227. Török József: *Mozaikok a pápák életéből*. pp. 86–89. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 1998*. Szeged, Agapé Kiadó, (1997) p. 256
228. Török József: *A szépség Isten szolgálatában*. pp. 193–208. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 1998*. Szeged, Agapé Kiadó, (1997) p. 256
229. Török József: *A Vatikán keleti politikája és a vértanú bíboros*. pp. 21–32. In: Csallóközi Zoltán (szerk.): *Mindszenty emléknapp. Lakitelek Népfőiskola*, 1996. október 2. Lakitelek, Antológia Kiadó, (1997) p. 95
230. Török József: *Olivier Messiaen a musicus theologicus*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 5 pp. 153–156., 4 p. (1997)
231. Török József: *A latin liturgia hazai történetének kezdetei*. In: Hajdú Ákos – Kokas Zsuzsanna (szerk.): *Egyház és művelődés. Pannonhalma 996–1996 : Tudományos konferencia Pannonhalma és a magyar oktatás milleniuma emlékére*. Budapest, Magyar Történešzhanglatók Egyesülete, (1997) pp. 80–90., 11 p.
232. Török József: *Storia della liturgia medievale dell'Ungheria*. FOLIA THEOLOGICA 8 pp. 143–156., 14 p. (1997)
233. Török József: *A szentszék és a magyarság kezdeti kapcsolatai*. HEVESI NAPLÓ 6 : 4 pp. 24–26. (1996)

234. Török József: *Kettős olajág: A keleti egyházak és az egység*. HEVESI NAPLÓ 6 : 3 pp. 31–32., 2 p. (1996)
235. Török József: *Európa egyházi földrajza a Karoling-kor végén*. MAGYAR TUDOMÁNY 41 : 8 pp. 990–995., 6 p. (1996)
236. Török József – Szelényi Károly: *Az 1000 éves Veszprémi Püspökség története és gyűjteményei*. Veszprém, Magyarország : F. Szelényi Ház (1996), 23 p.
237. Török József: *A szentmise története*. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 1997*. Szeged, Agapé Kiadó, (1996) pp. 161–192., 32 p.
238. Török József: *Keresztény értelmiség a Római Birodalomban Nicea után*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 4 pp. 403–408., 6 p. (1996)
239. Török József: *History of the St. Paul order*. FOLIA THEOLOGICA 7 pp. 179–195., 17 p. (1996)
240. Török József – Bakos, István (szerk.): *Magyar krónika : millecentenárium – 1996*. Budapest, Magyarok Világszövetsége (1996), 96 p.
241. Török József – Legeza, László: *Pálosok*. Budapest, Mikes Kiadó (1996), 112 p.
242. Török József – Legeza, László: *Bencések*. Budapest, Mikes Kiadó (1996), 112 p.
243. Török József (szerk.): *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. Budapest, Szent István Társulat (1995), 347 p.
244. Török József: *Gherardus de venetis auctor et monachus?: Un clerc médiéval et la Bible*. In: Sante Graciotti – Cesare Vasoli (szerk.): *Spiritualita e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. Firenze, Leo S. Olschki, (1995) pp. 203–210., 8 p.
245. Török József: *Őszelői gondolatok*. HEVESI NAPLÓ 5 : 3 pp. 37–39., 3 p. (1995)
246. Török József: *Éles kép a múltból: Grósz érsek elveszettnek hitt Naplója*. HEVESI NAPLÓ 5 : 4 pp. 31–32., 2 p. (1995)
247. Török József: *Homályos jövőkép*. HEVESI NAPLÓ 5 : 4 pp. 30–31., 2 p. (1995)
248. Török József: *Isten angyalai* pp. 33–64. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus Kincses Kalendárium 1996*. Szeged, Agapé Kiadó, (1995)
249. Török József: *Előszó*. pp. 7–10. In: Bozsóky Pál Gerő: *Keresztes hadjáratok*. Szeged, Agapé Kiadó, (1995) p. 343
250. Török József: *Utószó*. In: Török József (szerk.): *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. Budapest, Szent István Társulat, (1995) pp. 345–347., 3 p.
251. Török József: *Előszó*. pp. 5–6. In: Szent Ágoston – Szent Ágoston vallomásai. Budapest, Szent István Társulat, (1995) p. 461
252. Török József: *L'Église hongroise a l'aube du troisieme millénaire*. TRANSVERSALITÉS – INSTITUT CATHOLIQUE DE PARIS 53 pp. 115–120., 6 p. (1995)
253. Török József: *Középkori himnuszunk Szent Ágostonról*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 3 pp. 425–428., 4 p. (1995)
254. Török József: *Szent László király alakja*. VIGILIA 60 pp. 662–665., 4 p. (1995)
255. Török József: *Isten követői*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 3 pp. 3–7., 5 p. (1995)
256. Török József: *Szent László király alakja a múlt századi egyháztörténetírásban*. ARS HUNGARICA 23 pp. 261–266., 6 p. (1995)
257. Török József: *Orvosi ismeretek és a növendékpapság a XVIII-XIX. században*. pp. 42–45. In: Semmelweis, Orvostudományi Egyetem jogelődje alapításának 225

- évfordulójára létrejött Emlékbizottság (szerk.): A Semmelweis Orvostudományi Egyetem jubileumi emlékkönyve : 1769–1994. Budapest, SOTE, (1995) p. 122
258. Török József: *Glattfelder Gyula a budapesti egyetem hittudományi karán*. pp. 35–37. In: Zombori István (szerk.): Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Budapest, Szeged, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, (1995) p. 203
259. Török József: *Il missale quinqueeclesiense e Wilhelmus Durandus*. FOLIA THEOLOGICA 6 pp. 215–218., 4 p. (1995)
260. Török József: *VI. Pál pápa ekkleziológiájának sarkalatos pontja: a kollegalitás*. In: Fila Béla – Erdő Péter (szerk.) Teológus az Egyházban. Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából. Budapest, Márton Áron kiadó, (1995) pp. 395–404., 10 p.
261. Török József: *Mindszenty József bíboros és a Vatikán keleti politikája*. pp. 109–118. In: Török József (szerk.) Mindszenty József emlékezete. Budapest, Márton Áron kiadó, (1995) p. 191
262. Török József: *Apor Vilmos püspök és a kortárs magyar egyház*. pp. 47–54. In: Bóna László (szerk.): Győregyházmegyei almanach 1995 : Szent László király halálának 900., altorjai báró Apor Vilmos püspök halálának 50. évfordulójára. Győr, Győri Egyházmegyei Hivatal, (1995) p. 319
263. Török József (szerk.): *Mindszenty József emlékezete*. Budapest, Márton Áron kiadó (1995), 191 p.
264. Pierre Pierrard – Török József (fordító): *A katolikus Egyház története*. Szeged, Agapé Kiadó (1994), 280 p.
265. Török József: *Kereszténység és szentkultusz: Peter Brown: A szentkultusz*. Atlantisz, Budapest, 1993. TEOLÓGIA 28 pp. 246–247., 2 p. (1994)
266. Török József: *Ágoston és a gyermek*. HEVESI NAPLÓ 4 : 4 pp. 63–67., 5 p. (1994)
267. Török József: *Remete Szent Pál officiuma*. In: Sarbak Gábor – Árva, V. (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok : válogatás a Budapesten 1991. október 4–5-én rendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából. Csorna, Stylus nyomda, (1994) pp. 1–5., 5 p.
268. Török József: *Adalékok és szempontok a középkori latin nyelvű liturgikus költészetünk európaiságához*. In: Beke Margit – Bárdos István (szerk.): Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán : Nemzetközi Történeti Szimpózium előadásai. Esztergom, 1994. április 13–15. Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Esztergom-Budapesti Érsekség, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, (1994) pp. 325–331., 7 p.
269. Török József: *A Missale Quinqueeclesiae és Guilielmus Durandus*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 2 pp. 197–200., 4 p. (1994)
270. Török József: *Szempontok a Pray-kódex liturgikus szövegeinek vizsgálatához*. In: Draskóczy István (szerk.): Scripta manent : Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Budapest, ELTE, (1994) pp. 75–79., 5 p.
271. Török József: *Elementi nuovi e punti di vista per considerare l'appartenenza all'Europa della nostra poesia liturgica medievale in lingua latina*. FOLIA THEOLOGICA 5 pp. 107–114., 8 p. (1994)

272. Török József: *A keresztény történelemszemlélet és Európa*. VIGILIA 59 pp. 512–517., 6 p. (1994)
273. Török József: *Szent Imre a történeti kutatások világánál*. pp. 199–211. In: Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. Budapest, Márton Áron kiadó, (1994)
274. Török József: *A keresztény történelemszemlélet és Európa*. pp. 121–133. In: Várnagy Elemér (szerk.): *Keresztény pedagógiai nyári egyetem : Balatonberény, 1993, Pécs, JPTE*, (1994) p. 135
275. Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. Budapest, Márton Áron kiadó (1994)
276. Török József: *Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek a történelem útvesztőiben*. pp. 206–208. In: Harmath Károly (szerk.): *Katolikus kincses kalendárium 1994*. Szeged, Agapé Kiadó, (1993) p. 256
277. Török József: *Az egyházi zene az új Katekizmusban*. MAGYAR EGYHÁZZENE: EGYHÁZZENE LITURGIKA ORGANOLÓGIA 1 : 1 pp. 18–20., 3 p. (1993)
278. Török József: *Előszó*. pp. 3–3. In: Dudás Bertalan – Legeza László – Szacsvay Péter: *Baziliták*. Budapest, Mikes Kiadó, (1993) p. 40
279. Török József: *Lukács érsek, a királyság támasza*. pp. 265–271. In: Dankó László – Széll Margit – Takács József (szerk.): *Ex invisibilibus visibilia... Emlékkönyv Dávid Katalin professzorasszony 70. születésnapjára*. Budapest, Pesti Szalon, (1993) p. 461
280. Török József: *VI. Pál és a kollegalitás*. VIGILIA 58 pp. 190–194., 5 p. (1993)
281. Török József: *Az esztergomi Benedictionale*. In: Beke Margit (szerk.): *Kezdés és újrakezdés. A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. Budapest, Márton Áron kiadó, (1993) pp. 69–71., 3 p.
282. Jean Guittou – Török József (fordító): *Isten és a tudomány: A metarealizmus felé*. Budapest, Szent István Társulat (1992), 215 p.
283. Török József: *A munkásmozgalom kezdetei és a katolicizmus*. VIGILIA 57 pp. 97–99., 3 p. (1992)
284. Török József: *A Pray-kódex egy kevésbé ismert beszéde*. MAGYAR KÖNYV-SZEMLE 108 pp. 157–161., 5 p. (1992)
285. Török József: „István király, magyarok jeles tanítója”: *Mikor kezdődött a nagy király tisztelete? ÚJ NÉPLAP 3 : 196 pp. 9–9., 1 p. (1992)*
286. Török József: *Grósz József érsek*. Szeged, Agapé Kiadó (1992), 48 p.
287. Török József: *Influenze lotaringe sulla liturgia dell'Europa centrale intomo all'anno Mille*. In: A. Caprioli (szerk.): *Storia Religiosa dell'Ungheria*. Milano, Casa di Matriona, (1992) pp. 89–101., 13 p.
288. Török József: *Historia de las diócesis de Hungría*. pp. 58–62. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Iglesias catolicas en Hungría*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1992) p. 302
289. Török József: *La iglesia católica*. pp. 11–23. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Iglesias catolicas en Hungría*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1992) p. 302
290. Török József: *A XIX. század pápái: IX. Piusz pápa*. Újvidék, Agapé Kiadó (1992), 35 p.
291. Török József: *Historia de las diócesis de Hungría*. FOLIA THEOLOGICA 3 pp. 145–154., 10 p. (1992)

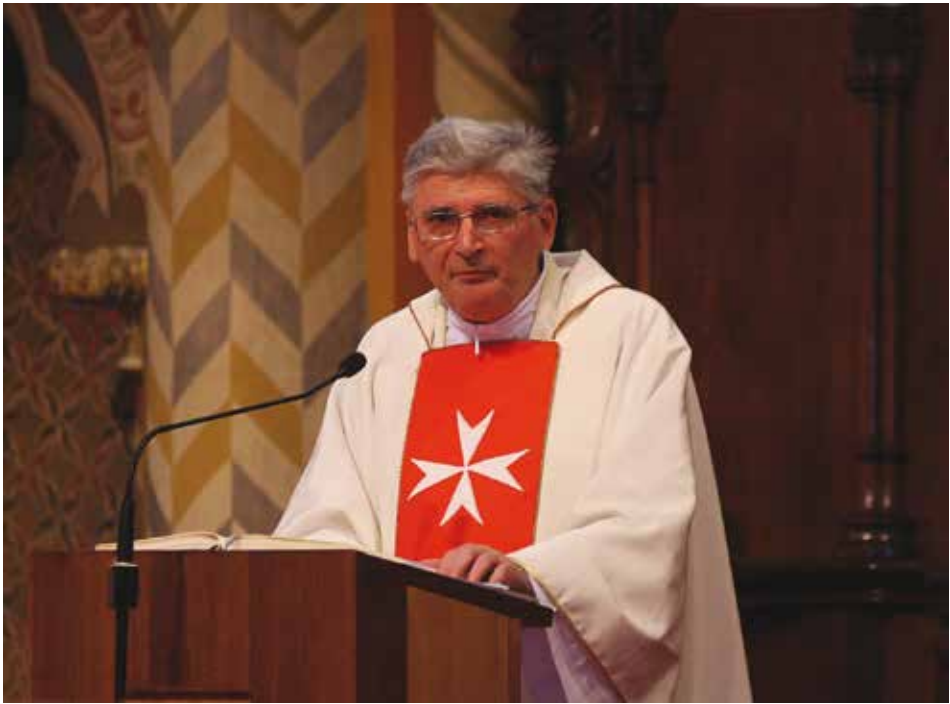
292. Török József: *Szent László alakja a liturgikus szövegek tükrében* pp. 101–105. In: Magyar Kálmán (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, (1992) p. 339
293. Török József: *Szent László szentté avatása*. MŰEMLÉKVÉDELEM 36 pp. 197–202., 6 p. (1992)
294. André Frossard – Török József (fordító): *II. János Pál arcképe*. Budapest, Szent István Társulat (1991), 157 p.
295. Török József: *Századunk pápái: I. János Pál pápa*. Újvidék, Agapé Kiadó (1991), 23 p.
296. Török József: *Századunk pápái: II. János Pál pápa*. Újvidék, Agapé Kiadó (1991), 31 p.
297. Török József: *Réflexions sur la culture patristique en Hongrie médiévale* pp. 31–38. In: Manuel Peláez – J. Manuel (szerk.): *Estudios de literatura, pensamiento, historia política y cultura en la edad media europea : homenaje a Jordi Rubió i Balaguer y Francesc Martorell i Trabal en la oportunitat històrica del centenario de su nacimiento*. Malaga, Spanyolország : Universidad de Málaga, (1991)
298. Török József: *A hazai és lotharingiai liturgia kapcsolata a XI. században*. In: Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Boldogasszony ága*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, Szent István Társulat, (1991) pp. 223–228., 6 p.
299. Török József: *A Római Katolikus Hittudományi Kar a budapesti egyetemen (1913–1950 között)*. pp. 40–47. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken*. Budapest, ELTE, (1991) p. 126
300. Török József: *II. János Pál pápa közléről*. KATOLIKUS SZEMLE (RÓMA) 43 pp. 103–106., 4 p. (1991)
301. Török József: *A magyarországi egyházmegyéek története* pp. 11–23. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Katolikus templomok Magyarországon*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) p. 301
302. Török József: *Péter vándorúton*. Budapest, Mentor Kiadó (1991), 245 p.
303. Török József: *A katolikus templom*. pp. 11–23. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Katolikus templomok Magyarországon*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) p. 301
304. Török József – Hervay Ferenc: *Le „réseau monastique” Hongrois et l’histoire de l’Ordre des Ermites de Saint-Paul en Hongrie médiévale*. In: Nicole Bouter (szerk.): *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux*. Saint Etienne, (1991) pp. 225–233., 9 p.
305. Török József: *Mindszenty bíboros élete*. Budapest, Ecclesia (1991), 25 p.
306. Török József: *Századunk magyar főpapjai: Márton Áron*. Szeged, Agapé Kiadó (1991), 32 p.
307. Török József: *A magyar föld szentjei*. Debrecen, Tulipán Könyvkiadó Kft. (1991), 176 p.
308. Török József: *The history of Hungary’s dioceses*. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Catholic churches in Hungary*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) pp. 58–62., 5 p.
309. Török József: *Catholic churches*. pp. 11–23. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Catholic churches in Hungary*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) p. 302

310. Török József: *Storia delle diocesi d'Ungheria*. pp. 58–62. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Chiese cattoliche in Ungheria*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) p. 303
311. Török József: *La Chiesa cattolica*. pp. 11–23. In: Dercsényi Balázs (szerk.): *Chiese cattoliche in Ungheria*. Budapest, Hegyi és Társa Kiadó, (1991) p. 303
312. Török József: *Századunk pápái: XIII. Leó pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 29 p.
313. Török József: *Századunk pápái: X. Piusz pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 31 p.
314. Török József: *Századunk pápái: XV. Benedek pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 31 p.
315. Török József: *Századunk pápái: XI. Piusz pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 31 p.
316. Török József: *Századunk pápái: XII. Piusz pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 29 p.
317. Török József: *Századunk pápái: XXIII. János pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 32 p.
318. Török József: *Századunk pápái: VI. Pál pápa*. Újvidék, Szerbia : Agapé Kiadó (1991), 31 p.
319. II. János Pál pápa – Török József (fordító): *Christifideles Laici : A világi hívőknek az Egyházban és a világban betöltött hivatásáról és küldetéséről*. Budapest, Szent István Társulat (1990), 210 p.
320. Török József: *Officium rhythmicum de Sancto Paulo*. pp. 267–274. In: Dobszay László – Halász Péter – Mezei János – Prószéky Gábor (szerk.): *International Musicological Society Study Group Cantus planus. Papers Read at the Third Meeting Tihany, Hungary 19–24 September 1988*. Budapest, Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, (1990)
321. Török József: *Influences lotharingiennes sur la liturgie d'Europe centrale autour de l'an Mil*. pp. 285–289. In: Dominique Iogna-Prat – Jean-Charles Picard (szerk.): *Religion et culture autour de l'an Mil: Royaume capétien et Lotharingie*. Paris, Franciaország : Picard, (1990) p. 350
322. Török József: *A zsinatra emlékezve*. TEOLÓGIA 24 pp. 176–181., 6 p. (1990)
323. Török József: *A Szentszék diplomáciai kapcsolatai századunkban*. VIGILIA 55 pp. 254–258., 5 p. (1990)
324. Török József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*. Budapest, Panorama (1990), 203 p.
325. Török József: *A katolikus vallás liturgikus tárgyaiból*. pp. 31–58. In: Gáspár Zsuzsa – Maros Donka (szerk.): *A hit asztala : az áldozattól az istentiszteletig : öt vallás liturgikus tárgyaiból*. Budapest, Officina Nova, (1990) p. 128
326. Török József: *Historia est ancilla potestatis*. VIGILIA 54 : 9 pp. 694–696., 3 p. (1989)
327. Török József: *A magyarországi egyházmegyék története*. In: Éri István (szerk.): *Magyar székesegyházak*. Budapest, Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, (1989) pp. 9–16., 8 p.
328. Török József: *A 11–12. századi liturgikus kódexek tipológiája*. In: Szelestei Nagy László (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia

- előadásai. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), (1989) pp. 63–76., 14 p.
329. Török József: *A miseoratiók összehasonlító vizsgálatának tanulságai*. ARS HUNGARICA 17 pp. 11–14., 4 p. (1989). Teljes dokumentum Matarka
330. Török József: *Ipolyi Arnold és az Egyház története*. pp. 24–37. In: Cséfalvay Pál – Ugrin Emese (szerk.): *Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Budapest, Szent István Társulat, (1989) p. 237
331. Török József: *Traditio psalterii*. VIGILIA 54 pp. 188–192., 5 p. (1989)
332. Török József: *Les prieurs benedictins en hongrie medievale*. In: Manuel J. Pelaez (szerk.): *Historia de la Iglesia y de las instituciones eclesiacas*. Trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner. Vol. X. BARCELONA : Centro de Estudios Políticos y de la Cultura Empresarial Isidre Valls i Pallerola, (1988) pp. 4065–4072., 8 p.
333. Török József: *Gábriel Asztrik: A párizsi egyetem és annak magyar tanárai, hallgatói (1495–1525)*. University of Notre Dame, Indiana, USA, 1986. VIGILIA 53 : 8 pp. 639–640., 2 p. (1988)
334. Török József: *Liturgie et spiritualité chez les chartreux hongrois au début du XVIeme Siecle*. In: James Hogg (szerk.): *Kartäuserliturgie und Kartäuserschriftum* Bd. 2. Salzburg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg, (1988) pp. 63–70., 8 p.
335. Török József: *Patrona Hungariae*. TEOLÓGIA 22 pp. 188–192., 5 p. (1988)
336. Török József: „*Szemem már a Golgotára*”. VIGILIA 53 pp. 248–250., 3 p. (1988)
337. Török József: *Pastor angelicus: XII. Piusz pápa*. VIGILIA 53 pp. 923–925., 3 p. (1988)
338. Török József: *Egyházszerzés és egyházkép Szent István korában*. VIGILIA 53 pp. 579–582., 4 p. (1988)
339. Török József: *Szent István király tisztelete a középkori magyarországi liturgiában* pp. 31–43. In: Sulyok János Ignác (szerk.): *Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára*. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hatóság, (1988)
340. Török József: *Szent István tisztelete a középkori magyarországi liturgiában*. In: Glatz Ferenc – Kardos – József (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, (1988) pp. 197–201., 5 p.
341. Török József (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Szent István Társulat (1988), 819 p.
342. Török József (szerk.): *Szent István tisztelete*. Budapest, Szent István Társulat (1988), 123 p.
343. Paul Poupard – Török József (fordító): *A katolikus hit*. Budapest, Szent István Társulat (1987), 145 p.
344. Török József: *La notion de prieuré en Hongrie avant l'arrivée des turcs*. In: Jean-Loup Lemaitre (szerk.): *Prieurs et prieurés dans l'Occident médiéval*. Geneva, Librairie DROZ S. A., (1987) pp. 61–66., 6 p.
345. Török József: *Erasmus és a megújított katolikus egyháztörténetírás*. TÖRTÉNELMI SZEMLE 30 pp. 480–486., 7 p. (1987)
346. Török József: *Erasmus és a halál*. VIGILIA 52 pp. 123–125., 3 p. (1987)
347. Török József: *A pásztói perjel és európai elődei*. MAGYAR ZENE 28 pp. 55–58., 4 p. (1987)

348. Paul Poupard – Baán, István (fordító) – Papp Tamás (fordító) – Tarjányi Zoltán (fordító) Török József (fordító): *Miért van pápánk?: A pápa szolgálata Szent Pétertől II. János Pálig*. Budapest, Szent István Társulat (1986), 175 p.
349. Török József: *Le moyen age et la Bible* (szerk.: Pierre Riché – Guy Lobrichon). Paris, Beauchesne, 1984. MAGYAR KÖNYVSZEMLE 102 : 2–3 pp. 245–246., 2 p. (1986)
350. Török József: *Szenttéavatás és liturgikus tisztelet*. pp. 33–47. In: Fügedi E. (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Gondolat Kiadó, (1986) p. 382.
351. Török József: *Katolikusok Budán és Pesten a török hódoltság idején*. VIGILIA 51 pp. 577–579., 3 p. (1986)
352. Dom, G. M. Oury – Török József (fordító): *Szüntelenül imádkozzatok*. Budapest, Ecclesia (1985), 160 p.
353. Török József: *A középkori magyarországi liturgia története*. In: Vizkelety András (szerk.): *Kódexek a középkori Magyarországon*. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban (Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12. – 1986. február 28.). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), (1985) pp. 49–65., 17 p.
354. Török József: „*A lett és múlt dolgok emlékezése*” Pázmány Péternél. VIGILIA 50 pp. 771–775., 5 p. (1985)
355. Török József: *Szent Brúnó fiai, a néma barátok*. VIGILIA 50 pp. 631–634., 4 p. (1985)
356. Török József: *Pázmány Péter és az egyetem alapítása (1635–1985)*. TEOLÓGIA 19 pp. 130–135., 6 p. (1985)
357. Török József: *Bűnbánattartás a középkorban*. TEOLÓGIA 19 pp. 176–178., 3 p. (1985)
358. Török József: *Az Eucharisztia tisztelete a középkorban*. TEOLÓGIA 19 pp. 98–100., 3 p. (1985)
359. Török József – Rajeczky Benjamin – Szendrei Janka – Dobszay László (szerk.): *Éneklő Egyház. Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Budapest, Szent István Társulat (1985), 1488 p.
360. Dom, G. M. Oury – Török József (fordító): *Századok imádságai*. Budapest, Ecclesia (1984), 159 p.
361. Török József: *Az Egyház története a korai középkorban (590–1073)*. Budapest, Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia (1984), 233 p.
362. Mezey László (szerk.) – Mezey László (Forráskiadás készítője) – Madas Edit (Forráskiadás készítője) – Sarbak Gábor (Forráskiadás készítője) – Fodor Adrienne (Forráskiadás készítője) – Wehli Tünde (Forráskiadás készítője) – Török József (Forráskiadás készítője) Erdő Péter (Forráskiadás készítője): *Fragmenta Latina Codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Wiesbaden, Németország, Budapest, Akadémiai Kiadó, Harrassowitz Verlag (1983), 286 p.
363. Török József: *Középkori latin nyelvű irodalmunk liturgiátörténeti adatainak értékelése*. MAGYAR ZENE 23 pp. 162–167., 6 p. (1982)
364. Török József: *Szent Imre a történeti kutatások fényében*. TEOLÓGIA 15 pp. 129–134., 6 p. (1981)
365. Török József: *Les origines de la liturgie en Hongrie et le manuscrit Budapest Hungaricum*. 387 p. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Megjelenés/Fokozatszerzés éve: 1980

366. Török József: *Szent László liturgikus tisztelete*. In: Mezey L. (szerk.): *Athleta patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Budapest, Szent István Társulat, (1980) pp. 135–159., 25 p.
367. Török József: *Adalékok az Érdy-kódex egy beszédének forrásaihoz*. IRODALOM-TÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 84 pp. 49–55., 7 p. (1980)
368. Török József: *Acta Cassae Parochorum. Esztergomi egyházmegye 1733–1779* (szerk.: Henszlmann Lilla). Bp. 1976. ARS HUNGARICA 6 : 1 pp. 144–146., 3 p. (1978)
369. Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)*. Budapest, Római Katolikus Hittudományi Akadémia (1977), 229 p.
370. Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)* 304 p. Megjelenés/Fokozatszerzés éve: 1976.

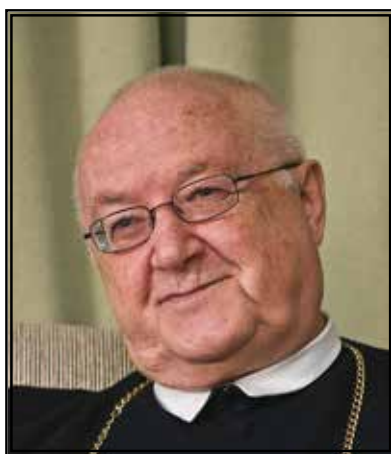

HALÁSZ TIBOR NIVÁRD

„AKI TARTÓS OTTHONT ÉPÍTETT”

Farkasfalvy Dénes dallasi apát

Egy évvel ezelőtt, 2020. május 20-án Dallasban elhunyt Farkasfalvy Dénes emeritus apát, ciszterci szerzetes, tanár és teológus. Életműve mind a magyar, mind az angol nyelvű teológiai irodalom tekintetében meghatározó, középiskolai és egyetemi oktatómunkája révén pedig tanítványok hosszú sorára gyakorolt hatást.

Farkasfalvy Miklós Tibor 1936. május 23-án született a magyar királyok koronázóvárosában, Székesfehérvárott Farkasfalvy István és Knazoviczky Mária negyedik, legfiatalabb gyermekeként. Testvérei közül idősebbik bátyja, István 1948-ban Ausztriában emigrált, s üzletemberként tevékenykedett. György nevű fivére az 1950-es évek elején Humbert szerzetesi névvel egy ideig maga is titkos ciszterci növendék volt, később pedig a civil életben helyezkedett el. Egyetlen lánytestvére, Mária fogorvosi diplomát szerzett.

Farkasfalvy már gyermekkorában kapcsolatba került a ciszterci renddel, hiszen két bátyja és négy unokatestvére is a fehérvári Ciszterci Szent István Gimnázium diákja volt, ahol Miklós 1946-ban kezdte meg középfokú tanulmányait. Osztályfőnöke Pótz Edgár ciszterci szerzetes lett, aki korábban annak a Kaszap Istvánnak volt cserkészvezetője, aki a későbbi dallasi apát egyik példaképévé vált.¹

1 *Interjú Farkasfalvy Dénes O.Cist. apáttal, a Pápai Biblikus Bizottság tagjával* in BENYIK GYÖRGY (szerk.): *Isteni bölcsesség, emberi tapasztalat*. 23. Biblikus Nemzetközi Konferencia a Szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán 2011. szeptember 08–10.

Az iskolák 1948-as államosítása, majd a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után a hite mellett bátran kiálló Miklós már nem folytathatta a megkezdett keretek között a tanulmányait szülővárosában. Ezekben a vészterhes időkben döntötte el, hogy csatlakozik a ciszterci szerzetesközösséghez. Döntésében jelentős szerepe volt annak, hogy 1949 húsvétján, Zircen részt vett Endrédy Vendel tízéves apáti jubileumán. Minderre később így emlékezett vissza: „*Ez egy olyan döntés volt, amelyet soha nem kérdőjeleztem vagy bántam meg [...] bizonyos szempontból ez a két nap alakította életem hátralevő részét.*”²

A zirci apátság legális működésének utolsó napjaiban, 1950. október 8-án, Magyarok Nagyasszonya ünnepén a vesperás keretében Endrédy Vendel kezéből megkapta a ciszterci oblatások szürke habitusát négy társával együtt.³ Ez év őszétől Pannonhalmán folytatta középiskolai tanulmányait, ahol a rendi oblatások kezdetben Kisgergely Bálint ciszterci vezetésével készültek majdani szerzetesi életükre. Kisgergely állami nyomásra történt távozása után, 1951-től a Győrből kijáró Rónay Detre ciszterci, illetve Bajtai Oros bencés végezték az oblatások lelki vezetését. Farkasfalvy egy, a budapesti piarista gimnáziumba töltött félévétől eltekintve a bencés gimnáziumban végezte tanulmányait, ahol 1954-ben osztályelsőként érettségizett. Az iskola lelkiségére, inspiráló szellemi légkörére mindig szívesen emlékezett.

Az érettségit követően hazatért – az időközben Budapestre költözött – családjához és pannonhalmi osztálytársával, Égi Ferencsel megkezdte jelöltidejét a rendben. A ciszterci novíciusok fehér habitusát 1955. március 19-én öltötték magukra a magyar cisztercieket Endrédy letartóztatását követően titokban irányító ’Sigmund Lóránt kezéből. Égi a Konrád, Farkasfalvy pedig a Dénes szerzetesi nevet kapta. Mindazonáltal a szertartás teljesen titokban zajlott, hiszen a zirci apátság működési engedélyét a pártállam 1950 őszén megvonta, ily módon a rendi utánpótlás képzése és nevelése teljes mértékben – az állam szempontjából legalábbis – „illegálisban” zajlott.

Farkasfalvy Dénes időközben 1954 tavaszán az Eötvös Loránd Tudományegyetemre felvételizett francia szakra, azonban – hiába volt évfolyamelső – klerikális múltja miatt a jogi karra irányították át. 1954 és 1956 ősze között tehát hivatalosan joghallgató volt, közben pedig növendéktársaival együtt részt vett a klandesztn teológiai képzésben. Első szerzetesi fogadalmát is ebben az időszakban, 1956. szeptember 1-jén tette le ugyancsak titokban egy, a rendi összejövetel céljára szolgáló újbudai családi házban. Novíciustársának, Égi Konrádnak a visszaemlékezése megörökít egy humoros jelenetet, amely jól érzékelteti a korabeli viszonyokat: „[...] *az egyszerű fogadalom letétele után megkaptuk a fogadalmasok fekete skapuláréját. Nekem még jutott egy ép darab, amit azonban Dénes kapott annak a hátuljából valaki levágott egy jókora darabot, mert anyagra volt szüksége, persze a habitusunkat csak aznap viselhettük néhány óráig.*”⁴

A fiatal szerzetes életébe újabb döntő fordulatot az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörése hozott, hiszen a remény napjait követően a forradalom bukása után

2 Farkasfalvy Dénes nekrológja <http://www.cistercian.org/abbey/history/our-fathers/pdf/Denis.pdf> (letöltés ideje 2020. szeptember 25.)

3 Különbséget kell tennünk a ciszterci rend keretei közt működő oblatusság két válfajáról. Egyrészt beszélhetünk a világi oblatás intézményről, amely hazánkban Kalmár Ödön szentimrévárosi ciszterci plébános vezetésével az 1940-es évek második felében szerveződött meg. Másrészt megkülönböztetjük az ún. rendi oblatás intézményét, amely azon gimnazista korú fiatalokat tömörítette, akik már az érettségit megelőző években kinyilvánították majdani rendbe lépési szándékukat.

4 Égi Konrád O.Cist. szóbeli közlése

novíciusmestere, a bebörtönzött Endrédy Vendel helyett a rendet provizorként irányító ’Sigmond Lóránt Nyugatra küldte teológiai tanulmányainak folytatására, abban a reményben, hogy mire azokkal végez, addigra a politikai helyzet lehetővé teszi hazatérését. Farkasfalvy ennek megfelelően 1956. november 22-én rendtársával, Mensáros Auréllal együtt hagyta el hazáját. Az emigráló magyar rendtagokat Füz Balázs generális asszisztens az alsó-ausztriai Heiligenkreuz monostorában gyűjtötte össze.⁵ A növendékek ezt követően, még december folyamán Rómába utaztak, ahol az Ateneo Pontifico Sant’Anselmo-n kezdték meg, illetve folytatták filozófiai és tanulmányaikat.

Farkasfalvy Dénes itt szerzett teológiai doktorátust 1962-ben a kor neves bencés egyháztörténésze, Jean Leclercq vezetésével, *L’inspiration de l’Écriture Sainte dans la théologie de Saint Bernard* című disszertációjával.⁶

1960. szeptember 18-án rendtársai, Kereszty Rókus és Lelóczky Donát társaságában örökfogadalommal köteleződött el a ciszterci rend mellett Friedrich Pfennigbauer lilienfeldi apát előtt, akinek a kezébe az akadályozott zirci apát helyett tették le fogadalmaikat. Tehát, bár hazájától távol kötelezte el magát *usque ad mortem* a rendben, ezt mint a Zirci Apátság tagja tette. A papszentelés kegyelmében 1961. július 9-én szintén a lilienfeldi apátsági templomban részesült Franz Žak Sankt Pölten-i koadjutor-püspök kézfeltétele által.

Jóllehet tanulmányai végeztével szívesen folytatott volna további biblikus tanulmányait, Nagy Anzelm, a külföldön élő magyar ciszterciek előljárója a néhány évvel korábban alapított dallasi monostorban disponálta. 1962 és 1965 között Fort Worth-ben szerzett matematika tanári mesterfokozatot, közben pedig a helyi Saint Mary of Namur nővéreinek káplánjaként működött. A mesterfokozat megszerzése után 1965-ben kezdte meg közel négy évtizedes tanári munkáját az 1962-ben alapított Cistercian Preparatory School-ban.

Néhány évvel később, 1969-ben az első igazgatótól, Szödényi Demjéntől vette át a krízisbe jutott iskola vezetését, amelyet 1974-ig irányított, ekkor azonban a szerzetesi közösségen belüli konfliktusok hatására lemondott pozíciójáról. Ezt követően egy-egy szemeszert Rómában és Jeruzsálemben töltött biblikus tanulmányokkal, majd 1975-ben visszatért az iskola igazgatói székébe, amelyet 1981-ben adott át utódjának, Marton Bernátnak. Iskolavezetői feladatai mellett pedig az 1974-ben, 1981-ben, 1982-ben és az 1991-ben végzett diákok osztályfőnökeként is szolgálatot teljesített. Tanári pályáját ezt követően egészen 2012-es nyugdíjazásáig folytatta. Éleslátó és határozott magatartásával úrrá tudott lenni az iskola kezdeti nehézségein és képes volt kivitelezni azokat az ideálokat, amelyeket ő és a szerzetesi közösség lefektettek. Dénes atya személyes tapasztalatból tudta, hogy mennyire fontos a fiataloknak szentelni az életét, s minden nehézség ellenére és sok kivételes ember közreműködésével sikerült megőriznie és átmenetnie a magyar ciszterciek oktató-nevelő tevékenységének hagyományát az Újvilágba.

A középiskolai oktatás mellett pedig már az 1960-as évektől kezdve teológiát tanított a University of Dallas-on, kezdetben csak óraadóként, 2004-től pedig gyakorlatilag közvetlen haláláig mint rendes tanár. Mindeközben pedig még arra is volt energiája, hogy licenciátust szerezzen biblikus teológiából. Mint szenvedélyes teológus – talán nem túlzás azt állítani, hogy – életét Clairvaux-i Szent Bernát, Szűz Mária és a Szentírás tanul-

5 Tagebuch von Alberich Strommer – Stiftsarchiv Heiligenkreuz. Capsa 207.

6 DENIS FARKASFALVY: *L’inspiration de l’Écriture Sainte dans la théologie de saint Bernard*. Studia Anselmiana 53. Herder. Róma, 1964. magyarul A Szentírás inspirációja Szent Bernát teológiájában.

mányozásának szentelve maradandó nyomot hagyott mind a magyar, mind pedig az angol nyelvű teológiában. Hozzáértését II. János Pál és XVI. Benedek pápák is értékelték és elismerték, amit mi sem bizonyít jobban mint, hogy 2002-ben a Szentatya kinevezése folytán ő lett a Pápai Biblikus Bizottság történetének első magyar tagja, s az is maradt 2014-ig.

Magyar nyelvű teológiai munkásságáról érdemes részletesebben is szólnunk. Több rendtársával és emigrációba kényszerült magyar pappal részt vett a *Teológiai kiskönyvtár* sorozat műveinek megírásában, elsősorban a bibliikum területén. Fontosak továbbá magyar nyelvű zoltárfordításai és egezetikai művei is, valamint a zsolozsmáskönyv himnuszainak fordításai.

Életének következő meghatározó szakasza 1988. április 4-én vette kezdetét, amikor őt választották meg a dallasi közösség második apátjává. Ezt a tisztségét négy cikluson át, egészen 2012-es nyugalomba vonulásáig töltötte be. Hivatali ideje alatt készült el a Preparatory School öregdiákjainak jelentős támogatásával a középkori bélapátfalvi ciszterci templom ihlette apátsági templom, illetve került sor a monostor épületeinek felújítására Dallasban. Míg az apátság történetének megelőző közel ötven évében mindössze hat amerikai fiatal maradt meg stabilan a dallasi közösségben, addig 2002 óta tizennégy fiatal rendtaggal gyarapodott a konvent. Dénes apát úr ezt a már-már csodaszámba menő „hivatásáradatot” novíciusmestere, ’Sigmund Lóránt atya égi közbenjárásának tulajdonította, azonban nem kétséges az sem, hogy ehhez legalább ugyanannyira hozzájárult saját hivatásébresztő és közösségszervező tevékenysége is. Munkásságát 2010-ben a Szent István Társulat Stephanus-díjjal ismerte el,⁷ állami részről pedig 2012-ben a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntették ki, míg biblikus munkásságát 2013-ban Glinka-díjjal honorálták.

Bár utolsó éveiben egyre több fizikai betegség kínozta, jó kedélyét és munkakedvét sohasem veszítette el. Még halála előtt néhány hónappal is azt tervezte, hogy sajtó alá rendezi és angolul is kiadja a közelmúltban boldoggá avatott vértanú rendtársa, Brenner János Anasztáz lelki naplóját és írásait. Az Úr azonban másként rendelkezett, így Urunk mennybemenetelét már szeretett magisztere és Mestere társaságában ünnepelhette.

FARKASFALVY DÉNES MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA⁸

Könyvek, monográfiák

1. L’inspiration de l’Écriture Sainte dans la théologie de saint Bernard. Studia Anselmiana 53. Herder. Róma, 1964.
2. Zsoltároskönyv. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1975.
3. A lelki élet teológiája. Teológiai kiskönyvtár IV/8, Róma, 1980.
4. A római levél, Bevezetés, fordítás és magyarázat. Eisenstadt (Prugg) 1983.

⁷ ZAKAR Polikárp: *Laudáció Farkasfalvy Dénes OCist Stephanus-díjának átadása alkalmából*. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Farkasfalvy.pdf> (letöltés ideje: 2020. október 8.)

⁸ Hálásan köszönöm Kereszty Rókus atyának, hogy rendelkezésemre bocsátotta Farkasfalvy Dénes összegyűjtött bibliográfiáját.

5. The Formation of the New Testament Canon. An Ecumenical Approach (co-authored with W.R. Farmer, preface by A.C. Outler), New York/Toronto/Ramsay (Paulist Press) 1983
6. Himnuszok, válogatás a római breviárium himnuszaiból. Budapest (Szent István Társulat) 1984.
7. Testté vált Szó. Evangélium Szent János szerint, első rész (1–6. fejezet), Eisenstadt (Prugg), 1986.
8. Zsolozsmáskönyv hívek számára. Bécs (Opus Mystici Corporis) 1986.
9. Testté vált Szó. Evangélium Szent János szerint, második rész (7–12. fejezet), Eisenstadt (Prugg), 1987.
10. Sacraments and Christian Life (in coop. with R. Kereszty), Irving (Cistercian Preparatory School) 1987.
11. Testté vált Szó. Evangélium Szent János szerint, harmadik rész (13–21. fejezet), Eisenstadt (Prugg), 1989.
12. Bevezetés az Újszövetség könyveihez. Budapest (Szent István Társulat) 1995.
13. Zsoltároskönyv, 3. átdolgozott kiadás, Budapest (Szent István Társulat) 2006, 352.
14. Inspiration and Interpretation: Theological Introduction to the Bible. (Washington, D. C.: Catholic University Press, 2010), 251 p.
15. The Marian Mystery. Outline of A Mariology (Staten Island, N.Y., St. Paul's, 2014), 314.
16. The Theology of the Christian Bible: Revelation, Inspiration, Canon. The Catholic University of America Washington D. C.), 2019.
17. In Search of a Lasting Home. The Story of the Cistercians in Texas, Abbey and School (Dallas, Tx, 2019), 253.

Cikkek, tanulmányok

18. Theology of Scripture in saint Irenaeus. in *Revue bénédictine* 78 (1968) 319–333.
19. The Role of the Bible in St. Bernard's Spirituality. in *Analecta Cisterciensia* 25 (1969) 3–13.
20. A hitoktatás mai irányai az Egyesült Államokban. in *Szolgálat* 12 (1971) 25–35.
21. Az új magyar zsolnárfordítás érdekében. in *Szolgálat* 17 (1973) 32–39.
22. Új zsolnárfordítás. in *Vigilia* 39 (1974) 32–38.
23. A szeretetről szóló tanítás szent János írásaiban. in *Szolgálat* 24 (1974) 32–38.
24. A Colloquy on Bernard Lonergan. in *Perkins Journal* XXVIII, 3 (1975) 25–29.
25. La conoscenza di Dio secondo san Bernardo. Studi su san Bernardo di Chiaravalle nell' ottavo centenario della canonizzazione (Convegno Internazionale, Certosa di Firenze, 6-9 novembre 1974), Roma (Edizioni Cistercensi) 1975.
26. Két régi szöveg a Szentlélekről (Szt. Iréneusz: Adv. haer. III,17,1–3; Szt. Bernát: Pent 2,1–2) in *Szolgálat* 26 (1975) 52–55.
27. A zsinat tanítása Szűz Máriáról. in *Szolgálat* 27 (1975) 9–18.
28. Bevezetés a szentírásstudományba. Teológiai kiskönyvtár I/6, Róma, 1976.
29. An Introduction to the Old Testament, Irving (Cistercian Preparatory School) 1976.
30. An Introduction to the New Testament, Irving (Cistercian Preparatory School) 1976.

31. Az öröm témája a zoltárookban. in *Szolgálat* 32 (1976) 15–24.
32. Az Egyház, mint az Írások szolgálója és őre. in *Szolgálat* 34 (1977) 13–19.
33. Izajás meghívása. in *Szolgálat* 39 (1978) 15–18.
34. Jegyzetek az új magyar bibliafordításokról. in *Szolgálat* 39 (1978) 81–88.
35. Use and Interpretation of St. John's Prologue in the Writings of St. Bernard. in *Analecta Cisterciensia* 35 (1979) 205-226.
36. Megtérés és önismeret. in *Szolgálat* 42 (1979) 19–24.
37. A Szentlélek szerepe az Egyházban az Apostolok Cselekedetei szerint. in *Szolgálat* 43 (1979) 13–18.
38. Prophets and apostles: the Conjunction of the Two Terms Before Irenaeus. Texts and Testaments. Critical Essays on the Bible and the Early Church Fathers, San Antonio (Trinity University Press) 1980, 109-134.
39. St. Bernard's Spirituality and the Benedictine Rule in the Steps of Humility. in *Analecta Cisterciensia* 36 (1980) 248-262.
40. Szent Benedek a hivatásról. in *Szolgálat* 45 (1980) 69–72.
41. „Barátom, miért jöttél?” in *Szolgálat* 45 (1980) 74–76.
42. Az újszövetségi kánon, mint az ökumenizmus példaképe. in *Szolgálat* 47 (1980) 26–34.
43. A breviárium himnuszai magyar fordításban. in *Szolgálat* 50 (1981) 35–46.
44. A kenyérszaporítás a pusztában: Mk 6,34–44. in *Szolgálat* 52 (1982) 74–76.
45. Az Ószövetség istenképe és a keresztény lelkiség. in *Szolgálat* 54 (1982) 5–12.
46. Szent Bernát beszéde a párizsi fiataloknak a megtérésről. in *Ciszterci lelkiség, Zirc alapításának 800 éves évfordulójára, 1182–1982, Eisenstadt (Prugg) 1982, 18–62.*
47. A kivonulás élménye: Ex 14,5-31. in *Szolgálat* 57 (1983) 70–71.
48. Péter tagadása. in *Szolgálat* 58 (1983) 74–77.
49. Hogyan olvassuk a Jelenések könyvét? in *Szolgálat* 60 (1983) 25-34.
50. The Authenticity of St. Bernard's Letter from His Deathbed. in *Analecta Cisterciensia* 36 (1980) 263-268.
51. The Case for Spiritual Exegesis. in *Communio* (1983) 332-350.
52. A műfordítás egy többnyelvű életben. in *Vigilia* 49 (1984) 49–51.
53. Az öröm teológiája Szent János evangéliumában. in *Vigilia* 49 (1984) 896–902.
54. Az Ószövetség mint lelkiolvasmány. in *Szolgálat* 64 (1984) 25–34.
55. Két teremtéstörténet. in *Katolikus Szemle* 37 (1985) 63–65.
56. Teremteni és ünnepelni. in *Katolikus Szemle* 37 (1985) 165–167.
57. Hit és tapasztalat. in *Szolgálat* 66 (1985) 14–21.
58. Prófétai bátorság (Mik 3,5–8). in *Szolgálat* 67 (1985) 77–78.
59. Szentségi bűnbocsánat a János-evangéliumban (Jn 20,22–23). in *Teológia* XIX,3 (1985) 139–144.
60. Elveszett paradicsom. in *Katolikus Szemle* 37 (1985) 263–265.
61. Az ember: kétarcú valóság. in *Katolikus Szemle* 37 (1985) 358–389.
62. The Ecclesial Setting of Pseudepigraphy in Second Peter and its Role in the Formation of the Canon. in *The Second Century* 5 (1985/86) 3–29.
63. Nyolcszoros örömhír. in *Katolikus Szemle* 38 (1986) 66–68.
64. A lelki élet kis kátéja. in *Katolikus Szemle* 38 (1986) 165–167.
65. Krisztusi szó és keresztény tapasztalat. in *Katolikus Szemle* 38 (1986) 259–261.
66. A feltámadás a Máté-evangéliumban. in *Szolgálat* 69 (1986) 14–20.
67. Az ember mint az Isten képmása a Szentírásban. in *Szolgálat* 72 (1986) 5–11.

68. In Search of a 'Post-Critical' Method of Biblical Interpretation for Catholic Theology. in *Communio* (1986) 288–307.
69. A Biblia és értelmezése in *Mérleg* 22 (1986/2) 178–184.
70. St. Bernard's Interpretation of the Psalms in His Sermons Super Cantica. Erudition at God's service, Studies in Medieval Cistercian History, XI (ed. by John R. Sommerfeldt), Kalamazoo, (Cistercian Publications) 1987, 109–116.
71. Keresztényélet – próféta sor. in *Katolikus Szemle* 39 (1987) 71–73.
72. A szentírásstudomány új útjai. in *Teológia* XXI (1987) 136–142.
73. A szűzi fogantatás. in *Katolikus Szemle* 39 (1987) 360–362.
74. Szélszövegek a Zsolozsmáskönyvhöz. in *Vigilia* 53 (1988) 152–154.
75. A Magyarok Nagyasszonya. in *Életünk* XXI (1989/10) (München) 1–2.
76. Interpretation of the Bible. in Everett Ferguson (ed.), *Encyclopedia of Early Christianity* New York/ London (Garland), 1990. 466–469.
77. Über die Gottesliebe, Einleitung. Bernhard von Clairvaux. *Sämtliche Werke*, Innsbruck (Tyrolia) 1990, 57–73.
78. Über die Besinnung am Papst Eugen, Einleitung. Bernhard von Clairvaux, *Sämtliche Werke*, Innsbruck (Tyrolia) 1990. 611–625.
79. Actualidade de São Bernardo. in *Atualização*, XX, 9-10 (no. 227) 949–960.
80. Sobre a Cristologia de São Bernardo in *Atualização*, XX, 9-10 (no. 227) 961–974.
81. Bernard the Theologian: Forty Years of Research. in *Communio* (1990) 580–594.
82. The First Step in Spiritual Life: Conversion. La dottrina della vita spirituale nelle opere di San Bernardo, Atti del Convegno Internazionale, Roma 11–15 settembre 1990, in *Analecta Cisterciensia* 46 (1990) 65–84.
83. Könyvek a Bibliáról (tizenegy könyvbírálat), in *Mérleg* 26 (1990/4) 223–231.
84. Szent Bernát a teológus. 50 év kutatásának összefoglalása. in *Vigilia* 50 (1990) 570–577.
85. Die erste Schritt im geistlichen Leben: die Bekehrung. Gebrauch und Bedeutung des Begriffs „conversio” Bekehrung. in *Erbe und Auftrag* 67 (1991) 435–452.
86. Christological Content and Its Biblical Basis in the Letter of the Martyrs of Gaul. in *The Second Century* 9 (1992) 5–25.
87. The Presbyters' Witness on the Order of the Gospel as Reported by Clement of Alexandria. in *Catholic Biblical Quarterly*, LIV,2 (April 1992) 260–270.
88. The Use of Paul by Saint Bernard As Illustrated by St. Bernard's Interpretation of Philippians 3:13. in J. Sommerfeldt (ed.) *Bernardus Magister Papers Presented at the Nonacentenary Celebration of the Birth of Saint Bernard of Clairvaux*, Kalamazoo, Michigan (Cistercian Publications) 1992, 161–167.
89. Matthew's Gospel in the Second Century: Response to Arthur J. Bellinzoni: *The Second Century*, 9 (1992) 4, 271–275.
90. A Jelenések könyve és az Újszövetségi Kánon. in *Apokalipszis. A Föltámadás. Biblikus konferencia* 1991–1992, Szeged 1993, 15–18.
91. Ciszterci gimnázium Texasban. in *Új Pedagógiai Szemle* 43/6 (1993) 65–77.
92. Jegyzetek a karácsonyév evangéliumához. in *Vigilia* 58 (1993) 887–892.
93. János evangéliumának világa. in *Pannonhalmi Szemle* 2 (1994) 6–14
94. Beszélgetés Farkasfalvy Dénessel. in *Vigilia* 59 (1994) 61–99.
95. Az Újszövetség magyar fordításának múltja és jövője. Somorjai Ádám (szerk.) *Az egység szolgálatában, Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*. in *Katolikus Szemle* 1994/3–4, 129–142.

96. Jézus gyermekkorra az evangéliumokban. in *Teológia* 19 (1995) 2–7.
97. La espiritualidad de los fundadores de Cister a través de su recurso a la Sagrada Escritura. in *Cistercium XLVIII* (1996) 373–378.
98. Jézus szelidsége a Máté–evangéliumban. in *Pannonhalmi Szemle* 5 (1996) 13–20.
99. Peter William R. Farmer (ed.) *International Bible Commentary* (Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 1998) 1814–1822.
100. Die Spiritualität der Gründer von Cîteaux. Anmerkungen zu ihrem Gebrauch der Heiligen Schrift in frühen Dokumenten. in *Cistercienser Chronik* 105 (1998) 67–78.
101. The Biblical Spirituality of the Founders of Cîteaux: Elder, Rozanne (ed.) *The New Monastery. Texts and Studies on the Earliest Cistercians*. in *Cistercian Publications* (Cistercian Fathers Series, # 60), Kalamazoo, 1998, 145–158.
102. The Biblical Spirituality of Early Cîteaux. Pruit, Thomas (ed.) *Cistercians in Texas, The 1998 Jubilee*, Irving (Cistercian Abbey) 1998, 18–49.
103. Bernard’s Concept of the Spiritual Life. in *Analecta Cisterciensia* 36 (1997) 248–262.
104. The Papias Fragment on Mark and Matthew and Their Relationship to Luke’s Prologue. An Essay on the Pre-History of the Synoptic Problem. Malherbe, A. J., Norris, F. W., Thompson, J. W. (ed.) *The Early Church In Its Context. Essays in Honor of Everett Ferguson*. Leiden (Brill) 1998) 92–106.
105. Cistercians in Texas: The First Forty Years. Pruit, Thomas (ed.) *Cistercians in Texas, The 1998 Jubilee*, Irving (Cistercian Abbey) 1998, 18–49.
106. An Heritage in Search of Heirs. The Future of Ancient Exegesis. in *Communio* XXV (1998) 505–519.
107. Jesus Reveals the Father: The Center of New Testament Theology. in *Communio* XXVI (1999) 235–257.
108. The Pontifical Biblical Commission’s Document on The Jewish People and their Scriptures in the Christen Bible. in *Communio* XXIX (2002) 735–737.
109. The Eucharistic Provenance of New Testament Texts. in R. Kereszty (ed.) *Rediscovering the Eucharist, Ecumenical Conversations*, Mohawk/New York (Paulist Press) 2003, 27–51.
110. How To Renew the Theology of Biblical Inspiration? in Szuromi Szabolcs Anzelm (ed.), “Parare Viam Domino” Commemorative Studies on Rt. Rev. Abbot Polycarp’s 75th Birthday”, Budapest (Szent István Társulat) 2005, 221–252.
111. The Eucharistic Presence: A Study in Biblical Theology. in *Communio* XXXII (2005) 205–223.
112. The Apostolic Gospels in the Early Church. The concept of Canon and the Formation of the four-Gospel Canon in Craig C. Bartholomew, Scott Hahn, Robin Perry, Christopher Seitz, Al Wolters, *Canon and Biblical Interpretation*, vol. 7., Grand Rapids (Zondervan) 2006, 111–122.
113. Biblical Foundations for a Theology of Inspiration. in *Nova Et Vetera* IV, 4 (2006) 719–746.
114. Balázs Zoltán és Szalai Ákos beszélgetése Farkasfalvy Dénessel. in *Századvég* (2006) 1–33.
115. Jesus of Nazareth and the Renewal of New Testament Theology. in *Communio* XXXIV (2007) 438–453.

116. On the Dogmatic constitution Dei Verbum: Inspiration and Interpretation. Matthew Lamb and Matthew Levering (editors) in Vatican II, Renewal Within Tradition (Oxford/New York: Oxford University Press, 2008) 77–100.
117. Reconstructing Mariology: Mary’s Virginity and the Future of Mariology. in *Communio* XXXVII,1 (2010) 47–68.
118. A Framework for Theological Interpretation. Bartholomew, Craig C. and Heath A. Thomas, A Manifesto for theological Interpretation: Grand Rapids, Michigan (Baker Academic) 2016, 218–236.
119. Das Geschenk des Neubeginns. in *Erbe und Auftrag* 59 (2019) 190–203.
120. New Cistercian Martyr. In Celebration of the Beatification of John Brenner Anastasius, O.Cist. on May 1, 2018. in *Cistercian Studies Quarterly* 54 (2019)

Műfordítások

121. Rainer Maria Rilke: „Angyali üdvözlet”; „Krisztus születése”. (műfordítások) in *Vigilia* 49 (1984) 932.
122. 38) Karl Josef Kuschel: „Krisztus inkognitóban”; Peter Huchel: „1942, december” (műfordítások) Kardos Klára [(+) szerk.], A Teremtő dicsérete, Eisenstadt (Prugg) 1985, 5 és 16.
123. R. M. Rilke: „Az utolsó vacsora” (műfordítás) in *Vigilia*, 51 (1986) 165.
124. R. M. Rilke: „Krisztus születése” (műfordítás) in *A Szív*, 75 (1989/12) 545–546.
125. Rilke nyomában. Műfordítások, Budapest, (Szent István Társulat) 1990.
126. Rainer Maria Rilke: „Szonettek Orfeuszhoz”. Műfordítás, bevezetés, jegyzetek. (Szent István Társulat) 2013.
127. Rainer Maria Rilke, Mária élete. Műfordítás, bevezetés, jegyzetek, Budapest (Szent István Társulat) 2015, 113.

NIVÁRD HALÁSZ

“WHO BUILT A LASTING HOME” – ABBOT DENIS FARKASFALVY

On May 20 of this year, abbot Denis Farkasfalvy passed away peacefully in Dallas. He was one of the most defining and best known personality of the Hungarian Cistercians. His life began in Hungary, but he was swept away from his homeland – like many of his compatriots – by the vicissitudes of history. After the fall of the ill-fated Hungarian Revolution of 1956, the young clandestine member of the Cistercian order, left his country, traveled to Rome where he undertook his theological studies.

Having obtained a doctorate in theology, his life yet took another turn, as his superiors ordered him to join the community of Our Lady of Dallas. After having completed more studies that led to a Master’s degree in mathematics, he joined the faculty of the Cistercian Preparator School, where he was asked to serve as its Headmaster in 1969. With an interval of one year he continued in that position until 1981. Already as the leader of the school, then by his election as the monastic community’s abbot in 1988, he has garnered a great deal of recognition for both the school and the abbey. He guided the abbey as its temporal leader but especially as its spiritual father until 2012. Owing to his charismatic personality, during this time many young American vocations have decided to join the Dallas community who now continue the legacy of the Hungarian Cistercians in the New World.

Magyar ciszterciek a római generális házban 1957-ben – Farkasfalvy a második sorban a bal szélén, előtte Zakar Polikárp későbbi generális apát és zirci főapát, az első sor közepén pedig Nagy Anzelm dallasi perjel, majd apát

Farkasfalvy Dénes újmiséje a lilienfeldi apátság templomban 1961 júliusában, mögötte Zakar Polikárp

Növendékkirándulás Szicíliában – balról: Kereszty Rókus, Lelóczky Donát és Farkasfalvy Dénes

II. János Pál pápa és Joseph Ratzinger bíboros társaságában 2003-ban

SOMORJAI ÁDÁM OSB

XII. PIUSZ PÁPA PERIÓDUSÁNAK MEGNYITÁSA FELÉ

A vatikáni levéltárak tanulmányi napja
Róma, Augustinianum, 2020. február 21.

Ferenc pápa két nappal XII. Piusz pápa megválasztásának 80. évfordulóját követően, 2019. március 4-én fogadta a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusát és munkatársait, és ez alkalommal kihirdette, hogy egy esztendő múlva, 2020. március 2-án, megnyitja a kutatók előtt fentnevezett pápa pontifikátusa alatt keletkezett iratok konzultációját.

A megnyitásra készülve 2020. február 21-én a vatikáni levéltárak közös tanulmányi napot tartottak a Szent Péter-tér mellett található „Augustinianum” Patrisztikus Intézet aulájában. Bevezetőikben *Pietro Parolin* bíboros államtitkár és *José Tolentino de Mendonça* bíboros, a Szent Római Egyház levéltárosa és könyvtárosa elmondták, hogy az egyház sohasem félt a történelemtől. Elsőként XIII. Leó pápa nyitotta meg levéltárát 1880-ban, a kutatás dátum határát 1815-ben állapítva meg. 1924-től hagyománnyá vált, hogy az egyes pápák, trónralépésüket követően, egyre több periódust nyitottak meg, így XVI. Gergely pápaságát 1924-ben, IX. Piusz pápaságát 1966-ban, XIII. Leó pápaságát 1978-ban, X. Piuszét 1985-ben, XI. Piuszét két részletben, 2002-ben és 2006-ban. A két bíboros megköszönte a vatikáni levéltárosok alapos munkáját, különösen pedig az Államtitkárság Történeti Levéltárát, amely digitalizált formában teszi lehetővé a tanulmányozást.

A délelőtti ülés témája teljes mértékben a Vatikáni Titkos Levéltár volt, amelynek neve Ferenc pápa 2019. október 22-én kelt motu proprioja óta „Vatikáni Apostoli Levéltár” („Archivio Apostolico Vaticano”, az új rövidítés tehát: AAV, vagy A.A.V.). *Alejandro M. Diegues* levéltáros „Az Egyház kormányzása” címmel áttekintést adott a különböző fondokról. Az egyes nunciatúrák és delegátusok levéltári fondjai (így a magyarországi nunciatúra levéltárának megnevezése rövidítve: „Arch. Nunz. Ungheria”) mellett őrzi az Államtitkárság Általános Ügyek (1988 óta Első) Osztályának az iratait, valamint egyes kongregációkét és az „Uffici Curiali e Palatini” hivatalaiét, Vatikánváros államának a levéltárát és XII. Piusz pápa saját iratait. A kutatónak hasznos teológiai és egyháztörténeti ismeretekkel felvértezödni, nem utolsósorban pedig ismerni az egyes római hivatalok történetét is. *Luca Carboni* levéltáros előadásának címe: „A pápai diplomácia szempontjai: a pápai képviseltek”, *Giovanni Coco* levéltárosé: „A háború és a háború utáni évek”. Ők ketten előadásaikban arra hívták fel a figyelmet, hogy a vatikáni (és általában az egyházi) levéltári gyűjtemények ismerete nem csupán az egyháztörténészek számára fontos, hanem a köztörténet, a nemzeti történet, a politikátörténet és a diplomáciatörténet kutatói számára is. Fokozottan érvényes ez XII. Piusz pápa pontifikátusára, amely a II.

világháború előtti, alatti és utáni periódusra eligazító, nem utolsósorban a hidegháború éveire is. Ráadásul ezek az évek már az egész világon elterjedt katolikus egyházzól szólnak, így minden egyes ország és nemzet kutatóinak ki kell váltásuk érdeklődésüket. Az egyes nunciaturák keletkezése az egyes országok önállóvá válásának is mérföldkövei. Ezen túl az Apostoli Szentszék kapcsolatot tartott fenn és tart fenn az ENSZ-szel (1945 óta), a FAO-val (1945 óta) és más, egyre több nemzetközi szervezettel is. *Gianfranco Armando, Francesca Di Giovanni és Giuseppina Roselli* előadásának címe: „A pápa szeretetszolgálat”. Giovanni Battista Montini szerepe fontos volt a Pápai Segítőszolgálat „Pontificia Commissione di Assistenza” (PCA) élén (*Államtitkárság, „Commissione Soccorsi”*), amely 1944-ben vette kezdetét (akkori neve: *Államtitkárság, „Beneficenza Pontificia”*), továbbá az olaszországi pápai segélyszolgálatban is: „Pontificia Opera di Assistenza in Italia” (POA), ezt 1953-ban az emigráltak és menekültek hivatala váltott fel. A gyűjteményekben a levelezésen túl fényképeket és filmeket is lehet találni. *Daniele De Marchis* előadásának címe: „A szent művészet és a templomok újjáépítése”, amely a délelőtti ülést zárta, ismertette a „Commissione Centrale per Arte Sacra in Italia” működését, amikor is a háborús pusztításokat követően 66.000 olaszországi templomot építettek újjá. A rengeteg dokumentumon túl az AAV fondja számos olaszországi templom fényképét és építési tervét is őrzi.

A délutáni ülészakon előbb technikai kérdések voltak terítéken. Tudatosult, hogy a Vatikáni Államtitkárságnak bonyolult a hivataltörténete, ezért a két szekció levéltári anyaga két különböző levéltárban kutatható. A már említett és tulajdonképpeni Államtitkárságé az AAV-ban, az 1988 óta Államközi Kapcsolatok Szekciója (1968 előtt Rendkívüli Egyházi ügyek Szent Kongregációja, rövidítve: AA.EE.SS. vagy AES, vagy AE, 1968 és 1988 között pedig az Egyházi Közügyek Tanácsa) 2011 óta a Borgia-torony épületében, melynek bejárata éppen az AAV-val szemben, a Belvedere-udvarban található. Az apostoli brevék cancelláriája 1973-ig még fennállt és az AAV-ban kutatható, mint az Államtitkárság fond része. Mons. *Assunto Scotti*, az Államtitkárság Általános Ügyek Szekciójának levéltárosa ismertette az egyes rubrikákat. 1935-ig 365 számozott rubrika volt, 1936 után új klasszifikációs rendszer vette kezdetét, amely időrendben, évente újra kezdve, 25 rubrikát jelent, ábécé-rendben. A rubrikák között találjuk a pápák személyes levelezését, a római dikasztériumokkal való levelezést, a katolikus egyház főpapjaival való levelezést, az apostoli konstitúciók, dekrétumok, levelek iratanyagát, az egyes nunciussal való kapcsolattartás dokumentumait, a pápai elismerések iratait, a pápai diplomácia protokolljéit, az útleveleket, saját hivatala iratait, a svájci gárdistákét és a pápai egyetemek és szemináriumok anyagát. *Johan Ickx*, az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárának igazgatója felhívta arra a figyelmet, hogy levéltárában található talán a legtöbb anyag az egyes nemzetekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatokra, a konkordátumokra és az egyes nemzetek történetére vonatkozóan is, lévén, hogy a politikai jellegű nunciusi jelentéseket maguk a nunciussok eleve oda címezték, illetve az Általános Ügyek Szekciójából, illetékességéből, oda küldték át. Gyűjteménye az ú. n. Caprano-fonddal kezdődik, továbbá őrzi Agostino Casaroli bíboros magánlevéltárát, amely néhány esztendeje már kutatható. A jelenlegi nyitásnak egyfajta elődje az a tizenegy kötet, amely a második világháborúra vonatkozó dokumentumokat tartalmazza (*Actes et Documents relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*). 2011 óta a dokumentumokat digitalizálták, ezeknek a felvételeknek a száma jelenleg 1,300.000 körül van, az egyes dokumentumokat a saját olvasóterem 22 computerén lehet olvasni, akár egyidejűleg ugyanazokat a lapokat. Külön érdekességként felhívta a figyelmet a külföldi

rádióadásokat figyelő szolgálatra (Servizio Ascolto Radio Estere: S.A.R.E), amely 1944 májusa és 1955 decembere között figyelte a fontosabb rádióállomások adásait.

A továbbiakban röviden megemlítjük az itt előadó vatikáni dikasztériumok előadóinak nevét és az általuk ismertett történeti levéltárainak pontos megnevezését: Mons. *Alejandro Cifres*, Hittani Kongregáció levéltárosa (Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede); – Mons. *Luis Manuel Cuña Ramos*, a Népek Evangelizációja Kongregációja, a híres Propaganda Fide Levéltárosa (Archivio Storico della Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli); – *Gianpaolo Rigotti*, a Keleti Kongregáció levéltárosa (Archivio Storico della Congregazione per le Chiese Orientali); *Ugo Taraborrelli*, az Apostoli Penitenciária levéltárosa (Archivio della Penitenzieria Apostolica); *Simona Turriziani és Assunta di Sante*, a Szent Péter-bazilika levéltárának levéltárosai (Archivio Storico Generale della Reverenda Fabbrica di S. Pietro in Vaticano).

A tanulmányi nap lezáró előadását Mons. *Sergio Pagano*, az AAV prefektusa tartotta, aki fölkhívta a figyelmet a levéltáros és a levéltári kutatóra váró nehézségekre. A legfontosabb annak tudatosítása, hogy az iratok mindig töredékesek. Az Apostoli Szentszék levéltárainak belső története nem könnyíti meg a kutatók számára az iratok feltalálását, olykor egy igazi labirintusban találja magát. Ezért tehát szükséges állhatatosság, nagy-nagy türelem és annak tudatosítása, hogy a kutatást egyszerre több fond és több levéltár anyagában kell végezni. Az iratok töredékessége ellenére mégis van reménye, hogy összeáll a kép, mert az, aki köré csoportosulnak az egyes iratsoportok, az a mindenkori pápa személye. Minden irat tőle függ és minden esetben övé az utolsó szó. Ebben az értelemben kell keresni az egyes iratokat a különböző dikasztériumok levéltári gyűjteményeiben.

Talán nem haszontalan, ha megjegyezzük, hogy a vatikáni levéltárakban csak diplomás kutatót fogadnak, megfelelő egyházi és tudományos ajánlással, aki megfelelő nyelvismerettel rendelkezik, és újabban, interneten, előre bejelentkezik és foglal kutatónapot. Néhány hasznos link:

Archivio Apostolico Vaticano:

<http://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it.html>

Segreteria di Stato – Sezione peri Rapporti con gli Stati – Archivio Storico:

http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/sezione-rapporti-stati/archivio-storico/index_it.htm

Archivio Storico „De Propagande Fide”, Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli:

<http://www.archivistoricopropaganda.va/content/archivistoricopropagandafide/it/la-congregazione/congregazione.html>

Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede:

<http://www.acdf.va/content/dottrinadellafede/it.html>

Congregazione per le Chiese Orientali, Archivio Storico della

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/orientchurch/index_it.htm

Archivio della Penitenzieria Apostolica

<http://www.penitenzieria.va/content/penitenzieriaapostolica/it/archivio-storico.html>

Archivio Storico Generale della Basilica Papale San Pietro:

http://www.vatican.va/various/basiliche/san_pietro/it/fabbrica/arc_storico/informazioni.htm

Újabb magyar nyelvű irodalom:

Archivio Apostolico Vaticano:

Tóth Krisztina–Tusor Péter: Inventarium Vaticanum I: A Budapesti Apostoli Nunciatúra levéltára (1920–1939), Budapest–Róma 2016.

Interneten: https://institutumfraknoi.hu/inventarium_vaticanum_i_budapesti_apostoli_nunciatura_leveltara_1920_1939

Segreteria di Stato – Sezione peri Rapporti con gli Stati – Archivio Storico:

Somorjai Ádám OSB: Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához, in: *Levéltári Közlemények* 87 (2016) 219–247.

Somorjai Ádám OSB: Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában, in: *Levéltári Szemle* 66. évf. 2016. 3. sz. 45–57.

http://epa.oszk.hu/03000/03048/00003/pdf/leveltari_szemle_2016-03_045-057.pdf

A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai, 1939. február 10.–1948. december 31. Szerk. *Somorjai Ádám OSB.* METEM, Budapest 2020. 108 lap. – <http://real.mtak.hu/107228/>

A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának válogatott anyagaiból. A negyedik periódus iratainak mutatója XI. Piusz pápasága alatt: 1922. február–1939. február 10. Válogatás. Szerkesztette *Somorjai Ádám OSB.* Sajtó alatt.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MIHALIK BÉLA VILMOS

PAPOK, POLGÁROK, KONVERTITÁK

Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)

(Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Redigit Pál Fodor

– Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Budapest 2017. 384 lap.

Tíz kisebb, témánkba vágó közlés után (időrendben: Mehmed egri janicsár aga kas-sai követsége. A török és a törökösség az 1670-es évtized ellenreformációjában [2009]; A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban [2010]; Felekezeti konfliktusok a poroszlói Tisza-tájon az 1730–1740-es években [2010]; Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán [1674–1694] [2011]; Katolikus megújulás az egri egyházmegyében [1534–1746] [2012]; Sacred Urban Spaces in Seventeenth-Century Upper-Hungary [2012]; Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében [2013]; Mérföldkövek az egri egyházmegye megújulásában. Az 1635. évi jászói és az 1734. évi egri zsinatok [2014]; Die Verfolgung der Prediger aus Schemnitz [2014]; Az 1674. évi gályaraber előzményei és a bécsi udvar [2015]) Szerző, a budapesti jezsuita levéltár asztalosa és a Történettudományi Intézet tudományos titkára is (Kora újkori témacsoport), az ELTE-n 2014-ben, megvédte Ph. D. értekezését, amelynek átdolgozott változatát tarthatjuk kezünkben a Történettudományi Intézet sorozatában. Olyan időszakot tárgyal, olvassuk Dr. Ternyák Csaba egri érsek köszöntőjében, amelyről eddig kevés átfogó publikáció látott napvilágot. Öt egri püspök: Szegedy Ferenc Lénárd, Bársony György, Pálffy Ferdinánd, Korompay Péter, Fenesy György korszakát öleli át. A korszak fő témái: a török utáni időszak újjászervezése és a reformáció térhódítására adandó válasz. Az egri püspökség területe e korszakban nagyságrendben a mai Magyarországgal mérhető, és amint a kötet elején és végén elhelyezett térképen láthatjuk (a térkép kartográfusa *Nagy Béla*), gyakorlatilag a történeti Észak-Kelet- Magyarország vármegyéi, ahol a plébániák sűrűsége Eger környékén, majd Kassa, Eperjes, Kisszeben és Bártfa szabad királyi városok környékén a legnagyobb, valamint a Bodrog és a Hernád folyók völgyében, Máramarosban, Beregben, Ungban, Szabolcsban és Szatmárban a legritkébb, lévén ortodox és görög katolikus területek. Egykori területe ma négy ország között oszlik meg (Magyarország, Szlovákia, Ukrajna, Románia).

Szerző, mint írja, figyelmét három városra fordította: Kassára, amely menekült püspöki székhely volt, a 17. század közepétől egyre jelentősebb katolikus háttérbázissal rendelkezett; Nagybányára, amely az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság határán

teljesen protestáns város volt és ellen tudott állni a rekatolizációs törekvéseknek; valamint Egerre, amelyet 91 esztendő oszmán uralom után kellett teljesen újjáépíteni, hogy ismét püspöki székhely lehessen. Ezenkívül figyelmet fordított kisebb falusi közösségekre és természetesen a szerzetesi hálózatra is.

A vizsgált periódus mintegy harminc esztendőt tekint át, melynek kezdetét, a Weselényi-szervezkedés bukását követő politikai változások és Szegedy Ferenc Lénárd püspökségének kezdete határozzák meg, záró évét a törökellenes visszafoglaló háborút lezáró karlócai béke jelöli ki, egyházmegye szempontjából pedig Telekesy István püspökségének kezdete, egyben az egyházmegye székhelyének Egerbe való visszakerülése. A historiográfiai áttekintés után Szerző kijelöli célját: elsősorban a különböző egyházi, világi döntéshozatali szintek részvételét, interakcióját, reakcióit vizsgálja az egyházmegyei megújulás folyamatában.

A levéltári kutatást nagymértékben megnehezítette az a körülmény, hogy a püspökség 1804. évi felosztását és érseki rangra emelését követően megosztották az iratanyagot, így annak megfelelő része a kihaló kassai és szatmári püspöki levéltárakba került, Kassára, Eperjesre és Bártfára vonatkozóan 17. századi iratanyagot is átvittek Kassára. A szatmári egyházmegyei levéltár nagy részét jelenleg a Szatmár Megyei Levéltárban őrzik. Az egri gazdasági levéltár és a káptalani magán- és hiteleshelyi levéltár pedig a MNL Heves Megyei Levéltárában található. Szerző kutatásokat végzett még Bécsben és Rómában, a Vatikáni Titkos (azóta Apostoli) Levéltárban és a Propaganda Fide levéltárában, valamint az egyes szerzetesrendek központi, római levéltáraiban, és még számos, itt nem részletezett levéltárban.

A katolikus megújulás szereplőinél Szerző rendre ismerteti a püspökök karrierpályáját, világi hatalmát, egyházigazgatásukat, rezidenciájukat, udvartársukat, reprezentációjukat és jövedelmeiket; továbbá a káptalan összetételét, szervezetét, egyes kiemelt kanonokokat és a káptalan jövedelmeit; az alsópapság esetében a képzési rendszert, a paphiány problémáját, a kegyúri jog körüli vitákat, a plébános és közössége kapcsolatát, valamint a plébános és segítői munkakapcsolatát. A szerzetesrendek közül a jezsuiták, pálosok, ferencesek és minoriták (konventuális ferencesek) rendelkeztek házakkal a püspökség területén. Az állam és az egyház együttműködését a kamarai szervezet, a vallásügyi bizottságok és a katonaság közreműködése hármában vizsgálja. Végezetül pedig a nemesség és a protestáns közösségek szerepét vizsgálja.

A katolikus megújulás területei fejezetben a templomfoglalásokat, a világi hatóságok katolizációját, a protestáns lelkészek elleni fellépést, így az elhíresült 1674. esztendői prédikátorperek előzményeit: a kassai modellt, a kryptoprotesztantizmust és a relatív toleranciát, végül pedig az 1681. évi vallásügyi törvénycikkelyek hatását. Az egyház és társadalom témakörben foglalkozik az ünnepekkel, körmenetekkel, búcsúkkal, de a paráznákkal, boszorkányokkal és házasságtörőkkel egyaránt. Végezetül pedig a fentebb említett három város: Kassa, Nagybánya és Eger vallási viszonyait elemzi, különös tekintettel a jezsuitákra, a jezsuita-minorita ellentétre, valamint a ferences-minorita precedencia-vitára.

Irodalomjegyzéke 32 nyomtatott oldalon található, Szerző idézi a vonatkozó német és szlovák nyelvű irodalmat is, természetesen a magyar nyelvű szakirodalmon kívül.

Szerző hasznosan egészíti ki és folytatja Schmitth Miklós SJ (1768), Sugár István (1984) és Soós Imre (1985) alapvető műveit, mint ahogy Kovács Béla (1987), Molnár Antal (2005 és másutt), Véghseő Tamás (2011 és másutt), Bitskey István (1997) és a konfesszionalizációval kapcsolatban Tusor Péter (2004; 2008) munkáit. Disszertáció-

jában egy fontos periódusra kapunk eligazítást az egri püspökség életében, a korabeli Észak-Kelet-Magyarország vallási és társadalmi viszonyait és konfesszionizációját illetően.

Somorjai Ádám OSB

CSÍKY BALÁZS

SERÉDI JUSZTINIÁN, MAGYARORSZÁG HERCEGPRÍMÁSA

Szerkesztette, lektorálta és sajtó alá rendezte Tóth Krisztina
(Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Redigit Pál Fodor

– Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

(Collectanea Studiorum et Textuum, Classis I, vol. 3)

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet –
MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest 2018. 496 lap.

Szerző PhD értekezését Gergely Jenőnél (†2009) kezdte írni és Balogh Margitnál fejezte be, 2010-ben védte meg az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Az értekezés szövegét nem engedélyezte elhelyezni ELTE Bölcsészettudományi Kar doktori iskoláinak disszertációs adatbázisában, csak a tézisekét. Címe a kiadott változattól eltérően: Serédi Jusztinián hercegprímás tevékenysége, a kézirat 432 számozott oldalból áll. Tekintettel arra, hogy Szerző 2016-ban bekövetkezett halálakor¹ az értekezés még nem jelent meg nyomtatásban, a szerkesztés, lektorálás és sajtó alá rendezés munkáját Tóth Krisztina (Szerkesztő) vállalta és végezte el, ilymódon az anyag kibővíthetett a védést követően megjelent publikációkkal, amelyek a végső és nyomtatott szövegben egy-egy alfejezetként találhatók meg. Szerzőnek ugyanis, aki politológiai és jogi tanulmányokat is folytatott, megváltozott az érdeklődése és kibővült a politológia területe is, különös tekintettel a vészkorszakra és abban Serédi magatartására. S bár készült a publikálható változat megírására, ez neki már nem adatott meg.

¹ Lásd MARCHUT Réka: *In memoriam Csíky Balázs*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 28 (2016/1-4) 220–222. Szakmai méltatására TÓTH Krisztina: *Ígéretes tehetséget veszített a magyar történetész-társadalom. In memoriam Csíky Balázs (1978–2016)*. In: Egyháztörténeti Szemle 17 (2016) 2. szám, 118–124. (irodalom). Lásd még: SOMORJAI Ádám OSB: *Csíky Balázs 1978–2016 publikációi és kéziratok írásai*. In: MEV 28 (2016/1–4) 223–230.

A megjelent kötet terjedelme lényegesen több, mint a doktori értekezés, nyomtatásban 496 oldal, ami azt jelenti, hogy legalább kétszerese, inkább háromszorosa az eredeti szövegnek. Ez részben köszönhető annak, hogy Szerző maga is dolgozott a témán, továbbá annak, hogy Szerkesztő szerencsés kézzel nyúlt hozzá a hagyatékhöz, figyelembe vette Szerző kézírásos jegyzeteit, bővítéseit és utalásait, utánajárt a levéltári és bibliográfiai adatoknak, részben saját kutatásai eredményeiből is beillesztett kiegészítéseket és mindent jól látható módon, szögletes zárójelben és/vagy kurzíváltan, így mindig lehet tudni, mi az eredeti szöveg és mi a szerkesztői kiegészítés. A bibliográfiát, érthető módon, Szerző halálának évével, 2016-al zárta le. Szerkesztő a kéziratot disszertációt önálló publikációként vette föl az irodalomjegyzékbe és rendre idézi is, bár nem mondható el, hogy két könyv lenne, csak egy van, értelemszerűen az, ami megjelent nyomtatásban. Ugyanakkor a megjelent kötet címe eltérő a kéziratétól: a kézirat szerencsésen bővült a „hercegrímási tevékenység” vizsgálatából a „Magyarország hercegrímása” munkakörének részletes tárgyalásáig, így nem csupán a főhős személyes tevékenységéről kapunk eligazítást, hanem a közélet számos kérdéses és vitatott témájában betöltött szerepéről is, egyben alapos bevezetést kapunk az ország közéletébe, a vizsgált periódus, Serédi kinevezése (1927) és korán bekövetkezett halála (1945) között eltelt 18 viharos esztendőben. Az értekezés csak 1939. február elejéig tudta bevonni vizsgálataiba a vatikáni levéltárakat, lévén, hogy az 1939. február utáni periódus, XII. Piusz pápasága alatt keletkezett dokumentumokba ekkor még nem, csak 2020. márciusa óta kaphatnak betekintést a kutatók. Ugyanakkor Szerző rendkívül alapos kutatást végzett a hazai levéltárakban, így a MNL OL-ban, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban, amely Serédi személyes hagyatékát őrzi, továbbá az érseki kinevezés előtti és a Primási Levéltár jóvoltából oda utólag megküldött anyagait, valamint ugyanott a Levéltárban, ahol egyéb iratait tanulmányozta. Továbbá és elsődlegesen a Primási Levéltárban és a Szent István Társulatnál Esty Miklós pápai kamarás hagyatékában is kutatott, amely utóbbi akkor még nem volt rendezve. A kötet irodalomjegyzékét Szerkesztő alaposan kiegészítette, mutatókkal ellátta.

Serédi Jusztinián pannonhalmi bencés volt, aki a római Szent Anzelm bencés főiskolán tanított egyházbjogot és mint Pierre Bastien maredsoui (Belgium) bencés professzor tanítványa, tanára ajánlására került bele az Egyházbjogi Kódex előkészítésének munkálataiba, az Egyház Törvénykönyv forráskiadás szerkesztőségi munkálataiba. Az egyházbjog forrásainak kiváló szakértőjévé vált, neve máig ismert a kánonjogászok körében. Időközben 1920-ban létrejött a szentszéki követség, a külügyminisztérium kánonjogi tanácsossá kérte föl. Ily módon számos magyar ügyben járt el az Apostoli Szentszéknél és a magyar kormányánál egyaránt. Csernoch János esztergomi érsek halála után ő lett az utód, de nem úgy, ahogy a kutatás eddig tartotta. Gasparri bíboros államtitkár ugyanis, mint Csíky Balázs kikutatta, kezdetben nem pártolta Serédi jelöltségét. Egy bizalmas levélben, amelyet egyik közeli munkatársának írt, a következőket olvashatjuk: „Jusztinián atya jelölése egy másik nehézségbe is ütközne, vagyis a *Fontes* megjelenése meg lenne akasztva, pedig Jusztinián atya egy év múlva elkészítené a könyvet. És ezenkívül én őt nagyon jól ismerem, miután együtt lakott velem a háború egész ideje alatt; és nem hiszem, hogy ő lenne az ember erre a posztra.” (46. old.) Végül is Orsenigo nuncius volt az a személy, akinek köszönhető Serédi kinevezése.

A kötet egyes fő fejezetei, melyekre részletesen nem térünk ki: Bevezetés – Út a primási székhöz – A hercegrímási méltóság jogi helyzete a két világháború között – Az ember a tisztség mögött – Főpapi szolgálat – Árpád-házi szentek kultusza – Felvidéki egyházkormányzati és birtokügyek – A földkérdés és a katolikus nagyjavadalmasok – Egyház

és állam viszonya – Horthy Miklós kormányzó utódlásának kérdései – A zsidóság diszkriminációja és üldözése – Az utolsó hónapok. Összegzés. – Az egyes fejezetek tehát bemutatják a személyt a korában elhelyezve, egyben, kimerítő korábrázolást is adnak.

Mint Mindszenty-kutató, érdeklődéssel olvastam Szerző megállapítását, miszerint „Serédi közjogi méltóságából eredő vezető szerepet nem kívánt magának, bár neve 1944-ben ideiglenes államfőként számításba jött. Utódja, Mindszenty József azonban a kommunista diktatúra idején hangoztatta különleges jogait. Ez is azt mutatja, hogy a személyiségek különbözőségének mekkora szerepe volt a jogok és kiváltságok értelmezésében és érvényesítésében.” (81. lap). Már korábban ismeretes volt az a tény, hogy Serédi nem javasolta Mindszenty püspöki méltóságra való kinevezését és „hogy 1944-ben az első és egyetlen eset volt, amikor a Szentszék Serédi ellenvéleményét figyelmen kívül hagyta” (79. lap).

A kötet végén elhelyezett képmellékletekből kiemelni azt a felvételt, amely a Vatikáni Múzeum szívésségéből egy falat betöltő vatikáni festményről készült, s amely azt ábrázolja, hogy Gasparri bíboros államtitkár 1917. július 28-án, a vatikáni bíborosok és főpapok jelenlétében ünnepélyesen átnyújtja XV. Benedek pápának az új kánonjogi kódexet, amelyen Serédi is éveken át dolgozott. A képen Serédi mellélakalként jelenik meg. – Serédi nevét itt a nyomtatott változat képfeliratában sajnos hibásan, y-al írva találjuk. – Szerző még életében ismételtlen kereste ezt a freskót – úgy tudta, hogy freskó, mert az 1928-ban Serédi tiszteletére kiadott ún. „Primás-album” fekete-fehér fotójának így írta le és az Apostoli Palota (Vatikán) Első Loggiáján kereste. E sorok íróját is többször kérdezte, a keresés-kutatás nem vezetett célra, azért is, mert freskót kerestünk. Szerző halála (2016. február 19.), utáni héten azonban (2016. február 25-én), egy fáradtan fordulat történt. Signor Giulio, a takarító, a folyosón összetalálkozván, a maga kedves és közvetlen módján meghívott a Sala Bologna terembe, amely ugyanazon Harmadik Loggián található, ahol az Államtitkárság is van, a Pápai Apartman (Appartamento Pontificio) fizikai közelségében, a bíborosi testületek tanácstermébe. A csábítás nagy volt, ide csak egyszer kaptam hivatalos megbízást, amikor tolmácsolni kellett a német bíborosok számára. Ide, érthető módon, nem juthatnak be földi halandók, csak az Apostoli Palota bonyolult rendszerét ismerők kapnak rá engedélyt. (A Pápai Ház Prefektusa az illetékes). Nos, esetünkben elég volt a takarító személye, hogy benyithassunk és rögtön az előszobában ott volt az évek óta keresett és egész falt betöltő – nem freskó, hanem – festmény. Így került elő számunkra ez az értékes adalék.

Összességében elmondható, hogy egy megkerülhetetlen opus született a maga műfajában, e kötet ismeret nélkül már nem lehet hozzányúlni a Serédi témához, de a katolikus egyház közéleti szerepvállalásához sem, a tárgyalt években. A kötetet méltán jegyzi két nagy presztízsű intézmény: Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete (Azóta MTA nélkül értendő) és a MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport. Bibliográfiai leírásában figyelembe kell venni, hogy két különböző sorozatot is föl kell tüntetni, ami a megszokottól eltérő és jelzi, hogy a szakma számon tartotta mind Szerzőt, mind értékes disszertációját.

„Ígéretes tehetséget veszített a magyar történész-társadalom.” Így fogalmazott Szerkesztő egy korábbi méltatásában. Csíky Balázs halálával azonban nem csupán ígéretes tehetséget, hanem egy nagyformátumú történészt is veszített a szakma – és Tóth Krisztiánának is köszönhetjük, hogy ezt felmutatta.

PETRÁS ÉVA

ÁLARCOK MÖGÖTT, NAGY TÖHÖTÖM ÉLETEI
ÁBTL-KRONOSZ, Budapest, 2019. 308. old.

A közelmúlt magyar egyháztörténetének különleges és megkerülhetetlen, mégis – a közelmúlt egyháztörténetének kutatóit leszámítva, lényegében elfeledett – szereplője és tényezője volt Nagy Töhötöm. A jezuita. A KALOT vezér. A társadalomszervező. A higanyember. A Vatikán titkos ügynöke és levélcsempésze, és titkos követe. Az OSS ügynöke. Az, aki nélkül Mindszenty talán sose lett volna hercegprímás. Az, akit Mindszenty semmiképpen nem akart Magyarországon látni. A megtagadott politikai tényező. A kiugrott szerzetes. A családapa. A szabadkőműves. A Buenos Aires-i Egyetem főkönyvtárosa. Az UNESCO megbízottja. Az emigráns, majd hazatelepülő. Az állambiztonság ügynöke. Számos arc és számos – talán – álarc. Mintha nem is egy ember lenne. Mintha több ember, több identitás, több ego jelenne meg előttünk. Pedig nem. Egyetlen ember élte meg ezeket a kalandokat. Egy ember, akinek élete, viselkedése, története talán egyetlen szóban foglalható össze: radikális.

Petrás Éva könyve ezt a radikális Nagy Töhötömöt szeretné bemutatni és megismertetni az olvasókkal. Egy olyan személyt, aki valóban a kor tanúja. Egy olyan személyt, aki nélkül a huszadik századi magyar egyháztörténelem talán másfelé haladt volna – még ha nem is tudjuk eldönteni, hogy az az irány jobb lett volna-e. Természetesen nem lehet azt mondani, hogy Nagy Töhötöm magányos farkas volt, sőt életét vizsgálva jól látható, hogy nem bírta közösség, társak nélkül, akik közül különösen fontos szerepet töltött be Kerkai Jenő, rendtársa. Mégis P. Nagy egy megkerülhetetlen személyisége, mondhatni egyénisége a huszadik századi magyar egyháztörténetnek, s ezért is fontos minden róla készült tanulmány, különösen mivel bár számos kutatásban történik említés P. Nagyról, de valójában összefoglaló, életrajzi monográfia nem készült róla. Lehet róla tudni, s azt is lehet tudni, milyen fontos tényező volt egy időben, de mégis ismeretlen maradt. Jelennek meg róla különféle írások, de mégis a magyar egyházi „közvélemény” szemében másodlagos szereplőként élt. Nagyon komoly és nehéz vállalkozás volt ez a munka, hiszen bár Nagy Töhötöm komoly levéltári hagyatékot hagyott maga után, valamint kalandos életének köszönhetően számos levéltárban vannak róla feljegyzések, de mégis átláthatatlan, megismerhetetlen személyiség. A szerző már a bevezetésben is megvilágítja ezt az olvasónak. Őszintén és korrekten elmondja, hogy nem tudhatunk mindent Nagy Töhötömről. Éppen ezért, noha ez elsődlegesen egy életrajzi monográfia, de mégis több annál. A főszereplő életébe, gondolkodásába, elköteleződéseibe szeretne bennünket bevezetni. Meg akarja mutatni azt, hogy Nagy Töhötöm mit és hogyan tett, hogyan élte meg azokat az eseményeket, melyek vele és általa történtek.

Egy különleges személyiségről beszélhetünk, aki, mint már említettem, szinte mindent az életében radikálisan tett. Hirtelen dönti el, hogy pap lesz. Ahhoz is csak – elmondása szerint – pár pillanat kell, hogy átgondolja, egyházmegegyés, vagy szerzetes legyen. Hirtelen – egy estés beszélgetés után – köteleződik el a Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Titkársága, ismertebb nevén a KALOT mellett. Talán végig sem gondolja, hogy milyen következményei lehetnek tettének, de a II. világháború végén – minél előbb – megpróbálja felvenni a kapcsolatot a megszálló hadsereggel, menteni, ami menthető. S ami kifejezetten különleges, ahogy – mint a Vatikán titkos ügynöke – szinte szökik, álruhákat öltve, Róma és Magyarország között. Személye – és erről többször

szó van a kötetben – megjelenik Mindszenty József kinevezése körül, bizonyos szinten „királycsinálóként” érveket hoz fel Mindszenty mellett, s ellen. Véleményét a Vatikán legmagasabb köreiből is fontosnak tartják, maga XII. Piusz pápa is többször fogadta. Mégis a hős, s itt a szót többféle értelemben is lehet használni: kalandor, hazafi, ügynök stb., élete kisiklik. Mindszentyvel – aki kimondva, kimondatlanul neki is köszönheti esztergomi érseki székét – ellentétbe kerül, s választhat az eddigi tevékenységéhez képest jelentéktelen nagykapornaki beosztás, vagy egy argentinai dispozió között. Később Mindszenty, a közöttük lévő konfliktust tovább mélyítve kijelenti, semmiképpen nem maradhat Magyarországon. E komoly – kimondhatóan – megalázás után, szerzetesi engedelmességből Dél-Amerikát választja, ahol több mint egy évnyi kemény szervezői munka után újabb csalódások érik az egyházi vezetés részéről, s ezért papi és szerzetesi élete megbicsaklik, s kéri a rendből való elbocsátását. A pápa pedig – az ilyenkor gyakori hosszú várakoztatási időhöz képest alig fél éven belül, talán korábbi tevékenysége miatt kvázi jutalomként – engedélyezi neki a laikus státuszt, illetve felmenti a cölibátus kötelezettsége alól. 1948–1968 között Argentínában látott el számos feladatot, megnősült, gyermeke lett, s vett részt – személyiségéhez illően – gyakorlatilag a nagypolitikában, Eva Peron (Evita) és Juan Peron argentin elnök közvetlen közelében. Ebben az időben is szociális munkát végez, a nyomornegyedek felszámolását tűzi ki céljául.

Noha elmondása szerint ekkor már hívő, de mégis rendszeres kapcsolatban van a jezsuita renddel, annak helyi előjárójával. Külön érdekes kérdés, melyet a szerző bőven tárgyal, Nagy Tömötör és a szabadkőművesség kapcsolata. Saját elmondása szerint, miután lényegében elhagyta a katolikus egyházat, szükségét érezte, hogy egy spirituális otthonra találjon, mivel egyedül nem tudott létezni. Egy ilyen személyiségnek szüksége volt a közösségre, amelyet nagygyá tehet, s amely nagygyá teheti. Hosszasan vizsgált kérdés a kötetben, hogy vajon mi volt a célja ezzel: Vajon össze akarta békíteni a katolikus egyházat és a szabadkőművességet?

Kifejezetten izgalmas kérdés Nagy Tömötör és a magyar állambiztonság kapcsolata. A titkos tevékenység – mint már látható volt – vissza-visszatért az életében. 1966-tól kezdve a III/1-5-K ügyosztály ügynöke (noha a szabályos ügynöki beszerző nyilatkozatot nem írta alá), majd titkos megbízottja. A kötetet olvasva elgondolkodik az ember, hogy „Kőműves Sándor” egyszerű kém volt-e, vagy az volt a célja ezzel tevékenységgel, hogy megpróbálja összebékíteni a vallásos embereket, a szabadkőműveseket, a diaszpóra magyarságát és a hazai kommunista hatóságokat és szervezeteket? Vagy egy ember aki valahol mélyen végtelenül hitt a modus vivendi lehetőségében? S akivel megtörténik az emigráció magyarságának történetében ritka eset, hogy ahonnan Mindszenty kvázi, vagy gyakorlatilag elüldözte, a magyar állam visszahívta: 1967-ben hazatelepülési engedélyt kap, s élete végét itthon töltötte aktív ügynöki, valamint írói tevékenységgel.

Életét jól foglalja össze az általa elképzelt sírfelirat: „Nem nyugszik itt, (még itt sem nyugszik), valahol keresgélt. Csak az emléke maradt itt.”

A könyvet olvasva vissza-visszatérő kérdés számomra, hogy vajon mit is képzelt ez az ember, ez a radikális, ez az öntörvényű, ez az idealista. Össze akart békíteni talán mindenkit mindenkivel? Először a „nagybirtokos” egyházat a szegényparasztsággal? Majd egy egyházat a szovjet hatóságokkal? Később a szabadkőműveseket a katolikus egyházzal? Végül a diaszpóra magyarságát az anyaország kommunista hatóságaival? Mindez talán nem kevesebb, mint idealizmus. Egy élet, amely forгатókönyvért kiált. S olvasva Petrás Éva könyvét egyre inkább az az érzése az olvasónak, hogy egy kalandregényt olvas. Egy olyan kalandregényt, melyet jól kiegészít a több mint ezer hivatkozás,

amely még tovább segíti az olvasást. Sokat töprengtem azon, hogy vajon ez életrajznak, vagy pedig némiképp életrajzi-kalandregénynek minősíthető-e. Bizonyos szinten inkább a második felé hajlok, ennek oka, a néhány helyen megfigyelhető félreérthető fogalmazás (például, hogy csak egyet kiragadjak: „Miután Nagy Töhötöm felesége hiába kérte a jezsuita tartományfőnöktől az egyház temetés lehetőségét...” (264. old. 3. bekezdés) – erről így szó sem volt, mindössze a jezsuita tartományfőnök Tamás János azt utasította el, hogy ő vezesse a szertartást, de azon részt vett). Szintén hiányolom, hogy nincsenek eléggé árnyalva Nagy Töhötöm és Mindszenty József életének közös pontjai, s az, hogy vajon mi vezethetett odáig, hogy ilyen szintű törés alakult ki kettejük kapcsolatában. Szintén lehetett volna bővebben foglalkozni P. Nagy politikai kapcsolataival, kifejezetten a Barankovics-féle Demokrata Néppárttal való kapcsolatával, illetve törekvéseik párhuzamaival is. A szerző foglalkozhatott volna Nagy Töhötöm családjával kicsit bővebben, hiszen gyakorlatilag semmit nem tudunk meg a feleségéről, neve is csak egyszer szerepel, mintegy mellékinformáció, pedig egy embert a családja, annak körülményei, az abban lezajló események jelentősen meghatározzák.

Hogy hány arca és hány álarca volt Nagy Töhötömnek? A kérdésre Petrás Éva könyve keresi ugyan a választ, de igazából a válaszokat az olvasónak kell megadnia.

Semmiképp nem tekinthető az író hibájának, hogy Nagy Töhötöm nem érhető meg ennyiből sem, s az olvasó még többet vár. Mert a főhős életének minden egyes pontja még tovább kutatható és kutatandó. Különösen érdemes lenne párhuzamosan vizsgálni Mindszenty és Nagy életének főbb és közös pontjait, s ez alapján levonni a konklúziót, hogy vajon Nagy Töhötöm Mindszenty ellen, vagy érte harcolt? Mi vezette rá Mindszentyt, hogy azt a személyt, akinek részben az érseki széket köszönhette a későbbiekben ennyire elutasította? Tovább lehetne azt is vizsgálni, hogy vajon némelyik – a könyvben idézett írása – mennyire szólt elsősorban a nemzetbiztonsági hivataloknak, vagy mennyire valóban az ő gondolkodását tükrözte. Szerencsére erre már számos lehetőség nyílik, hiszen a Magyar Elektronikus Könyvtárban, illetve részben nyomtatásban számos Nagy Töhötöm írás elérhető, elemezhető. 2020. márciusa pedig a Nagy Töhötömre irányuló kutatásokban is jeles dátum lehet, hiszen ekkor nyílik meg a Vatikáni Apostoli Levéltár XII. Piusz pápa anyaga, s ebben – feltételezhetően – számos P. Nagyra vonatkozó dokumentum is elérhető lesz.

Összefoglalva jó kiindulópont a további kutatásokhoz ez a 308 oldalas mű. Egy izgalmas kötetet olvashattam, melynek kifejezett értéke, hogy írásához hihetetlen mennyiségű adatot gyűjtött össze (természetesen több közreműködővel) a szerző. 11 különféle levéltár adatait kutatta fel, s az irodalomjegyzék 19 oldalt tesz ki. A kötetben számos korabeli fénykép vezet végig, hogy megismerjük az adott időszak éppen aktuális Nagy Töhötömjét. Petrás Éva könyve abból a szempontból is működik, hogy elgondolkodtatja az olvasót, s szinte követeli tőle, hogy egy-egy pontot megvizsgálva próbálja meg még jobban megérteni, megérezni a tettei, gondolatai mögötti embert, Nagy Töhötömöt, s azt a világot, amelyben élt.

KÖNYVEK A ZALAVÁRI (ZALAAPÁTI) BENCÉS APÁTSÁG
MILLENNIUMÁRA

FÜSSY TAMÁS

A ZALAVÁRI APÁTSÁG TÖRTÉNETE
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL FOGVA NAPJAINKIG
Budapest, 1902. 729 lap. Reprint kiadás Zalaapáti 2019.

A ZALAVÁRI (ZALAAPÁTI) SZENT ADORJÁN BENCÉS APÁTSÁG
MILLENNIUMA 1019–2019
Szerk. Somorjai Ádám OSB
Zalaapáti Római Katolikus Plébánia, Zalaapáti 2019. 48 lap

HETS JÁNOS AURELIÁN OSB NAPLÓJA 1939–1945.
Sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta: Somorjai Ádám OSB
(A Zalaapáti Bencés Skriptorium kiadványai, 1.)
Bencés Skriptorium Zalaapáti, 2019. 568 lap

A királyi monostorok sorába illeszkedett a történelmi Kolon vármegye székhelyén a bencés apátság alapítása. Bár az eredeti alapítási oklevél 1341-ben az apátság levéltárában (sekrestyéjének emeletén) elégett, fennmaradt több korábbi és későbbi, igaz, interpolált átirat. Ezekből tudjuk, bár hónapra és napra nem, hogy a Szent Adorján vértanú tiszteletére Szent István király 1019-ben templomot alapított Péter remete számára, aki egy öt évvel későbbi kiváltságlevélben (amelynek eredetije ugyanakkor szintén elégett, de van több átirata) apátként szerepel és már monostorról szól. Kolon vármegye székhelye Szent László király óta, aki Somogyvárt alapította és Somogy vármegyét kiharosította, Zalavár névre hallgatott, a török időkben sikeres végvárként működött, mert török nem foglalta el, lévén, mocsaras helyen, a vizek is védték, 1702-ben azonban megsemmisült, mert a kanizsai várparancsnok, az udvari haditanács parancsára felrobbantotta. 1715-től a Neoacquistica Commissiótól az alsó-ausztriai Göttweig apátsága váltotta meg az apátság javait és az eredeti apátság faragott köveiből a közeli Apáti nevű birtokán építette fel az új apátsági épületet. Ennek lépett örökébe Zalaapáti község, amely őrzi a bencés múltat és amely három kiadvánnyal is tisztelgett előtte.

*

Az *első* kiadvány egy reprint, a történészek előtt jól ismert Pannonhalmi Rendtörténet (PRT) VII. kötete, amelynek mind a szerzője, mind a címe figyelemre méltó, hiszen Füßy (Fuchs) Tamás, a Szent István Társulat igazgatója (1864–1889) a Zalavári Apátság perjele minőségében írta meg az apátság történetét, amely máig a legrészletesebb és legjobban használt összefoglalás. A Zalavári Apátság, így, helyileg Zalaapátiban. A két községet így az egykori apátság múltja szorosan összeköti, bár 1993-ban egyházilag szét lettek választva, a délebbre fekvő Zalavár az újonnan felállított Kaposvári Egyház-

megyébe került, míg Zalaapáti maradt a Veszprémi Főegyházmegye területén. A száz évnél idősebb kiadású könyvek kiadói joga általában lejárt, ezért számos internetes archíváló helyen érdemes keresni ezek után. Így a Pannonhalmi Rendtörténet összes kötete megtalálható itt: <https://catalog.hathitrust.org/Record/008395753> és egyes cégek a teljes sorozatot forgalmazzák nyomtatott formában is. Ezek sorába jelentkezett be Zalaapáti község önkormányzata, amely B/5-ös formátumban, tehát az eredetnél könnyebben kézbevehető kialakításban újra kinyomtatta ezt az alapvető művet.

A kötet első fejezete az előzményekről szól, a karoling korszak missziójának leírása Mosaburg-Zalaváron, a salzburgi missziós bencések működésének summázata. Ily módon, bár korábbra szervezett bencés jelenlét nem mutatható ki, a bencés múltat a 9. század közepétől számíthatjuk. Ezt követi a több fejezetből álló első rész, a zalavári apátság megalapításától a göttweigi kapcsolatig, 1019–1715 között, amely a fennmaradt okleveleket veszi alapul, ugyanúgy, mint a PRT többi kötete is. Ennek alapján a főbb témák: a királyi alapítás, a Szent László általi megerősítés, az exemtio és az akörül folytatott küzdelmek, a XIII. és XIV. századi birtokviszonyok, az apátok helyett gubernátorok és kommandátorok uralkodása. Ezentúl a részvétel a bencés rendi káptalanokon, valamint birtokjogi pereskedések. A török kort az apátság négy évtizeden át konvent nélkül maradt. Erre a periódusban kiemelkedik a harcias Radonay Mátyás kommandátor apát kora. A második rész a göttweigi kapcsolat korát írja le 1715–1872 között, mely a göttweigi anya-apát és a zalavári kinevezett apát közti viszonyt elemzi, az önállósulás ugyanis lassan valósult meg. Fontos lépés volt a hiteleshely újra megnyitása, amely lendületet adott a konventnek oly módon is, hogy Pannonhalmi magyar bencéseket adott a hiteleshelyi munka végzésére. A környék újrabeleépítése szintén ennek a korszaknak az eredménye. A göttweigi kapcsolat végül is azzal ér véget, hogy a Vallásalap megvásárolta az apátságot és engedélyezte, hogy a konvent Modrovics Gergely személyében önálló apátot válasszon. 1884-ig tartott az önálló apátság kora, majd az apát halálát követően 1885-től a Magyar Bencés Kongregáció része egészen feloszlásáig. Az utolsó két fejezet a zalavári apátság plébániáit és népiskoláit írja le. Zalaapátin kívül még három apátság tartozott hozzá: Zalavár, Csács (bozsok) és Nagyrada. A fűgelékben kimutatást találunk a zalavári apátokról és rendtagokról, valamint legrégebb építészeti emlékeiről. A kötet második fele okmánytár, Erdélyi László munkája. A kötet megjelenése óta már van újabb, bár még nem a teljes középkorra, amelyben az egyes oklevelek és azok interpolált változatainak kritikai kiadását találjuk meg, itt azonban megtalálható és eredményel használható a teljes latin nyelvű okmánytár. Az utolsó két itt közreadott oklevél Rozmanith Richárd apát kinevezése, ill. királyi megerősítése 1891-ből (190. és 191. sz. oklevél). A könyv megjelenésekor még nem volt tudható, hogy Erdélyi László, aki később Kolozsváron majd Szegeden a középkori magyar történelem professzora lett, nyugdíjas éveiben Zalaapátiban élt, beosztása szerint alperjel és levéltáros és Füssy Tamással együtt a temetőben a bencés kápolna kriptájában nyugszik.

*

A második kiadvány a Szent Adorján napon (szeptember 8, egyben a templombúcsú) tartott millenniumi ünnepségre jelent meg, népszerűsítő szándékkal. Ennél azonban többet találunk meg benne. *Szőke Béla Miklós* régész az ősi Mosaburg, a jelenlegi Zalavár-Vársziget ásátásait ismerteti. Szent Istvánt megelőzően ugyanis, a karoling hódítást követően, itt alakították ki a visszahódított Pannónia provincia központját, Pribina

szláv uralkodó idejében pedig, a nyugat- és déldunántúli missziós központ székhelyén, itt épült fel az első Szent Adorján templom. Az ősi templomot, 1992-ben befejezett feltárását megelőzően, a bencés korban is, tévesen a récéskúti bazilika kiásott romjaival azonosították, újabban a feltárás eredményeként Várszigeten megtekinthetjük a bazilika alapfalait (vö. <http://www.zalavarpark.hu/index.php>). Ugyanitt találtak néhány glagolita töredéket, amely a szláv misszió emléke. *Ritoók Ágnes* írása az ősi bencés monostor feltárásával foglalkozik. A régésznek nehéz a feladata. Előbbi korok, így Rómer Flóris és a pesti evangélikus segédlelkész, a szlávok ébresztője, Ján Kollár már begyűjtöttek három faragott követ, amelyből a régészi fantázia az egykori Szent-István-i bencés templom bejárati nyíláskeretét vélte megtalálni. Ez a faragott kő, amellyel Henszlmann Jenő is foglalkozott, Szent István szarkofágjával egykorú és talán az egyetlen eredeti emlék az első bencés templomból. – Ez a nyíláskeret eredetileg a Zalavári (Zalaapáti) Apátság levéltári gyűjteményében volt elhelyezve, 1950-et követően, az államosításkor azonban átkerült a Keszthelyi Múzeumba, onnan pedig kölcsönzés révén a Nemzeti Múzeumba, ahol az állandó régészeti kiállítás részeként megtekinthető. Egy hiteles másolat pedig az eredeti hely közelében, a Várszigeten kialakított ún. Kis-Balaton Házban tekinthető meg. – A harmadik tematikus egység a Zalaapátiban kialakított kolostor emlékeit sorolja, a bencés plébánosok és az apátok (hiányosan fennmaradt) névsorát. – Érdemes kiemelni a Szent Adorján (Hadrianus) kérdéskört. A patrocíniumkutatás a hazai szakirodalomban azon a nyomon indult el, hogy mind a keleti frank hadak, mind később, Szent István sógora, Szent Henrik császár hadai szeptember 8-án keltek útra, ami világos utalás arra, hogy tovább élt Szent Adorján katonaszent kultusza és az ő mennyei pártfogását kérve bontották ki a hadi lobogót. Ezen túl azonban érdemes megvizsgálni a Martyrologium Romanum-ot, amelyből egyértelmű, hogy a Konstantinápoly-környéki Nikomédiában elhunyt vértanú testét az V. vagy VI. század folyamán Rómába vitték át, majd pedig számára az egykori Curia, a római Szenátus épületéből alakítottak ki templomot, amely bíborosi címtemplomként is működött. Így pl. az erdélyi Báthory András bíboros címtemploma is volt. A Forum Romanumon ma ismét a régi Curia épületét találjuk, mert Mussolini kérésére a pápaság átadta azt és a templomot a mercedáriusok, mert akkora e fogolykiváltó rend kezelésében volt, Róma külvárosában plébániatemplomként építették újjá, Ez azt is jelenti, hogy Mosaburg-Zalavár olyan kiváló védőszenttel dicsekedhet, amely a középkor folyamán kiemelt tiszteletnek örvendett és a karolingok ezért hozhatták ide, hogy kimutassák Pannonia római provincia mivoltát. Sajnos a szent emléke az újkorban elhalványodott és tisztelete a történelmi Magyarországon sem terjedt el.

*

A *harmadik* kiadvány egy új sorozat első kötete. Sem apátságként, sem perjelségként, sem közösségként nem működnek a bencések a területen, így bencés skriptóriumként jegyzik Hets János Aurelián OSB naplóját (1939–1945). A kézirat eredetije a Szent Gelért Bencés Apátság (Sao Paulo) levéltárában található. Hets Aurelián bencés 1913-ben született a Csorna-környéki Dörben, Pannonhalmán történelemből Vanyó Tihamér OSB tanítványa volt, Szegeden doktorált Erdélyi Lászlónál, doktori értekezését a jezsuiták iskoláról írta a 18. század közepén, megjelent Pannonhalmán 1938-ban. A rákövetkező esztendőben Kelemen Krizosztom főapát Szelec Arnold kíségetésére a magyar miszsióban, három évre Sao Paulóba küldte Jordán Emil rend- és kurzustársával együtt. A három évből, a második világháború kitörése miatt, hiszen Brazília az Egyesült Álla-

mok oldalán lépett hadba, egész élet lett, 1951-től ginázium hittanár, 1962-től alperjel, 1963-tól rendi növendékek előjárója, majd házgondnok, végül, Szelec Arnold utódjaként S. Anastációi lelkész és hittanár, majd 1975-től szemináriumi tanár, ismét a rendi növendékek előjárja, 1977-től pedig a magyar kolónia főlelkésze. 1985-ben halt meg az akkor már önálló perjelségben. Naplóját Pannonhalmán kezdte írni, a főpáti dispoziáció kézhezvételekor, leírta utazását, majd érkezését és tapasztalatait a magyar lelképásztori szolgálat terén, hozzáfűzve a brazil hétköznapiokról szerzett tapasztalatait, különösképpen a magyar hívek által megélt módon. A magyar diaszpóra szolgálata San Anastáción túl, ahol Szelec Arnold kiépítette a plébániatemplomot és a Nova Pannonhalma nevű plébániaépületet is, a környékbeli falvak magyar híveinek ellátását is jelentette. Ezek a falvak ma már mind a nagy Sao Paulo város egyes negyedei, akkor buszközlekedéssel lehetett elérni a város periferiáján lévő helységeket. A napló kiemelkedő része a második világháború eseményeinek egy-két nappal későbbi rögzítése, ahogy az információk – sokszor tévesen – eljutottak hozzá. Bármennyire töredékesek és késleltettek ezek az információk, a mai optikából nézve eligazító erejük, mert ő amerikai, brazil és – a budapesti rádiót is fogva – magyar forrásokból dolgozott és belőle rekonstruálható az összes front fontosabb hadi eseménye és azok jelentősége. Az évek elteltével egyre több részt másolt be portugál (angol, latin, német) forrásaiból, így azok fordítása a lábjegyzetben található. A napló sajnos megszakadt 1945 derekán, amikor az a téves hírt kapta, hogy a szovjetek lerombolták Pannonhalmát. Arra gondolhatunk, hogy ez volt az a pont, amikor számára már nem volt értelme, hogy folytassa a naplóírást. A kötetet a név- és helynévmutató után a szerző által olvasott sajtó és általa idézett művek mutatója zárja. Innen megismerhetjük azon lelki olvasmányait, amelyeket még Pannonhalmáról hozott magával és megtudhatjuk, hogyan szívta magába a brazil irodalom és történelem egyes fontos munkáit. Rendszeresen olvasta és idézi az *Estado de S. Paulo*, a *Folha da Manha* c. napilapot, a Sao Pauló-i *Gazeta*-t, de hivatkozik és idézi az angol nyelvű Reuter hírügynökséget és 1944-1945-ben a *Newsweeket*, a *New York Timest* és a *Time* c. magazint is. A napló az ereje teljében lévő fiatal bencés új élményeinek plasztikus kifejezése, amely lehetővé teszi, hogy a kései utódok gazdagítsák ismereteiket egy távoli kontinensről, a magyar diaszpóráról, amelynek élete a szigorodó és háborús hangulatú brazil hétköznapiok során egyre szűkebb körbe kellett visszavonuljon, továbbá a bencés közösség alapítási éveiről, nem utolsósorban pedig a II. világháború különböző frontjainak eseményeiről.

*

Zalaapátit Sao Paulóval Magyar Szervác bencés személye köti össze, mert Szervác Zalaapáti szülötte és a millennium esztendejének derekán halt meg Pannonhalmán. – 1950 óta a barokk kolostorépületben szociális otthon működik, az arról leválasztott templom pedig plébániatemplomként szolgál. Lehet, hogy ez a millennium arra is alkalom, hogy a bencések fontosnak tartásák az itteni jelenlétet?

A Szerkesztőség

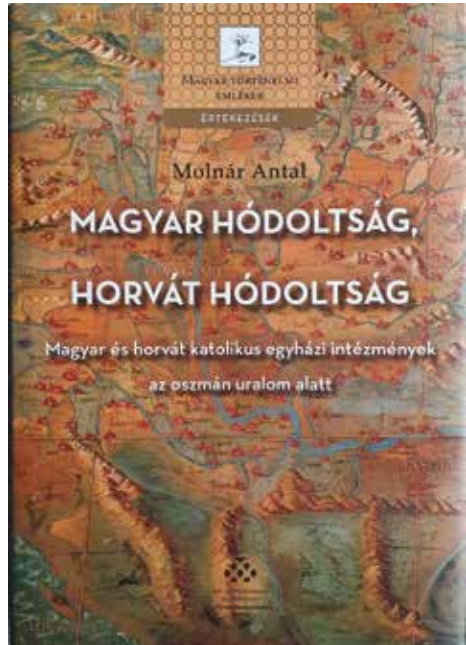
MOLNÁR ANTAL

MAGYAR HÓDOLTSÁG, HORVÁT HÓDOLTSÁG. MAGYAR ÉS HORVÁT KATOLIKUS EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK AZ OSZMÁN URALOM ALATT.

Budapest, BTK TTI, 2019 (Monumenta Hungariae historica, Dissertationes – Magyar történelmi emlékek, Értekezések), 509 old.

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj...”, ismerjük mindannyian a költő igazságát, amely, mint a legtöbb jó költő legtöbb igazsága, általános érvényű. A „történelmi távolság” sokszor félreértett dolog, és mint minden *locus communis* alkalmat ad annak, aki alkalommal akar élni, hogy a saját, éppen aktuális érdekét kiszolgáló magyarázatot adjon történelmi jelenségekre. Azért kezdem talán talányosnak, bár lehet, körülményesnek tűnően mondandómat Molnár Antal legutóbbi könyvéről, mert ez a könyv egy vitairat. Vitairat és egy védőbeszéd. Olyan, amilyen védőbeszédet ügyvéd nem tud mondani, mint-hogy az ügyvéd olyan, mint akivel Molnár vitatkozik, valakinek az érdekében nem mond igazat. Igaznak beállítva persze, sőt, az is elképzelhető, hogy maga az ügyvéd által védett személy igaznak tudja a maga szempontjai szerint azt, amit állít (az ügyvédnek meg csak a tiszteletdíj a fontos). Molnár Antal védőbeszéde olyan, amely úgy védi meg a mégvédettek, hogy azt így ők maguk sem tudták volna megtenni. És Molnár-ügyvéd még pénzt sem kap ezért. Reméljük művének *aere perennius* jellege vigasztalja és maga nagyon büszke, hogy egy Salamon Ferenc–Szakály Ferenc–Molnár Antal historiográfia fejezet immár megkerülhetetlen a magyar történetírás történetében.

De kezdhethük mondandónkat azzal is, hogy távolról (repülőről) az látja igazán a területet, aki gyalog, vagy más földi módon alaposan bejárta, és már csak az hiányzik, hogy messzebről is szemügyre vegye. Mert messzebről is látszanak összefüggések. A történettudományi iskolák elméleti megállapításai, és azok alkalmazása egy-egy földrajzi területre, egy-egy társadalomra a vizsgálódásnak olyan fontos szempontjait vetetik fel, amelyek a „belülről nézőben” fel sem merülnek. Markus Koller víziója (*Eine Gesellschaft im Wandel*, Stuttgart, 2010) klasszikusan olyan, amely egy divat-megközelítési módot (*Raumforschung*) alkalmaz, megspékelve a 2010 körül már „menő” „a magyarok nacionalisták, nem is akarnak mások lenni, adjunk nekik” szemlélettel. (A *Raumforschung* apostolai igazából azt az „euro-régió” kialakítási módot akarják történelmileg igazolni, amelynek eredménye az, hogy Luxemburg más régióhoz tartozik, mint Trier, amelytől történetileg egyébként elválaszthatatlan. Más példa lehet a szlovákiai régió-kialakítások, no meg Románia szándéka ugyanebben a kérdésben, amelynek alapján Kovászna megye két, a Kárpátokon túli megyével alkotna egy „Raumot”. Molnár Antal

nem aktualizál a könyvében, utóbbi mondat a recensens fegyelmetlen gondolatmenetének a terméke.) Ugyan az ismertett könyv szerzője nem foglal állást abban a kérdésben, hogy miért éppen 2010-ben írta meg Koller a könyvét, de magam nem szeretném szó nélkül hagyni azt a jelenséget, amely az osztrák és német történetírásban határozottan jelen van, ami – remélem – részben büntudatból fakad. Több történész fejtegeti már, hogy a török elleni hadviselés igazi terhét a Birodalom viselte – a bécsi idegenvezetők ezt szajkózzák naponta: az osztrák művészettörténet „megkésettisége” köszönhető annak, hogy az anyagi erőt a török elleni küzdelem kötötte le – és a török megszállás nem is volt olyan borzasztó, mint ahogyan azt a magyar történetírás beállítja. Sőt, olyan előadás is elhangzott már (*Schlaininger Gespräche*), hogy a török hódoltság egy jogállam volt ahhoz a káoszhoz képest, amelyben a magyarok éltek addig, igazából tehát tanulhattunk tőlük. (Zárójelben ismét aktualizálnék: ha Európa így folytatja, százötven év nem kell, hogy olyan lelakott legyen, mint ahogy a török „együttélés” utáni hódoltsági területek.)

Az eddigiekből kiderülhetett, hogy Molnár könyvének elképzelhető egy nagyon aktuálpolitikai olvasata is. De a jó történész a pártpolitikai acsarkodásokat a jogász papírokkal bíró „politikusokra” hagyja. „Más néven, rólad szól a mese”. Aki érti, érti. Aki nem érti, annak magyarázza el, aki erre indíttatást érez. A könyv bevezetését és összegzését együtt elolvasva a könyv lényegi mondandója megismerhető. Aki csak okulni akar a könyvből, elég, ha ennyit olvas el. Aki tanulni is akar, történelmet, annak a könyv érdemi részét is meg kell ismernie.

Az első dolog, amit tanulhatunk az a szerző szemlélete. A köteten végig kísérhető az az egyszerű tény, hogy minden történelmi esemény nézőpont kérdése. Nem úgy, ahogy a vulgár-historical-memory elméleti iskola pionírjai gondolják, vagyis a történelem az lenne, ahogy éppen emlékezünk rá, és nyilván az egyetemes emberi szabadság jegyében mindenki úgy emlékezik, ahogy akar. Ezzel szemben Molnár megismerte a török, a horvát, a szerb, a bosnyák, a labanc stb. történészek szempontjait, és még néhány történetfilozófiai iskola megközelítési módját is. Ebben a koordináta-rendszerben egy saját, következetesen megtartott szempontrendben írta meg könyvét, értékelte a korabeli dokumentumokat. Ez utóbbi nagyon fontos: hosszú időt szánt a források feltárására, és nem válogatott azokból. A vonatkozó megismerhető források teljességét tartja szem előtt, amikor értékeli. Vitapartnere, Koller, csak válogat a források közül, és a szakirodalomból is csak az érdeklő, amelyet joggal bírálhat a választott elméleti iskola ítélő-rendszere szerint.

Molnár Antal nem egyháztörténész ebben a könyvében. Nem csak egyháztörténész. Ugyanakkor szemléletének másik sarokköve az, hogy nem pusztán a köztörténet, a politika- vagy gazdaságtörténet szempontjait ismeri és tartja szem előtt, hanem kifejezetten belülről tudja látni a katolikus egyház történetét. És nem csak azért, mert az 1990 utáni magyarországi történeti kutatásokban – érthető módon – az egyháztörténet visszanyerte helyét. Jó „előiskolával” rendelkezett már akkor, amikor a szegedi Keserű-iskolával kapcsolatba került. Tudományos fokozatszerzése is irodalom-, és kultúratudományi. A hódoltsági katolikus missziók története Szegeden már az 1980-as évek elejétől látókörbe került, részben folytatva az Adattár sorozat „kézirát-mentő hagyományát”, már akkor tervezték Galla Ferenc pálos missziós okmánytárának a sorozatba illesztését. A jezsuita missziók anyagát Keserű Bálint Lukács Lászlóval közösen tervezte kiadni – ennyit azokról a „történészekről”, akik „tisztá vizet öntetnek a pohárba”, hiszen az átkos kommunista rendszer mindent eltitkolt –, és ehhez az egyetemi műhelyhez csatlakozott Sávai János is, a katolikus kutatók sorából, aki a Sacra Congregazione de Propaganda Fide

Levéltárának missziós anyagát kezdte kutatni, feldolgozni. Benda Kálmán, Tóth István György, és persze Szakály Ferenc mellett tehát ez a közösség támogatta a kezdő kutató, Molnár Antal munkáját. Mostani akadémiai doktori értekezését utóbbi munkájának kiegészítéséül, illetve az ő, Salamon Ferencz östézisei mentén kidolgozott kondominium elméletét igazolandó írta meg.

Ő azonban hamar túlnötte támogatóit. Önállóan, kellő erudícióval, imponáló, és sokféle nyelvismeretével többféle szakirodalmat, majd többnyelvű levéltári forrásanyagot tudott látókörébe vonni. Különösen fontos és értékes, egyedi, a szláv nyelvek ismerete a latinok mellett. Ennek köszönhetően kortársai előtt kilépett a nemzetközi historiográfiai porondra, tekintélyt szerzett magának, és kapcsolatokat épített. A továbbiakban már ezekre a kapcsolatokra építve jutott új, a kutatás szempontjából fontos lehetőségekhez. Olyan levéltári anyagokat is láthatott, amelyeket „utcaról jöve” nem valószínű, hogy kuthatott volna.

A török hódoltság története olyan, hogy nagyon nehéz középiskolai NAT szintre egyszerűsíteni. Sajnos, meg kell terhelni a nebulót, és persze tanárait, no és a történész kutatókat is azzal, hogy sokféle hódoltság volt a középkori Magyar Királyság egykori részein, és még sokkal többféle az Oszmán Birodalom más határain. Ez utóbbiakról is képet kapunk Molnár könyvéből. A mostani könyv csak a katolikus intézményi rendszer hódoltsági működésével foglalkozik, de számot ad arról is, hogy más keresztény (keleti és protestáns) egyházak is részt vettek a területen élők lelki gondozásában, egyben tartásának a nemzeti megmaradás szempontjából nagyon fontos munkájában.

A kondominium nem egyszerűen a kettős adóztatási rendszer, amelyet átkos teherként mutatott be an én generációmhoz tartozók történelem tankönyve. Kettős, esetenként többes adóztatás volt (van, és lesz is) mindenfajta kondominium rendszer nélkül is. Az alapvető az intézményes működés megmaradása, fenntartása akkor is, ha éppen elenyésző a beszédhető adó mennyisége. A jelenlét, és az emberek számára a tudat, hogy valahova tartoznak, figyelnek rájuk.

A könyv címe alapvetően két különböző katolikus egyházi intézményi rendszerre utal. Magyarra és horvatra. Molnár Antal a könyv alapjául szolgáló MTA doktori értekezésének vitájában beszélt a „középkori Magyar Királyság kulturális, azaz nemzeti kohéziója”-ról. Könyvének bevezetőjében – számomra szimpatikusan és meggyőzően – elmondja, miért használja a horvátországi, szlavóniai falvak horvát elnevezését (és nem a középkori, vagy éppen Kiegyezés után adott magyart (utóbbi kifejezetten anakronizmus lenne)). A Magyar Királyság és a Horvát Királyság viszonyáról sommásan, felületesen pusztán a *regnum associatum* jelleget szoktuk emlegetni, és csak az utóbbi időben beszélünk arról, hogy a horvát, vagy a magyar közösség nemzeti identitás keresésének folyamata nem a XVIII. század végén, vagy a XIX. század elején kezdődött. A kérdés az, hogy Molnár Antal értekezése eredményeként kimondott alapvető másság a két katolikus egyház hódoltsági történetében vajon csak a XXI. században – amikor ez a különbözőség kereken kimondatott – lesz majd szempont a nemzeté válás öntudati alapjainak jellemzésében, vagy a korban, a XVII. század második felében is már megfogalmazódott? Ahogyan például Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) sok olyan szempontot felvet vitáiban, amelyek a horvátokat, történetük folyamatát elkülönítik a magyarokétól. Ahogy a Zágrábi Püspökség egyre inkább egy „horvát nemzeti egyház” jelleget épített, az a hódoltsági egyházi intézményi jelenlét szempontjából nem kiindulópont, hanem eredmény. Molnár Antal a könyvben részletesen leírja miben volt más, mint a magyar egyházmegegyék (amelyek egymástól is különböző módon tudtak dolgozni). A horvátok tehát nem

a magyaroktól különbözni akarás miatt szervezték ügyeket másként, de ahogy másként cselekedtek, az hozzájárult a későbbi horvát nemzeti öntudat körüli vitákhoz is.

Ha tetszik, és ez is egy tromf a labanc történetírással szemben, a török hódoltság nem egyszerűen kiűrtette a megszállt területet, lerombolta fizikailag is az országot, hanem jelentősen járult hozzá ahhoz, hogy az a bizonyos „kulturális és nemzeti kohézió” ne erősödhesen, hanem inkább szétszakadjon.

Monok István

SZŐKE BÉLA MIKLÓS

A KAROLING-KOR PANNÓNIABAN

(Mosaburg-Zalavár, 1. kötet. Szerk. Ritoók Ágnes és Szőke Béla Miklós)

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – Martin Opitz Kiadó, Budapest 2019. 535 lap.

Az album méretű, díszes kiállítású, gazdagon illusztrált könyv Szerző 2013-ban megvédett nagydoktori értekezésének szerkesztett és nyomtatott változata (vö: <http://real-d.mtak.hu/541/>). A magyar honfoglalást megelőző átmeneti, a késő-avar kort követő nyugat-dunántúli keleti frank hódítás és Salzburg (Aquileja és Passau) központú misszió idáig legjobb összefoglalása, amely Szerző saját régészeti kutatásain és a vonatkozó irodalom alapos ismeretén nyugszik. Új alapokra helyezi a korszak vizsgálatát, amikor megadja a Mosaburg-Zalavár székhely épületegyüttese kialakításának és köztörténetének periodizációját és Boba Imre kutatásai nyomán – bár nem fogadja el a Nagymorva Birodalom Boba-féle déli lokalizációját – az újonnan fölfedezett és ünnepelt 907. évi ún. pozsonyi csata helyének Mosaburgot javasolja.

A könyv ismertetése a magyar egyháztörténet szempontjából is releváns, mert a honfoglalást közvetlenül megelőző korszak keresztény missziójának vizsgálata elvezet több olyan kérdés fölvetéséhez és hipotézis-szerű megválaszolásához, mint a Szent István-i keresztény fordulat gyors európai recepciója. Szokatlan ugyanis hazai berkekben az első ezredforduló történéseinek olyan vizsgálata, amely figyelembe veszi azt a körülményt, hogy a nagyhatalmi konstelláció két évszázaddal korábban már hasonló kényszerpályát jelölt ki térségünknek és ritka az a történész, aki a Mosaburgban – most már Szerző régészeti munkásságának köszönhetően bizonyíthatóan – működő szláv apostolok, Szent Konstantin/Cirill és Metód, Pannónia érseke történetének tanulságait is felkínálja a magyar kereszténység feltételrendszere kialakulásának vizsgálatába. Ezért Szerző több megállapítása eligazító erejű a magyar keresztény államiság létrejöttének megértésében, különös tekintettel a szomszédos népek történetfelfogására, amelyre korábbi történészeink kevésbé voltak tekintettel. Más szavakkal: ha a magyar honfoglalás előtti időszak történéseiben világosa(bba)n látunk, akkor az megkönnyíti a dialógust a szomszéd, nevezetesen a szláv népekkel, amelyek szintén igényt tartanak Mosaburg-Zalavárra, saját szavuk is van Priwina székhelyére, amely szó Balaton tavunk névadója is egyben. A Balaton a Kis-Balatonban ered, Mosaburg-Zalavár-Blatnohrad (a német és a szláv szó jelentése egyaránt: Mocsárvár) tehát ott alakult ki, ahonnan a Balaton a vizét kapja: a Zala folyó alsó kanyarjánál, közvetlenül a Balaton-tóba való befolyás stratégiai ellenőrző pontján, nem messzi a római Castellumtól (Keszthely), amelynek régészeti emlékei Keszthely-

től délre, Fenékpusztán tanulmányozhatók. Tegyük hozzá, hogy Zalavár utólagos helynévadás, Szent László idejében született, Somogyvár ellenpárjaként. A hely neve Szent István idejében Kolon vára volt, nevét – csakúgy, mint Pozsony – az első ispánról vette. Szent István idejében ugyanis Zala és Somogy vármegyék ugyanazon Kolon ispán – és utódai – igazgatása alá tartoztak, azaz akkor még nem vált két a két vármegye.

Szerzőnek van két olyan megállapítása, amelynek szláv szomszédaink nem fognak örülni. Az egyik az, hogy Priwina nem volt bizonyíthatóan szláv fejedelem, a másik az, hogy Nyitrán nem volt ősi püspökség Kálmán király alapítása előtt. Priwina népe nem egy szláv törzs, hanem körégyűjtött helyi népség, amely követte ezt a zseniális politikai kalandort, aki, miután fölvette a keresztet, azonnal térítésbe kezdett, maga mögött tudván a Karoling hatalmi apparátust. A könyvnek van még további olyan hozadéka, amelynek viszont örülniük kell a szláv népeknek: befejezte a mosaburgi/zalavár várszigeti ásásokat és mondhatnánk, megkoronázta azokat. Nem véletlen, hogy a helyen több szláv nép emlékoszlopokat emelt és hogy Zalavár-Vársziget az elmúlt évtizedben az egyik legjobb látogatott szláv emlékhelyé vált. A korábbi régészeti és történeti irodalom ismeretében, saját ásásainak eredményei tükrében évezredünk első évtizedében tisztázta a három IX. századi templom fekvését, továbbá a salzburgi érsek – később Arnulf király – palotájának helyét.

Szerző egyszerre régész és történész, egyben művészettörténész is: az írásos történelmet úgy értelmezi, hogy figyelembe veszi a régészek által idáig felkutatott töredékes anyagot, újraértelmezi a középkori – főleg bajor – írásos forrásokat és az összefüggésekre európai párhuzamok alapján következtet. A felhasznált irodalom 55 nyomtatott oldalnyi, a korabeli okleveles adatokat ötoldalas táblázatba szerkesztve teszi áttekinthetővé.

Szöke Béla nyomán tehát elmondhatjuk, hogy a VIII. század végén a terjeszkedő Karoling birodalom csekély ellenállásra talált a Dunántúlon, lévén, hogy az avarok birodalma, belső hatalmi harcok miatt bomlásnak indult. A Karolingok nem törekedtek teljes alávetésre és tömeges keresztelésre, hanem megelégedtek azzal, hogy hódoltatták a nyugat-dunántúli avarokat és megfelelő nyelv- és helyismerettel rendelkező személyek híján szívesen fogadták az olyan típusú vállalkozó szellemű embereket, mint Priwina. Salzburg bencései törekedtek arra, hogy terjeszkedjenek és ilymódon székhelyük érseki tartományi központtá váljon, s ebben törekvésük találkozott a keleti frank birodalom hatalmasainak törekvéseivel. – Salzburg éppen ekkor nyerte el az érseki címet, elsőként a német területeken, ezért a salzburgi érsek máig viseli a Németország primása címet. – Mosaburgban több évtizedes építő munkával püspöki és királyi székhelyt alakítottak ki, amelynek sorsát megbélyegezte egyrészt a honfoglalás, másrészt az a természeti körülmény, hogy területe később víz alá került, hiszen a vizekben bővelkedő későbbi századok folyamán a Balaton szintje is több méterrel magasabb volt. A XIX. századi Zala-szabályozás által elért vízgazdálkodás eredményeképpen vált ismét szárazzá, így kutathatóvá a terület.

Szerző opponensei „kitűnő és lebilincselő történeti diskurzusnak”, „korszakalkotó szintézisnek” (Marosi Ernő), „minden részletet elemző, majd összegző, nehéz munkának” (Garam Éva), s olyan műnek ítélték meg, „amelynek befogadását jelentősen megkönnyíti annak világos szerkezete, ... és bármiféle modorosságtól mentes, világos stílusa” (Zsoldos Attila). Mi is csatlakozunk ezekhez a megállapításokhoz, de hozzá kell fűzzük, hogy ez a mű nem regény, ha a számos latin szakkifejezést tartalmazó főszöveget egybeolvassuk, az is jelentős szellemi teljesítmény, és ha ezt követően a rendkívül alapos, 2292 jegyzetet tartalmazó apparátust is tanulmányozzuk, akkor értjük meg igazán

ennek a szintézisnek a horderejét. A korszak iránt érdeklődő nagyközönségnek ajánljuk a fő címek elolvasását: „Az avar kaganátus felbomlása (Az avar-frank háborúk kezdete, kiváltó okai; Károly király hadjárata; Az avar ’polgárháború’; A keresztény térítés kezdetei; Avar utóvédharcok; A kapkán és népe ’inter Sabariam et Carnuntum’; Béke Aachenben); A Karoling-adminisztráció berendezkedése Pannóniában (A frank közigazgatás kiépülése; Pannonia inferior a Dráva-Száva közén; A közigazgatás átszervezése); Priwina és Chezil (Kocel) mosaburgi grófsága (Priwina; Priwina és a Karoling adminisztráció; Priwina és a salzburgi egyház; Chezil és Metód); A Karoling kelet felbomlása, magyar honfoglalás; Mosaburg (Urbs Paludarum) Mocsárvár lokalizálása; Mosaburg régészeti kutatása; Mosaburg/Zalavár templomai (Keresztelő Szt. János templom; Szűz Mária templom; Hadrianus (Adorján) mártír zarándoktemplom; Templomok foris civitatem Priwinae); A Karoling Pannónia társadalma (A temetkezési szokások tükrében; A viselet alapján; Az akkulturáció folyamata és mélysége). Ezen túl pedig ajánljuk az összefoglalást és az okleveles adatok táblázatának alaposabb tanulmányozását.

Szerző tárta fel a mai formájában a Szent Hadrianus/Adorján zarándoktemplom fekvését. Kissé illúzióromboló, hogy az alapszerkezet mai formáját, helyi anyag híján, Sümegről hozott kővel rakta ki, de így legalább fogalmat alkothatunk ennek monumentalitásáról. A patrocínium Szent István korától kezdve tovább élt a bencés apátsági templom 1019-ben történt megalapításával, ha nem is az egykori Szent Adorján templom, hanem a castrumban (munimen), Priwina egykori magántemploma, a Szűz Mária templom helyén. Ez a translatio egyszerre kezdet és vég, a hegeli megszüntetve megőriz (aufheben) értelmében, amely kivetíthető a magyar kereszténység egészére is. Szent István kora olyan országterületen terjesztette a kereszténységet, amelynek már előzményei voltak, és amely előzmények tágabb térségünkben tovább hatnak.

Zalavár-Vársziget fontos emlékhely nem csupán hazai összefüggésben, hanem a szláv népek tradíciójának összefüggésében is, e történet tanulmányozása lehetőséget ad, hogy a magyar történelmet ne csupán a korábban megszokott nyugat-európai minták fényében értelmezzük, hanem tágabb térségünk összefüggéseiben is. Örülünk, hogy ez a kötet egy új sorozat első száma. Kiváncsian várjuk a további köteteket.

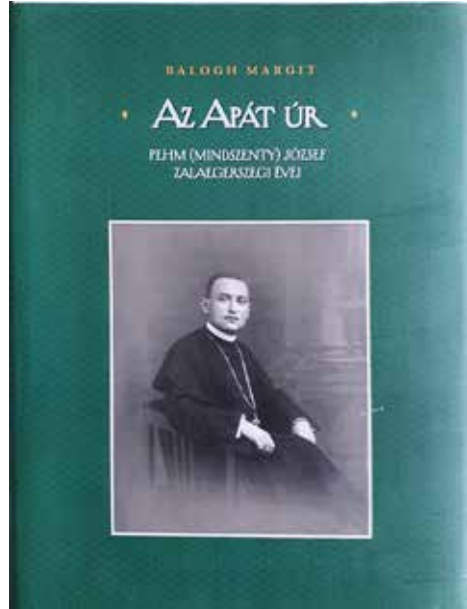
E recenzió elkészültét követően érkezett a jó hír, hogy megjelent a mű német változata. Bibliográfiai adatai: Béla Miklós Szőke: Die Karolingerzeit in Pannonien. (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Band 145), A Római-Germán Központi Múzeum kiadója jegyzi (Mainz), de a regensburgi Schnell & Steiner terjeszti. 2021. 512 lap.

Somorjai Ádám OSB

BALOGH MARGIT

AZ APÁT ÚR. PEHM (MINDSZENTY) JÓZSEF ZALAEGRSZEGI ÉVEI.
Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2019. 608 oldal

A magyar szakközönségnek nem kell bemutatni a szerzőt. Balogh Margit az Eötvös Lóránd Tudományegyetem docense, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa idestova 35 éve foglalkozik a 20. század magyar történetével, ezen belül elsősorban a katolikus társadalompolitikával, egyháztörténettel. Szakmai képességét eddig 15 könyvvel és közel kétszáz tudományos közleménnyel bizonyította. Ma a Mindszenty bíboros személyével összefüggő kérdések legjobb ismerője. Ebben a témában eddig két alapvető művet is publikált: 2002-ben a 360 oldalas *Mindszenty Józsefet* és 2015-ben a kétkötetes 1570 oldalas *Mindszenty Józsefet*. Az itt ismertetésre kerülő munka Mindszenty 27 éves lelkipásztori, plébánosi tevékenységét mutatja be Zalaegerszegen (1917–1944).

A több mint húsz éves kutatás eredményét összegező műről mindjárt az elején megállapítható, hogy az egy rendkívül tehetséges, sikeres, de ugyanakkor energikus és éppen ezért félve tisztelt plébánosnak sikeres bemutatása, akit a hívek és az emberek csak úgy hívtak, hogy az „Apát úr”.

Balogh Margit természetesen a két fent említett könyvében is foglalkozott Mindszenty zalaegerszegi működésével, elsősorban a kétkötetes munkájában, de a jelenlegi közlés mind tartalmában, mind terjedelmében és részleteiben sokkal több: az előző közlemények háromszorosa. Hogy a szerző milyen alaposan dolgozott, bizonyítják a következő adatok: a lábjegyzetek száma 1.600 (501–561 oldal) kutatás tárgya lett 25 állami és egyházi levéltár Moszkvától Californiáig (565) Mindszenty 21 írása lett kiértékelve (561–566), 54 sajtótermék került felhasználásra (566–567), 192 a publikációk jegyzéke (567–575), 131 rövidítés van feloldva (576–578), a képek, fényképek, rajzok száma 253 (579–587), 13 oldalt tesz ki a személynévmutató (589–602), és 6 oldal a földrajz névmutató (603–608).

A mű egy értékelő bevezetésből (9–11), 14 fejezetből (13–470), egy ugyancsak tanulságos utószóból (471–474), valamint egy grafológiai vizsgáladásból áll (476–499). Ez utóbbi Mindszenty kézírásait elemzi. Egy könyvismertetésben természetesen lehetetlen egy ilyen terjedelmű művet minden részletében ismertetni, már csak azért sem, mivel a szerző írását, megállapításait, azok háttérét és indítékait az egész ország, Zalavármegye és Zalaegerszeg város általános, politikai, társadalmi és egyháztörténeti keretébe állítja. Az említett 253 kép, fénykép pedig az előadott történetet illusztrálja mint beszédes bizonyítékok.

Az első fejezet Mindszenty útját vázolja fel, amely a papsághoz vezetett. Már ekkor feltűnik szorgalma, íráshoz való tehetsége és hajlíthatatlan ragaszkodása a katolikus hithez. A második fejezet a káplán, hittanár és újságíró összetűzését tárgyalja előbb a még mérsékelt baloldali, majd később a nyíltan kommunista politikával (1919). A harmadik fejezet a fiatal zalaegerszegi plébános igen sikeres, hathatós adminisztratív és lelkipásztori működését részletezi, de arra is rámutat, milyen vallásfelekezeti feszültségek merültek föl az új katolikus házasságjoggal kapcsolatban és milyen sajtóperekhez vezetett harcias személyisége.

A negyedik fejezet Mindszentyt mint elszánt katolikus sajtóapostolt és a legitimizmus, vagyis a Habsburg dinasztia alatti Nagymagyarország visszaállításának politikai szószólóját mutatja be. Az ötödik fejezet a város második, régóta esedékes katolikus templomának építésével és a ferencesek letelepedésével, annak minden problémájával és konfliktusával foglalkozik, míg a hatodik fejezet a Notre Dame Nővérek letelepedését és iskolájuk felállítását írja le.

A hetedik fejezet bemutatja Mindszentyt mint lelkipásztort, az egyesületi élet felpezsdítőjét, a kultúra támogatóját, de mint ellentmondást nem tűrő apátplébánost is. Ez a fejezet az egész életrajz lényege: a zalaegerszegi plébános működésének jellemzése minden pozitív és negatív eredményével együtt. Célja volt ugyanis a megalkuvást nem ismerő intranzigens keresztény irányzat megvalósítása (181). Nem is véletlenül volt Mindszenty példaképe és történeti könyvének tárgya a veszprémi egyházmegye eredményes, de erőszakos újjáépítője Padányi Bíró Márton (1745–1762) püspök.

Beleágyazva Magyarország nemzetközi és belpolitikai helyzetébe mutatja be a nyolcadik fejezet Mindszenty egyre radikálisabbá váló legitimizmusát az egykori trónörökös, Habsburg Ottó személyén keresztül. A kilencedik fejezet azt tárgyalja, hogyan konfrontálódott a zalaegerszegi plébános a Gömbös-kormány (1932–1936) katolikus egyházzal szemben barátságtalan egyházpolitikájával a városban és Zala megyében.

Amikor 1927-ben a Szombathelyi egyházmegye az új egyházi törvénykönyv (1917) rendelkezése szerint zsinatot tartott, annak előkészítésekor Mindszenty egy alapos, pontos, statisztikai adatokkal alátámasztott emlékiratban mutatta be az egyházmegye nyugati határterületének (Göcsej) siralmas egyházi állapotát. Ebben a 17 oldalas nyomtatott jegyzékben a lelkipásztori, iskolai helyzet javítására 16 plébánia, illetve lelkészség felállítását javasolta, ami később meg is valósult az iskolákkal egyetemben. Mindszenty ekkor is igen hatásos szervezőnek bizonyult, püspöke ki is nevezte „Zala püspöki biztosának” (1937-ig). Ebben a tizedik fejezetben a szerző nemcsak a hosszú egyházszervező folyamatot ismerteti, hanem a 16 új lelkészség rövid történetét is.

Amikor a Német Birodalom 1938-ban Ausztriát bekebelezte, a német nemzetiszocialista ideológia és propaganda Magyarországon is egyre szélesebb tért hódított. Ez ellen Mindszenty – aki a szakirodalmat tanulmányozta, így olvasta az ideológus Alfréd Rosenberg könyvét (Der Mythos des XXsten Jahrhunderts) is – szóban és írásban kemény harcot indított. Ehhez a témához tartozik az is, hogy Mindszenty nevét (Pehm= „Böhm”) 1942-ben szülőfalujáról, Csehimindszentről Mindszentyre magyarosította, és hogy a magyar püspökök bosszúságára Budapesten egy papi értekezletet is szervezett. Mindez a tizenegyedik fejezetben olvasható.

Németország 1941 áprilisában Jugoszláviát katonailag megszállta, de a Mura és a Dráva között („Muravidék”, „Muraköz”) elhagyta. Ekkor a magyar hadsereg vonult be a területre és visszaállította a Trianon (1920) előtti országhatárt. Mindszenty, aki mindig is Nagymagyarország visszaállítását akarta, jelentősen exponálta magát a régi politikai

és egyházi rend visszaállítása érdekében, jóllehet a vidéket már kevés magyar lakta és helyi ellenállás is mutatkozott. Ez a politikailag, társadalmilag, egyháztörténetileg és egyházjogilag komplikált történet a tizenkettedik fejezet tárgya.

A tizenharmadik fejezet leírja Mindszenty igen erős kötődését, szeretetét édesanyjához – írt is egy többször is átdolgozott könyvet „Az édesanya” címen – valamint a nőről és a családról alkotott konzervatív felfogását, míg a tizennegyedik, utolsó fejezet lényegében veszprémi püspöki kinevezésével (1944) foglalkozik. Ez ugyan Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás aggodalma és a magyar kormány ellenzése ellenére jött létre, de XII. Piusz pápa Angelo Rotta nuncius meggyőző érvelése alapján Mindszenty mellett döntött. Ezzel be is fejeződhetne az „Apát úr” története.

De van még egy igen jelentős folytatása is ennek a kiváló életrajznak: a 22 oldalas grafológiai kiértékelése Mindszenty 20 kéziratos feljegyzésének, amelyeket ő 1910 és 1973 között vetett papírra. Ezeket a szerző W. Borza Erika grafológusnak úgy bocsátotta rendelkezésére, hogy nem fedte fel az író kilétét.

A grafológus megállapította 1918-as és 1923-as kézírások alapján, hogy a sorok írója „kikristályozott értékrenddel, széles szellemi horizonttal rendelkező karizmatikus egyéniség, aki szilárdan követi elveit, meggyőződéseit. Szinte megingathatatlan belülről vezérelt önérzetes személy, akinek rendkívül erős pozitív kisugárzása van” (479). „Jelentős dominanciaigénye elsődlegesen szellemi természetű, nem hatalmi ambíciók motíválják... Mély humánus, karitatív hozzáállás vezérli... Mindez bizonyos merevséget is jelent, ami alkalmazkodási nehézségeket is szül, elvárja, hogy az általa helyesnek tartott normákhoz igazodjanak mások. Az a típus, aki inkább török, de nem hajlik, a saját elveit hűen követi, mégha abból esetleg hátrányai is származnak.” (480)

A grafológus kiértékeli Mindszenty későbbi, az idő folyamán változott személyiségét is, így pl. megállapítja egy 1973-ban írt feljegyzésével kapcsolatban: „Akaratereje hatalmas, a magasra emelt belső mérce megmaradt, a kötelesség-, a feladat-, illetve küldetés-tudat változatlanul erőteljesen meghatározza a döntéseket, a viselkedést... Ugyanakkor a korábbi keménység megszélidült. ... Kimondható az én-integritás, a megbékélés, a spirituális szinten zajló feloldódás.” (499).

Ezt az introvertáltságot, Mindszenty befelé fordulását tapasztalta a jelen sorok írója is, amikor őt 1972. március 28-án Bécsben egy másfél órás beszélgetésen fogadta.

Összegezés:

Ha az Apostoli Szentszék levéltárai Mindszenty bíborossal kapcsolatban a kutatók előtt megnyílnak, minden kétséget kizáróan fognak főként egyházpolitikai felfogását és tevékenységét illetően új részletismeretek napvilágra kerülni. De emberi természetét, karakterét illetően bizonytalanság nem. A szerző ugyanis Mindszentyről írt műveiben, jelesen pedig az itt ismertetett életrajzában azt végérvényesen megállapította.

Adriányi Gábor